

ЕХО ОТ ВОЙНАТА

Разкази на ветерани от Втората световна война

Том 2

Съставител: Константин Голев

Този проект се реализира с финансовата подкрепа на програма “Младежта в действие” на Европейската комисия, администрирана в България от Национален център „Европейски младежки програми и инициативи”. Съдържанието на настоящото издание не отразява позицията на Европейската общност, програма “Младежта в действие” или НЦЕМПИ.

София
2015

© **Константин Голев**, съставител

© **Димитър Стоянов-Димб**, художествено оформление на корицата

© **Константин Голев**, издател, София, 2015

На предната корица: посрещането на българските войски в Крива Паланка, април 1941 г.
(източник: www.vmro.bg).

На задната корица: паметникът в квартал Каргона, Ямбол (източник: личен архив на автора)

ISBN 978-619-90366-1-7

**Посвещава се на знайните и незнайни войни,
загинали по бойните полета в името на България!**

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	7
Благодарности	11
Въпросник	12
Александър Първанов.....	13
Анка Иванова Куцарова-Джеферова	23
Борис Симеонов Гърнев	37
Димитър Стоичков Ников.....	71
Иван Кръстев Петков.....	78
Иван Николов Петков.....	95
Йовко Иванов Вълчев	109
Левон Ованезов Минасян.....	147
Лона Марков Спасов	163
Любен Спасов Станков.....	181
Минчо Христов Минчев	189
Надежда Атанасова Русенова-Марева	196
Никола Вълчанов Шишков	206
Райчо Иванов Григоров	223
Славчо Лазаров Андреев	232
Хронология.....	251

УВОД

Този сборник е резултат от дългогодишното събиране на множество разкази на ветерани от Българската армия, преживели нашата последна война – Втората световна война, с всичките перипетии и противоречия на българското участие в нея. През вече не съвсем близката 2008 година започна постепенното събиране на архив от интервюта с български ветерани, които поставяха в центъра на разговорите глобалния конфликт и неговото отражение върху живота на събеседника. През 2011 г. в резултат от съвместната ми работа с моя колега и приятел Мариан Гяурски на бял свят се появи първият том – „Ехо от войната“. Настоящият втори том е пряко свързан с това издание по предмета на публикуваните разкази, по стандарта на тяхното оформление и най-вече по мотивите за своята поява. Ето защо „Ехо от войната“, Том 2 е естествено продължение на своя прототип и двете издания трябва да се разглеждат като неотделима част от един общ замисъл.

В основата на този замисъл е убеждението, че най-важният дълг на всеки историк и най-значимото му дело е събирането и публикуването на извори. През последните няколко десетилетия историята отново повтори уроците си и ни припомни колко ефимерни са нашите собствени интерпретации и заключения. Ветровете на неспокойното време често отвяват подобни построения, но остават безсилни пред изворите, които лежат в основата им. Защото тези извори притежават една магическа особеност – веднъж създадени, за добро или за лошо остават завинаги заключени в своето време. Могат да бъдат тълкувани, подбирани, манипулирани, допълвани, укривани или унищожавани, но няма сила на Земята, която може да ги изтръгне от утробата на тяхната епоха. Това не значи, че винаги казват истината – значи просто, че са автентични. Затова и аз реших да затворя в буркан още няколко пръски от бурните вълни на Втората световна война. Вратата на тази епоха вече се затръшва пред нас и почти прищипва пръстите ни, та затова нека панически да изхвърляме през незатворения все още процепа каквото още може, пък сетне ще видим!

Съзнателно или не, историята ни служи за две неща – първо да ни обясни откъде идваме, когато гледаме тези преди нас, второ – чрез нея се борим с времето, когато мислим за собствените си дела. Устната история е възплъщение и на двете потребности, и тъй като тази книга е изградена от разкази, тя също е подчинена на тези стремежи.

Устната история е съществувала много преди писмената и ще съществува, докато има на Земята поне две човешки същества. Защото хрониките, документите, снимките и филмите разкриват пред нас безкрайни хоризонти, но винаги едностранно, а ние оставаме пасивни зрители. Това е единственият исторически жанр, в който можеш да питаеш. Затова нека питаме, докато има още кого.

Разказът е това, което вечер е събирало хората край огъня, и пак той ги събира днес пред екрана на телевизора. Разказът обикновено ни води към нашите корени, помага ни да разберем кои сме и как стоим в заобикалящия ни свят. И макар, че корените на нашата нация и народ се губят във вековете, едва ли има някакво съмнение, че решаващото събитие, което предначерта посоката на развитие на днешна България и все още непреодолимо влияе на живота на всеки един от нас, е именно Втората световна война – с всичко, което са ни дали и отнели бурните години между 1939-та и 1945-та.

* * *

Надеждата, че този том ще привлече интереса на повече млади хора, се отрази върху някои детайли от неговия формат. Промяната се изразява най-вече в подробните справочни бележки,

дадени под линия. Целта им е да направят по-ясен историческия контекст на разказа чрез допълнителна информация за споменатите личности и събития. Бележките дават само най-обща информация и обикновено препращат към достъпна за неспециалисти обобщаваща литература. Далеч съм от претенциите както за изчерпателност, така и за безгрешност. Задачата, която си поставих, беше четенето на книгата да бъде възможно за най-широка публика, без да се изисква предварителна подготовка или необходимост от провеждане на самостоятелни справки. Това е причината в текста да се появяват на пръв поглед абсурдни пояснения на абривиатурите ЦК, БКП, ОФ и т.н. Не трябва да се забравя, че израства цяло поколение, което е нямало досег с тези организации – аз самият почти нямам спомени от периода преди 10 ноември 1989 г.

През първата половина на XX век Българската комунистическа партия няколко пъти сменя името и формата си – Българска комунистическа партия (тесни социалисти), Българска работническа партия, Българска работническа партия (комунисти), отново Българска комунистическа партия – а в определен период от време има свой легален „двойник“ – Работническата партия. За да се избегне объркването на читателя с въвеждането на отделни абривиатури за всички тези названия, в биографичните бележки за личности, свързани с тази партия, се използва само абривиатурата БКП, каквато е практиката и в други подобни издания.

За съжаление, не всички справочници предлагат датировка по нов стил за личности и събития от преди 1916 г. и поради използването на широк набор от такива източници вероятно в текста има дати и по двата стила. Разбира се, където разминаването е установено, са посочени и двете дати, но неизбежно са останали много пропуски.

При подготовката на настоящия том известен брой бележки бяха прехвърлени от първия том поради факта, че се отнасят за вече споменати там личности и събития. В случаите, когато автор на бележките е бил Мариан Гяурски, инициалите му са отбелязани в скоби след края на информацията. Във всички останали случаи отговорността за написаното в бележките е моя.

По отношение на използваната литература трябва да отбележа, че за биографиите на повечето висши офицери и кратките описания на главните събития от българското участие във Втората световна война отново съм в дълг на вече покойния Ташо Ташев и неговия енциклопедичен справочник – „*Българската войска – 1939-1945 г.*“ Този дълг е още по-приятен поради факта, че някога Ташев – самият той участник във войната и кавалер на ордена „За храброст“ – бе първият ветеран, с когото разговарях. Където информацията е взета от въпросния сборник, той е надлежно цитиран. Същото важи и за другите печатни издания, които са ползвани като справочна литература. Обикновено за справките са използвани справочници, но на места са цитирани и някои по-задълбочени актуални изследвания. Там, където съм открил сведения, противоречащи на информацията в цитираните издания, са посочени и други възможни версии.

Както и в първия том, в края на книгата е посместена обща хронология на българското участие във Втората световна война, съставена през 2011 г. от Мариан Гяурски.

Наред с улесненията за по-широкия кръг читатели информацията в сборника е съобразена и с евентуалния интерес на професионални изследователи, които биха желали да го използват като извор за събитията в годините на Втората световна война. И в този том в началото на всеки разказ е поставена кратка анотация от около 3-4 изречения, която обяснява къде и кога се е сражавал ветеранът, бил ли е раняван, дали е награден с някакви отличия, и кога и къде е направен записът. При провеждането на интервютата е следван същият въпросник, използван при подготовката на първия том. Към него са приложени два нови въпроса, които имат за задача да разширят контекста на разказа. Първият въпрос е свързан с участието на бащата на ветерана във войните за национално обединение и целъ да проследи традициите на наборната военна служба в българското общество от първата половина на XX век. Вторият допълнителен въпрос касае най-общо съдбата на потомството на интервюираните и трябва да онагледява чисто емпирично тенденцията към обез-

людяване на малките населени места и към емиграция извън границите на страната. Чрез този въпрос се проследява и постепенната модернизация у поколението, родено през 20-те години на миналия век, тъй като обикновено има значителна разлика в броя на братята и сестрите на респондента и неговите собствени деца. Някои от вече съществуващите въпроси са леко модифицирани. Въпросникът е приложен веднага след увода и дава представа какви са били акцентите в разговорите. Структурата на получения разказ е несиметрична спрямо зададените въпроси поради една проста причина: по-голямата част от разказа е съставена от отговора на 4-ти въпрос, който дава възможност на ветераните да разкажат сами бойния си път. Останалите въпроси имат доуточняващ характер и обикновено дават фрагментарна и допълнителна информация, която да направи разказа по-наситен и да освети неволно пропуснатите от респондента детайли. Ако внимателно се проследят интервютата, този подход се долавя във всяко от тях, колкото и да се различават самите истории. За да не се утежнява излишно текста, от него са премахнати моите въпроси, но са запазени контра-въпросите на ветераните и техните обръщения към мен или нас в случай, че в провеждането на интервюто са участвали и други хора. В редки случаи, когато отговорът е едносричен или не би могъл да бъде разбран при отсъствието на въпрос, моите собствени въпроси са трансформирани в контравъпроси от страна на интервюираните. Това решение бе продиктувано от стремежа читателят да се почувства част от водения разговор и да получи в първо лице отговор на въпроси, които биха възникнали у него по време на четенето – така, както възникнаха у нас по време на интервютата. Отново водещ бе стремежът за постигане на максимална автентичност – навсякъде, където беше възможно, са запазени особеностите на изказа и с риск на някои да се стори скандално – дори ругатните и псувните. Все пак, ако читателят е готов да чете за обезобразени от огнехвъргачки и осакатени от мини хора, естествената селска псувня не би трябвало да му се стори толкова шокираща.

Разбира се, получените сурови интервюта трябваше да преминат минимална литературна обработка, която да направи разговорната реч четивна и да отстрани неизбежните повторения. Препоръчвам на изследователите, които искат да извлекат максималната научна стойност на разказите като исторически извор, да се запознаят и с аудио-записите на интервютата. Те могат да бъдат открити на интернет сайта www.tempipassati.net и в Централния държавен архив, където ще бъде дарен целият аудиоархив с разкази на ветерани. Отново в бележка под линия са изведени цитати от самите разказвачи, които са важни допълнения към основната информация, но биха наситили с твърде много включени изречения главния текст. За да се различават от коментарните бележки, тези цитати са дадени в кавички и курсив, а след тях следват инициалите на респондента. Всеки текст под линия, който не е в курсив, е мой коментар. В това число влизат и пояснения за поведението на ветерана, които няма как да бъдат разбрани от написания текст – например когато показва къде е бил ранен, смее се, усмихва се и т.н.

Там, където са установени допирни точки между два или повече разказа, отново в бележка под линия са дадени препратки, които да обърнат внимание на читателя върху тези детайли. Разбира се, изчерпването на всички допирни точки в разказите е от една страна невъзможно, а от друга би натоварило текста неимоверно. Ето защо читателят ще трябва сам да потърси допълнителни съвпадения съобразно собствените си интереси.

Най-важната характеристика на така получения разказ е, че това не е фронтови дневник, а житейска история.

С изключение на записа на Никола Шишков, който е проведен през 2008 г., всички останали интервюта са проведени в периода септември 2011 – септември 2014 г. в различни райони на страната – Казанлък, Пловдивско, Ямбол, Бургас, Кърджалийско, Варна, София, Чепеларе и Белоградчик. Интервютата на Александър Първанов и Любен Станков са проведени непосредствено от двете страни на нойската граница във Видинско – съответно в Халово (Зайчарско) и Брегово (Ви-

динско) – район, обитаван предимно от влашко население. Като изключение, интервюто с Александър Първанов бе проведено на сръбски език и впоследствие преведено. Обработката на записа на Любен Станков беше извършена от Мариан Гяурски, всички останали записи са обработени от мен. Както и в първия том, в този също е търсена представителност на райони от цялата страна. При подбора на проведените интервюта стремежът беше да бъдат публикувани разкази с възможно най-пъстър етнически, социален и политически профил. Отново водещ бе принципът: „Трябва да има от всички”. Стремил съм се, доколкото е било възможно, да го спазвам. В този том за пръв път се появяват представители на влашката и арменската общност. От конфесионалните малцинства са представени евангелистите. Друга малцинствена за фронта група, която намери място в настоящото издание, е тази на жените-участнички във войната. По отношение на политическата ориентация и социалния профил и тук също, както и в първия том, са представени четирите основни групи, които в различно съотношение формират тогавашната Българска армия – кадровите царски офицери, запасните офицери, активните доброволци и ремсисти и огромната маса мобилизирани селяни. Разбира се, в условията на тогавашното едва-що модернизиращо се българско общество тези категории не винаги са ясно разграничени една от друга и често се преливат.

Сред избраните за публикуване разкази отново са оставени и истории, които не са наситени с кървави сблъсъци или драматични събития. Не трябва да се забравя, че войната има много лица и фронтната действителност се състои до голяма степен от битовизми. Мнозина съдбата оставя на по-тихи участъци или в тила, където досегът с бойните действия се свежда до глухия тътен на оръдията. Както често отбелязват и самите ветерани, бойните дни са по-скоро изключение от монотонния ритъм на преходите и честата смяна на квартирите, отколкото ежедневие.

* * *

Втората световна война и нейните последици върху националната ни история са може би най-противоречивата част от нашето минало. Противоречив е и българският път през тази война – първоначално като съюзник, а впоследствие като противник на Третия Райх. Противоречиви са и нейните резултати – победеният победител, който обаче излиза териториално увеличен от конфликта чрез Крайвоската спогодба от 7 септември 1940 г. Но най-противоречиво е нейното наследство върху нас – войната ни донесе жадуваното, но ефимерно национално обединение, и ни завеща трайно вътрешно разединение, което все още продължава да се артикулира политически. И разбира се, възелът на всички противоречия си остава датата 9-ти септември 1944 г. И именно от различните посоки, които след тази дата взима житейският път на интервюираните в тази книга, е изтъкано и противоречието, което все още властва в нашето общество – докато ехото на самата война става все по-отдалечено и глухо... Тази книга не е за събитието, а за хората от онова време, които сами се мъчеха да обръщат времето и то тях обърна – завинаги...

Всеки е свободен да тълкува и преценява постъпките им според собствената си нагласа, но моята надежда е, че преди да пристъпи към своята оценка, читателят ще вземе предвид афоризма: „Не виждаме нещата такива, каквито са – виждаме ги такива, каквито сме ние.“ С тия думи на ум вече 70 години след края на Голямата война оставаме навеки устремени като Тантал към неуловимата истина...

*Константин Голев,
София, 2 февруари 2015 г.*

Благодарности

Тук е мястото да изпълня приятното си задължение да отправя сърдечни благодарности към институциите и хората, които през изминалите години допринесоха за появата на втория том на сборника.

На първо място съм длъжен да отбележа, че без помощта и всеотдайната подкрепа на приятелката ми Боряна Антонова тази книга просто нямаше да види бял свят.

Изключително съм признателен на баща ми – доц. д-р Валери Голев, който бе достатъчно търпелив да извърши корекциите по целия текст.

Специални благодарности отправям към „Национален Център за Европейски младежки програми и инициативи” (НЦЕМПИ) и неговите служители, които и този път повярваха в проекта и подкрепиха финансово неговата реализация.

Благодаря на декана на Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ проф. д-р Пламен Митев и на председателя на „Съюза на военноинвалидите и военнопострадалите“ лейтенант-инженер Петър Велчев затова, че не се поколебаха да препоръчат реализацията на проекта за отпечатване на втория том.

Признателен съм за съдействието на „Съюза на възпитаниците на Военните на Негово Величество училища” в лицето на неговия почетен председател полковник-инженер Никола Рухчев и на „Съюза на ветераните от войните“ в лицето на неговия заместник-председател капитан I ранг Марин Петков. С тяхна помощ успях да установя контакт с много от ветераните, чиито разкази са поместени в настоящия том.

Благодаря на Университетския хуманитарен комплекс „Алма Матер“ в лицето на доц. д-р Тодор Попнеделев за подкрепата при осъществяването на теренното поручване във видинските села от Западните покрайнини през 2011 г.

Задължен съм и на дейците на различните военни клубове и ветерански организации в страната за подкрепата им при установяването на първоначалния контакт с множество от ветераните в страната. В тази връзка съм особено благодарен на Васил Тодоров от Крумовград, Мария Стоянова от Казанлък, Милко Яначков от Пловдив, Елена Ангелова от Стара Загора и д-р Йовко Вълчев от Ямбол.

Много други хора ми помагаша да установя контакт и да интервюирам ветерани в цяла България. Сред тях бих искал да спомена имената на Божидар Цветков, Радослав Симеонов, Хрипси Ерниясян, Орлин и Иван Станчеви и Гавраил Голев.

Кирил Захариев бе достатъчно търпелив да прослуша целия разказ на Александър Първанов и да свери моя превод от сръбски език, на какъвто бе проведено интервюто.

Признателен съм за помощта на членовете на моето семейство и приятелите ми – Весела Митева, Ваня Михайлова, Мариан Гяурски, Галина Здравкова, Румен Стоев, Димитър Вълчев, Михаил Атанасов, Иван Найденов, Агоп Узунбохосян, Александър и Юлия Антонови, Филип Атанасов, Станислав Филипов, Лъчезар Стефанов и Пламена Коева.

Благодаря и на билиотекарките от библиотеката на Историческия факултет Емилияна Попова и Евелина Миленкова за оказаната помощ при набавянето на литературата за справочните бележки.

Също така благодаря на многото хора, които ме откарваха до някои отдалечени села или ме водеха едва ли не за ръка до домовете на ветераните.

Въпросник за българските ветерани, участници във Втората световна война

1. Име, армейска част, командири, място и дата на раждане?
2. Възраст по време на конфликта, социален произход и дейност преди войната?
3. Баща Ви участвал ли е във Войните за национално обединение?
4. Хронологично описание на бойния Ви път.
5. Какво е отношението Ви към враговете (немци, унгарци, усташки, власовци, албанци, бандеровци и т.н.)?
6. Какво е отношението Ви към съюзниците (червеноармейци, англичани и др.)?
7. Какви са били отношенията между различните нива в йерархията на Българската армия (войник-командир, командир-войник, войник-войник и т.н.)?
8. Какви са били отношенията между различните части на Българската армия? Съществува ли напрежение на основата на различния географски или етнически произход? Съществували ли са локални конфликти?
9. Какви бяха отношенията между местното население и Българската армия (унгарци, хървати, сърби, италианци, словенци, босненци, албанци, австрийци и др.)?
10. Какви са психологическите последици от войната за Вас?
11. „Смъртта във Вашите очи”? (Дали самият респондент е убивал, дали негов близък е бил убит, дали не е станал свидетел на особена сцена при смъртта на някой враг, накратко казано – срещата му със смъртта.)
12. Ставал ли сте свидетел на военни престъпления, ако да – какви?
13. Съдбата Ви след войната, как точно е оказала влияние на Вашия житейски път?
14. Каква е съдбата на Вашето семейство? (Дали наследниците на респондента все още живеят в същото населено място, дали са емигрирали зад граница и т.н.)

АЛЕКСАНДЪР ПЪРВАНОВ

„Ние се плашихме като първи бой, на немците ни се смеят, засукали ръкави, и онзи малък миномет – хвърля мини, ръчен миномет.“

Александър Първанов е от едно от деветте села по поречието на река Тимок, населени предимно с власи, които Сърбия получава като част от Западните покрайнини по силата на Ньойския мирен договор. Служи в 35-ти пехотен Врачански полк и се сражава в началото на Първата фаза на войната срещу Германия на територията на Сърбия. Интервюто е проведено в двора на къщата му в село Халово¹ на 22 септември 2011 г.

Казвам се Първанов, Александър. Така съм бил и у българско, така съм бил и у сръбско. Първанович, само... Аз съм 23-та, 9-ти септември – на деня на освобождението на България.²

Българите как са дошли в това село? Точно на Великден,³ като ставаме сутринта, гледаме стража наоколо. Блокирали всички пътища. Отзад български войници с онези големи пушки – „Манлихерки“. „Манлихерки“, онези дълги „Манлихерки“. И по-голяма е пушката от войника. Излезнахме от селото да видим българите. Българският офицер каза: *„Отсега, на напред сте българи! Ваше село – българско!“* А ние знаеме, още от преди е българско. Па казва: *„Още от преди сте българи – сега пак сте българи!“* И бяхме четири години. Беше границата тука на Тимок. Някаква церемония? Не е имало нищо. Рече така и... държа там някаква реч на село: *„Сега да знаете, че сте българи, отсега на напред сте българи!“* – и така. Да се слуша един друг, да не се прави... И тука не са били нещо в селото, да се нападнат или... не са били, не е имало. Как е било през тези 4 години? Па сме се държали както и българите. Затова не е било... Има села, които не са се разбирали с българите и са били демонстрации, били са... Тука не сме имали. Някакви проблеми с българската власт? Не сме имали. Почти не. Ние сме слушали, не сме правили да нападаме българите или... Ако бихме нападнали българите – и те биха, но ние това не сме правили. Всички, почти всички тези девет села, не са нападали.

Бил съм 13 месеца в Българската войска. Значи, имал съм 21 години – 1943-та. Служил съм в град Враца – 35-ти пехотен Врачански полк.⁴ Командир беше подполковник Кон-

¹ Село в съвременната Зайчарска община, Република Сърбия.

² „Цел ден сложи петолъчната, свали петолъчната, сложи петолъчната звезда, свали. На 9-ти септември, деня на освобождението на България, 44-та.“ – цит. А. П.

³ На 19 април 1941 г., Велика Събота, българските войски навлизат във владяната от Югославия Вардарска Македония. На 20-ти април – Великден, български части навлизат и във владенията от Гърция Беломорска Тракия и Източна Македония до Струма, виж: **Минчев, Д. и др. (ред.)** *Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878-1944*. Т. 4., София, изд. „Академично издателство „Марин Дринов“, 2003, с. 343, 355. Тези събития стават известни и като „Българският Великден“, по аналогия с Великденската акция от 3 април 1860 г. Трябва да се отбележи, че според документ № 307 „Указание от Щаба на армията за настаняването на българските войски в Царибродско и Босилеградско“ от сборника с документи за българите от Западните покрайнини, българските войски навлизат в Царибродско и Босилеградско още на 18-ти април, виж: **Бугарчева, Е., Зидарова, Л. (ред.)** *Българите от Западните покрайнини 1878-1975*. София, изд. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2005, с. 505-506. Цитираното указание не включва 9-те села от Видинско и не е ясно кога българските части са навлезли в тях. Тук Александър Първанов явно говори за сутринта на 20-ти април 1941 г.

⁴ 35-ти пехотен Врачански полк. Повече информация за полка виж в: **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, София, „Военно издателство“, 1977, с. 59-60; **Ташев, Т.** *Българската войска –*

сулов⁵. А командир на ротата беше Иван Цанчев. Командир на отделение ми беше Иван Георгиев. Аз съм бил картечар. „*Всяка майка – във войската се казваше – картечар не ражда!*“ Коня водим, пеш ти одим.

Службата, те ни плашиха, а ние си прекарахме добре. Те ни плашиха: „*Има вас да ви бият българите!*“ А аз съм прекарал като злато. Па така си мислихме измежду нас си: „*Има да ви бият българите!*“ – ако не слушаш. А при българите се казваше така: „*Боят е забранен, но не е отменен!*“⁶ Но не са ме били.

Службата ми беше хубава – картечар. Тежко е да бъдеш картечар. Трябва да се премериш, трябва да носиш тая картечница, тя е тежка – 45 кила. 45 кила с триногата. „Шварцлозе“⁷ образец 07.12.⁸ „Шварцлозе“ означава „Черна смърт“ на немски.⁹ Тя е в Германия произведена 0712 – 07-ми, 12-та година е въведена в Българската армия.¹⁰ Аз мога да говоря и на български, но не мога... От старост. Ами както се сетя.

Как сме живели с българските войници? Много добре, много добре! Вижте, аз съм бил по шумкари, по тези – партизаните. В един български взвод давах по една картечница, да търсиме шумкарите по баирите. Нападаха пред нас, но когато дойде войската, не стреляха във войската. Сдържаша се, не стреляха във войската.

Пред нас бяха някакви „специалци“: как ги наричаха – „криминална полиция“. Па са ги били, па са ги били... А като е дошла войската, не стреляха и се скриха. Не сме ги намерили, не сме ги и видели. Не знам как е било... аз това не съм видял. Бяха се скрили по дърветата, преминали са в гъсталака. Па сме минали покрай тях. Може да са видели и да са оставили – ние сме войска и войска там. Може да са били около 15 хиляди. Беше 35-ти пехотен, 2-ри артилерийски¹¹, 15-ти Белградчишки¹², 1-ви Софийски¹³, Тракий-

1941-1945. Енциклопедичен справочник. София, изд. „Военно издателство“ 2008, с. 355-356 и цитираните в този издани документи.

⁵ Полковник Георги Нинов Консулов е роден на 3 март 1897 г. в с. Добревци, Тетевенско. Завършва Военното училище през 1919 г. Подпоручик от 1 януари 1919 г. Полковник от 14 септември 1942 г. На 14 септември 1944 г. с Министерска заповед (МЗ) № 125 е назначен за командир на 35-ти пехотен Врачански полк. На 28 ноември 1944 г. е назначен за командир на 1-ви армейски пехотен попълвач полк, с който участва във Втората фаза на войната. Награден е с орден „За храброст“ IV ст., 1 кл. Уволнен е през 1945 г. Виж: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 80.

⁶ Въпреки, че интервюто се проведе на сръбски език, Александър Първанович цитира това изречение в оригинал на български език.

⁷ 8-мм картечница „Schwarzlose“ действително е на въоръжение в Българската армия по време на Втората световна война, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 287; за нея виж също разказа на Славчо Андреев в настоящия том.

⁸ „250 куршума има – за непълна минута.“ – цит. А. П. Използваният от Александър Първанов модел „М.07/12“ има скорострелност 400-580 изстрела в минута.

⁹ Всъщност това е името на конструктора – Андреас Вилхелм Шварцлозе (Andreas Wilhelm Schwarzlose). След направената проверка не се установи фамилиното име на конструктора да носи значението „Черна смърт“, така че вероятно става въпрос за войнишка легенда.

¹⁰ По-скоро номерът би трябвало да означава модификация на оръжието 1907/1912 г., а не датата на приемането му на въоръжение в Българската армия.

¹¹ Вероятно става дума за 2-ри дивизионен артилерийски полк, който е в състава на 6-та пехотна Бдинска дивизия – същата, в чието подчинение са 35-ти пехотен Врачански полк и 15-ти пехотен Ломски полк. Виж: **Тодоров, Т., Александрова, Я. Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945.** Том 2, с. 201-202; **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 170, 196, 380.

¹² Става въпрос за 15-ти пехотен Ломски полк, базиран в Белградчик. Най-общо сведения за полка виж в: **Тодоров, Т., Александрова, Я. Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945.** Том 2, с. 37-38. **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 285, 379-380.

¹³ 1-ви пехотен Софийски полк.

ски¹⁴... Бяхме в Ботевград, в подножието на Стара планина, били сме... Бил съм и в Сърбия после, там се изтегляхме в един 80-ти корпус¹⁵. Бил съм в Сърбия, до Прокупле¹⁶, в Белолин¹⁷ съм бил, в Житораче¹⁸ съм бил, когато гръмна първата партизанска мина сред нас. Като се прехвърлихме с транспорта – от България в Сърбия.¹⁹ Първата мина като падна, беше едно, да кажем да е 10 метра, па осрахме гащите – първа мина. И след това немците взеха „панцери“²⁰ – така се наричаха.

Отношенията с немците? Беше, момче, до едно време както трябва, защото са имали някаква уговорка, но после избързаха българите и обърнаха гръб на немците. И са се били на Бела паланка, там е бил бой невероятен. Аз това не съм видял, но съм чул. Аз се потресох на гарата тогава, като сме тръгнали за България, там бяха и немци, и българи – ранени. Па едни викат: „Мамо!“ – други викат на немски. На гарата сме се изтеглили, и се изтегли в санитарен влак, както го наричаха, там ги преглеждат, там имаше болница, там имаше приемно отделение. Това беше в Пирот. Не сме били там²¹, аз ги срещнах като са били изтеглени от позициите си при Бела паланка. При Бела паланка е имало българско-немски бой, невероятен. И немци, и българи са прехвърлили в полето, там на гарата, да може да се прегледат и да се лекуват. То беше мрак, аз не ги видях, но ги чух как викат, как се вайкат, един на български, друг на немски.

Българските офицери? Как са се отнасяли? Добре! Така добри са, бяха с нас в Сърбия, като наша майка. Българите. Имахме поручици, подпоручици, взводни командири, но се отнасяха добре. Борба, стрелят го отзад, ако не се отнася както трябва. Отидохме там, аз се изтеглих, мой приятел имам в един взвод, измежду немската позиция. Но ние се изтеглихме погрешно. Па внимавахме и се изтеглихме, но немците нощно време не стрелят, не се бият – те през нощта отмарят. А българите, като е лошо времето, тогава нападат. Тогава отиват, пътуват, а немци – не.

В 44-та през октомври месец съм се бил, тогава ни пускаха нас в Кулско, като „Новите земи“ – така ни наричаха, „Западни покрайнини“. Дошло е някакво нареждане от русите да се пускаме ние, които попадаме под Сръбство, под Югославия, под Титова армия. През октомври месец беше това нареждане. Па ни пускаха всички. Били сме от тука и резерва – запас, както го наричаха, па били сме и ние за своето време, който е служил в своя срок.²² И аз съм бил за време в свой срок.²³ А имали сме ние около 300 от тези села²⁴, които са били

¹⁴ Няма сведения 22-ри пехотен Тракийски полк да е взел участие в описаните събития, **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 44-45. Също така няма сведения 2-ра пехотна Тракийска дивизия е взела участие в споменатите действия на Българската армия, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 193-194. Но в посочените справочници действията на Българската армия срещу партизанските отряди в страната не са отразени детайлно, така че въпросът се нуждае от доплнително проучване.

¹⁵ Такава част не съществува в Българската армия по времето на Втората световна война.

¹⁶ Град, център на едноименната община и на съвременния Топлишки окръг в Република Сърбия.

¹⁷ Село в община Прокупле в съвременния Топлишки окръг в Република Сърбия.

¹⁸ Село Житораджа, център на едноименната община в съвременния Топлишки окръг в Република Сърбия.

¹⁹ През май 1944 г. 6-та пехотна Бдинска дивизия е дислоцирана в района на Прокупле, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 317.

²⁰ Panzer (нем.) – танк, броня. В случая става въпрос за танкове.

²¹ Александър Първанов има предвид, че не е бил пряк свидетел на сражението при Бела паланка.

²² Александър Първанов има предвид, че от неговия край е имало както запасници, така и редовно отбиващи военната си служба, какъвто е бил той самият.

²³ Александър Първанов има предвид редовна наборна военна служба.

²⁴ Става въпрос за 9-те села от Видинско, които спадат към Западните покрайнини.

резерва, запас. Па сме всичките после пуснати вкъщи. През октомври месец. Па дойдохме тука и оттука сме отишли в Титовата армия²⁵.

Аз бях в Работен батальон²⁶. Да ти разправам, на мен ми се появи една голяма шуга²⁷. Па зараза, шуга от въшките, имахме въшки, бог те пита, не можехме да се чистиме. Па от тези въшки съм имал шуга и не ме приеха, бях в Работен батальон, не съм бил баш на фронта, там в Титовата армия. А които са били наши, от моята година²⁸ – ние бяхме там 18 във Враца.²⁹ И са убити тук в Титовата армия пет – погинаха. В българската някой погина ли? Не! Не сагинали. Не ни взеха на фронта. Е, малко сме се били, но малко – с немците. Малък бой с немците. Останаха българите, па са погинали от моята единица. Как да ти кажа... От Първа дружина почти нито един не е останал. От Българската войска. Това е било Пиротско, на Теловац, на Липова планина, на Сливович, на 89-та кота.³⁰

Да, там сме воювали, на 89-та кота, спомням си вече тази кота. Па и аз съм бил там, бил съм. Стрелял ли съм там по немците? Па да, на тази 89-та кота. Ние се плашихме като първи бой, па немците ни се смеят, засукали ръкави, и онзи малък миномет – хвърля мини, ръчен миномет. Па са засукали ръкави и само: „*Алт зит бугар!*“³¹ – и с мина в главата. А ние се плашихме, българите. Ние за първи път стъпваме на война. И малко трая този бой, и се оттеглихме – колко са били – 5-6 немца, а ние бяхме 300-400 човека, не можахме да ги надвием. Е-е-е, да видите, после нашия 35-ти пехотен полк е бил на Срем, Сремски фронт.³² И са погинали всички до един, българи. Всички. Тази наша единица от България е дошла, от България в Пирот, а е продължила за Срем, Сремски фронт. И там, като да са били те малко с партизаните – е този наш подполковник, па са били наказани на Срем. Не са гонили партизани в България. Нашия полк, ние сме били да търсиме партизани, но без нареждане да не зареждаме оръжие. И така, този наш командир на полка е бил малко мешан с партизаните и не е искал да бие партизаните.³³ И

²⁵ Югославска народна освободителна армия (ЮНОА) или Югославската народноосвободителна войска (ЮНОВ) е комунистическа партизанска организация в бивша Югославия през Втората световна война. Нейната съпротива започва непосредствено след началото на операция Барбароса на 22 юни 1941 г. През есента на същата година съпротивителното движение е поставено под ръководството на Тито. От 1 март 1945 г. ЮНОВ се нарича Югославска армия и постепенно партизанското движение се прелива във въоръжените сили на комунистическа Югославия.

²⁶ Вече в ЮНОВ.

²⁷ Шуга (диал.) – краста.

²⁸ Набор.

²⁹ Александър Първанов има предвид, че от село Халово са били 18 души на наборна военна служба в Българската армия.

³⁰ Става въпрос за сражения в хода на Нишката настъпателна операция на Българската армия, проведена в периода 8-14 октомври 1944 г. Виж най-общо: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 257-259; по-подробно в: **Атанасов, Ат. и др.** *История на Отечествената война на България*. Том 2. *Участието на България в разгромяването на немскофашистките войски на Балканите (септември-ноември 1944 г.)*. София, изд. „Военно издателство“, 1982, с. 121-162.

³¹ Тази фраза няма никакво значение на немски.

³² 35-ти пехотен Ломски полк взема участие само в Първата фаза на войната срещу Германия, като последната операция, в която участва е Косовската настъпателна операция (25 октомври-30 ноември 1944 г.). Сремската настъпателна операция се провежда от 22 декември до 29 декември 1944 г. в хода на Втората фаза от войната срещу Германия. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 331-333, 355-356 Настъплението завършва неуспешно и е съпроводено със загуби, което може би обяснява защо Александър Първанов свързва тази операция с жертвите в своята част, която изобщо не е участвала на Сремския фронт.

³³ Отново има неяснота в сведенията на Александър Първанов, тъй като полковник Консулов е бил назначен за командир на 35-ти пехотен Врачански полк на 14 септември 1944 г. Освен това, към момента на провеждане на Сремската настъпателна операция не би могло да става въпрос за никакво „наказание“ заради поддържане на отношения с партизаните. Впрочем полковник Георги Консулов е назначен за командир на 1-ви армейски пехотен попълващ полк, с който взема участие във Втората фаза на войната срещу Германия. Вероятно това събитие е отразено в разказа, но твърде неясно. Назначението на Консулов на командната длъжност е от 1 януари 1945 г., вече след края на Сремската настъпателна операция. Освен това 1-ви армейски пехотен попълващ полк е формиран в Стара Загора и другарите на Александър Първанов не са влезли в състава

неговото наказание – от вътрешността, па са го изпратили на Срем, Сремския фронт. Там са загинали всички до един – така съм чул.

Как са ни били отношенията със сърбите? Да видите как – тези четници³⁴ питаха българите да вървят с тях. Партизаните скоро излезнаха на видно, че четници е имало в гората и така съм се потресъл, като са питали тези четници нашия подполковник: „*Господин подполковник, искаме да вървим под ваша защита!*“ Той казва: „*Добре! Само – казва – пред нас, не отстрани!*“ И тези какво правят? Някакви партизани ли, какви ли са били там, не знам и аз, са ги следили – ние видяхме как блести оръжие там, как проблясва. И те отведнъж от нас, от една царевича и почнаха да бият. Този наш подполковник: „*Де да му мамата ебем! Ние ги взимаме в защита, а гледай ги какво правят, да ни правят пакост!*“ И ние свалихме картечницата долу на пътя, па като почнахме да ги бием – не е останал нито един от тези четници. А ние не знаем те кого са били там – сигурно техни неприятели. Дали са били партизани... Изглежда да са били партизани, които четниците са ги нападали там. Е-е-е, после не се знаеше, момче. Тогава не се знаеше, излезли са партизаните от нелегалност. А ние, българската войска, преминаваме, па и трябва да ги поздравим.

Защо сме стреляли по четниците? Па затова, защото не слушаха. Трябваше като са искали да идат под наша защита, да идат пред нас, да не чиниш дето... после там да си не изпатим.³⁵ Ние, българите, не сме нападали никого. Нито партизаните, нито четниците. А ние питахме тези четници: „*Абре дечко – аз знаех сръбски – къде ще идете вие сега?*“ Той каза: „*Ехе-хе, досега бяха партизаните в гората, а сега ще сме ние.*“ А те подрани, изпокъсани, бог те питал! Партизани съм виждал – облекло у тях няма.³⁶ Партизаните не са ни закачали.

Усташи не съм виждал. Не е имало ни албанци, ни шиптари, тези не са били. Само немци бяха, но немците бяха – дали да ни нападат, дали да не ни нападат. Дошли са заедно с тях четници, на един мост там през Нишава. И ние искахме да пазиме, българите, този мост, но тези чети³⁷ на нас ни казват: „*Братя българи, ние ще пазиме моста!*“ И там сме били ние... ебем ли го, не съм броил, но 15-ти Белградчишки – то са били 2000 войника, 35-ти пехотен – 2-3000, 2-ри артилерийски от България – 2-3000, около 5-6000 войника. На този мост, да пазиме моста. Но немците ни отблъснаха, па дойдохме на нашата стара българска граница. Оттатък от този мост, отвъд Нишава.

му. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 80, 314; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945.* Том 2, с. 104-105.

³⁴ Драголюб Михайлович (Дража, Чича) е сръбски генерал и военен деец. Роден е на 27 април 1893 г. в Иваница, Сърбия. Служи в армията на Кралство Сърбия по време на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. За участието си в тези войни е награждаван многократно. Продължава военната си служба в армията на Кралство Югославия. След разгрома на Югославия през април 1941 г. застава начело на националистическото съпротивително движение на четниците, т.нар. „дражевисти“. Първоначално четниците си сътрудничат с комунистическите партизани, но след ноември 1941 г. се стига до разрыв и дражевистите се превръщат в основният конкурент на комунистическата съпротива, ръководена от Йосип Броз Тито. След като през 1944 г. съюзниците окончателно се преориентират към Тито, позициите на ръководеното от Михайлович движение отслабват все повече и повече. Опитите за съпротива срещу комунистическите партизани са неуспешни и по-голямата част от четниците напускат страната. Самият Драголюб Михайлович не се предава и продължава да се съпротивлява, докато през март 1946 г. ръководеният от него отряд не е разгромен, а той самият пленен. Осъден е на смърт на 15 юли 1946 г. Екзекутиран е на 17 юли 1946 г. в Белгард, а мястото на погребението му остава неизвестно.

³⁵ Александър Първанов има предвид, че българите са предполагали, че биха могли да си изпатят в резултат от действията на четниците.

³⁶ Александър Първанов има предвид, че нямат униформа.

³⁷ Четници.

Отношенията между българските полкове, измежду Българската армия? Много добри, много добри. Не си посмял да псуваш, в българската войска не е посмял да ни псува, да каже така: „*Да ти мамката еба!*“ по български – не, не, това не са смеяли. Казваха тези – македонците: „*Ние сме страдали от българските офицери...*“ Като са псували: „*Да ти мамката еба!*“ А македонецът казва така: „*Па де – мамката ме е раждала, ме е гледала, грижила се е за мене до двайсет години, изпратила ме е тук да те пазя, и сега я псуваш!*“ И той карбината – па у главата. Това у Враца. Псувал е български офицер. Псува македонски войник и македонци са служили като мен, същото. Но мене не е смеял да ме псува: „*Да ти мамката сръбска!*“ Българският офицер това не е смеял. И онзи, македонец, дига пушката, па у главата, па не е отговарял нищо³⁸ – не е трябвало да го псуваш! Македонска мамка го е раждала, отгледала, пазила, праща го на 20 години, дошъл е да те пази – а сега го псуваш!

Някой да е бил убит пред мене? Видял съм, но там са останали, когато се бихме с немците. Там са останали на онова бърдо. Па останали са убити. Български войници, като сме се били с немците – немците са ги убили. И който са убили – убити, не са прибрани, там на онова бърдо, на тази Липова планина, Сливовишка планина, на тази 89-та кота. Имаше и ранени. Като падна мина, както лежеше българският офицер – на офицера. Какво са правили с ранените? Почти нищо не са взели. Българите не прибраха ранените. Ние се плашихме от немците. Как са били убити? С мини. Мини, мини, ама тези ръчни мини само падат... и се смеят: „*Алт зинс, булгарен!*“ – и мината на коляното, и където иска, там стреля. Па как да не съм видял! Бяха на двайсетина метра! Двайсетина метра! Ние българите се плашихме, почти не сме стреляли нищо. А немците стреляха с куршуми „дум-дум“ – експлодиращи.³⁹ И българите казват: „*Не гърми бе, без нареждане!*“ А те: „*Какво да не гърмиме, виждаш, че немците стрелят!*“ Този куршум уцелва в слама и гърми! „Дум-дум“ – това е най-опасното оръжие. Ние такова няхмахме. А на немците не им е разрешено да стрелят с мунициия „дум-дум“, но стреляха. Боли го курец. Па не е трябвало да се бият с мунициия „дум-дум“. Това не е позволено във войната. Но те стреляха.

Военни престъпления? Почти не е имало. Да влезнат в някоя къща и да вземе нещо там? А, не, не! Не, там в България не се е нищо случвало, както в Сърбия – да се нападнат, не, не!⁴⁰ Там не съм виждал партизани – аз съм ти казал – не съм виждал партизани. Партизаните нападаха през нощта – в апартаменти, в общината, банки, пощи, но когато ние да идеме... В България. Дали е правила Българската войска в Сърбия? Не са. На цивилни да са нещо правили? Не са, ние сме били голям брой българската войска, но никой не е посмял да върши такива неща. Бяхме в защита на някоя единица, де да я знам, 80-ти корпус.

Немците нещо да съм видял да са правили като военни престъпления? Не са. Не, не – не са. Що бре четниците? Бе четите бяха малък брой, почти не съм виждал. А виж вече партизаните скоро са излезли от нелегалност. Скоро сме ги видели, като ни събра този подполковник да ни държи реч, че ще излязат партизаните от нелегалност, да не стреляме, да не правиме пакост... Ние дадохме оръжие на тези партизани. След 9-ти септември ние дадохме 2-3 кар-

³⁸ Александър Първанов има предвид, че не са потърсили отговорност на войника от Македония.

³⁹ За раните от тези куршуми виж разказа на Анка Куцарова-Джеферова в настоящия том на изданието.

⁴⁰ Александър Първанов има предвид, че за разлика от Сърбия, в България не са се нападнали.

течници на партизаните в Сърбия. Ние сме българи, този наш Консулов, аз ти казах, че той пазеше партизаните. Подполковник Консулов, един малък човек, но той пазеше партизаните. Ние сме търсили партизани, но без да зареждаме оръжието. Той каза: „*Да не пълни някой оръжието без нареждане!*“

А, не! Не, не. Ние сме преминали добре, не сме си изпатили, да се стресираща човек, да се плаши. А храна сме имали като на Слава⁴¹. Храната беше извънредно добра, и рекоха българите така: „*Па да му мамата ебем, храни куче да те лае!*“ на немците. Защото те даваха храна на немците. Храниме другите, а нас да не храниме. Па и месо имахме, храна имахме извънредно добра.

Кога се освободих от Българската армия? Па през октомври, пред Петковица⁴², до 15-ти октомври. И тогава ни пускаха – по ред, по нареждане сме пуснати, Западни покрайнини.⁴³ Дали по Титово нареждане, дали...? Дали... те тогава са били със Сталин.

А-а-а, руси съм видял, като съм дошъл аз в България, като са минали на Турну Мъгуреле, па на Мездра са преминали: Турну Мъгуреле, на Мездра, па през Враца, Видин, па Кула и за Зайчар. Отношенията с руските войници? Много добре. Не са нищо направили, вървяха по пътя руснаците, свой път, не са ходили наляво, надясно – да прави пакост, не са направили никакво престъпление.

И да видите как съм се изненадал, аз съм познавал агенти в България. Но с агента не си смеял баш така лесно да приказваш, а аз съм отишъл при него, защото е паднал един самолет, български, в Кула. А, па бил е той да се бие над Зайчар, те са го ранили и е паднал в Кулското поле. И пази го един агент, и го разглюбват, и го карат в София за арсенала. И аз идвам при този агент и съм се отцепил от тези 30 войника, които сме били, те са отишли във Враца. Но на мене ми дойде така – да ида право вкъщи, да не ходя повече в комендантството във Враца. И говоря на един мой другар: „*Абре, искаш ли да идеме ние право вкъщи, да не ходиме повече във Враца?*“ Той се чуди, слиза от влака, когато дойдохме от Пирот до Видин. Във Видин... той слиза долу във Враца. А тук се е натрупала руска войска, композиция руска, два танка върху платформата. И тези два танка, те са 80-100 тона – на две платформи. И като се завъртат на една страна, изхвърлят релсата. И ние сме пътували пътя от Враца до Видин 24 часа – а то трябва 8 часа. Пристигаме във Видин. Във Видин едно българско момче⁴⁴ каза: „*Бре, откъде си ти?*“ – мен пита. „*От Кулско.*“ – аз го лъгах, не посмях да му кажа, че съм от Халово, от Сръбско. Откъде да знам аз какво може да стане?! Него съм го лъгал. „*Откъде си?*“ „*От Градковските колиби.*“⁴⁵ Па каза: „*Бре, ти досега си бил в Кула, а защо не си спрял един руски камион, па сега да бъдеш в Кула?*“ А аз се чудя, не смея... И той ми казва:

⁴¹ Александър Първанов има предвид празника Слава, широко разпространен в Сърбия. Всеки сърбин си избира свещения-покровител, не задължително според името си, и слави неговия ден – т.нар. Слава (благодарности на Кирил Захариев за тази информация).

⁴² Петковден е на 14-ти октомври.

⁴³ „*Само аз и още един сме имали военна книжка. Тука е някъде, но не мога да я намеря сега. Имам книжка и пише хубаво там: „Освободен е по причини Западни покрайнини“. Така пише в този документ.*“ – цит. А. П.

⁴⁴ „*Беше момче, още не е бил във войската.*“ – цит. А. П.

⁴⁵ Градковските колиби се намират на територията на България и са махала на останалото в Сърбия село Градсково. Александър Първанов казва, че е от там, за да заблуди момчето, че е жител на влашкия край, който се намира все още в България, но е много близо до неговото село.

„Бе ей, ти български войник – да се намираш в чужда държава! Какво би правил там, ти в България не смееш...?!“ Разбрал е, разбрал е.⁴⁶

И аз спирам един руски камион, и от този камион слезе една братушка: „Братушка, за Кула?“ „Да, братушка, да!“ Но аз сега мислим па друго. За час ще бъда от Видин до Кула. Аз съм се качил в неговата каросерия, имаше там сандъци с барут, муниции, де да знам какво е имало в тези сандъци. Рекох: „Сега да можеше да не го спра, той право за Зайчар!“ Той през Кула, па вози материали за Зайчар. Бой в Зайчар невероятен, невероятен! Неравен бой! Гори Зайчар. Немци и партизани, и бог те пита! За освобождението на Зайчар. Български войски? Има. Руси са били много! Русите са гинали в Зайчар невероятно. Е, аз какво правя? Малко има един овал там, като се качва в Кула, и аз скочих долу. И когато да изляза там в полето, където трябва да премина през Кула, пък да обърна за Голиманово,⁴⁷ виждам онзи огромен самолет как е паднал долу. И аз питам онзи агент, дето пази... Агент, агенцията, тя слуша какво приказваш. Те са опасни, а аз съм ги разпознал. Агенти в България сме имали колкото искаш. Познавал съм агентите измежду войската, измежду цивилните, да слуша кой какво приказва, да предава там. Агенция, специално за измяна. Аз отивам при него и рекох: „Добър ден, бе момък!“ „Добър ден!“ „Каква е тая разсипия тука?“ Дали се правя, че не знам, че той е агент? Е, не знам. Аз не съм се правил, аз съм го питал с добро. И той казва – „Да му мамата ебем! Имали сме един самолет. Лети над Зайчар, тия са го ранили и тука падна. Сега го разглюбяваме и караме за арсенала в София, да се поправи там.“ И аз го питам: „Па какво има, бре момко, нещо ново тука?“ Не съм това смеял да питам, но съм го питал. „Па – казва – какво да има нещо ново? Наш 'та войска вчера откъм Тимок се е изместила на нашата стара граница.“ А аз казвам така: „Па какво става с тия села?“⁴⁸ На кого са останали?“ „Под сръбско.“ А аз казвам така: „А-а-а – аз се правя – ние това няма да даваме, те са наш 'те села!“ А той казва: „Уя ми са наш 'те села! Нито са били, нито ще бъдат!“ А аз: „А-а-а, не! Не е, бре...“ Какво да не – силата е сила, войската се изтегля и сега нямаше вече тука войска. Моя воля, идвам без страх в къщи. Аз се представих, че няма да даваме, да не може да ми каже нещо този агент. Това е опасна агенция. Агенция знае всичко. На мен ми е познато какво е агент. Когато бяхме в България на отпуск – тези македонци, те пееха добре, пеят така: „Македонийо, Македонийо, някои не знаят чия е Македония, Македония е чисто българска земя!“ Пеят македонците. А този агент все шета измежду войската. И казва така – виж как добре е знаел: „Хуя ми Македония е българска, нито е била, нито ще бъде!“ Знаел е още като сме били в отпуска, че няма това да бъде! Че ще бъде югославско, както и беше. Виждаш – агенция много знае. Той веднага те разбира какво мислиш, агентът.

Когато минах старата граница, какво беше тука? Сръбско. После, когато аз дойдох, побегнаха нашите, па се скриха в село. Побегли са от фронта. Които са били като мене в българската войска – били са и наборни, били са и запас, па са побегнали. И са се скрили в село. И когато аз дойдох, аз чух какво каза оня агент и моите се плашеха – майка ми и баща ми, имах и стар дядо – като се явих, като чуках на вратата: „А бре, защо си дошъл?!“ „Няма да

⁴⁶ В смисъл младежът е разбрал, че Александър Първанов е жител на някое от селата, останали в Сърбия.

⁴⁷ Става въпрос за село Големаново, община Кула, област Видин.

⁴⁸ Александър Първанов има предвид 9-те села от Видинско, част от Западните покрайнини.

ме криеш никъде – казвам на тях – аз утре излизам наяве, ние сме останали под сръбско!“ Аз им казвам на тях. „Па как знаеш?!“ „Рече ми агентът!“ Не знаеха в село. Аз на сутринта се облякох хубаво, имах въшки – оправих се малко.

Сръбската власт как дойде? Сега ще ти кажа – има едни, които на Пирот са ги хванали партизани, па са ги повели при партизаните – 5-6,10 наши, от нашето село. Както съм аз, но аз не съм побегнал, аз съм дошъл с влака. А те са побегнали пеш, па са ги хванали партизаните. И дойдоха техните родители да питат за тях: „Къде е моя Анге?! Къде е моя Стан?!“ Той⁴⁹ е бил пленник, той е роден 19-та година, бил е от последните войници в Сръбско и е бил пленник в Германия – 41-ва. После е бил запас в българско. И когато са побегнали от българско, партизаните ги хващат. И дойде майка му да ме пита: „Къде е моя Стан?!“ Аз съм чувал да се хвали: „А-а-а, моя Стан е бил пленник толкова години и се върна, а сега няма да се върне?! Вие сте се върнали!“ „Е, па сега не е имал късмета!“ Па върна се. Върна се и от българската войска. И са го хванали партизаните, и от партизанската войска се върна.

И на утрешния ден се явихме като сърби, събрали са се всички, и бяхме на комисия в Зайчар за фронта. Как е дошла сръбската войска? Дойдоха партизаните. А тогава дойдоха партизани, партизанска команда, тук – в село. Що са рекли? Па нищо не рекоха, сега останахме да се биеме под Тито.⁵⁰ Да се биеме за Титова армия. Бяхме в Зайчар на комисия за годност, за Титовата армия. И така.

Като се върнах? Па върнах се вкъщи. А, вкъщи? Земеделие. Да. Работил съм. После влезнахме във времето на Тито – Титовият ред. Па работили сме малко оскъдно, не е било баш, не сме имали рудници, не сме имали предприятия. После сме на петилетката, на Омладинската линия, по възстановяването на страната, не сме имали почти нищо, не беше това село, както е сега. Почнахме да работиме сами – пари нема откъде. Почнахме да се възстановяваме сами. Тук съм бил в селото, бил съм малко в предприятие, после се прехвърлих вкъщи, да се ремонтирам. Аз не съм имал пари да плащам на майстори, ами съм си работил аз. Ето това, което се вижда⁵¹ – това съм го правил аз. Аз съм работил малко в предприятие, докато се науча. Като се научих – отивам да си работя аз, както на мен ми се иска. Това е мойта къща.

⁴⁹ Стан.

⁵⁰ Йосип Броз (Тито) е роден на 7 май 1892 г. в село Кумровец, Австро-Унгария (днес в Северна Хърватия, на границата със Словения). Баща му е хърватин, а майка му словенка. От 1910 г. е член на Социал-демократическата партия на Хърватия и Славония. По време на Първата световна война служи в армията на Австро-Унгария. През 1915 г. е тежко ранен и попада в руски плен. По време на престоя си в Русия преживява различни перипетии. През 1920 г. се завръща в родината си, вече част от Кралството на сърби, хървати и словенци, и става член на Югославската комунистическа партия (ЮКП). Партията е забранена същата година. През Междувоенния период многократно е арестуван и получава 5-годишна присъда. От 1934 г. е в ръководството на ЮКП, а в периода 1935-1936 г. работи в Коминтерна в Москва. От декември 1937 г. е начело на ЮКП. След разгрома на Югославия от войските на Оста в хода на т. нар. Априлска война – през юни 1941 г. комунистическите партизански отряди формират ЮНОВ, която на 4 юли същата година е оглавена от Тито. В хода на Втората световна война ЮНОВ е една от най-успешните партизански групировки. Тито е признат за лидер на съпротивата от Югославското правителство в изгнание и за партньор на Западните съюзници. Позициите му в страната и успешното напредване на Червената армия водят до установяването на ЮКП на власт в Югославия. След края на войната и премахването на монархията, през 1945 г. страната е провъзгласена за Съюзна федеративна република Югославия – оглавена от Тито. През 1948 г. се стига до разрыв между Тито и Сталин, който оказва влияние на политическите събития в целия Източен блок (за тези събития виж по-подробно литературата в бел. 206). Въпреки дирижираните от Москва опити за дискредитиране на Тито и отстраняването му от власт, той остава на чело на ЮКП и на Югославия до смъртта си на 4 май 1980 г.

⁵¹ В този момент от разговора Александър Първанов показва къщата си.

Да, през нощта се сещам как там съм бил, къде съм бил, какво съм бил... на мен ми е драго. Да, през нощта. На мен ми е драго да приказвам за това, но не мога, виждаш, че не мога. Не мога, нямам сила, сила нямам, изгубил съм сила. Па не ти е до приказване. Ето така. Български? А-а-а, всичко знам. Като чуя българи, всичко ми е ясно, всичко разбирам. И сега да мога да отвърна на човека на български... Аз това съм обичал, бре... Като видиш там – мразиш, па не може да мразиш ти, бе, оня народ, като си стъпил там. Ти мразиш, ама има да си изпатиш. Аз съм минал много добре в България. Аз бях картечар бре, аз съм сглобявал картечница, тая „Шварцлозе“ образец 0712 – 12-та година въведена в наш'та армия. „Шварцлозе“ – „Черна смърт“.

Интервюто проведе Константин Голев

АНКА ИВАНОВА КУЦАРОВА-ДЖЕФЕРОВА

*„Снемат ги, във всеки вагон има някой, недочакал да влезе в родината,
няма да го хвърлят от прозореца, умрял човекът, карат го в България.
Поне на родна земя да го погребат. Случаи всякакви.“*

Анка Иванова Куцарова-Джеферова постъпва като доброволка в 23-ти пехотен Шипченски полк. Служи като медицинска сестра във временно приспособената болница за ранени войници сграда на 2-ра мъжка гимназия, в София. Записът е направен в дома ѝ в град Казанлък на 21 септември 2014 г.

Анка Иванова Куцарова по баща, Джеферова по мъж. За българин съм женена, не за турчин. Родена съм на 28-ми април 29-та година в село Копринка⁵². Най-близкото, най-близкият запад.⁵³ Майка ми не я помня, била съм на една година, когато е починала, а тя е умряла на 21. От туберкулоза. На времето се умираше от туберкулоза. Жълтата гостенка, да. Имала съм братче, което починало на месеци, преди мен родено. И след туй на другата година съм се родила аз.

Баща ми работеше във фабрика, тогава „Брат Стай“ се водеше, „Димитър Благоев“ по-късно. И всъщност беше шивач. Завършил е шивачество. Беше много търсен. Дали е завършил техникум? А, не, не, не – 4-то отделение всички. Дядо не ги е учил, дал им е занаят. Да, дал е на всички занаят и бил спокоен. Четири момчета и две момичета, всички са имали, кой колкото го е усвоил. Работник и шивач беше, въкъщи шиеше на колеги, на частно. Имотното ни състояние? Например на Великден сме ходили на село, щото баба е боядисала яйца, а ние нямаме пари. И направила курабета. Това е. По най-големите празници...

Баща ми почина 42-ра година, участвал в събиране на подписи, по време на Соболевата подписка⁵⁴, не знам дали сте запознат, министърът на външните работи на Русия. Това е естествено народът да го направи. И е издаден от някого, и го биха, и 42-ра, една година след туй почина от туберкулоза. След побоя. Скачали на гърдите му. Клаха овца, увиваха го целия

⁵² Село в община Казанлък, област Стара Загора. Намира се на около 5 километра от град Казанлък и на около 2 километра от язовир Копринка.

⁵³ От гледна точка на Казанлък.

⁵⁴ Соболевата акция е пропагандна кампания на Българската комунистическа партия (БКП), в подкрепа на предложението през ноември 1940 г. от Съветския съюз пакт за приятелство и взаимопомощ с България. Акцията е свързана с посещението на генералния секретар на Народния комисариат по външните работи на Съюза на съветските социалистически републики (СССР) – Аркадий Соболев (25-26 ноември 1940 г.), когато са формулирани съветските искания към българското правителство. Демаршът на Соболев е част от по-широк кръг преговори между Третия Райх и СССР за присъединяването на Съветите към Тристранния пакт. След отказа на българското правителство да приеме предложенията на Москва, които биха поставили България в съветската сфера на влияние, БКП предприема мащабна пропагандна кампания за приемане на съветското предложение. Организиран са редица сбирки и събрания в учреждения, фабрики, читалища, казарми и т.н. В Министерски съвет се получават множество телеграми, писма и резолюции. В акцията се включват редица други партии и обществени формации като „Звено“, Български земеделски народен съюз (БЗНС) – „Александър Стамболийски“, БЗНС „Врабча 1“, Българска работническа социалдемократическа партия (обединена) – БРСДП (о). В хода на кампанията е организирана подписка и са събрани стотици хиляди подписи. Виж на-общо: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст. История на България.** Том 3. *История на Нова България 1878-1944.* София, „Анубис“, 1999, с. 593-594.

в кожи, след като го махнаха от там да не умре, да не се водят бройки там в полицията, и почина 42-ра година. Там, там – в полицията го биха. Тя беше на края на двора на гимназията. Е тая гимназия. И когато вземаха ученици от по-горните класове и ги биеха, ние ходехме до стените и чувахме. Те викаха, чуваше се, като викаха.⁵⁵ Сега е разширение на двора на гимназията. Как да го търся, аз съм била малка. Каза ни наш роднина, на моя чина брат, който е от селата. Търсил човекът работа и няма представа какво значи да си полицай, дошъл в града – малоимотен на село. И станал полицай. И като видял роднината, баща ми, който той уважава – „бате Иван“ му викаше – докъде са го докарали, през излизането дошъл и казал в село на дядо и отидоха да го приберат. И той повече не се върна тоя човек в полицията да работи. Това беше.

Дали баща ми е участвал в Балканските войни и Първата световна? Не, не. 1900-на година е роден. Млад е бил, не е участвал. Дали е бил комунист? Ами за членство не знам, но е бил симпатизант със сигурност. Дали затова се е включил в Соболевата акция? Да, и затова... ама не само, обикновен народ се е включил. Защото нашият народ винаги ще остане признателен. Накъде ни завъртат сега, че тоя бил по-големият брат и не знам кой си?! Лично по свое усмотрение е участвал и от това как живее народът.

Аз съм порасла при баба и дядо, неговите родители.⁵⁶ Чина и чичо бяха в едно семейство, братовчеди, двама. Единият от тях, по-малкият братовчед, по-късно ми беше взводен командир, съвсем случайно стана работата. А чина ми беше като майка. Дядо беше много спокоен човек, голям разказвач на приказки, намираше начин да ме утешава. И когато почина татко, започна да ме възпитава като момче. Каза ми: „*Ще дойде време и ние да си отидем, животът ти няма да бъде лесен! Никога няма да нападаш, но няма да разрешаваши да те мачкат!*“ И така съм била до края.

Дали съм имала някакви контакти с нелегалното движение преди 9-ти? Не, не, аз бях много малка тогава преди 9-ти, къде? Аз влязох във войската, изчислете и ще видите, на 15 години, 5 месеца и 10 дена – отидох доброволка. След 9-ти. В гимназията и да сме имали досег с ремсисти, никой не казваше кой какъв е. Ние не сме знаели. Освен туй ние доста малки бяхме все пак.

А 9-ти септември ме свари в едно село – Ясеново⁵⁷, тогава турското име не го помня.⁵⁸ Моя приятелка виждаше, че живея много зле при една моя леля, която беше бездетна. Ама дядо дей ми викаше: „*Господ на бодлива крава рога не дава!*“ – щото тя не знаеше как да подходи. И тя ме взема, защото разпуснаха гимназията, немци я взеха, направиха казарма временно. И бомбардировки имаше.

Над Казанлък пуснаха две бомби. Да, в Казанлък бях, живеях у лелята. Юрнахме се, съседите имаха изба, да се крием в избата. Едната бомба падна на Тюлбито, Тюлбито е едно възвишение, не знам дали познавате града.⁵⁹ А другата падна близо до „Аресенал“, но на тю-

⁵⁵ „Големите момчета ги биеха като на спукване. Имаше легионери, които издаваха, имаше най-различни. Издаваха нашите, легионерите бяха десни. Те биеха, и по улиците биеха. Момчета...“ – цит. А. К-Дж.

⁵⁶ На баща ѝ.

⁵⁷ Село в община Казанлък, Област Стара Загора.

⁵⁸ Старото турско име на селото е Химитли.

⁵⁹ Тюлбито е възвишение в северния край на Казанлък. Нарича се така заради останките от османско тюрбе, които все още са частично запазени. Непосредствено до тези руини се намира и Казанлъшката тракийска гробница.

тютюневи сушилни, в най-близкото село до „Арсенал“. Толкова. Нямахме убити, само тютюневи сушилни, една част от тях пострадаха на Бузовград.⁶⁰ Над нас прелитаха непрекъснато американските „Летящи крепости“. Никога няма да забравя – „у-у-у“, минават на ескадрили някак си, вървят, като строени минават. Нощно време ги осветяват, е така кръстосват прожекторите, търсят ги. Дневно време блестят като сребърни. Бомбардираха Марино поле, там е имало летище, близо до Карлово.⁶¹ И София я съсипаха. Затуй, защото бяхме съюзници. Това ни донесе съюзът с...

Зарад бомбардировките се изселиха хората. И приятелката ми ме взема в Ясеново. Като чухме, че руснаците идват и ще минат при Столетов горе – Свети Никола тогава му викахме⁶² – минахме покрай планината, там е някъде към 6-7 километра, и тръгнахме нагоре и ги посрещнахме. Има една местност с акации, като минеш малко нагоре, там ги посрещнахме. Даже имаше живи белогвардейци в едно общежитие, там и те дойдоха. На инвалидни колички, куци, слепи, дойдоха да посрещнат руснаци, минали толко години, простили всичко. И там ги видяхме за първи път. В Казанлък после чух, че пуснали затворниците, и тука местен началник на полицията ги посрещал, искал да ги избива, в туй време влязли и руснаците, и така нагатак. Как е протекъл 9-ти септември в града? Нямам представа, нямам представа, не съм излизала, останах на Ясеново, докато ни казаха че ще почнат учебните занятия.

Почнахме учебните занятия, тръгнахме на училище⁶³ и някъде вече към 8-ми, 9-ти октомври, чухме че в горните класове отивали доброволки. „Какво, какво значи?!“ „Отивали във войската и щели да вървят на фронта!“ И аз казах на моята приятелка: „Че ако е тъй, и аз заминавам!“ Тя вика: „Че аз тогава к'во ще правя?!“ Ние сме на един чин с нея. Най-ниските, най-дребните. Бяхме 5-ти клас тогавашен. Точно така, отидохме доброволки и пропуснахме тая година. Двете решихме, обаче тя имаше браточедка, от майчина ѝ линия, и вика: „А, че ви е кат вървите, аз к'во ще правя тука?! Братовчедке, и аз ще дойда!“

И когато отидохме⁶⁴ се оказа, че две от нашия клас са вече там. А ние смятахме, че отсъстват по болест. И като влязохме в двора на 23-ти полк, гледам моят братовчед строил момичета, облечени като войници. И се почудих, викам: „Той сега ще се кара и ще ме върне!“ Защото всеки ще каже: „Той я е накарал да влезе там!“ Целият род ще го... И се скрихмем зад едни дървета, и се чудим сега какво да правим. Обаче една доброволка ни забеляза: „Другарю командир, ей там едни момичета идват!“ Той се обърна и ние вече няма к'во да се крием. Като ме видя, горкият, смени всички цветове. Само каза: „На опаиката!“ И ние се строихме, цивилни. И след малко ни заведоха да ни облекат. Нямаме си представа, човек, който носи обувки 34-ти номер – да му дадат най-малките. Търси човекът най-малък номер. Еми най-малък – ей толкова! Ботуши! Ама кой е очаквал момичета да влязат, за да има. Ботуши. Хвърлят ти ги и казват: „Това е най-малкото!“ Почват да търсят клин. Хвърлят ти един клин, ти само като го сложиш на крака и виждаш, че той ей толкова лежи на земята. „Това

⁶⁰ Село в община Казанлък, Старозагорска област.

⁶¹ За тези събития виж разказа на Минчо Минчев в настоящото издание.

⁶² Връх „Свети Никола“ е преименуван на „Столетов“ през периода 1951-1977 г.

⁶³ „Ние сме в гимназията.“ – цит. А. К-Дж.

⁶⁴ „Когато влязохме, партизаните заминаваха. Доброволките, те заминаваха него ден за фронта. Те отидоха на първа линия. Ние с тях контакт не сме имали. Момичета, да – жени. Една Дренчева от Енина я помня. Как заминават? Мъже, жени, всички заминаха на първа линия.“ – цит. А. К-Дж.

най-малкото!“ Хвърлят ти горната част, куртката. Нали, вече зимно облекло ни хвърлят. И почваме сега. Аз обаче малко тарикат падам, сега момичетата се чудят как да ги навървят нагоре, ама то ще стане на хармоника. Понеже са големи ботушите, аз го обърнах отдолу да мине ботушът, и така... И пак се показваше, натъпках го, за да мога да се побера в ботуша. И така.

Братовчедът какво каза? Ами к'во да каже? Нищо не може да каже. Нищо. „*Никой не може да ми забрани да служа на родината!*“ Това беше отговорът ни. „*Аз съм дошла да служа на родината!*“⁶⁵ Дойде баща ѝ⁶⁶ на мойта приятелка, при която бях на село. Той ме прие като свое дете, разбрал колко съм теглила, разбрал баща ми как е починал, от к'во, те също били симпатизанти и ме гледаха като... даже в селото се говореше, че са ме осиновили. И сега, в един момент чуваме, че някой вика. „*Донка Вълева да излезе!*“ Тя е Донка Вълева, приятелката ми. Аз я поглеждам и викам: „*Донка Вълева да излезе!*“ Не си знаем още имената, всичките сме нови. И се сбутахме навътре. Викам: „*Викай, ма!*“ „*А, да ме познаят!*“ Викам: „*Викай „Донка Вълева“ и ти!*“ И накрая нямаше как, домиля ни и отидохме. Той ѝ извика името, дойде на оградата, телена ограда беше 23-ти полк. И накрая викам: „*Донче, айде да отидем, домиля ми човекът!*“ И отидохме. Той вика: „*Доне, ела по-насам!*“ „*А, че да ме хванеш, та да ме биеш!*“ Той вика: „*Няма да те бия!*“ „*Ша ма хванеш и ша ма... Ти бил ли си – тя вика – бил ли си български войник, да видиш как се бие!*“ – на баща си.⁶⁷ Той си умира от смях човекът, като ни гледа какви плашила сме. То, то направо... Но така карахме военната служба. Ами дошъл⁶⁸ да види: „*Доне, имаш ли акъл!*“ И тя му каза: „*Казармата баща, казармата майка! Аз съм дошла тука да служа, заминавам на фронта!*“ „*Доне, ти имаш ли представа какво значи фронт!*“ „*Като ида, ша видя!*“ Те т'ва е. Всички бяхме за фронта, първа линия! Не, бе, как ще я прибере, няма: „*Казармата баща, казармата майка!*“ „*Ти бил ли си български войник!*“ – и така нататък. И той човекът се позасмя, позасмя, и си отиде. Гледа, че сме много. Не, не, не – мен не ме е обвинявал.

А-а, така. Питат ме: „*Кои са причините за да влезеш?*“ Викам: „*Ми нямам какво да губя!*“ Аз нямам нищо, абсолютно нищо нямам! „*Щяла си да си загубиш живота!*“ – голяма работа, ма все ще допринесе нещо доде ме гръмнат там, на първата линия. А к'во ще правим на първата линия? Ще стреляме, щото ни вземаха в казарма! Почваме обучение военно. Хората не ни жалят, командирите,⁶⁹ защото дойдоха като доброволци и момчета, на които след месеци им предстои редовна служба. Дойдоха и големи батковци, които не са мобилизирани в момента, и те искат доброволци да бъдат, вече служили. И като почнаха да обучават новите, очакваха, че ние ще изпокапем. Как ще изпокапем?! Това са калени момчета и най-вече селски момчета. От 450 доброволци момчета и момичета, 82 бяхме момичетата. Най-много момичета в цялата страна, доброволки.

⁶⁵ „*Казват, че партията ни била призовавала. Добре бе, партията може ли да призове такъв пепелчук?! Тя ще каже: „От – до!“, ако тя призовава? „От – до!“ Отидохме дребосъци, мойта възраст каква е, 15-16 годишни. Ма къде, не само по собствено желание, ми тайно от родители бягат децата, бе... Хитлер прати деца! Хитлер прати деца!* – цит. А. К-Дж.

⁶⁶ „*И той не е бил фронтовак, щото беше връстник на моя баща.*“ – цит. А. К-Дж.

⁶⁷ Смее се.

⁶⁸ Башата на Донка.

⁶⁹ „*И умишлено, и то тъй и трябваше да бъде.*“ – цит. А. К-Дж.

От селата, наш'те доброволки бяха от селата. Изключително от селата. Аз и тая професорка, която живееше в София, а има казанлъшки корен, майка ѝ е от тука и се е евакуирала в Енина. И тя дойде с енинските. Значи, аз до седем години татко ме държа на село и ме взема тука в града. Аз съм живяла... гражданка съм повече, но иначе по душа съм си селянка. И това бяхме от града. Всичко друго, някои питат: „*Защо?*“ Казам защо: първо беше наложено, на хармана пристига назначен човек от Казанлък, не можеш да си прибереш житото, стоиш и чакаш. Той минава по всеки харман с още двама души и това не помня, на колко крини една отиваше за изхранване на немците. Вземат за немците. Освен това отидох на село и моите там роднини плачеха. Съседни бедни хора, бяха току-що се преселили от няк'во бедно село в наш'то, и имат пет овце – вземали са едната. И няколко кокошки по двора. И имаха болно дете, което наскоро почина и е болно от години, и никой не се съобразява с туй. Назначен човек, българин, той стриктно спазва всичко, гледа страшно, да не би... Принуждаваха се, дядо е ставал нощно време, да тъпче снопи, с осила, с едно-друго го смете в един чувал и го носи и пак връща снопите там, дето са наредени. И сутринта постилат хармана, той гледа нали да се скрият тез, смачканите. Донесе, най-много една крина може да донесе. И гледа някой да не види. Крадяха от собственото си, дотам ги бяха докарали хората. Да, да краде от собствения си труд, дето го е произвел, прибрал, складираше там.

По същата линия, значи по-нататък, извън нашия източен район, дойде една доброволка – Минка Маршала. Тя се пенсионира като детска сестра в нашата болница. Минка Маршала е била слугиня в Ямбол. От тревненските колиби е, горе – колибарка. Обаче починали родителите ѝ и роднини им вземали имота, тормозят ги и тя оставила братче по-малко там и отишла да може да спечели някой лев и да видят къде ще вървят. И чувала, че в Казанлък се намира работа, и смятала да дойде. По пътя тя е научила за доброволчеството, дойде и стана доброволка при нас. Бяхме четири деца без родители в наш'та част. Четири момичета без родители. Тя нямаше родители, аз, една Иванка от Хаджидимитрово, от която пък чула друга, пак без родители, пак така тормозена от роднини – от снаха, и Иванка ѝ рекла: „*Що не дойдеш с мене, аз отивам доброволка!*“ Иванка живееше само с баба си, нямаше никого. И оная тръгва и така се събрахме четири момичета без родители. И бяхме много яки.

И така... Обучението мина по всички правила на военното обучение. Дали ни жалеха командирите? Не, те очакваха, че ние ще изпокапеме една по една. Само една енинка, от Енина⁷⁰ – научила майка ѝ още тук на пазара, същия ден, че дъщеря ѝ отишла с други момичета доброволка, дойде и каза: „*Ано!* – и тя Ана се викаше – *Ако не се върнеш, отивам си и се обесвам на асмъта!*“ И оная отиде, хвърли си военните дрехи и си тръгна с майка си. Толкова грозно ми се видя, че като че ли всеки се закле в себе си такъв срам да не преживее. И така, не изпокапахме.

Имам един доста смешен случай. В казармата като бяхме, едно момиче от друго място донесе някакви документи, и понеже ние сме дребни с Донка Вълева, събрахме леглата и аз легнах по средата, да не е гостенката на ръбовете. И я сложихме до нас. И се мина к'во се мина, Донка Чернева от Тъжа⁷¹ вика: „*Абе вие двете к'во ръцете ви все в главата?! Слуша-*

⁷⁰ Село, разположено на 4 километра североизточно от град Казанлък в едноименната община, Област Стара Загора.

⁷¹ Село в община Павел баня, област Стара Загора.

ме лекция, вие все в главата, я да ви видя!“ Постла един чаршав, като взе да ни реше... Е така сипем въшки. Ами сега! Ами после се сетихме ние откъде е дошло. А ние, като си събираме главите с тая, с оная – те нас ни обичаха. „Ух, на кака!“ – ми викаха по-големите и натискаха се в нас, ние в тях и те въшките вървят, те търсят чисти глави. Трябва да уведомим началника. И сега кой да иде? „Тая трябва да иде, е оная да иде...“ – по-големите така по-отговорно да поставят въпроса. Той си имаше там канцелария една. Братовчедът ми, да. И накрая, като ме погледнаха – викам: „Аз ще съм.“ Той ми е като брат, щото аз съм расла с него. Погледнаха, викам: „Край, няма отърване, аз ще съм!“ „Анке, само ти ще си!“ Заминавам аз, знам го, че е в канцеларията. Чукам – каза: „Влез!“ и като отворих, се оказа целият ни команден състав там. От най-големия, дружинния, до нашия, най-малкия – ротни, не знам к’ви ти, не знам що ти и аз замръзнах на вратата и почнах да му давам знак е така⁷² да излезе. Сега, те знаят, че сме роднина, и той смята, че чина, майка му, е идвала – тя често ни обикаляше в казармата – че нещо е поръчала и аз ще му кажа. И той вика: „Излез!“ Добре, ама аз не излизам и си викам: „Сега ще излезе, ама оная пак ще ме погнат!“ Аз не съм свършила работата. И сега ни напред, ни назад. Стоя на вратата и не я затварям. И пак викам ей тъй. Той вика: „Излез, след малко ще дойда!“ Де да знам колко малко ще е туй. Пак стоя на вратата. „Абе – вика – излез, бе!“ Те викат: „Бе, Тена – Тенчо се вика – абе нека да каже момичето к’вото има!“ „Аз сега ще ти кажа на тебе, ти дете ме разиграваши тука да не излизаши!“ Тропнах, събрах крака: „Другарю командир, разрешете да доложя – имаме въшки!“ Той скокна, хвана ме за яката и ме изтърти и хоп – навън. „Казва ли се такова нещо пред целия командирски състав?!“ „Аз като ти виках тъй, ти що не излезе?!“ Газ и мас. Газ и мас, майко-о, забъркаха.

Като се каже фронт, фронтът беше позаминал вече доста напред в Унгария. Аз съм Втората фаза. Нас на учеа в момента за свързочници. Вземаха първите и заминаха за София, за тая санитарна школа са те – Кратка Военно-санитарна школа се казва. А останалите налягаме здраво и си представяме – може би е казал преподавателят – не знам откъде: „Умри, но свързка дай!“ Представям си как е скъсана някоя жица, аз лапам двата края и давам връзка, макар, че съм ранена и вече умирам. Е такива, детски работи, направо... То те напъва отвътре да правиш чудеса, които за възрастта са естествени. Докато те учеа за санитарки в школата, ние продължихме за свързочнички, щото всички учехме за свързочнички. И когато казаха: „Момичета, заминаваме в Унгария!“ Нас ни извикаха в София, в Санитарната школа да продължим, трябвали още санитарки. И веднага заминахме ние за тая школа. Намираме се, тогава викаха на тоя квартал Коньовица⁷³, училище „Трайчо Китанчев“, улицата не я помня. Кварталът беше с бежанци,⁷⁴ които много ни уважаваха, поканиха ни на тяхно празненство, чухме техни песни на естрада, изобщо така с нас живееха. С голямо уважение се отансяха към нас. Да, зимата. Завършихме – школата е кратка, някъде към месец ли да е била... Идваха военни лекари, които ни изнасяха лекции в самата школа, а практиката във Втора мъжка

⁷² С жест.

⁷³ Квартал в западната част на стара София.

⁷⁴ Кварталът е заселен с бежанци след двете национални катастрофи, последвали поражението на България през Междусъюзническата и Първата световна война, когато към София се стичат големи маси българско население от териториите, останали извън държавните предели.

гимназия⁷⁵ я карахме. Всички – и първият випуск казанлъчанки, другите не ги знам къде са били. Гимназията е болница. Всички училища бяха болници! И в Унгария са били болници. Момичетата пишеха: „*При нас война няма. Чуват се далеч канонади.*“ Те не са сварили война. „*Макар, че – вика – сме на фронта...*“ Ние вършихме същото, само че в България, и те същото, само че в Унгария.

А пък ей тая Маршала, Минка Маршала с още една Павлина, понеже много работа и се подстригали така, както аз съм сега, тогава тая прическа я нямаше. Подстригали се по-височко, кепетата сложени – тая част на косата скрита. Минава един голям началник, генерал, тя вика: „*Генерал беше.*“ И вика: „*Момчета, махайте се от тука!*“ А те застанали до една врата, в един унгарски град. Тя в Унгария. „*Не стойте тука, тая има венерическо заболяване, сума ти момчета ги лекуват сега! Махайте се от тука!*“ Добре ама другият, който бил с него – ординарец ли, к’ъв е бил, не знам – ги е виждал и ги познава, че са момичета. Викал: „*Ма, другарю командир, те тия са момичета, бе!*“ „*Махайте се от тука!*“ И Маршала вика: „*Другарю командир, разрешете да доложя, аз съм еди к’ва си*“ – името си казала. И отзад другата: „*Павлина не знам коя си...*“ И той се извинил. Това са комични случаи.

А в школата като отидохме, отидохме като военни, без оръжие вече.⁷⁶ А командирът беше военен, Айолов се казваше, не помня чинът му какъв беше.⁷⁷ Отнасяше се с нас като военни, военна дисциплина. Не знам кой откъде ни изписа една подофицерка, тогава старите вървяха още. Откъде я изписаха? И едно от нашите момичета не я поздравило в коридора. И казва: „*Вземай си шинела, наказана си!*“ И я води в избата. Тя идва и казва: „*Наказана съм, отивам, не поздравих подофицерката!*“ А тя беше на 3-4 дена тая подофицерка. „*Така ли?!*“ Грабваме всички шинелите и тръгваме. Отиваме, ние солидарни, как?! Голяма работа бяхме тогава. Надъхани до немай къде за справедливост. И някой хукнал и казал на командира. Той веднага я извика, качи ни всички горе и повече не я чухме, не я видяхме. Извини ни се, казва: „*Аз не съм я викал, някой я прати!*“ И това беше. Командирът отговаряше да ни осигури кога ни трябва лектор, кога ще отидеме... Дали беше доброволец? Не, не, не, той беше софиянец и там го видяхме за първи път. Един много изискан човек. Отнасяше... може би заради тая наша постъпка и казваше: „*Вие сте ми най-симпатични, да не се чува казанлъчанки!*“ Сега как сме се държали, как са се държали другите... То беше училище, във всяка стая натикани други момичета, излиза тая оттука, оня оттука. Така. Завършихме...

Дали имахме политически командир? Нямахме, нямахме.

Най-интересното, което е, първото влизане в училищна стая, Втора мъжка гимназия. Никой не може да си представи какво те чака вътре! И като отвориш стаята, те лъхва миризма, силна, непозната – на карбол и на нещо гниещо. И едни очи, вторачени в теб – те знаят, ще дойдат момиченца им казали, доброволки, които ще бъдат до тях непрекъснато, самарянки.

⁷⁵ Наследник на Втора мъжка гимназия е 22 СОУ „Георги Сава Раковски“. То се помещава в същата сграда, за която става дума в разказа на Анка Куцарова-Джеферова, разположена на бул. „Витоша“ 134.

⁷⁶ „Ние предадохме в Казанлък оръжието и заминахме във военна униформа в София. С немска карабина „Маузер“ бяхме тука и една лека картечница „МГ“, които познавахме, можехме да разглобяваме, да слобяваме, и така нататъка. И това ни караше да смятаме, че там ще сме на първа линия.“ – А. К-Дж.

⁷⁷ „Братовчед ми? Останаха в Казанлък. Там, в школата вече друг командир – Айолов. Братовчед ми дали отиде на фронта? Не, не, те останаха. „Е, Тена, к’во стана сега, момичетата отиват на фронта, ние стоим тука?!“ И момичетата не тръгнаха на фронта, тия които дойдоха. Няма ложа. Не ги знам к’во са правили“ – А. К-Дж.

Такъв и документ ни издадоха – самарянки. И като влязохме и толкова очи, вторачени в нас. Така и радост и не знам какво да Ви кажа. Чакащи, да. Влязохме и на бърза ръка се запознахме, от млади момчета ранени до възрастни чичковци, мустакати, връстници на бащите ни, де има една дума. И имаше един чужденец, той беше чех. Моите болни бяха на екстензия, знаете какво е екстензия – опънати, тука виси една тежест... вървичка с тежест. Пясък тогава, сега не ги знам как са, сигурно са модерни вече. Всички са на екстензия, защото са ранени от куршум „дум-дум“, който като влезе вътре пак се пръска. И раните стоят отворени. В смисъл – само една марличка сложена. Лекарят минава, изрязва наоколо мъртвото, изрязва, изрязва – всеки ден ново расте. Миризма ужасна. Те са на екстензия, костта е разместена, тя е така, а трябва да дойде иначе. И затуй тука е забит един шиш на тая част и затуй е тая тежест, за да дърпа непрекъснато.

И един изохка там на края и аз се втурнах да видя защо охка, замотах му на чека торбичката, той горкият изпищя. Беше възрастен човек, някъде към 40-годишен. И той вика 15 минути, аз ревах един час. И накрая болните ми викат: „*Вика те, отиди при него.*“ Викам: „*Сигурно ще ми удари един шамар!*“ Та отидох при чека и той ме накара да се наведе, аз се наведох и викам: „*Сега ще ми шибне един шамар!*“ А той ме помилва и ми се извини човекът. Щото той е разбрал, че аз без да искам, и гледа – аз съм едно дете, може и да е имал дете на такава възраст.

Ами той чехът е бил на фронта човекът – и ранен. Ами да, когато събират и немец да има ранен, и немец прибират. Дали имаше немци при нас? Абе нещо ми се върти в ума, едно момче, доста младо, и то първите дни, още, когато влизахме – немец. По-късно, когато вече останахме там да работим и нямаме вече лекции, и само това ни беше работата, туй момче го нямаше. И един циганин, ранен⁷⁸ – той остана циганинът – каза: „*Видите ли го ей тоя немец?! Той ви е ранил!*“ И сочи, и хвърля възглавница срещу него. Това ми се мержелее така, или предполагам, че го изместиха някъде, за да няма тея конфликти, защото има прости хора, които продължават да правят война. А той е ранен човекът, той е пратен! Пратен. Ако ние, доброволците, сме отишли по желание, оня е пратен да се бие.

Какво друго да Ви кажа... А, отговаряхме за декубитус. Това са едни рани, които се получават при легнал човек, на който му се спарва кожата. От залежаване – такива вонящи рани! Той докато не надвие тая болка другата,⁷⁹ той не го усеща. И когато го усети... А докторът каза: „*Вдигайте ги и ги мажете с камфоров спирт!*“ Мажем ги. Ми той като не ще да мръдне?! Не ще да го надигнем, щото малко му се размества крака. Той трябва да е поне полуседнал. Една го държи за врата, друга маже гърба. Обаче те не щат. И ние не смеем да кажем на доктора, щото пък като предателство някак си идва. И като почне много да го боли и го надигнем – чаршафите залепнали на раните и се чудим к'во да правим. Та мокрим от-вънка със спирт, да ги отпорим, миризми, не е за приказки. Е с такива работи се занимавахме.

То като влезеш ти, няма какво да дишаш, ти не знаеш как да дишаш вече, до таква степен... Аз пък имах чувствителност към миризми и се оказа, че имам алергия, и сигурно много трудно съм го победила.

⁷⁸ „По същия начин в крака. На екстензия бяха всичките ми болни. Докато бяхме ние там, крака му не са го отрязали.“ – цит. А. К-Дж.

⁷⁹ От военната рана.

Сега, вѣнка ходеше един чичка, вероятно от училището служител ли да е бил, не знам какъв. И казваха: „*Когато някой му се доходи по другата, голямата работа...*“ Ами той ходи човекът, ама като го няма, има подлоги при нас или тичаш в тоалетната за подлога и се мъчиш да го надигнеш някак си, бе... неудобни работи. Той плаче, боли. Ние нямаме тая сила да го повдигнем както трябва, по две идват, от друга стая идва някоя да помага. Иначе му подаваш шишето, уринатора, и той си се оправя болният, и го изнасяме. Де ще чакаш някой да дойде да го изнесе, след малко друг ще поиска, пък те два уринатора на толкова народ. До-толкова сме били свързани с наш'те болни, че аз не знам в другата стая как са болните. Питам я: „*Как са твоите болни?*“ Но какво им е, дали и те са на екстензия – нямаме представа.

Хранехме ги. За да се нахрани човек, трябва да е седнал. А ние сложим една такава табла – не пластмасова, тогава нямаше пластмаса – таблата така на него, той лежи и с лъжичката в устата. „*Ама не мога повече!*“ „*Не, ше ядеш, раната иска храна, иска сила!*“ А те изтощени, и точно това ги сваляше най-вече. Като имаш предвид, че антибиотици не бяхме чували! Къде е антибиотик, кой ти го знаеше тогава, че го има. Рязането, изрязването, изрязването и накрая вече няма накъде – ампутацията.

Колко момичета бяхме в стая? Едно. По едно! Ако нещо имаш зор, отваряш вратата и викаш, от съседната стая идва някой. После ти пък, като те извикат, ти отиваш да помагаш, но на мен не ми се е случвало да ме викат, не знам, може би щото бях много дребна и ми нямаха доверие.

Колко хора имаше в стаята? Ох, мъча се да си ги представя, да ги броя, да ги броя, да ги броя. Ами по осем ги слагам от едната страна, отсреща един – 9, и от другата 8, две по 8, 16 – 17 души. Защото отвсякъде може да мине лекарят. Не са залепени две легла едно до друго, за да може да го обслужи от двете страни. Визитацията си минаваше, заминаваше, очите вперени в нас. Сега докторът минава и казва: „*Момче, работата не е добра, но по-добре без крак, отколкото без живот!*“ Ясно е, той отива на ампутация. Докато го вземат, ние си знаеме какво преживяваме с тоя човек. А някой път работите надминаваха ампутацията или тя не помага, макар че е ампутиран, и се стига до сепсис в организма, отравяне... Кръвта се отравя. Смъртта обезателно настъпва! Ти отиваш до него, те не го разбутват, не смеят да го разбутат, отиваш до него, той е жив още, гледа те в очите, чака помощ, ти му държиш ръката, ръката му изстива в твоята ръка. А като имаш предвид, че само 4-5 от наш'те, казанлъшките момичета, бяха над 18 години, и една имаше към 25 ли, там някъде, викахме ѝ леля Аксиния, много стара ни се виждаше. И в другите бригади бяха така, не само при нас. Та така.

Един ден срещам в коридора една с разкошна пелерина на наш офицер – преди 9-ти те ходеха много нафукани – наметната, високо момиче, с голяма плитка. Връщам се и викам: „*К'ва е тая бе, отде е тая?!*“ – смятах, че е някоя от нашите. Той вика: „*Сръбско момиче, ранено в ръката – „дум-дум“ му откача ръката отгоре!*“ Няма ръка, откачена е от рамото още. И му дали тая пелерина, щото рамото веднага стърчи нагоре и просто да не виждат, че няма ръка.⁸⁰ И тя да се чувства... „*И чат-пат я пускат да излиза – вика – нещо като в отпус-ка. Тя се върти ей тука из квартала.*“ Такива работи.

⁸⁰ „Ами била е някъде, където е имало наши части и те като прибират, прибират всичко ранено, и немец, и какъвто ще да е. Прибират, нали медицината е хуманна. Там има ранени, има болни, няма от тия, от ония...– цит. А. К-Дж.

На фронта не сме ходили. Вторият випуск останахме в нашите болници и вършихме това, посрещяхме санитарните влакове. Едни от нашите болни умираха, други се оправяха... Дали се сещам случаи, в които някой се е оправил? Да, има такива случаи, късметлии, а-а трябва да проходи човекът, едната страна има патерица, ама от другата страна му трябва рамо. Ние, наш'те крехки раменца, полудетски, подлагаш рамо, да проходи чичката, мустакатият чичка, и помня, че един ме пита: „*Как та пуснаха ваш'те?!*“ Викам: „*Няма ги!*“ „*Е, къде са?!*“ Викам: „*Ми умряха!*“ И той повече нищо не попита, стана му ясно. Ми имаше и такива късметлии, имаше, които си отиваха. Макар и куци, кракът малко по-къс, обаче си отива човекът. Жив и здрав, няма рана, няма нищо! Дали са идвали да ни виждат после? Ами те са далеч някъде, близките им не можеха да ги посетят в София. Умираха хора и ги погребвах в София, и пращаха на техните вещи, и там вече писмото, което се отнася за всички случаи, точен образец – „Загинал за родината“ и така нататък, уведомяват. А ги погребват в София.

В мойта стая бяха такива – ранени с дум-дум. Нямам представа, не мога да Ви кажа, не съм чувала за обгорени хора. Ами службата продължи наскоро, преди да почне училище пак. Ние продължавахме да получаваме ранени със санитарни влакове и след победата. Прибирахме ранените от Унгария. Ние отивахме на гарата. Отиваме облечени в белите престилки, отварят ни вагоните – вагоните са люлки. Като люлки. Снемат ги – във всеки вагон има някой, недочакал да влезе в родината, няма да го хвърлят от прозореца, умрял човекът, карат го в България. Поне на родна земя да го погребат. Случаи всякакви. И почват: „*Тоя е за еди к'ва си болница! Тоя е за еди к'ва си? Тия са за нас!*“ И ги вземаме, а ония ги вземат други там някакви. И така попълваме, непрекъснато попълнения имаше.

Сега след нас кой ги пое? Ние оставихме болни още. Да, приближаваше септември. И нас ни пуснаха, и търгнахме аз и това момиче, с което бяхме заедно – Донка, и другата ѝ братовчедка и тя Донка, на едно име кръстени. Отиваме на училище, някъде първи-втори ден на училище, и край нас минава военен и „тряс“ – веднага козируваме. И усещаме баретката на главата, ние още не можем да свикнем. И като минахме десетина крачки и сбъркахме пак краката. „*Боже, к'во направихме, ние козирувахме, бе!*“ Ние сме с престилки, ученически, баретки на главите – смях! Той отишъл в казармата и рекъл: „*Абе к'ва е тая работа, във вашия град ученички ми козируват като войници? Моите войници още не са т'й.*“ Те викат: „*Те са някои от наш'те доброволки.*“⁸¹

Дали идваха близки на ранените да ги посещават? Аз не съм видяла. Идваше на първото легло, като влизаш в дясно, една жена, която не отговаряше на състоянието на това момче. В смисъл така като го гледам – селско момче е, говори на диалект. Една много изискана жена, и го питам: „*Каква ти е тази жена, бе, някаква роднина?*“ „*Не, бе, кандърдисва ме – вика – да влезе в някаква вяра.*“ Те са тръгнали да търсят отчаяни хора. „*Ние – казва – българите си имаме една вяра, кой колко вярва, тя си е наша работа. Ама тя дошла да ме кандърдисва.*“ Той даже не знае и думата секта. И повече не го питах. Един път я срещнах в коридора и казах: „*Ако още един път дойдете, ще извикам главния лекар и ще Ви изхвърлим, и ще направим голям въпрос, в пресата ще го отнесем!*“ И тя повече не се появи, защитихме момчето...

⁸¹ Смее се.

Някои разправят, че царицата, Йоана,⁸² непрекъснато обикаляла, аз не видях никаква царица да влезе, да дойде, да посещава. Нито първите казаха, че царицата е идвала и е посетила болни. Сега може да е влязла в няк'ва болница, но така, ежедневно вече – няма такова нещо. Правеха си реклама.

Другите момичета как приеха стреса? Всичките бяхме надъхани. Ние бяхме отишли на фронта и се срещнахме с резултатите от фронта, от тая война. И си представихме какво е било. Те даже разправяха: „*Раниха ме еди-как си...*“ – обясняват.

* * *

Дали съм виждала немци преди 9-ти септември? Как да не съм виждала?! Ама разбира се! Ами направи ми впечатление – много чисти хора. Дето видят вода, събличат се до кръста, мият се. Ей тая чешма ей тука, с голямото дърво, което иначе загина, аз викам: „*То от тях загина, не може да ги понесе!*“ Значи минаваш и слушаш музика Лили Марлен, разголени до кръста, къпят се там, мият се, колкото могат да се съблекат, доколкото е прилично. И ти става гадно. Полевите им кухни навънка работят и мирише на манджа с месо. А тука беше купонна система – един път в месеца имаш право да ядеш месо. Ами как, народът се възмуцава, всичко ти е гадно. Първо ти вземали училището, пеят ти песни, които дразнят всички. Виждаш ги – ще ядат това, на което ти само фанарата⁸³ – трябва да си вземеш филия хляб и да минеш край тях да им дишаш фанарата!

Като хора как ми се видяха? Ами нямала съм няк'ъв кой знае какъв контакт с тях, минаваха прашни, имаше един период, когато имаше движение, предполагам, че напуснаха Африка тогава. Погнаха ги оттам, пък и те доста се поразпръснаха и тръгнаха, предполагам, към Русия. Да, минаваха през Казанлък, прашни, прашни. И при първата чешма спират и плискат, плискат, плискат, мият се.

Ами намразихме ги. В болницата ги намразихме. Видяхме какво са правили, това „дум-дум“ ако ти попадне, тука от теб нищо не става вече. Той експлодира вътре. Експлодира вътре. То затуй е направено – със сигурност да умреш! Бяхме възмутени на царското правителство, че ни направи съюзници. И имаше една реклама, тогава имаше един вестник „Папагал“: „*Рим, Берлин и Токио, верни в борбата!*“ Оста – така се водеше. Държат една грамадна такава, дебела ос, държат над раменете и Ганьо отдолу дребен, протегнал ръка, ама оста високо някъде. И ние барабар Петко с мъжете.

А, има к'во да Ви кажа! На 9-ти май имаше пленени немци, които разчистваха София – за първи път я видяхме, сиромашките момичета, видяхме я с пътечки ей толкова, да могат да се разминат двама души, като единият леко се оттегли. Съсипана! От бомбардировките. И те правеха пътеки, немските пленници, и на 9-ти май някой им беше направил плакат: „*Славянската раса – тор на тевтонската!*“ Защото т'ва беше един техен лозунг, на Хитлер. И те го

⁸² Царица Йоана Савойска (1907-2000) – съпруга на цар Борис (от 1930 г.) и майка на Мария Луиза Сакскобургготска и Симеон II Сакскобургготски. Дъщеря е на италианския крал Виктор Емануил III и черногорската принцеса Елена Петровиц Негош.

⁸³ Фанара – п'ара.

носеха това нещо, не знам доколко точно тия са били виновни, и те са били пратени. Хем ме беше яд, хем малко ми домиляваха. Че са ги накарали, да... да правят това, което едва ли им било... Обещавали им са големи богатства, „Светът е наш!“ и така. И сега се чудя как един такъв фанатик можа да обърка главите на цял народ. Не мога да си го обясня. Що за сила е имал тоя идиот!

Дали сме виждали в болницата други противници, унгарци, усташи, власовци? Не, не, не. От момичетата чувах, че голяма част от унгарците са заминали с немците. Заминали са на страната на немците. Много жилища са били празни. И наши момичета са настанявани в такива жилища.

Не, не, не, нямаше руснаци в нашата болница. Не знам къде са били руснаците, нямам представа. Те са ги оттеглили най-вече по други посоки. По улиците срещаме руснаци, след като слязоха на 9-ти септември. Какво впечатление? Ами братя. Думата „братя“, „тавариш“ и така нататък. Те учеха наши думи, ние тяхни.

В стаята имаше войници от различни части, да. Как се държаха? Ми, като ранени – една съдба. Това ги уеднаквяваше, и нямаха няк‘ви пререкания, ние сме по-елитна войска от ваш‘та и така нататък, всички ранени по същия начин.

Дали е имало войници от друга народност? Сигурно е имало някъде, сега дали в наш‘та болница. В мойта стая? Не, не, нямаше. Помаци? Ами щяхме да разберем, че са мюсюсюлмани. В стаята ми не е имало. Чех, това беше. И циганинът. Той ни караше да пишем. Ние го сварихме после вече, като тръгнахме редовно да работим там, без лекции. Той си беше там. Той слаб такъв и трудно му зарастваха раните. Караше ни да пишем на жена му писма, но такива мръсотии искаше да пишем! „Кой ще ѝ чете?“ „Ами и тя неграмотна!“ „Е на кого ще го...?“ „На кмета.“ „Е как ще чете кметът туй, дето ме караш да го пиша, аз такова нещо няма да напиша!“ И си пиша: „Драга съпруго...“ – и тъй нататък... И накрая: „Писа ли к‘вото ти казах?!“ „Писах!“ Да, мой текст, разбира се. Кметът ще го чете там. Тя отива при кмета и диктува сигурно същите работи, кой знае какво, може да я е срам като жена. Четяхме им писмата. На другите не, то нямаше други неграмотни. Само той беше неграмотният.

Ами при мене имаше ниски чиновове, подофицери, нямаше висши. Може да имало, но в другите стаи. Имало е, ще Ви кажа. Една казва: „Да знаеш в една стая к‘во има!“ „Какво има?!“ „Един офицер, ирапнел се пръска близо до него, отрязва му ръцете, краката, ранява го и в очите, и ослепява! Представяш ли си го?! – вика – Труп без крака, без ръце и без очи! И как са спряли тея кръвоизливи?! Намира се при нас, обаче – вика – си отива, няма да го бъде!“ Това съм чувала само. Не може да няма офицери. Нашите офицери не викаха отзад: „Напред!“ Ами вървяха напред.

Пререкания на политическа тематика в стаята дали е имало? Не, само рани и против немците. Т‘ва се говореше.

Дали си спомням някой, който е починал пред мен? Едно младо момче. Попитах: „Какво ще го правят сега, къде ще го закарат?“ Вика: „В избата.“ „Ами що?“ „Ами там – казва – ги държат, докато приготвят ковчези, едно друго и съобщят на тяхните.“ Ама те тяхните нейде си, как ще дойдат?! И получават отговор, че няма да могат да дойдат, от общината съобщават. И така. Заболява те повече за младите хора, защото... Пък и за възрастните – на мен

не ми е умирал възрастен човек. Може би щеше да ми домилее, да си представя, че някъде го чакат, че той е баща на някого сигурно, но не ми се е случвало. Дали са ми заръчвали да предам нещо на близките им? Ами не, не. Всеки не смееше да изговори такава дума – да не би да се случи. Може би от няк'во суеверие. „*Да не предизвиквам съдбата!*“ един вид. Така си го обяснявам.

Дали имаме психологически последици? Имаме, така съм писала на едно място: „*Все още кошмарни спомени и сънища ни спохождат, напоени с кръв, напоени с карбол и миризма на гниеща плът!*“ Все още кошмарни спомени и сънища ни спохождат.

Дали съм чувала за военни престъпления? Не, не, не. После видяхме лагери, след години, тогва вече още повече намразихме тогавашните немци. Сега са други хора вече.

* * *

Какво стана с нас след войната? Едни се включиха в строителството – тогава се строеше много, всичко едновременно. Едни в строителство, други тръгнаха на младежки бригади, а трети отидоха да учат. Имаме агрономи, доктори, имаме и професор – която почина – архитект. Тя обучи толкова народ, от целия ни лагер – Източният, нашият си лагер.

Ами аз завърших гимназия, това можах да направя. На няколко пъти ме хвана тая болест и мене, роднинската – туберколозата. Обаче оцелявах.

А, основахме детски ясли, три доброволки, четирсет и някоя година. Търсех работа като завърших. Търсех някъде, за да не бъда при тая леля. И да не торозя тая чина, която като продаде масълце от село, гледа половината пари да ми ги остави да имам. Беше ми вече дошло до гуша някой да ме поддържа. И научих, че ще правят детски ясли. Викам: „*Чакай да уда да попитам!*“ Отидох, намерих една жена – Тотка Гендова. Тя вика: „*Ами ние нямаме, не можем да назначаваме още.*“ „*Ох* – викам – *толкова се надявах, няма къде да отида, ни дом имам, ни нищо, ни родители!*“ И тя така: „*Я, я, разкажи, разкажи!*“ И аз и разказах какво е положението. „*Вземам те!* – вика – *Ще те храня, ще ти нося ядене от къщи. Ще спиш тука в детските ясли и ще си пазач.*“ „*А!*“ Е тъй де, сега нали, да се чувствам, че върша нещо. И ме настани в една стая в детските ясли срещу протестантската църква. Сега е банка някаква. Обаче като дойде време да назначават, аз викам: „*Слушай бе, ние имаме медицинско образование. Айде да вземеш две наши момичета, и те търсят работа. Едната има мащеха, баща ѝ не ѝ обръща внимание, мащехата я прави на нищо.*“ – Лалка Берлинска по баща се казва.⁸⁴ А пък другата беше Недялка Тончева, която дойде и с брат си доброволка – двама души от къщи. Две деца, и двете дойдоха, брат и сестра, доброволци. И тя ги покани.

Там работих, след туй тази, която ме взема на работа, ми каза: „*Слушай, не може тука да работиш ти!*“ То няма с какво да ги занимаваш. Пищят деца, отвънка викат: „*К'во ги правите бе, щипете ли ги тия деца, що реват по цял ден?!*“ И ние пълзим на четири крака, накачени по мен две-три деца, да ги возя, да правим нещо интересно. Тя вика: „*Махай се от тука, има хляб в теб другаде, не тука!*“ И аз отидох и намерих работа в „Хидравлика“. От „Хидравлика“ ме пратиха на един курс в Стара Загора, някакъв политически курс беше. Там

⁸⁴ „Берлинска, що пък Берлинска, все я гаврехме с туй Берлинска, че германка.“ – цит. А. К-Дж.

излязох първенец и като се върнах, ме вземаха в Младежката организация. СНМ, ДСНМ⁸⁵ и така нагатак. Там бях в отдел „Организационен.“ До 50-та година работих при тях. Пратиха ме на почивка, паднах и си счупих гръбнака, и лежах една година в гипс. Айде пак туберкулоза.

Пенсионирах се някъде 83-84-та година. В завод „1-ви май“, където работих близо четвърт век. Там бях дългогодишна секретарка на директор и те викат: „Ано ма, к'во ги правиш, ма – директори се сменят, хората търсят млади секретарки, ти стоиш там?!“ Викам: „Добър работен добитък съм, това е!“ Като секретарка, главна секретарка.

Аз работих в „1-ви май“ много дълги години. И като пътувахме за българското военно гробище в Харкан, минахме границата на Сърбия, пресякохме една река по мост и отсреща работеха нещо, разширяваха ли, какво правеха – коритото на реката нещо правеха. И като видяха, че рейсът е български, ни махнаха да спрем. Спряхме и ни посочиха, щото бяха унгарци вече. Спряхме и видяхме една купчинка ей такава – от лъвчета на кепетата на българските войниците. Една купчинка, това са много лъвчета. Ами там са убити и са вземали телата, пък шапките са останали. Ами може би и кости да са вадили, но нямам представа – това ни показаха. Лъвчетата видяхме. И така си продължихме пътя, ходихме на българското гробище в Харкан, и една шипченка намери шипченец. И сега, нямахме цветя – набрахме каквото намерихме там, цветчета, цъфнали по тревичките, и всичките се изправихме – имахме снимки при него.

Ожених се, ей тая ми убавица, открадна ми хубостта⁸⁶, значи, и крака и всичко отиде у нея. Едно дете имам само, казва се Людмила, мила на хората да бъде. Един внук имам. Така.

Ами какво да добавя... Никога повече война, това мога да кажа. Никога повече! Това трябва да го разберат хората най-после, че не е това начинът. Всички сме се родили на тая земя и имаме еднакви права и никой не трябва да навлиза в територии. Достатъчно имат всички и са се установили територии, не е необходимо да заграбват повече и повече.

Интервюто проведе Константин Голев

⁸⁵ Съюзът на народната младеж (СНМ) е образуван на 22 декември 1947 г. от сливането на младежите организации на партиите в Отечествения фронт (ОФ): Работническият младежки съюз (РМС), Българския земеделски младежки съюз, Лявото крило на Съюза на социалистическата младеж и Младежният народен съюз „Звено“. Седмица след смъртта на Георги Димитров (на 2 юли 1949 г.) СНМ свиква конгрес, на който се преименува на Димитровски съюз на народната младеж (ДСНМ). На Априлския пленум през 1956 г. името на организацията е сменено на Димитровски комунистически народен съюз (ДКМС). Виж най-общо: **Знеполски, И. (ред.)** *История на Народна република България. Режимът и обществото*. София, изд. „Сиела“, 2009, с. 119, 208-209.

⁸⁶ Посочва дъщеря си.

БОРИС СИМЕОНОВ ГЪРНЕВ

„...едно товарно артилерийско отделение смазахме, така, в колона. Те се скриха там в къщите, в покрайнините на едно село. Със запалителни снаряди запалихме къщите, там където се криеха. И просто наблюдавах така от горящите къщи как бягат, как бягат като мишки така, как бягат. И това е кеф, това е победа! Изпълва ти душата!”

Борис Симеонов Гърнев участва в Първата и Втората фаза на войната срещу Германия, като артилерийски наблюдател в състава на 11-ти дивизионен артилерийски полк. Сражава се на територията на Македония и Унгария. Награден е с орден „За храброст“. Записът е направен в къщата му в село Бойково на 20 юли 2013 г.

Вие гостувате на дядо Борис Симеонов Гърнев. Той е родом от село Илинден⁸⁷, Неврокопско, сега Гоце Делчевско.⁸⁸ То се намира на южната граница, на КПП Илинден, там до пътя за Драма. И тая песен дето е „*Дуйни ми дуйни, бял ветре, отвори пътя за Драма.*“ Там е моето родно село. Роден съм на 25-ти януари 1922-ра година. У нас, ние сме утвърдени като добри орачи, добри косачи, добри животновъди, жътвари. Добри плебеи сме – плебеи, да. И толкова сме били добри, че преди 93 години моят баща е избран за кмет. Добър орач, добър косач, добър животновъд, добър пастир, и казват „*Тоя ще бъде за кмет!*“ Като имотно състояние бяхме под средно.

Дали съм кръстен на царя? Аз ли? Първият ми брат, първородното дете на майка ми и на баща ми, се казва Атанас, той е на името на дядо ми. По време на Балканската война, понеже бягат нашите 250 километра – от Илинден до Пазарджик, до гара Варвара⁸⁹ бягат. Брат ми, големият, първото дете на майка ми, търси хляб, не може да му дадат хляб. След това, понеже бягат, пътуват, след това, избива го на жажда, търси вода, дават му вода в изобилие, планинска вода, всичко това го пресича и умира в похода, при бягането. Ами колко, на годинка, на две – на две. Малко дете, да. И появява се друго дете – пак мъжко, пак Атанас. Вторият ми брат – друго се случва с него и той умира. Да, от болест, да. Аз две сестри имам, които са живи и здрави. И сега, когато аз се раждам, пак да ме кръщават Атанас не върви – кръщават ме Борис. И понеже питах това на царя ли е, фронтоваците от Първата световна война, като си идват и като се раждат децата им – носят нови имена. Дотогава не е имало име – някой да се казва Максим. Един от фронтоваците, левичар, сина си след войната го кръщава на името на Максим Горки. Друг от войната му се ражда син – кръщава го Фердинанд. Това са имена, които не ги е имало дотогава. Не ги е имало в селото. Друг човек му се ражда син, кръщава го Андрей. За селото звучат модерно. С моя набор, аз съм Борис. Но когато се е обсъждало, се е коментирало, че понеже са неблагополучни първите двама, за това да се кръсти Борис,

⁸⁷ Село Илинден, община Хаджидимово, Благоевградска област. Селото се намира в Югозападна България, в близост до гръцката граница. До 1951 г. се нарича Либяхово.

⁸⁸ Град Неврокоп е преименуван на Гоце Делчев през 1951 г.

⁸⁹ Село в община Септември, област Пазарджик.

за да се пребори със смъртта. Но това е и нещо модерно, защото моят край до 12-та година е под робство – Пиринският край.

Под робство е, и ние сме освободени 12-та година, но свободата е черна за нашето село. В Междусъюзническата война⁹⁰ гърците настъпват, ние бягаме и нито едно от селата не е изгорено, мойто село е изгорено. Тогава, Междусъюзническата, тогава бягаме за Варваара, да. И нито едно село не е изгорено, мойто село е изгорено. Така че 100 години от свободата, Балканската война, ние празнуваме сега, но сега празнуваме и 100 години от опожаряването на селото ни.

Баща ми дали е воювал в Първата световна война и в Балканските войни? О, разбира се. От начало до края. Също е бил в 11-та Македонска дивизия. Командирът на ротата на баща ми се казва Ангел Доцев.⁹¹ Същият Ангел Доцев е командир на дивизията по време на Втората световна война. На същата дивизия, в която аз съм служил. Този Ангел Доцев е командир на рота на баща ми, а на мене е командир на дивизия. Баща ми имаше ли ордени за храброст? Сега аз не наследих, снимки наследих, така по спомени, но като опълченец... Неговите, живите другари, по различни поводи, така, излизаха с медали, с ордени окичени. За отличията на баща ми нищо не знам, нищо не съм видял. У нас първият отличителен боен знак е това – моят орден.⁹²

Виж сега, баща ми участва като доброволец в Македоно-одринското опълчение. А чичо ми, брат на баща ми, е по-малък. И баща ми му казва: „*Кольо, ти ще останеш тука, аз отивам!*“ Кольо му казва: „*Ти си имаш жена, имаш си дете, остани и си ги чувай тука, аз отивам на фронта, ти оставай тука!*“ Сега, нито единият остава, нито другият – и двамината отиват на фронта.⁹³ Двамината и двамата ми чичовци. От моя род участват седем човека опълченци в Балканската война и в обкръжението на Одрин.⁹⁴ Седем човека, поименно мога да ти ги изредя. Дали са участвали в Междусъюзническата? До края! В Първата световна? Да, до края, до края.

Баща ми е избран за първия оранжев кмет на селото – земеделец. И като оранжев кмет застава на такава позиция, срещу двореца. Всички оранжеви са под огъня на двореца, на

⁹⁰ Междусъюзническата война се води между България от една страна и Сърбия, Гърция, Черна гора Румъния и Османската империя от друга – в периода 16 юни-18 юли 1913 г. За гръцкото настъпление, довело до опожаряването на Либяхово виж по-подробно бел. 352 в разказа на Йовко Вълчев.

⁹¹ Генерал-майор Ангел Доцев е роден на 28 септември 1895 г. в с. Костенец, Софийска област. Завършва Военното училище през 1916 г и Военната академия през 1933 г. Подпоручик от 5 октомври 1916 г. Генерал-майор от 6 май 1944 г. Служи във Висшия съвет за народна отбрана (1938 г.), началник на Мобилизационното отделение в Щаба на войската (1939 г.), началник-щаб на 3-та армия (1940 г.), началник-отдел в Щаба на войската (1942 г.). С МЗ № 123 от 14 септември 1944 г. е помощник-началник на Щаба на войската. Участва във Втората световна война като командир на 11 пехотна дивизия. Награден е с орден „За храброст“ III ст., 2 кл. и IV ст., 1 кл., югославски орден „Партизанска звезда“ I ст., След войната е командир на 6-та дивизия. Уволнен е през 1946 г., виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 53-54, 227.

⁹² Виж по-долу за обстоятелствата, при които е получен орденът.

⁹³ „*Другите му двама братя са малки.*“ – цит. Б. Г.

⁹⁴ В Справочника за личния състав на Македоно-одринското опълчение действително фигурира Симеон (Стуимен) Ат. Гърнев, от село Либяхово, Неврокопско, служил в 3-та рота на 15-та Щипска дружина в периода 13 март 1913-11 август 1913 г. Няма данни да е бил награден с орден „За храброст“. Пак там са посочени още четирима Гърневи от същото село, един от които е награден с орден „За военна заслуга“ IV ст., а друг е ранен и награден с орден „За храброст“ IV ст., **Александрова, Я. и др. (съст.)** *Македоно-одринското опълчение, 1912-1913 г. Личен състав по документи на Дирекция „Централен военен архив“*. София, 2006, с. 191-192. Възможно е останалите роднини на Борис Гърнев да са служили в други части на Българската армия или да са записани с други имена. Що се отнася до брат на баща му, сред останалите носители на същата фамилия в списъка не фигурира Никола или Кольо, а за съжаление не са посочени и бащините им имена. Но вероятно този брат е Георги Гърнев, който служи в една и съща рота със Симеон и датите на постъпване и уволняване на двамата са идентични.

монарха. Още от 23-та година оранжевите са подложени на клане⁹⁵, Стамболийски 23-та година – точно тая година беше 90 години – Стамболийски е съсечен на парчета.⁹⁶ И след Стамболийски и другите, в провинцията. Стигат до Гоце Делчев и страшно клане е било. В село Дъбница⁹⁷, Гоце Делчевско, са събрани всички оранжеви, ляви. През 25-та година става атентатът в „Света Неделя“⁹⁸, там падат жертви. Колкото жертви падат там, толкова жертви има и в село Дъбница. Събрани са оранжевите и червените в село Дъбница, страшни инквизиции, страшно е било и за тях Евтим Евтимов⁹⁹ вика: „*Ватиканът се хвали с един Джордано Бруно! Та ние само в Дъбница имаме над сто!*“ Аз съм бил тогава на три години, не помня баща си. Убит е 25-та година. Взет е от нивата, и после не го връщат. За нас той е от безследно изчезналите. В Дъбница, в Дъбница.¹⁰⁰ Едни са изгоряни на клада, други са обесени, трети са разстреляни, четвърти са мятани в една яма с вар, в пещ, така, горяща пещ. Баща ми конкретно е обесен. Месец след атентата. Контрамерките, да, контрамерките. Като оранжев, да. Ние бяхме четири деца. От мен имаше още един, по-малък. Сираци останахме. Сестра ми я осиновява леля ми¹⁰¹. Леля ми няма деца. И за да облекчи положението, взема, та я осиновява. Споразумяват се майка ми след смъртта на баща ми – осиновяват я. Но тя си е пак наша, имам две сестри и един брат.

Ами как раснахме... Оранжевият ми баща си имаше много приятели, неговите приятели не ни оставиха. Да, приятелите на баща ми не ни оставиха. Раснахме под грижите на оранжевите. Разбира се, никак не ни е било лесно, но ако не бяха те, не знам как щеше да бъде.

⁹⁵ След Деветоюнския преврат, 9 юни 1923 г.

⁹⁶ За убийството на министър-председателя Александър Стамболийски на 14 юни 1923 г. виж бел. 463 в разказа на Йовко Вълчев.

⁹⁷ Село в община Гърмен, Благоевградска област.

⁹⁸ Атентатът в столичната църква „Света Неделя“ е извършен около 15 часа и 20 минути на 16 април – Велики четвъртък, 1925 г. Организатори са част от ръководителите на БКП. Целта е с един удар да бъдат убити възможно най-голям брой представители на държавната власт и военния елит. На тавана на църквата „Света Неделя“ са скрити пакети с взрив. Като повод се използва опелото на видния деец на Народния съговор и Военния съюз генерал-майор Константин Георгиев. Той е убит на 14 април 1925 г. пред църквата „Свети Седмочисленици“. Взривът е поставен над една от колоните на основния купол. Първоначално точно под нея се намира ковчега на генерал Георгиев, но поради големия брой присъстващи той е преместен по-навътре. Така най-изтъкнатите представители на правителството и държавната власт също сменят позицията си и по случайност се отдалечават от взрива. Експлозията разрушава главния купол на сградата и затрупва много хора. Членовете на правителството се отгърват с леки наранявания. Загиват обаче 12 български генерали (повече, отколкото във всички водени от България войни, взети заедно), 15 полковници и редица други военни. Общият брой на убитите надхвърля 130 души, а мнозина умират по-късно от раните си. Ранените са няколко стотин. Атентатът от 16 април 1925 г. е най-кръватава терористична акция в историята на България. Правителството отговаря, като на свой ред организира вълна от терор, насочен не само срещу преките организатори на атентата, но и срещу множество други членове на комунистическата партия, БЗНС, несъгласни с режима интелектуалци и общественици. Виж най-общо: **Даскалов, Д.** *Политически убийства в новата история на България*. София, изд. „Петър Берон“, 1999, с. 123-131.

⁹⁹ Евтим Евтимов е български поет, роден 1933 г.

¹⁰⁰ Става въпрос за т. нар. Дъбнишка акция на Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО). През април и май 1925 г. са извършени масови арести в Неврокоп и селата от околността на дейци на Македонската федеративна организация, БКП, БЗНС и други противници на ВМРО. В началото на май четите на организацията извършват масови арести в Неврокоп и района. На 18 май 1925 г. по нареждане на Централния комитет (ЦК) на ВМРО и лично на Иван Михайлов са съставени съдебно-следствена комисия и нелегален съд от представители на ЦК. Издадени са смъртни присъди на множество обвинени, които са екзекутирани в двора на Арнаудовата къща. Оценките за броя на убитите в разлинните източници варират от 49 до 79 или дори 120 души. Виж най-общо: **Марков, Г., Гребенаров, Ал., Милачков, В., Стоянов, Л. (съст.)** *Алманах на българските национални движения след 1878 г.* София, изд. Академично издателство „Марин Дринов“, 2005, с. 235; **Христов, Хр., Мичев, Д. и др.** *Енциклопедия Пирински край*. Том 1. Благоевград, 1995, с. 298 Някои автори отбелязват, че за екзекуциите в Дъбница са доведени и противници на организацията от столицата и други части на страната, тъй като в Горно-Джумайския край е било по-лесно да бъдат избити.

¹⁰¹ „Сестра на баща ми.“ – цит. Б. Г.

Освен баща ми, двамата му братя са разстреляни. Из къра, като си върви на работа, от засада. Единият е убит 24-та, баща ми 25-та, а другият му брат е 28-ма. Единият, дето е разстрелян там на къра, оранжев и той,¹⁰² но другият е занаятчия, шивач, модерен – гражданин е. Той беше с друга психология, с друга нагласа. Той като младеж... Даже не какъв ти там младеж, но в авангарда на Македонската младежка организация. Ама лявото крило.

И четвъртият брат¹⁰³ е в Пловдив. Не е от БЗНС – червен е, червен е. Той е така, под чъдъра на десните, той е ляв, ама е под чъдъра на десните, защото жената му е от десните.¹⁰⁴ И така – пазят го, пазят го, да. Ама за това, че го пазят, той не става дясен, той си е такъв пак. И идват от Неврокоп, от Гоце Делчев, една група, те не вярват на Пловдив: „В Пловдив няма да го ликвидират, ние ще отидем да го ликвидираме!“ И пред входа му откриват огън по него, стрелят. Добре, ама той има също охрана, той е ръководен от твърде високо равнище, Владимир Поптомов¹⁰⁵ му е наставник на него. И сега, завързва се престрелка, между тия неврокопските, тяхната чета там – айде банда да я наречеме – и охраната на чичо ми. Чичо ми е ранен, но само е ранен. Оня е ранен – де да знам, може би е преувеличено, но с шеснайсет куршума ей тука в таза. Но той се казва Стоян, шефът, от Гоце Делчев дето е. Той си има с него чета. Целта не е постигната – чичо оцелява. И оня се връща в Неврокоп, но с нашарен задник, от стрелбата от охраната на чичо ми. Разминава се всичко и по-късно чичо ми още веднъж е нападан, но е оцелял. И е извикан – nekъде към 29-та година – да докладва на едно съвещание в Берлин, където е Станке Димитров¹⁰⁶, пак Владимир Поптомов, Димитър Влахов¹⁰⁷ от Скопие. Връща се. И го пазят, тия десните го пазят. Десните са значи хора на Ванче Михайлов.¹⁰⁸ Жена му е от тия, от десните. И така...

Той си върви в неговото ляво направление и някъде към 37-ма – 38-ма година назряват у него други убеждения... И за това, че назряват у него други убеждения, го вербува този, Г.

¹⁰² „От засада. Не, тогава нямнаше още младежка организация. Просто последовател на брат си. Затова, че е от моя род. От моя род в Дъбница има трима убити. Аз ти говоря само за баща ми. Следващият е брат му, по-младият.“ – цит. Б. Г.

¹⁰³ В смисъл, че това е третият брат на баща му, и всички заедно, включително бащата, са четирима братя.

¹⁰⁴ Става въпрос за различните крила във ВМРО.

¹⁰⁵ Владимир Томов Поптомов е български политик от Македония, роден в село Белица, Разложко, на 27 януари 1890 г. Той е изтъкнат функционер на комунистическата партия и един от лидерите на ВМРО (обединена). Член е на БРСДП (тесни социалисти) от 1912 г. Ръководи Септемврийското въстание през 1923 г. в Разложка околия. След разгрома на въстанието емигрира в Югославия. Участва в учредяването на ВМРО (обединена), през 1925 г. Политически секретар е на организацията и главен редактор на нейния печатен орган вестник „Македонско дело“ (1925-1933). В края на 1934 г. заминава за Москва, където работи в апарата на Коминтерна като референт по въпросите за национално-освободителното движение на Балканите. Редактор е в Радио Москва и нелегалната станция „Христо Ботев“. След завръщането си на 28 септември 1944 г. до смъртта си през 1952 г. заема висши държавни и обществени постове като министър на Външните работи (1949-1950) и подпредседател на Министерския съвет (1950-1952). Умира на 1 май 1952 г. в София. Виж най-общо: **Ташев, Т. Министрите на България, 1879-1999.** София, изд. Академично издателство „Марин Дринов“ – Издателство на министерство на отбраната „Св. Георги Победоносец“, 1999, с. 380-381.

¹⁰⁶ Виж бел. 481 в разказа на Левон Ованезов.

¹⁰⁷ Димитър Янакиев Влахов (1878-1953) е политик от Македония, който членува в редица революционни организации и обществено-политически формации, сред които БРСДП, Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО), ВМРО, ВМРО (обединена), БКП, Коминтерна и ЮКП. Още по време на членството си във ВМОРО е част от левицата в организацията, а впоследствие е сред лидерите на ВМРО (обединена). От 30-те години възприема македонизма и се превръща в един от главните му идеолози. След 1944 г. емигрира в Югославия, прави политическа кариера и заема редица висши държавни, партийни и обществени постове както в Скопие, така и в Белград (напр. председател на Президиума на парламента на Федеративна Народна Република Югославия), където умира през 1953 г. Виж повече в: **Bechev, D. Historical dictionary of the Republic of Macedonia.** Scarecrow Press, 2009. p. 234-235.

¹⁰⁸ За него вж. по-подробно в бел. 144.

М. Димитров¹⁰⁹, земеделеца, и той пак преминава в служба на оранжевите. И участва в един атентат, в подготовката за атентата – и по тоя повод, че е организатор на такъв атентат, го разкриват, прибират го и го осъждат на смърт. И като го осъждат, за него пак има някой да се грижи, това е прокурора, няка‘ в прокурор, който протака изпълнението на присъдата. Така протака изпълнението на присъдата, че стига до 9-ти септември. На 9-ти той излиза от затвора като голяма личност. Той е заместник-областен управител. И отговаря за провеждането на Народния съд – в Пловдив, на областта, да. И започва 44-та, 45-та, 46-та година, добре, ама той нещо не харесва Антон Югов¹¹⁰ и влиза в пререкания с него. Затова, че той има дързостта да спори с министъра на вътрешните работи, е отлъчен от Народната власт и го тъкмят да го пратят в Белене. В това време Владимир Поптомов понася неприятно, че приятелят му ще бъде в Белене, застъпва се за него, вика го в кабинета си в София, разговаря с него и му дава някакъв документ – удостоверение за антифашистката му дейност, и че никой не може да го пипа. Той от вълнение, че има кой да се застъпи за него, получава разрыв на сърцето и умира. И така, не се стига до Белене – умира като ей такъв, какъвто беше, какъвто Ви разказах.

Аз завърших прогимназия в Неврокоп. И след това вече не можех да уча. Затова, че ме чакаше оралото, чакаше ме косата. Чакат ме с нетърпение да възмъжея и да поема лично стопанство къщи. И поех си селскостопанския труд, селскостопанската работа, но съм постоянен обитател на читалището. Четях много, участвах в кръжоци, в марксистки кръжоци.¹¹¹ Пък съм добър орач, добър косач.

И извикаха ме вече в казармата, 42-ра година, през септември. Извикаха ме в казармата пак по време на Голямата война, и там вече участвам в един войнишки антифашистки комитет. В

¹⁰⁹ Георги Михов Димитров (1903-1972) е български политик, ръководител на БЗНС „Пладне“. След неуспешен заговор за преврат, финансиран от британското разузнаване, Г. М. Димитров напуска страната през 1941 г. със съдействието на представителите на английската легация. В периода 1941-1944 г. ръководи емигрантския Български национален комитет със седалище в Кайро и нелегалната радиостанция „Свободна и независима България“. През 1942 г. се включва в новосъздадения ОФ. След преврата на 9 септември 1944 г., при завръщането си в страната се опитва да противодейства на доминиращата роля на БКП, в резултат на което е свален от ръководството на БЗНС „Пладне“, изключен от партията и поставен под домашен арест. През 1945 г. за втори път бяга от България със съдействието на представители на чужди държави. Първоначално се укрива известно време в жилището на британски дипломат. След отказа на британските власти да му предоставят политическо убежище се прехвърля в дома на амерканския представител в Съюзната контролна комисия Барнс, който по-късно лично го извежда от страната. В емиграция отново оглавява Българския национален комитет и си сътрудничи с други организации на емигранти от Източна Европа с антикомунистическа насоченост. Умира в САЩ. Виж най-общо: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България*. Том 3, с. 602-603; **Даскалов, Д.** *Политически убийства в новата история на България*. с. 166-168, 223-226;

¹¹⁰ Антон Танев Югов (1903-1991) е български политик, един от ръководителите на комунистическата партия и ВМРО (обединена). Роден в село Карасули (дн. Поликастрон), Гевгелийско. Член на БКП от 1928 г. Секретар на ЦК на ВМРО (обединена) – 1933-1934 г. В периода 1934-1936 г. учи в Международната Ленинска школа в СССР. През 1937 г. се завръща в България и става член на Политбюро на ЦК на БКП. През 1940 г. ръководи стачка на тютюневите работници в Пловдив. През 1941 г. е интерниран в лагера Гонда вода (Асеновградско), но скоро бяга и през октомври става секретар на ЦК на комунистическата партия. По време на въоръжената борба е ръководител на Военната комисия при ЦК на комунистическата партия (1941-1943) и член на Главния щаб на Народноосвободителната въстаническа армия – НОВА, (1943-1944). През 1942 г. е задочно осъден на смърт по процеса срещу ЦК. Участва в преврата на 9 септември 1944 г. и е назначен за вътрешен министър в правителството на Кимон Георгиев, дошло на власт в резултат от преврата. Остава на този пост до 6 август 1949 г. През този период и след това заема редица висши държавни и партийни постове. През 1946-1949 г. е активен участник в разгрома на опозицията, а по време на Сталинисткия период (1948-1953) дейно участва в процесите срещу функционери на БКП. След Априлския пленум през 1956 г. става министър-председател. През 1962 г. губи борбата за власт в БКП и е отстранен от ръководните постове, а впоследствие е изключен от партията (1972 г.). Въпреки това е удостоен със званията „Герой на Социалистическия труд“ (1984 г.) и „Герой на Народна република България“ (1989 г.). През януари 1990 г. членството му в партията е въстановено. Година по-късно Югов умира в София. Виж най-общо: **Ташев, Т.** *Министрите на България, 1879-1999*. с. 530-531.

¹¹¹ „Дотогава, докато отидох в казармата.“ – цит. Б. Г.

7-ми дивизионен артилерийски полк.¹¹² Командир на полка е полковник Станев.¹¹³ Прекият ми командир беше капитан Йованчев. В казармата вече участвам в бойна група, антифашистка бойна група. И там в тази бойна група ние сме много малко хора. Ние предлагаме да се включим в отряда на Васил Демиревски¹¹⁴, Дупнишкия отряд¹¹⁵. Добре, ама Васил Демиревски казва: „*Вие сте ни нужни в казармата. Колкото сме в отряда, Дупнишкия, сме си достатъчно, не ни трябва!*“ Така че ние посрещнахме 9-ти септември там – в казармата. В Самоков.

Усетиха ме и през лятото на 44-та година извика ме командира, капитан Борис Йованчов, и той не говори с мен, а говори фелдфебела. Фелдфебелът ме пита: „*Кажми ми нещо за баща си?*“ И аз му казвам. „*И какво прави онзи, дето е виновен – казва – за смъртта на баща ти?*“ Викам: „*Убиха го и него.*“ „*И кой го уби?*“ Викам: „*Един от синовете на тия там, които са изтрепани в Дъбница. Един от синовете на тези, левите.* Той вика: „*Да, верно е, обаче оня, за да убие този, майка ти му е платила!*“ Сега, това са неща, които се коментираха и в село – явно, че досието ми е там, пред тях. Е, не, не може да бъде верно, не може! Ние сме очаквали той да ни помогне, а не ние да му помогнем. Ние да му дадем пари?! Той е в по-добро икономическо състояние. Разпитват ме и сега много примиренчески така, компромисно ми казаха: „*Сега тука бушуват разни... съветваме те, да не вземаш никаква страна. Положил си клетва, изпълнявай си клетвата.*“ „*Тъй верно! Непременно така ще бъде! Изпълнявам си клетвата!*“ И така, дойде 9-ти септември.

Дали усетиха някои от моите другари? Да, и един от тях го интернираха в Левуново¹¹⁶, Петричко. От казармата го интернираха. В какво е състояло нелегалната ни дейност в казармата? Ами какво да Ви кажа, нас ни помпеха, така, по-подготвени хора и ние препредавахме това слово на други. Нас ни просвещаваха, а ние се мъчехме тая просвета – устно, без да я четем, не сме чели – само препредаване на устното слово. Книги дали сме имали при нас? Не, не, не. Изнасяхме патрони, съвсем малко количество. Оръжейна смазка и медикаменти. Медикаменти от здравния пункт, полковия. Как ги предавахме на отряда? Този, дето беше интерниран в Левуново, върна се. Баща му плащал, какво плащал там с парички, откупи го – върна го. Пак си го върнаха в казармата. Този багаж, тия материали той ги предава на някакво лице, това лице ги препредава на други. И аз зная само този, а той на кой ги препредава нататък – вече е секрет, тайна. И вече стигат до отряда.

¹¹² 7-ми дивизионен артилерийски полк. Повече информация за полка виж в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 330; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945.* с. 208 и цитираните в тези издания документи.

¹¹³ Полковник Георги Цолов Станев е роден на 13 октомври 1894 г. в с. Осиковица, Софийска област. Завършва Военното училище 1916 г. – подпоручик от 3 октомври 1916 г. Полковник от 6 май 1941 г. Командир на 7-ми дивизионен артилерийски полк от 1941 г. През 1944 г. е началник на арт. отдел в 5-та армия. С МЗ № 125 от 14 септември 1944 г. е началник на артилерийски отдел в щаба на 1-ва армия. Уволнен е през 1948 г. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 132.

¹¹⁴ Васил Сотиров Демиревски (Желю) (1914-1944) е деец на комунистическата партия. През 1941 г. по време на въоръжената борба на БКП създава и ръководи Дупнишкия партизански отряд „Коста Петров“. От началото на август 1944 г. е командир на обединения Рило-Пирински партизански отряд. Ръководи известната Жабокрекска акция. След 9 септември 1944 г. е назначен за командир на 3-ти гвардейски пехотен полк и му е присвоено военно звание полковник. Участва във войната срещу Германия и загива при атаката на кота 711, Ястребац, Югославия. Виж най-общо: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 47, 341; **Атанасов, Ат. и др.** *История на Отечествена война на България.* Том 2, с. 192.

¹¹⁵ Дупнишкият партизански отряд „Коста Петров“ действа в района на Дупница в периода на въоръжената борба на комунистическата партия през 1941-1944 г. Първоначално е създадена партизанска група (1941 г.), която прераста в чета (1942 г.) и накрая в отряд (1943 г.). В началото на август 1944 г. отрядът се влива в Рило-Пиринския партизански отряд.

¹¹⁶ Село в община Сандански, Благоевградска област.

Дали съм срещал немци в Самоков преди 9-ти? Да. Немците, какво да ти кажа... Ама чакай бе, ми та те минаха през мойто село, немците!¹¹⁷ Еми как беше, ние ги приветствахме, носехме им храна, носехме им яйца, погачи, хляб им носехме. Те бяха много гладни, каква им е била разкладката не знам, но колкото и яйца да им отнесеш, тех им са малко. Но не са насилствали. Съюзнически, съюзнически се държаха.

От немците, когато бяха в нашия – Пиринския край – само добро. Само добро. Добро в смисъл, че те имаха неограничено количество пари. Яйцата десетократно си вдигнаха цената. Аз имах две добичета – един катър имах и едно магаре. Магарето го бях вземал за 200 лева, те ми дадоха 4000 лева. Купиха ми магарето. Те ги използваша при атакуването на „Метаксас“¹¹⁸. Ами примерно 100 магарета, с фенери на челата, пускат ги напред. Да, ранна сутрин, рано сутринта. И онези, противника – гърците, те откриват местоположението си, стрелят по магаретата. На немците това им е достатъчно – след като открият позициите им, оправят се с тях. Но в тоя смисъл изкупиха ама всичко, всичко изкупиха немците. И яйцата, и месото, и магаретата – всичко изкупиха. Много пари имаха. Е, разбира се, всякой намери за какво да ги похарчи.

Още от дете знам, че немците са изключително храбри, изключително... Другари – „*камарад*“¹¹⁹, „*камарад*“, „*камарад*“, „*камарад*“, това съм го слушал от фронтоваците от Първата световна война. Даже някои от тях бяха научили немски език. С най-хубави чувства. Така че онова чувство, дето са ни го предавали те, съм го възприел. За тяхната храброст. Тая храброст ние я видяхме на 6-ти май 41-ва година. Видяхме с какъв устрем навлязоха и смазаха укреплението на Метаксас! Ами как го видяхме, та ние сме на 20 километра от „Метаксас“. Те като превзеха „Метаксас“ и като продължиха надолу наш’те отидоха – аз не съм ходил – наш’те отидоха там и вземаха трофеи – и патрони, и пушки, и оградна тел, и железни колове, и цимент. Всичкото ей това го свързвахме с немците, все едно че това са наши земи отатък границата. Ние ги приехме като освободители.

И ние тогава отидохме до Драма, до Кавала. Ами военно положение. Ами наши хора бяха. Измесени, по-точно измесени. Измесени, да. Наши хора поеха управлението там. Кметовете, наши назначени хора бяха. Една част от българите в Егейска Македония, които не искат да говорят гръцки – гърците бяха казали: „*Който иска да си говори български, да си отиде в България. Тук ще говориш само гръцки език!*“ И наш’те бежанци не толкова са били подгонени, само за това – заради езика, идва да си говори тука български език. А който е приел гръцкия език, си остава там. И тия родове се събраха пак. И една смесица. Някои от тия

¹¹⁷ Става въпрос за дислокацията на немските войски в навечерието на 6 април 1941 г., когато започва едновременното изпълнение на „Операция Марита“ (германската офанзива срещу Гърция) и „Операция 25“ (германската атака срещу Югославия). За реализацията на балканските си кампании през 1941 г. вермахтът използва като един от основните си плацдарми територията на България, виж най-общо: **Харт, Б. Л.** *История на Втората световна война*. София, изд. „Труд“, 2005, с. 132-136.

¹¹⁸ Линията „Метаксас“ е верига от укрепления, изградена по българо-гръцката граница. Състои се от 21 независими фортификационни комплекса. Общата дължина на укрепленията ѝ е 155 километра, а те се простират на около 300 километра, като между отделните укрепени участъци линията се прекъсва. Съоръжението се строи в периода 1936-1940 г. като част от подготовката на Гърция за евентуална война с България и носи името на гръцкия диктатор Йоанис Метаксас (1871-1941). Първоначално се е предвиждало линията „Метаксас“ да достигне до края на българо-гръцката граница при Черномен, но поради италианската агресия срещу Гърция и включването на страната във Втората световна война през 1940 г. укрепленията достигат до Гюмюрджина.

¹¹⁹ Kamerad (нем.) – другар.

родове са си българи, други вече са каръщисани, смесени бракове... Но като цяло хубавото надделява, над хубавото стои политиката, която мъти. Хубавото надделява. Аз си спомням, бях на гости на военен човек в Драмския полк.¹²⁰ Ами този, на който бях на гости, той обичуваше с едно гръцко семейство и развиваха съвместен бизнес. Заедно – грък и българин, правят бизнес там. Развиват търговия.

А август 44-та година немците се оттеглят и имаше там в Самоков, в наш'та казарма бяха се базирали, и на тяхната материална част ние давахме караул, охрана. Бяха различни от 41-ва година. Различни бяха. Нещо ставаше – и у тях, и у нас. За малко бяха в нашия двор, в казармения двор, изтеглиха се.¹²¹ В края на месец август една наша батарея в пълна бойна готовност отиде в Долен Пасарел, не знам с каква цел, но там я разположиха. Друга една наша батарея изнесоха на Вакарел. Не знаем с каква цел – тайно. Краят на август, да. Това е, предполагам, времето на Муравиев.¹²² И Радио София вече спря да излъчва Лили Марлен¹²³.

И на 9-ти септември вече Радио София запя „*Ой тумане, разтумане...*“ – руска песен.¹²⁴ И въобще, руският фолклор като се лееше над България, ония се върнаха. Наш'те батареи се върнаха и започна мобилизацията.

Като дойде 9-ти септември, ние трябваше да се уволним. Моят набор трябваше да се уволни. Добре, ама какво ти уволнение – почна мобилизация. Подготвя се 1-ва Българска армия¹²⁵ под ръководството на генерал Стойчев, да участва във войната. И сега, нашият полк до тука беше 7-ми дивизионен артилерийски полк, а мобилизира като 11-ти дивизионен¹²⁶, в 11-та дивизия¹²⁷ ще участва. Тая 11-та дивизия е само военновременна, по време на война се окомплектова. Ние ще участваме в 11-та Македонска дивизия и формираме 11-ти дивизионен артилерийски полк. Ние бяхме на 105 милиметрови белгийски гаубици Д/22.¹²⁸

Дали помня как протече самия 9-ти? Разбира се, разбира се. Ние ем мобилизираме, ем в същото време участваме в комендантски двойки в града. И през това време хора от Чамкория¹²⁹ – там беше военното министерство – хора от Чамкория не се предават. Излизат, стрелят, тия ги преследват – вече Народната власт. Народната власт ги преследва. И като

¹²⁰ 57-ми Драмски пехотен полк.

¹²¹ „*Не, не сме имали никакви разговори с немците.*“ – цит. Б. Г.

¹²² Кабинетът на Константин Муравиев управлява от 2 до 9 септември 1944 г., **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България*. Том 3, с. 630-632.

¹²³ „Лили Марлен“ е немска войнишка песен, станала изключително популярна в годините на Втората световна война. Текстът е написан от Ханс Лайп през 1915 г., докато е на пост в Берлин, преди частта му да замине за фронта. Лили и Марлен са всъщност имената на две момичета, които той среща като млад войник. През 30-те години по текста е създадена песен, която става изключително известна и обичана от войниците по време на войната, не само сред войските на Оста, но и на западните съюзници. Песента е преведена на много езици, включително и на български.

¹²⁴ „Ой, туманы мои, растуманы“ е съветска партизанска песен, създадена през 1942 г. от поета Михаил Василиевич Исаковски и композитора Владимир Григориевич Захаров. Песента е изпълнена за първи път през лятото на 1942 г. и добива широка популярност.

¹²⁵ По това време още не е 1-ва Българска армия.

¹²⁶ 11-ти дивизионен артилерийски полк. Повече информация за полка виж в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 228-229; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 209-210 и цитираните в тези издания документи.

¹²⁷ 11-та пехотна дивизия. Повече информация за дивизията виж в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 227-228.

¹²⁸ Сред моделите оръдия на дивизионната артилерия на Българската армия по време на Втората световна война има 120-мм „Белгийски“ гаубици и 105 милиметрови гаубици Д/30 и Д/28, произведени от германския концерн „Райнметал“. Вероятно Борис Гърнев има предвид последния модел. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 169.

¹²⁹ Днешният курорт Боровец.

комендантите нашата цел беше да опазваме реда, а в преследване не сме участвали ние, други си имаше. Ние само – защото беше есен, пазара беше пълен с плодове и зеленчуци, през деня стопанина е там, а през нощта го няма – просто пазехме имуществото. Разбира се, като доверени хора ни назначиха. Ние бяхме един цивилен, един военен, един цивилен, един военен. Дали слязоха партизани в града? Разбира се. Не само там, но те дойдоха и в полка. Като дойдоха, събраха полка целия. И като събраха полка, казаха: „Изберете си командир!“ Еми аз изглежда съм бил най-дързък, станах и предложих командира на нашата батарея, капитан Борис Иванчев. Прие се с аплодисменти и така. Старият командир на полка го прибраха. Не знам после какво се случи с него.¹³⁰ Иванчев стана командир на полка, но само за седмица. Не беше утвърден от околийския комитет и ни изпратиха от тях човек – един Аврамов, него приеха. Ние в това време мобилизирахме. Но Аврамов не е командир на полка. Той е само временно там, по-доверен на новата власт.

На фронта командир на полка беше Сеизов, полковник Сеизов¹³¹. Откъде дойде той? Ами някъде от дълбокия резерв – от дълбокия резерв на дамянвелчевистите, защото Дамян Велчев¹³² е човек на Отечествения фронт – звенар. Човек на Дамян Велчев, той беше командир на полка.

¹³⁰ В случай, че става въпрос за споменатия по-горе полковник Станев, той е командир на 7-дивизионен артилерийски полк от 1941 г. В енциклопедичния справочник на Ташо Ташев е отбелязано, че през 1944 г. Станев е началник на арт. отдел в 5-та армия, а с МЗ № 125 от 14 септември 1944 г. е назначен за началник на артилерийски отдел в щаба на 1-ва армия. Полковник Станев е уволнен от армията през 1948 г. Възможно е обаче Борис Гърнев да има предвид друг началник на полка, който да е заемал длъжността през 1944 г. по времето, в което Станев вече е бил началник на арт. отдел в 5-та армия. За съжаление, от достъпната ми литература няма как да се установи дали в този период е бил назначен друг полковни командир и кой точно е той. В същия справочник на Ташев като командир на 7-ми артилерийски полк е посочен подполковник Начо Ганчев Грозев, но той е назначен след преврата, с известната МЗ № 125 от 14 септември 1944 г., **Ташев, Т. *Българската войска – 1941-1945***. с. 43, 132, 330.

¹³¹ Тодор Агопов Сеизов е роден на 10 януари 1900 г. в Пловдив. Завършва Военното училище през 1923 г. – подпоручик от 9 септември 1923 г. Подполковник от 14 септември 1944 г., полковник от 9 септември 1945 г. Служи в 4-ти армейски артилерийски полк (1940 г.), инструктор по арт. част във Военното училище (1942 г.), с МЗ № 125 от 14 септември 1944 г. е назначен за командир на 11-ти дивизионен артилерийски полк. Участва в двете фази на войната. Награден е с орден „За храброст“ IV ст. 1 и 2 кл., съветски орден „Александър Невски“ и унгарски орден „На унгарската свобода“ – сребърен. След войната е командир на 5-ти дивизионен артилерийски полк (1945 г.), Артилерийската школа (1946 г.), командир на артилерията в 4-та пехотна дивизия (1947 г.). **Ташев, Т. *Българската войска – 1941-1945***. с. 127, 228

¹³² Дамян Велчев Дамянов е роден на 20 февруари 1883 г. в Габрово. Завършва Военното училище през 1903 г. – подпоручик от 1 януари 1903 г. Генерал-майор от 9 септември 1944 г., генерал-лейтенант от 10 ноември 1944 г., генерал-полковник от 6 май 1945 г. Участва в Балканската война (1912-1913) като командир на рота и в Първата световна война (1915-1918) като командир на дружина в 22-ри пехотен Тракийски полк. През 1919 г. е един от организаторите на Военния съюз, а от 1922 г. е в неговото ръководство. На 1 февруари 1921 г. е уволнен от армията. Участва в преврата на 9 юни 1923 г., след който е върнат в армията и назначен за помощник-началник на Военното училище, а през 1927 г. и за началник. На 5 септември 1928 г. отново е уволнен поради конфликт с военния министър генерал Вълков. През 1929 г. възстановява Военния съюз и от 1930 г. е секретар на централното му ръководство. Участва в подготовката и реализирането на преврата на 19 май 1934 г. На 8 февруари 1935 г. е отстранен от ръководството на Военния съюз и екстрадиран в Югославия. През октомври 1935 г. се завръща в страната, арестуван е и е даден на под съд. На 26 февруари 1936 г. е осъден на смърт по обвинение в подготовка на антиправителствен преврат. По-късно присъдата е заменена с доживотна, а през септември 1940 г. получава амнистия и е освободен. От 1943 г. е член на Националния съвет на ОФ като представител на „Звено“. Участва в подготовката и осъществяването на преврата на 9-ти септември, след който отново е върнат в армията и е назначен за военен министър. Обявява се против партийното ръководство във войската. Инициатор е на приемането на 4-то постановление на МС от 23 ноември 1944 г. Въпреки съпротивата му, в армията е въведен помощник-командирският институт. След края на войната той води българската делегация, която участва в Парада на победата в Москва на 24 юни 1945 г. Награден с орден „За храброст“ III ст., I кл., IV ст. 1 и 2 кл., орден „Св. Александър“ V ст., м. с. и съветски орден „Суворов“, I ст. На 25 септември 1946 г. е освободен от поста на военен министър и е изпратен за извънреден и пълномощен министър в Швейцария. След отзоваването му на 25 октомври 1947 г. отказва да се завърне и е лишен от българско поданство. Умира на 25 януари 1954 г. във Франция, виж най-общо: **Ташев, Т. *Българската войска – 1941-1945***. с. 30-31; за обстоятелствата, при които напуска военното министерство виж също накратко: **Знеполски, И. (ред.) *История на Народна република България***. с. 111.

Когато мобилизирахме в Самоков, имаше някои отечествено-фронтовци, мобилизирани, по-възрастни от мене, идваха със собствено оръжие. И тука на такетата, вместо лъвче – и лъвче, и червена подложка „ОФ“. Сега, това беше безумие, но престараване. И с лично оръжие стреля. Да, ей така. Още в Самоков, да. И аз на един Александър Горов му казвам: „Абе Александре, пази ги тия куришуми, ще ни трябват тия патрони! Недей така бе, не ги разпильвай!“ „Това са фашистки!“ Викам: „Точно така, да ги употребиме по фашистите, недей така!“ А се оказа страхливец на фронта. Той не беше оръдеец, той беше тежко-картечар. Отговаряше за една тежка картечница. Никъде не използва тая картечница да стреля – никъде! Ей така, само я влачеше! Бъзливец, бе! Той е от Благоевград, Александър Горов, дойде с голям бабайтлък, но на фронта абсолютно го нямаше.

А ние мобилизирахме – и в това време докато мобилизирахме, фелдфебелът ни, дето разговаря с мене, е участвал 23-та година в разстрелване. Един от синовете на разстреляните в Ихтиманско, в местността Ушите – той е моя възраст, моят баща в Дъбница е обесен, а неговият баща между Ихтиман и Самоков в оная местност Ушите са разстреляни около 20-30 човека 23-та година. И синът на онзи сега търси фелдфебела. Търси го у тях. Те идват и му казват: „Тъй и тъй, търси те тука един такъв.“ Той от танковия полк¹³³, и той е войник. И сега, гледам го тоя човек – фелдфебела – е така... умислен, изплашен. И казвам: „Какво става с вас? Вие нещо... Стегнете се, мобилизирахме, ще ходим на фронта! А в такова състояние как ще ни водиш ти на фронта, майката на батареята?! Може ли такова нещо!“ „Да – вика – никак не ми е лесно! Тъй, тъй, тъй, един такъв и такъв, отишъл вкъщи, търсил ме. И – каза – верно е, аз тогава изпълнявах заповеди!“ О, разбира се, той признава, че е участвал. „Аз тогава съм изпълнявал заповеди и сега ще изпълнявам вашите заповеди, пак ще ги изпълнявам!“ Казвам: „Айде да се разбереме, ти няма да си ходиш вкъщи! Ще изпратим свръзката ти да отиде да каже на вашите, че няма да се прибиращи. Лягаи тука – в канцеларията си има легло – и тука спиш, няма да си ходиш!“ Изглежда, че и на мен нямаше вяра, когато сутринта станах, него го нямаше там, излезе от сеновала – спал е в сеновала. И беше слабичък човек – ей толко, 20 години по-голям от мен. Той си беше слабичък, но още повече повяхна.

И сега, мобилизирахме и тръгнахме на фронта. Когато ще вървим на фронта, целият град излезна да изпраща 11-ти дивизионен артилерийски полк. Ние сме конна батарея, с коне сме. Той¹³⁴ влезе в колата, в каруцата на обоза, не се показва, да не го види никой. След като напуснаме Самоков, тогава той излезе и се качи на коня си, облекчи се, издъхна така, и на фронта беше като луд. Доказваше се, доказваше се на фронта през цялото време, фелдфебелът. Шлинк, така му викаха. Лазар Балабанов се казва фелдфебелът. Той сякаш искаше там да остане, да се не връща, щото оня няма да забрави, няма да му прости. И беше спокоен там, и пак засука мустака, пак заглади лицето. И когато трябваше да се връщаме обратно, тоя човек пак се скри в каруцата. Нечиста съвест. Той искаше там да загине, доказваше го, не се плашеше, ама и куршум не го ловеше.

¹³³ Става въпрос за бронирания полк на Бронираната бригада. За него виж най-общо: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 181-182.

¹³⁴ Фелдфебелът.

Но ние с моя командир и с полковник Бонев¹³⁵, ние сме на наблюдателния пункт... Войната имаше и смелчаци, имаше и паникьори, мнозина бягаха и създаваха паника, за да се бяга... Ей това ядро, което Ви казвам, марксисткото, където съм аз. Ние се доказвахме пред командира, там няма вече... Ние не оставяме командира самотен, нито моя командир, той не е марксист, той си е офицер, кадрови офицер, да, оня, полковник Бонев – също. Ние сме до тях, ние сме до тях, те нито крачка правят да отстъпят, но те не го правят заради нас¹³⁶, ние чувстваме дълг до тях да бъдем.

С Бонев бяхме на позиция там, на Червената шума. Едно... Е така, както сме с тебе. Един такъв случай – той стои прав, на годините горе-долу на баща ми е. Ама снажен, едър, баща ми е също такъв бил като него и някак си така в негово лице виждах баща си, и бях готов да го следвам тоя човек, каквото ще да стане. И не съм се излъгал. Той стои прав така, наблюдава, иска огън, артилерията да стреля по противника. Добре, ама противника се подверява така близко до нас в ската – в обратния скат. И тъй като идва насам – мерника, разстоянието се намаля. Идва един момент, когато траекторията на снаряда не може да премине, а удря при нас. Точно тоя снаряд, когато удари при нас, всичко се сепна, стресна се, залегна – само той не залегна. Той стоеше така прав и съвсем спокойно вика: „*Тая артилерия да спре!*“ Е, това беше върхът на мъжеството на командира на полка, на Бонев, да.

Един кандидат-подофицер – аз бях кандидат-подофицер, командир на свързочно отделение – един кандидат-подофицер при полковник Бонев само да съзерцава. И да изпълнява. Изпълнявал съм самоотвержено. Той беше на възрастта на баща ми, командирът на полка беше около 30 години по-голям от мен, а командирът на батареята десет години по-голям от мен. Него съм го смятал като брат, а оня като баща съм го смятал. И те са ми давали кураж на мене, вдъхновявал съм се от тях. И те са вярвали в мене. Като на син, като на брат са вярвали. И точно затова, точно затова ме и представиха за ордена „За храброст“.

¹³⁵ Полковник Иван Бонев е роден на 15 февруари 1895 г. в с. Кара Топрак (дн. Черноземен), Пловдивска област. Завършва Военното училище през 1917 г. – офицерски кандидат от 30 януари 1917 г., подпоручик от 1 август 1917 г. Полковник от 3 октомври 1942 г. Участва в Първата световна война (в периода 1917-1918 г.) в 9-ти пехотен Пловдивски полк. В периода от март до смъртта си на 26 май 1917 г. командир на полка, в който служи Бонев, е подполковник Борис Дрангов. Самият полковник Бонев е назначен за командир на същия 9-ти пехотен Пловдивски полк през 1942 г. В самото начало на военните действия срещу Германия през септември 1944 г. под командването на полковник Бонев 9-ти полк с придадени сборна дружина от 13-ти пехотен Рилски полк, допълнителни артилерийски и бронезстребителни подразделения заема позиция по старата граница с Югославия в района на запад от Кюстендил. В сражението при Деве баир (8-14 септември 1944 г.) успява да спре опита на вермахта да заеме част от старата българска територия в Кюстендилско (виж бел. 138 и посочената в нея литература). Полковник Бонев води полка до края на Първата фаза на войната срещу Германия, като под негова команда пловдивчани участват в сраженията при Варовище, Крива паланка, Стражин, Страцин, Пчиня, вис. Красте и Куманово. Полкът достига до Скопие и се завръща в Пловдив. За участието си в Първата световна война Бонев е награден с орден „За храброст“ и орден „За военна заслуга“. За участието си в тези сражения и недопускането на немците в територията на България при Деве баир той също така е награден с орден „За храброст“ IV ст. 1 кл. и провъзгласен за почетен гражданин на Кюстендил. След завръщането си в България полковник Бонев е съден от Народния съд и с присъда от 9 март 1945 г. е осъден на 15 години строг тъмничен затвор. На 5 април 1946 г. е реабилитиран, но в началото на юни е арестуван отново и изпратен в лагера „Росица“. След завръщането си от там през есента на 1946 г. умира на 51-на годишна възраст вследствие на травмите, получени при престоя в лагера. Виж най-общо: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 21, 217-218; **Бонев, Б.** *Полковник Иван Бонев. Герой в служба на дълга*. София, „Военно издателство“, 2011 г. За него виж също разказите на Венелин Попов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1, Добрич, изд. „ФолиАрт“ 2011; и на Иван Кръстев Петков в настоящия том.

¹³⁶ „*Разбира се, разбира се, изпълняват дълга си.*“ – цит. Б. Г.

Когато ние бяхме там, той през обръча – защото в един момент бяхме обкръжени – фелдфебелът с един мой съселянин, Крум, тръгват през обръча, през обкръжението и ни носят суха храна, манерки с вода. Е, това ако не е смелост, ако не е дързост, здраве му кажи! Фелдфебелът, вече като отидохме в Унгария, не му се налагаше, там беше друга обстановката. Но той доказваше се, доказваше се винаги, във всяко отношение се доказваше. У него беше извикано това чувство на отговорност и покаяние. Какво стана с него, след като се върна от фронта? Тогава беше попреминала горещата вълна на Народния съд. Викали го бяха, обаче той получи орден „За храброст“ на фронта.¹³⁷ Викали го бяха там, но отървал беше кожата, с година ли с к'во беше осъден. Заради участието му и заради ордена се е отървал. С лека присъда и си остава, аз след години ходих, та намерих друг един фелдфебел, с който бях на фронта. И го питах: „Какво става с Лазар Балабанов?“ „Ами добре е – вика – оцеля.“ Не съм го видял след това. Разбира се, умря си от собствена смърт, от старост, тъй си умря.

Ние когато тръгнахме на фронта, Деве баир беше превзет.¹³⁸ Страцин, Стражин, Крива паланка бяха превзети вече от нашата армия.¹³⁹ Тогава, когато се водеше борба за Куманово, за Пчиня, ние тогава се включихме.¹⁴⁰ Ние сме на Кумановското направление, там водим бой. Добре, ама командването, голямото командване, разпоредило нашата батарея да се предаде на 2-ра армия, на 9-ти полк.¹⁴¹ И предадоха ни, отлконихме се ние от направлението за Куманово и отиваме към направлението на Пчиня. Цяла нощ пътувахме и на разсъмване, съмна вече, да починат малко конете, да се назобят, да се поднесе храна на войниците – да закусят. И горе над нас високо кръжи един самолет. Наш, български. Немците нямаха авиация тогава, нямаха и гориво те. Наш самолет, спокойни сме. И закусихме, ама гледаме встрани от пътя натръшкани коне – избити, артилерийска материална част изоставена. Артилерийската материална част на Пловдивския полк. И сега, то се изтръпваме като гледаме, хора избити няма-

¹³⁷ „Ами ето за ей тая работа – за влизането в обкръжението.“ – цит. Б. Г.

¹³⁸ Всъщност на Деве баир се намира позицията, защитавана от 9-ти пехотен полк и придадените към него части. В сраженията на Деве баир на 8-14 септември позицията е удържана и е осуетен опитът на частите на вермахта да навлязат в старите граници на България. Виж: **Атанасов, Ат. и др. История на Отечествената война на България, 1944-1945.** Том 2, с. 70-72; Дневникът на 9-ти полк за дните от заемането на позицията до края на сражението (8-14 септември), снимки и други документи виж в: **Бонев, Б. Полковник Иван Бонев.** с. 107-119.

¹³⁹ Всъщност изброените географски обекти са дадени в обратен на хронологията на превземащото им ред. Посочените сражения са част от Страцинско-Кумановската настъпателна операция на Българската армия (8 октомври–19 ноември 1944 г.). На 8 октомври е превзета Крива паланка. На 18 октомври след упорити боеве е превзета височината Стражин, а на следващия ден окончателно е овладян целият масив. На 25 октомври след тежки сражения е окончателно превзета и Страцинската позиция. Виж накратко сведенията в: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 339-341. По-подробно военните действия са описани в: **Атанасов, Ат. и др. История на Отечествената война на България, 1944-1945.** Том 2, с. 163-201. За участието на Парашутната дружина в операцията виж: **Мечков, И., Костадинов, Н. Парашутната дружина.** София, изд. „Пропелер-92“, 1998, с. 61-105. Виж също спомените на участници в тези събития: Никола Костадинов, Петър Томов и Венелин Попов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1; както и на Иван Кръстев Петков и Райчо Григоров в настоящото издание.

¹⁴⁰ На 17 октомври 11-та пехотна дивизия с 11-ти дивизионен артилерийски полк в нейния състав се включва в състава на 1-ва армия. Дотогава 11-та пехотна дивизия е в резерва на Главното командване. Частите на дивизията се сражават при река Пчиня и в района на Куманово като част от военните действия при осъществяването на Страцино-Кумановската настъпателна операция, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 227-228, 341; **Атанасов, Ат. и др. История на Отечествената война на България, 1944-1945.** Том 2, с. 189-199.

¹⁴¹ Всъщност 9-ти пехотен Пловдивски полк е в състава на 1-ва армия. С изключение на кратък период, в който е придаден за усиление към 11-та пехотна дивизия, през периода на участието си във войната срещу Германия полкът е в състава на 2-ра пехотна Тракийска дивизия, която вероятно Борис Гърнев бърка с 2-ра армия, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 193-194, 217-218, 306-307; **Атанасов, Ат. и др. История на Отечествената война на България.** Том 2, с. 190-191.

ше. Те са избити, но са прибрани. Не, те са вече по етапния ред погребани. Кончетата никой не ги погребва. И тръгнахме така в направлението на Червена шума – на Червени хребет, на Червена Шума. И този самолет мина ниско над нас с бръснещ полет, стреля по нас. Това е самолетът на един български авиатор, който не иска да воюва срещу немците, помага на немците. Конната тяга на една от нашите гаубици са избити, изтрепани са. Той ги уби. И ние там в едно тясно такова място, живата сила се изтегли в една гора – дъбова гора, не съвсем едра, но достатъчно да се криеме.¹⁴² Още един път мина този, и така. Вместо да пътуваме през деня, наложи се да се криеме през деня. Вместо да пътуваме през деня, криехме се през деня и през нощта излезнахме на огневите позиции, свързахме се с командването на 9-ти полк.¹⁴³

И 9-ти полк вече ни даваха цели, даваха ни указания, ние бяхме в разположение на него. Имаше много горещи точки в тези дни, много горещи точки. Осъдвахме на позициите с листовки: „*Братя българи, приберете се по домовете си, това не е ваша работа тук да воювате!*“ Самолет през нощта минал, пушал тези листовки. Това е вече инициатива на Ванче Михайлов.¹⁴⁴ Ванче Михайлов е в Загреб. И оттам вече ръси тия листовки. Освен това имаше една организация тогава, „Легион“¹⁴⁵ и „Бранник“¹⁴⁶. Те не бяха много, но колкото ги имаше,

¹⁴² „А войници дали уби? Не, не, нямаше убити войници.“ – цит. Б. Г.

¹⁴³ „Как придвижихме оръдието, като му избиха конната тяга? О, на ръце, на ръце, из ония чукари на ръце, на ръце всичко така на ръце.“ – цит. Б. Г.

¹⁴⁴ Иван (Ванчо, Ванче) Михайлов Гаврилов (1896-1990) е български революционер и един от най-значимите лидери на ВМРО. Роден в кварталата на Щип Ново село, той учи в Солунската мъжка гимназия и след Междусъюзническата война завършва образованието си в Скопие. През 1918 г. постъпва в българската армия, където служи до края на Първата световна война. Става секретар на водача на ВМРО Тодор Александров (1881-1924), също родом от щипската махала Ново село. След убийството на Александров през 1924 г. Михайлов е избран за член на ЦК на ВМРО и ръководи убийството на неговите ексекutori. В хода на борбата срещу левицата във ВМРО, и собено след убийството през 1928 г. на другата силна фигура в ЦК на ВМРО генерал Александър Протогеров, Иван Михайлов се налага като едноличен лидер на десницата в македонската революционна организация. След преврата на 12 май 1934 г. емигрира и влиза в конфликт с българските власти и царя. След създаването на Независимата Хърватска държава (10 април 1941 г.) се установява в столицата ѝ Загреб, тъй като ВМРО отдавна поддържа тесни връзки с усташите и техния лидер Анте Павелич. Самият Михайлов пък е в контакт с италианското и немското разузнаване. Влиза във връзка с Хайнрих Химлер, с когото се договаря батальони от активисти на ВМРО да сътрудничат на немските окупационни части в борбата им с партизаните в зоните на Егейска Македония, които остават под немски контрол. През по-голямата част от периода 1941-1944 г. Иван Михайлов остава в Загреб, но непосредствено преди преврата на 9-ти септември по инициатива на Адолф Хитлер пристига в Македония. Там Михайлов извършва сондажи за обявяване на Независима република Македония, но осъзнава, че не разполага с достатъчно широка подкрепа и в крайна сметка отказва да реализира проекта. След завръщането си в Загреб се мести в различни европейски държави, като в крайна сметка се установява в Рим, където умира през 1990 г. За неговата биография виж най-общо: **Марков, Г., Гребенаров, Ал., Милачков, В., Стоянов, Л. (съст.)** *Алманах на българските национални движения след 1878 г.* с. 325-326; и особено очерка на германския професор Щефан Трьобст „Ванче Михайлов – терористът бюрократ“, публикуван във вестник „Култура“ на 5 февруари 2010 г.

¹⁴⁵ Всъщност става въпрос за две отделни организации. Съюз на младежките национални легиони е българска крайно-дясна националистическа организация, учредена на 3 април 1932 г. През март 1935 г. организацията е преименувана на Съюз на българските национални легиони. Отношенията на организацията с властта са противоречиви и от 1942 г. тя е поставена под строг полицейски контрол. Съюзът е най-влиятелното дясно радикално движение в България през 30-те и първата половина на 40-те години на ХХ век. Организацията се стреми към изграждането на авторитарен режим от националсоциалистически тип. Виж по-подробно: **Поппетров, Н. (съст.)** „*Социално наляво, национализъмът — напред*“. София, Издателска къща „Гутенберг“, 2009, анотацията за съюза с. 381-382; и цитираните документи с. 383-482. За по-различна гледна точка към събитията от войната виж също разказа на Дянко Марков, член на организацията и възпитаник на Военното училище, публикуван в първия том на изданието: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1.

¹⁴⁶ Ратничество за напредък на българщината или Съюз на ратниците за напредъка на българщината е българска националистическа организация, в чиято идеология включва националсоциалистически елементи. Създадена е през 1936 г. и има конспиративен характер, като не всички членове се познават помежду си. През 1939 г. организацията е забранена и води полулегално съществуване. Виж най-общо: **Поппетров, Н. (съст.)** „*Социално наляво, национализъмът — напред*“. анотацията за съюза с. 683-684; и цитираните документи с. 684-748.

те без опасност създаваха паника: „Идат! Идат!“ на огневата позиция. „Идат немците!“ И вдигат се, и бягат. Добре, ама като тръгнат те, още поне трийсет човека след тях ходят. Ама още трийсет човека оставаме там – искаме да ги видиме тия¹⁴⁷ къде са. И наистина – лице с лице с тия, които идват. Стрелят, ама ние нали сме там, за да ги посрещнеме, и ние стреляме. И се завързва един бой с немците. Там в местността Червената шума, към Пчиня. Ние сме напред, пред оръдията – на около 2-3 километра. Оръдията са зад нас. Аз съм отделение за командване при командира на батареята. Ние поддържаме връзка с командването на пехотата. Ето тия са пехотата, на 9-ти пехотен полк, това са. Аз съм артилерист де, нашата артилерия, огневаците, дето са при оръдията, те не са се срещали с немците, но ние се срещнахме.

Вечерта и предишния ден – на 8-ми ноември беше – лашна се половината от пехотата, оттегли се, че идат немците. Заедно с пехотата и половината от нашата артилерия – и тя. И тя се лашна, и тя се оттегли. Но половината си стои там. И сега, на мен ми е възложено от командира – ние не бива да стоим тука, защото те са пред нас, ние не можем да действваме. Артилерията има по-далечни цели. И командирът вика: „Гърнев, е-е-е на тоя връх отивам, чакам те телефонната връзка да ми осигуриш там!“ Точно тогава аз трябваше под огъня на немските шмайзери да осигуря тази връзка. Катушкарят¹⁴⁸ е избягал. И отговарям и за катушката, отговарям и за телефонния апарат. Всичко ми е на гърба. И извършвам тая работа, ама целия съм... пот тече от мене. То е по залез слънце. Залезе ли слънцето, немците вече не настъпват, оттеглят се. И осигурих връзка на наблюдателния пункт. От там вече ние имаме много цели, от тоя връх. И вместо по седем човека на оръдията, по трима човека на оръдията, пак продължаваме да стреляме. И попаденията – точно на място.

Страхотен бой ние ударихме, беше вече на 9-ти ноември. Страхотен бой и във възторг. И аз си казвам „Аз съм потен тука, ще простиная!“ Но не простиная, през цялата нощ не простинаях и осъмнах. Осъмнахме вече, с бодро самочувствие, че снощи сме попиляли – едно товарно артилерийско отделение смазахме, така, в колона. Те се скриха там в къщите, в покрайнините на едно село. Със запалителни снаряди запалихме къщите – там, където се криеха. И просто наблюдаваш от горящите къщи как бягат, как бягат, като мишки така, как бягат. И това е кеф, това е победа! Изпълва ти душата!

И на другия ден, вече на 9-ти, слънце огря и онези паникьорите пак: „Идат!“ И отново лашкане назад. Някои назад, ама ние не тръгнахме назад. И завърза се престрелка, така на разстояние не повече от 30-40 метра. В това време командира го раниха. Командирът на батареята, поручик Михаил Антонов. Раниха го тука в ръката и казва: „Отивам да се превръзвам и се връщам пак, дръжете тука позицията!“ И един офицерски кандидат пое командването. Той пък ептен екзалтиран, ептен ентузиазизиран. Стана прав – убиха го!¹⁴⁹ Командването пое един подофицер от Ихтиман, Кьосев. И след два часа дойде си командира, пое командването и не отстъпихме. Това ядро – не отстъпихме.

¹⁴⁷ Немците.

¹⁴⁸ Катушкарят пренася катушка – макара с телефонна жица, посредством която може да се удължава обхвата на телефонните връзки на бойното поле и да се осигурява комуникацията между различните военни части.

¹⁴⁹ „Ами така, прав става да командва, и един откос, автоматичен, повали го и толкоз!“ – цит. Б. Г.

Дали водихме бой с огнестрелно оръжие? О, разбира се, ама те вървят така, правос- тоящи, с шмайзерите. Като припукахме, принудихме ги да легнат. И така, станат ли пра- ви – стреляме, ама ние сме залегнали, ние такъв бабайтлък, да станеш прав, нема. Един стана прав – офицерски кандидат, Жилев се казваше – и го убиха. Не ни се е налагало да хвърляме ръчни бомби. Тука беше много, на 9-ти... Явно, че не можем да пробиеме хребета на Червената шума, за да влезем в село Пчиня, и да прегазиме река Пчиня. Не можем. И тогава главното командване изпрати тежкокартечната дружина от Радомир.¹⁵⁰ Тая тежко- картечна дружина покри целия хребет на Червената шума, и какво направиха немците – не можеха вече – те бяха принудени да продължат пътя си да отстъпват. Тогава ние влезна- ме – благодарение на Радомирската тежкокартечна дружина, откри ни пътя, откри пътя на 9-ти пехотен полк – и преминахме село Пчиня, преминахме река Пчиня, и на 14-ти ноем- ври бяхме вече в Скопие.

Къде ни обкръжиха? Точно там, на Червената шума. А, разбира се, преди да пробие тежкокартечната дружина. Ами как се чувствахме? Обкръжението беше така далечко от нас. Зад гърба ни. И беше не с пехота, а конни части, кавалеристи.¹⁵¹ Такива ни обкръжиха. Те не можеха да го държат кой знае колко време, за малко беше, но тогава се почувствахме в обкръ- жение. Иначе те нямаха толкова войска немците, за да ни обкръжават. Тяхната цел беше да задържат и да заминат. О, разбира се, разбрахме, че останахме в обкръжението. Тогава дой- доха Крум и фелдфебела, вече в обкръжението. Не, не мога да кажа, че сме се подтиснали, защото... защото ние бяхме помагачи на една голяма армия – съветската, в Трети украински фронт бяхме, под Тулбухин. Така че самочувствието ни беше победоносно. „*Към Берлин!*“ – това беше, девизът. „*Всичко за фронта, всичко за победата!*“ – това беше девизът. Като мина обкръжението, паникьорите се върнаха. Да, да, върнаха се, върнаха се.

Как ни посрещнаха в Скопие? Беше много тъжно, чак за посрещане не е имало. Тъжно, за- щото едно стигнахме и хоп – от тези, южните, югозападните села, една колона бягащи селяни. Подгонили ги албанците. И таман смятаме, че тука сме приключили вече – и хоп, наложи се отново един батальон на артилерията да отидеме да се справяме с албанците. За няколко часа беше това – отново в бойна готовност, продължихме да гониме албанците и пак се върнахме в Скопие.

Албанците? О, избягаха, ние не сме ги видяли. Това са от рода на башибозуци. Да, да, нередовни, башибозуци. И в Скопие стояхме... толко, един ден. Преспахме там, един ден стояхме и отидохме в Куманово. Там беше победоносният митинг, не в Скопие. Интересно, защо не беше в Скопие? Там говориха Цървенковски¹⁵², Ченто¹⁵³ – тия македонските, Дими-

¹⁵⁰ Първа дивизионна картечна дружина, формирана в Радомир през 1935 г. По-подробно за нея вж. документите, посо- чени в: **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 146-147.

¹⁵¹ „Да, да, с конни подразделения.“ – цит. Б. Г.

¹⁵² Кръсте Трайков Цървенковски е югославски комунистически партизанин и изтъкнат функционер на ЮКП, и на ней- ната македонска секция – Македонската комунистическа партия (МКП). Роден е през 1921 г. в Прилеп. От 1941 г. участва във въоръжената комунистическа съпротива, предимно в Западна Македония. След войната заема редица важни политически пос- тове, сред които секретар на ЦК на МКП (1963-1969), член и от 1971 до 1972 заместник-председател на Президиума на СФРЮ. Обявен е за народен герой на Югославия. Умира в Скопие през 2001 г. Македонска енциклопедија, МАНУ, Скопие, 2009, стр. 1605; Војна енциклопедија (књига шеста), Белград, 1973; **Bechev, D.** *Historical dictionary of the Republic of Macedonia*. p. 50.

¹⁵³ Методи Андонов (Ченто) е македонски общественик и политик, един от лидерите на комунистическата въоръжена съпротива в Македония и първи председател на Президиума на Антифашистко събрание за народно освобождение на Ма- кедония (АСНОМ). Андонов е роден през 1902 г. в Прилеп. Ангажира се с обществена и политическа дейност още от 30-те

тър Влахов... всичко с цветя... Там са изнесени скопските граждани и ние, войниците, сме там и тяхни партизански части. Знамената на съюзниците, на всички, на трибуната там, на подиума, откъдето се произнасят речите. Добре, ама нашият трибагреник го няма там! И един фелдфебел от пехотата, от 9-ти пехотен полк, вдига нашия триколюр, пробива си път и го носи там. Някой му шътна там и този, нашия... Ей това беше страшна мъка! Фелдфебелът се върна! Изгониха го, да. И наш'то знаме не позволиха да отиде там! Страхотна болка беше! Аз не знам колко хора може да ти го кажат това, но това беше голяма болка, неопишуема болка беше – отсъствието на нашето знаме, пренасянето на нашето знаме там и връщането на нашето знаме.

Ама си го върнахме! Ей сега ще ти кажа как: Белград и София се разбрали, каквито трофеи плениме – като вагони, като камиони, коли, всичките, ние може да сме ги пленили, обаче да ги дадем на разположение на Скопие, защото те нямат парк. Нито вагонен парк имат, нито автопарк, нищо нямат. И имаше вагони, камиони немски – така много, много. Но те са в нашите ръце. И каквото сме пленили, съгласно това споразумение ги предаваме. Добре, ама един наш тиловак, капитан – харесал му един „Опел“ немски и казва: „Тоя няма да го дам!“ Кара го там в къща наша някъде, боядисва го и му слага наш номер. Добре, ама някой видял. Заради тоя камион нашите тиловаци се сбиха – не с оръжие, с юмруци – ръкопашен бой със скопските партизани.¹⁵⁴ Сбиха се в това време, когато произнасят речите. И за да се потуши боят, респектираща беше Парашутната дружина. Парашутната дружина се намеси и ликвидира боя. Разтърва ги, разтърва ги,¹⁵⁵ но камиона пак си отиде на тях. Земаха го. На тях се полагаше според тия споразумения. Върнахме си за това, че ядоха бой. Че ядоха бой онези, да. Да, да, нашите ги биха, да! Наш'те ги биха, наш'те ги биха. Да, да, отмъщение за знамето. Знамето си отиде на местото, отзад някъде на фланга – триколюра. Откъде дойде тоя триколюр там, не знам. Иначе бойно знаме не е имало там.

Какво стана след Куманово? Така, сега, преди да тръгнем на войната, генерал Стойчев със самолета кръжи над гарнизоните на Югозападна България – Кюстендил, Благоевград¹⁵⁶, Дупница Радомир, София. Кръжи и с едни листовки: „*Братя българи, да отидеме да помогнеме на братска Югославия! Отиваме в Скопие и се връщаме!*“ Добре, ама после Кимон Георгиев вика: „*Ние ще продължиме до края!*“ Някои се върнаха, но ние по-късно се включихме, ние не може да се върнем, ние ще продължиме. И сега, получават се бунтове, в поде-

години, изявява се като противник на сръбската доминация в Македония и в периода 1939-1941 г. е два пъти затварян, и дори е осъден на смърт. По време на българското управление във Вардарска Македония е интерниран в старите граници на България и впоследствие затворен в трудовия лагер при село Чучушливо. След освобождението си през 1943 г. се присъединява към комунистическата съпротива и ръководи организацията и провеждането на АСНОМ, на чието първо заседание на 2 август 1944 г. е обявено създаването на Демократична Федерална Македония. Още по време на заседанието Андонов влиза в конфликт с децата на ЮКП, (като Светозар Вукманович Темпо) и МКП (като Лазар Колишевски), които настояват за по-тясна обвързаност на новата република с Белград. Конфликтът се задълбочава през следващите години и в крайна сметка през 1946 г. Андонов е арестуван и осъден на 11 години затвор при тежък принудителен труд. Прекарва в лагера на Голи оток над 9 години и в резултат от лошите условия на живот се разболява сериозно. Освободен е предсрочно и малко след това умира в родния си град през 1957 г. **Bechev, D.** *Historical dictionary of the Republic of Macedonia.* p. 12-13.

¹⁵⁴ За други подобни конфликти с югославските партизани относно собствеността върху пленените от Българската армия трофеи виж разказите на Венелин Попов и Горан Маринов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната.* Том 1; както и на Йовко Вълчев, Любен Спасов, Минчо Минчев и Никола Шишков в настоящия том.

¹⁵⁵ „А, и удряха и удряха. Иначе без бой как?! Но те бяха – самият парашутист формата му така... това са отборюнаци и респектират. Като пилци се разплияха партизаните. А наш'те не, ние аплодираме, аплодираме. Погасиха пожар.“ – цит. Б. Г.

¹⁵⁶ До 1950 г. градът се казва Горна Джумая.

ленията се получават бунтове. Товарното артилерийско поделение в Разлог напуска и тръгва, връща се. Да, някои чак в Разлог. От армията, те са от армията.¹⁵⁷ Какво става с тях? О-о-о, намесват се от разложкия Отечествен фронт и поставят всичко на мястото му. И в нашия полк, тъкмят се няколко човека така... фанаха се на тая уловка, на иванчо-михайловиските позиви и така: „Ще си вървиме!“

И тоя Крум, дето ми носеше там храна заедно с федфебела, вика: „Борисе, айде да си вървиме!“ „Бе как ще си вървиш бе, ти чуваш ли се?!“ „Добре, знам, че ти няма да дойдеш, но дай ми поне твоя хляб – вика – че аз тръгвам!“ „Никав хляб няма да ти дам!“ – викам. И изгоних го. Той тръгна с тях, не зная колко човека са, но да речем от 300 човека 30 човека. О не, къде триста?! От товарното отделение пак, от около 300-400 човека трийсе човека се бяха дигнали да вървят. И в местността Черна трева на границата, там Трънския край, югославските граничари – партизани вече, новите – гледат, че бягат нашите, оттеглят се и им казват: „Стой, че ще стреляме!“ Този, който ги води – казва се Георги Кирчев, той е легионер – той не спира, продължава. Онея се прицелват – разстреляха го, убиха го него. И другите – край, предават се, взимат им оръжието, разпасват ги и си ги връщат в поделението, без оръжие, без колани – като пленници.

Разбира се, дойде си Крум. И го питам: „Круме...“ Той ме събуди. Ама той не отишъл с тях, той още преди да тръгнат мисли и се връща. Събужда ме и казва: „Борисе, мислех си, че като отида, Лина – жена ми¹⁵⁸ – ще ме пита: „Къде е Борис?!“ Какво ще ѝ кажа?! Не, върнах се, не отидох с тях.“ Крум не отиде с тях, Крум се върна.

След тия събития, това люшкане, дето е там, полковник Чочоолу – Стою Неделчев¹⁵⁹, така се казва, дето после става генерал Чочоолу – на гара Лясковец¹⁶⁰ са строени пехотински полк, и казва: „Тъй и тъй и тъй, вика, ние ще продължиме за Унгария, който не иска – 20 крачки напред!“ Това са старозагорци, това не съм го видял, чувал съм само. И излиза един бабаитин – не иска. Ония го разстрелва. „Друг има ли? Няма! Надя-я-я-сно! Качвай се във вагоните.“¹⁶¹ И така тръгват.

И ние имахме, така, възможност да се оправяме с една дружина, цяла дружина – кюстендилска, отстъпваше, тръгна да си върви. Помощник-командирът на дивизиона ни събра при Власотинци¹⁶². Събра ни тези, които бяхме ядрото на бойната група, и ни направи ин-формация за състоянието на духа. И каза: „Утре тръгват от кюстендилска част, възможно е и при вас да тръгнат, колкото можете – един, два, три, пет, десет – задържайте, задържайте!“ Аз точно това направих, задържах около себе си. Ама как, ей това е важно

¹⁵⁷ От 1-ва армия.

¹⁵⁸ „О, женен бях, от 39-та година.“ – цит. Б. Г.

¹⁵⁹ Стою Неделчев (Чочоолу) е роден през 1908 г. в с. Калояновец, Старозагорско. През 1934 г. излиза в нелегалност, а през 1936 г. заминава като политемигрант в СССР. През 1941 г. е спуснат с парашут в България, за да вземе участие при организирането на партизанското движение. Става командир на партизанска бригада „Георги Димитров“ и на Пета Старозагорска въстаническа оперативна зона. Във Втората световна война участва като заместник-командир на 8-ма Тунджанска дивизия. В Българската народна армия (БНА) достига до звание генерал-майор. Умира през 1987 г. в Стара Загора. Слави се както като неуловим партизански командир, така и със зверствата, извършени непосредствено след 9-ти септември. И двата аспекта от живота му са обект на спорове и фактите се смесват с легендите. Виж най-общо: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 287.

¹⁶⁰ Лесковац, град в Югоизточна Сърбия, център на съвременния Ябланички окръг.

¹⁶¹ Същият епизод се споменава и в разказа на Димитър Медникаров, **Голев, К., Гаурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1.

¹⁶² Град в Поморавието, център на едноименната община в съвременния Ябланички окръг на Република Сърбия.

да го знаеш. Те са се събрали в една училищна стая, всички – поне 50 човека. И аз пък бях на квартира в каруцата на един Славчо, от Трън. Каруцар беше той и много се разбирахме, той беше запасняк. И отидохме с него в училище, и обясних: „*Утре така и така, нашата задача е...*“ – обяснявам им. „*Ей, ти се продаде за един орден!*“ „*Утре – казвам – ще дойдат, който иска да тръгне с тях, аз съм на еди-кое си място, който не иска да дойде – при мен!*“ При каруцата на Славчо Трънски – пак от Трън, и той Славчо. И казахме си там, разделихме се – с кавга се разделихме, че аз съм се бил продал за тоя орден „За храброст“. И като се оттеглих там със Славчо, един по един взеха да идват при мен. „*Там ме беше срам да се обадя, обаче да знаеш, че аз съм с вас!*“ Ей такива се събраха около 30-40 човека. И когато вече става пукотевецата в дружината, пехотната дружина, кюстендилската... Командирът на батареята идва при мен – не аз, той идва при нас – и казва: „*Гърнев, тъй и тъй и тъй!*“ Викам: „*Да, това го знам аз, че така ще стане, каза ми го помощник-командирът. Ние тука имаме такава и такава задача!*“ „*Дръжте колкото може повече – вика – да задържите!*“ От нашата батарея никой не излезна, но от онези – от кюстендилската, от стрелковците – задържахме поне 40-50 човека.

Един подофицер яхнал се на коня и води дружината, а офицерите са обезоръжени и те яхат на коне, ама оня – подофицера, води. Да, обезоръжени са, да. Ние се опитахме да я спираме – наш'то ядро марксисткото, там в артилерията. Така, опитваме да спираме, в това време някои от нашите са оседлали конете. Добре, ама чакат някой пръв да... Някои, някои от тях са се приготвили, да. Чакат някой пръв. Не е имало пръв, не е имало кой, иначе конете са оседлани. Никой не иска да е пръв. Но онези¹⁶³ излизат, отминаха, от цялата дружина, кюстендилската, около два-трийсе човека склонихме, разговаряхме с тях: „*Ами добре, какво ще правим тука, ние къде ще ядем?*“ Викам: „*При нас ще ядете, в нашата кухня ще ви нахраним!*“

Отидоха на около два-три километра, отминаха ни – тези, кюстендилската дружина. И там ги среща един отряд начело с Фердинанд Козовски¹⁶⁴, партизански. Среща ги Фердинанд Козовски, и като ги среща – спират, и се провежда един митинг тогава. Козовски е речовит така, внушаваше им, че трябва да отидеме, и връщат се. Върнаха се и си продължихме за Унгария. Фердинанд Козовски призовава офицерите да заемат местата си като командири, те не спорят с него, поемат това задължение и повеждат. И този 13-ти кюстендилски полк¹⁶⁵ отбеляза много хубави успехи на Драва. Ей тези, които оръжието им отнеха, на Драва бяха без оръжие – нямаше откъде да вземат. Нашите, да. На Драва те предявиха желание да преплуват реката нощно време, да отидат да нападнат немски бункери – защото ние водим отбраните-

¹⁶³ Кюстендилците.

¹⁶⁴ Генерал-лейтенант Фердинанд Козовски е роден на 27 януари 1892 г. в Кнежа. Член на БРСДП(т. с.) от 1911 г. Завършва Школа за запасни офицери (ШЗО) през 1913 г. и участва в Балканската и Първата световна война като взводен и ротен командир. След войната завършва право в СУ „Климент Охридски“ и заема различни длъжности в структурата на комунистическата партия. През 1923 г. е един от ръководителите на Септемврийското въстание във Врачанския край. През 1926 г. емигрира в СССР, където завършва Военната академия „М. В. Фрунзе“. Участва в Испанската гражданска война (1936-1939) като командир на 12-та интернационална бригада. По време на Втората световна война завежда българската редакция на радио „Москва“ и е редактор на нелегалната радиостанция „Христо Ботев“. След 9 септември 1944 г. се заръчва в България. Повишен е в звание „генерал-майор“ и е назначен за помощник на главнокомандващия и началник на политическия отдел на армията. Награден е с орден „За храброст“ III ст., I и 2 кл., орден „За военна заслуга“ III ст., м. с., съветски орден „Кутузов“, II ст., югославски орден „Партизанска звезда“ I ст., унгарски орден „На унгарската свобода“ – сребърен. От 5 май 1945 г. е генерал-лейтенант. След войната е началник на политическото управление на БНА (1945-1948), а след това заема значими военни, дипломатически и политически постове. Председател е на Народното събрание от 1950 г. до смъртта си на 12 септември 1965 г. **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 77.

¹⁶⁵ 13-ти пехотен Рилски полк, базиран в град Кюстендил.

лен бой там, да нападнат, да се въоръжат, да вземат оръжие и пленник да хванат. О, разбира се, въоръжиха си се. Разбира се, бе, атакуваха, да. И пленници доведоха, да.

Ами след 14-ти януари, след като отидохме там, Драва е пред нас. И сега ние имаме информация, че с гумени лодки тихо се преминава, и когато нашите преминават отатък, ние артилерията прикриваме с огневи вал. Те отиват там, ама оттука наблюдават, къде са бункерите им. Нашите нападат внезапно бункера и вземат каквото им е нужно, и живата сила – натоварват я и я връщат. Ей това, такава информация, кръстосва се, кръжи наоколо. И всякой изявява желание да се запише, но най-много тия – разпасаните. Записаха се, отидоха там и се снабдиха с оръжие. И пленник, да. Ами те при всички случаи се връщат, защото когато отиват там, не се стреля – безшумно, тихо, с тихи стъпки отиват, пускат бомбите – тия нападателните – в бункера, онези са изненадани. Това е моментът на изненада тука. Онези са изненадани, предават се, нашите вземат каквото им е нужно, качват ги на гумената лодка и от момента на качаването – тогава артилерията ги прикрива. Прикрива ги, за да се оттеглят. Ето така стана с тях. Разбира се, участвах в прикриването, водихме огън. Колко човека докараха? А, не повече от двама-трима, четири човека, не повече. Нашите всички се върнаха. Успешни са винаги. Дали ги наградиха с ордени? Не, не, не. Единственият награден човек през цялото време съм само аз. Да, в батареята единственият, втори награден няма.

Но преди да отидем в Унгария, имаше още един митинг във Власотинци. На този митинг във Власотинци говори генерал Стойчев¹⁶⁶, голяма реч произнесе и награди някои от смелчаците на фронта. И знаеш ли какво чувство съм изпитал, когато чух мойто име?! Не съм очаквал, да. И чух мойто си име – извикват ме, отивам при него в строева стъпка и нагодих се така – да ми окачи ордена „За храброст“ върху шинела, и е това беше особен момент.¹⁶⁷ Някои от войниците, нашите, ме поздравиха, но други казаха, че съм се бил продал за един орден. Не обърнах внимание на това.

Качихме се, продължихме вече нагоре, и сега вече сме в Сремска Митровица¹⁶⁸. Сремска Митровица, там Урулик и едно друго населено място имаше. На Сремска Митровица немците са окопали здраво и мъчат се да настъпят югославските партизани – не могат. И сега, правиме опит ние с 29-ти пехотен Ямболски полк. На него е възложено да превземе тая крепост,

¹⁶⁶ Генерал-полковник Владимир Стойчев е роден на 24 март 1892 г. в Сараево, Босна. През 1911 г. завършва Терезианската полувоенна академия във Виена, през 1913 г. Военното училище, а през 1930 г. Военната академия. Участва в Балканските войни (1912-1913) като юнкер-доброволец и в Първата световна война (1915-1918) като командир на ескадрон. Подпоручик е от 22 септември 1913 г. След Първата световна война като състезател по конен спорт представя България на олимпиадите в Париж (1924 г.) и Амстердам (1928 г.), както и на други международни състезания. През 1935 г. е уволнен от армията като подполковник за анти-монархическа дейност. В следващите години неколкратно е задържан и интерниран. През 1944 г. става член на БКП. Участва в преврата на 9 септември 1944 г. и след това е върнат в армията, като с МЗ № 116 от 11 септември му е присвоено звание „генерал-майор“. С МЗ № 123 от 14 септември е назначен за командващ на 1-ва армия, с която участва в Първата фаза на войната срещу Германия. След преврата става член на Бюрото на Националния съвет на ОФ. На 18 ноември 1944 г. е произведен в звание „генерал-лейтенант“. От 21 ноември 1944 г. е назначен за командващ 1-ва Българска армия, с която участва във Втората фаза на войната. Награден с орден „За храброст“ II и III ст. 1 кл., съветски ордени „Суворов“ I ст. и „Кутузов“ I ст., югославски орден „Партизанска звезда“ I ст. и унгарски орден „На унгарската свобода“ – сребърен. След войната достига до звание „генерал-полковник“, прави дипломатическа и политическа кариера, и е един от изтъкнатите деятели на международното олимпийско движение, председател на Българския олимпийски комитет и член на Международния олимпийски комитет. Най-общо виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 135.

¹⁶⁷ „Дали бях щастлив? Разбира се! Разбира се! Друг няма награден, само аз съм награден. Орден „За храброст“! Аз съм представен от командира. Затова, че не съм се отделил от него. Винаги съм аз с него, да! За цялостното поведение, за цялостното поведение, да.“ – цит. Б. Г.

¹⁶⁸ Град във Войводина, център на съвременния Сремски окръг в Република Сърбия.

това укрепление на немците. Добре, но те, за да настъпят в един фронт от два километра, над 500 оръдия. Над 500 оръдия! Наши, да. Тактически, стратегически – цялата артилерия. Гърмяхме, трещяхме „така-така-така“ и когато се вдигна Ямболският полк, настъпи около един километър и го парираха – не можа. Не можах да настъпят. И това беше точно около Коледа.¹⁶⁹ На 22-ри беше. Изглежда, че нашите искаха да създадат на себе си и на армията малко празнично настроение – Коледа по някакъв начин да се отбележи. Но не можахме да превземем тая крепост.

И сега, отделихме се в едно село да се подготвим да продължиме, но те се подготвят, населението се подготвя да посрещат празника на Рождество. Те бяха католици, словенци, словенци. Там тая Митровица, Сремска Митровица. И когато вече свърши това напрежение там, на Оролик – един-два дена почивка.

И сега, ние сме настанени в едно село, да си почиваме, малко да се оправиме, да се съвземем, че ни предстои поход. И в един двор сме се настанили, един сеновал има там, и около тоя сеновал и ние сме там, от нашата батарея. И хазяина и хазайката са отишли на черква, на Коледа. Имат една дъщеря, мома – Ана, се казва.¹⁷⁰ Ана отива да вземе да нахрани животните от сеновала, и Димитър от Симитли – той е на пост – гледа, гледа и току метне караулния кожух и я натисне. Тя пици и аз така можех да му се наема на Димитър, отидох, оправих се с него, отървах я. О, разбира се, сбихме се, да, да. Отървах Анчето, и тя ме хвана за ръката така, и ме води. Аз мълча, тя ме води. Влезнахме пред иконата, коленичи тя и мен ме кара да коленича,¹⁷¹ и да се помолим Господ да прости на Митя. Да, като си дойдоха майка ѝ и татко ѝ тя ме величае, тя ме величае, че тоя... И сега аз бях един непринуден гостенин на тържествения обяд на празника, на Коледа.

И на същия ден следобяд, преди да се замръкне, тръгваме към река Дунав, ще преминеме Дунав. И тези хора – от цялото село, изпратиха ни на цял километър, на цял километър извън селото ни изпращаха! Но до мене бяха Ана, майка ѝ и татко ѝ. А Димитър – Димитър гузен. Той се благодари, че не съм го докладвал на командира на батареята. Защото ако бях казал, щеше да му стане тогава много тежко. Не го наклеветих, оправих се с него. И Анчето, така, отървах го от тоя войнишки натиск. И приближаваме Дунав.

И сега, мен ме изпращат в една група, в един отряд, който се нарича „квартиронастанители“. Ще преминеме Дунава и там ще отидеме да определим къщите, къде ще е бойната техника, къде ще е командирът. Отидохме там – точно на 31-ви декември преминахме Дунава и настаняваме се в едно градче, е сега не ми идва точно на ума да го кажа. Едно градче като паланка, неголямо. Влизаме там и посрещат ни на градчето управата, ръководството – те знаят, че трябва да се осигурят квартири. И извършихме кой къде ще бъде, и обяд вече идва. И кметът на паланката е разпределил кой къде ще обядва на Нова година – погрижили се бяха хората.¹⁷²

И сега, и аз съм измежду тях. С мен беше един офицерски кандидат – ветеринарен лекар. Седнахме в една обстановка, различна от тази на мойто село. Различна – със западна кул-

¹⁶⁹ „Коледа по оня календар, иначе по нашия календар ние си празнуваме на 7-ми, а тяхния календар, католическия е на 24-ти декември.“ – цит. Б. Г.

¹⁷⁰ „Ами католичка, словенка.“ – цит. Б. Г.

¹⁷¹ Смее се.

¹⁷² „Пак, пак са словени, още не сме отишли в Унгария. О, на славяно-български разговаряхме.“ – цит. Б. Г.

тура, със западни традиции! Аз гледам – ние в село от една паница ядохме всичките, а там пред всеки човек слагат паница. И паницата е празна. В средата на празничната трапеза има един супник, голям. От този супник трябва най-напред да си разлее гостенина, пък тогава... И аз не умея, тая обстановка е нова за мене, но оня знае традициите – до мен дете е, офицерският кандидат. И хоп – гребна с черпака, разля си супичка и подбутна към мен черпака. По същия начин направих и аз така. И казвам си: „Ако бях самичък, какво щеше да правя?!“ И аз, така, по нашенски, на всяка лъжица супа по едно залъче хлябче. Така, оня гледа, хляб не яде. Изяде супата. Казвам: „Чакай, и аз ще направя като него!“¹⁷³ И това беше едно хубаво празнично посрещане.

А те виж сега, тия хора бяха евакуирани, празни къщи бяха.¹⁷⁴ Ама в тия празни къщи имаше и котета, и кучета, и патки имаше. И тука молбата на кмета и на управниците беше да направим така, че да се пренощува, и хората като дойдат, да си намерят всичко както е. И това го осигурихме, макар че някои много ми викаха да хвана някоя патка да направим някоя беля, но не се случи. Аз тогава за пръв път лежах в пухено легло. Пух, пух, пух!¹⁷⁵ И поседяхме около едно денонощие, и продължихме пътя нагоре, откъм северната част на Дунава, отиваме към град Илок¹⁷⁶ вече – това е на границата.

Стигнахме до Илок и кое ми направи впечатление: че по цялото продължение на река Дунав – като вървим така успоредно, срещу течението на Дунав¹⁷⁷ – наситено с толкова зенитна артилерия! Изправени като телефонни стълбове, телата на зенитната артилерия! Руска е, да. Значи, страхотна организация! Дунав беше така укрепен със страшно много зенитна артилерия и от двата бряга.

Ами това е с конна батарея, къде пеш, къде бутаме. Някъде се возиме, някъде бутаме оръдията. И точно на 14 януари сме в село Вейте на река Драва. Разпределиха ни там, кой къде – по къщите, и като ни настаниха, започна един спокоен, един хубав, един умерен живот, войнишки. Вече получаваме руска разкладка – храната ни е руска разкладка. И една хубава дружба с унгарците. Те от нас са очаквали, че ще сме страшни. Добре, ама като гледаха какви сме хрисими, какви сме притеснителни, как ги уважаваме – като свои родители – запленихме ги тия хора. И си спомням първата вечер – само една баба и един дядо, те ни посрещаха. Никой няма друг – деца, дъщери, снахи, никакви няма. Те мъжете им ги нямаше и без това. Те още не се бяха завърнали, те бяха по фронтовата линия. И тия хора отстъпват леглата си за нас, а те къде са се настанили, не знам. И това са пак такива едни заслани хубави легла. Някои от нас лягаха в тия легла, но повечето, и аз така, лягаш там до леглото на земята. Защото имахме въшки. Въшки имахме, да. И сутринта като станат ония и виждат каква е работата, така още по-близки им ставаме. А през това време те лъснали ни обувките,

¹⁷³ Смее се.

¹⁷⁴ „Ама гледай, населението е евакуирано, ама тези, които са управляващите, те със семействата си са там. Това е нещо като Народната власт, кралство Югославия е свършило вече, заражда се Народна Федеративна Република Югославия, с нови хора. Другите са евакуирани, но тези, управляващите, там бяха. При тях обядвахме, сервираха ни там.“ – цит. Б. Г.

¹⁷⁵ Виж сведения за първия допир с пухените завивки в Унгария в разказите на Илия Павлов и Тодор Анастасов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1; и на Димитър Ников и Йовко Вълчев в настоящия том.

¹⁷⁶ Град в съвременната Вуковарско-Сремска жупания на Република Хърватия.

¹⁷⁷ „Ние минахме така, както ти казах, на 31-ви минахме вече. И след това продължаваме... от южната страна преминахме на северната страна, там вече посрещнахме Нова година и след това вече вървиме откъм северната страна на Дунава.“ – цит. Б. Г.

изпращали ни войнишката торбичка, измили канчето, нашите канчета, войнишките, така не са мити кой знае откога, но там така ги лъснаха, че не можеш да си познаеш канчето! И така, нещичко ние им даваме от нашия хляб, нещичко те ни дават, и се получава една такава размяна на живот. Ние хапваме от тяхния хлябец, те от нашия. Те имаха нужда от сол. И от кухнята отивахме да молим за малко солчичка – изнемогваха за сол. Кибрит нямаха, цигари нямаха. А ние получавахме дажба цигари. Аз не пушех и моите цигари всичките ги взимаше Крум, но колкото имах след това ги давах, само на тях ги давах, и бях така много обичан, много уважаван бях от унгарците.

И по едно време, защото там бяхме ние януари, февруари, до 6-ти март бяхме там. И така, позапролети се, създаде се условие за работа... А така, вечерта дето ни посрещнаха, на другия ден като виждаха, че ние сме сваятни хора, тогава дойдат дъщерята, снахата, младото, което е за нападение – което може да се напада, което вероятно е и нападено и от немци, и от руси. Но така, довериха се, на нас се довериха. Това в село Вейте. Там стояхме до 6-ти март.

На 5-ти срещу 6-ти март нашата артилерия, насочена ей така в това основно положение. Ей така – това е основното положение на оръдието. И идват едни команди: „*Наляво! Наляво! Наляво!*” – е до такова положение, на ляво 45 градуса сме се обърнали. Значи, точно където немците правят пробива¹⁷⁸ при Драва Чехи и Драва Полконе¹⁷⁹. От това положение ние огъня местим, местим, местим, до е това положение. А, стреляме, разбира се! До изчервяване на телата¹⁸⁰. Страхотна стрелба, страхотна стрелба, да. И немците останаха далече от нас, но в района на Ямболския полк – пак беше на Ямболския полк – там стана пробивът.¹⁸¹ Не, не, не видяхме немците. Дали чувахме оръдията? Тяхните? Те нямат нито оръдия, нито авиация. Те са в страхотна криза. Нямат транспорт, транспортът им е блокиран, защото нямат гориво.

¹⁷⁸ Става въпрос за немската офанзива, която е отблъсната от 1-ва Българска армия и съветски части в хода на Дравската отбранителна операция (6-19 март 1945 г.). Операцията е отговор на последната голяма германска офанзива както на Източния фронт, така и във Втората световна война въобще. Немското командване замисля да унищожи частите на 3-ти Украински фронт в Унгария и по-този анчин да предизвика драстична промяна в стратегическата обстановка. За целта основният удар е насочен северно от езерото Балатон – операция „Пролетно пробуждане“ (Frühlingserwachen). А чрез два спомагателни удара – съответно операция „Ледоразбивач“ (Eisbrecher) в района южно от Балатон и операция „Горски дявол“ (Waldteufel), която предвижда вклиняване в позициите на 1-ва Българска армия на северния бряг на Драва – се планира обкръжаването и разгрома на 57-ма съветска армия и 1-ва Българска армия. Германската офанзива на Южния участък на отбраната (който се защитава основно от български съединения) започва в 1:20 ч. сутринта на 6 март с прехвърляне на немски части през реката и в следващите няколко дни немците успяват да се закрепят на северния бряг на Драва, вклинявайки се в разположението на 1-ва Българска армия. След двуседмични тежки боеве, в които се включва и 133-ти съветски корпус, и след множество контраатаки от двете страни немското предмостие на южния участък е ликвидирано. На Западния участък на отбраната (южно от Балатонското езеро) германската офанзива е насочена срещу 57-ма съветска армия. В помощ на съветските войски в това направление са изпратени български части, като особено тежки боеве води 31-ви пехотен Силистренски полк. Съветските и българските части успяват да спрат настъплението на западния участък, където боевете завършват на 12 март. От 19 до 22 март е атакувано немското предмостие в разположението на съседната на 1-ва Българска армия 3-та югославска армия, северно от с. Валпово, и германските части са окончателно изтласкани на южния бряг на Драва. Най-общо виж: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 222-225; по-подробно виж: **Андонов, Вл. и др. История на Отечестваната война на България, 1944-1945.** Том 3. *Участието на България в освободението на Югославия, Унгария и Австрия, ноември 1944 – май 1945 г.* София, изд. „Военно издателство“, 1983, с. 98-132.

¹⁷⁹ И двете села се намират по поречието на река Драва в район Шиклош, Област Бараня, Унгария. В района на тези села се разиграват едни от най-ожесточените боеве на Дравската отбранителна операция.

¹⁸⁰ На цевите.

¹⁸¹ Всъщност немците правят пробив в участъците, отбранявани от 11-ти пехотен Сливенски полк и 41-ви пехотен полк, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 223. **Андонов, Вл. и др. История на Отечестваната война на България, 1944-1945.** Том 3, с. 98-99. Във връзка с немския пробив виж също разказа на Йовко Вълчев, публикуван в настоящото издание.

Нито авиацията им е в действие, нито камионите, нито танковете. Те действат само с автоматите, щурмовите части. Та това е на 6-ти март, да.

До 18-ти март сме си там, на Драва сме си, да. Дали имахме проблеми със снаряжите? Няма – на Македонския фронт имахме проблеми и с боеприпасите, и със снаряжите, и с храната – в Унгария нямаше такова нещо. Стреляй колкото искаш, подвозват се. Ама аз пак съм напред. Там вече не е Червена шума хребета, там е поле, равно е и наблюдателния пункт е черковната камбанария. Аз съм там, но някъде около телефона, аз приемам и предавам това, което е за командира, и това, което е от командира до батареята. Така, че това съм го усещал, но не съм виждал директно. Командирът – той в наблюдателния пункт със стереотраба. Не, не, аз не съм гледал през нея. Не ми е било и работа, но и никой не ме е допуснал...

До края на Дравската операция, това беше до 18-ти, таман вече да преминеме Драва и да ги преследваме, мен ме извика командирът и ми каза: „Гърнев, заминавай си 20 дена в отпуска в България!“ Значи тоя огън, тая тежест мина. И командващият армията¹⁸²: „Всички орденоси да заминат за България!“ Да заминат за България, в отпуск да си отидат. Да, за 20 дена. След 18-ти март.

„Заминавай в отпуска!“ – да. От цялата армия, всичките. Събраха ни в един пункт там, качиха ни на влак и тоя влак от Унгария до София ни вози, и на София слезнахме на Централна гара. Всичко е с ордени, всичко е с ордени, да. И хората в София като слезнахме, се чудят. Точно тогава информацията за кървавите боеве на Драва идва, а ние влизаме като отпускарите. Това явно е тактика на командващия. Да докаже, че живи сме, че воюваме: „Ето ги храбреците!“ И аз имах приятели, един от тях каза: „Ела, сега ще те заведе в семинарията!“ Семинарията бяха превърнали в лагер на пленените немци. „Аз – вика – ще си позная моите хора!“ Имаше негови хора немци, от пленниците. Това от Македонския фронт, Първата фаза. На него му е възложено да атакува това място и да овладее хребета там. Но това не е Червена шума, това е някъде вдясно от Червена шума. И той успява да свърши работата и да плени цялото отделение – с неговото отделение да плени немското отделение. И като ги пленява – отзад тилови герои, тия тилови герои се опитват да мародерстват с тях. Добре, ама сега той ги защитава. И затова ги смята, че са негови. Защото докато той ги представи при командването, брани ги от мародерите, от нашите... Ми часовника ще им вземат и нещо хубаво, което имат – в такъв смисъл мародерство. Демек тилови герои, ама бабаити, така... Даже някои тилови герои, като не може да види немец и премине край убити немци, стреля по убития немец, да опита оръжието си. И отиваме в семинарията. Ей, по интуиция казваше, че ще го видят, и го видяха. Каква радост беше, каква радост беше!

И той си остана, имаше си роднини в София, аз си търгнах за Лебяхово и така бях посрещнат в селото! Чудесно, специално събрание... Аз трябваше на събранията да говоря, чудесно беше, да. Пътувам с едни хора – пеш, от Гоце Делчев, седемнайсет километра до моето село. И една от жените вика: „Аз ще отида напред, да кажа на баба Магда¹⁸³ и на Лина, да не се сепнат, нещо да не им стане!“ Отиде, предупреди ги. А, никой не знае, абсолютно никой не знае, да. Няма такива съобщителни връзки. Това е военно време, няма.

¹⁸² Командващ 1-ва Българска армия е генерал Владимир Стойчев.

¹⁸³ „Майка ми.“ – цит. Б. Г.

И какво, аз съм в отпуска, почивах един ден, на другия ден имаше за оран. Брат ми¹⁸⁴ си дойде да ме види и докато ме види, отидохме на нивата, изоряхме нивата. Така че и пролетната сеидба си извърших, когато бях в отпуска. Жена ми дали се радваше, че имам орден? На мен се радваше.

Кой изора нивите на другите, които бяха на фронта? Отечествено-фронтовците. И на нас, и на нас... Бяха организирани бригади. Да, да се изорат нивите.

Двайсет дена и се върнах. Пак с влак. Пак, разбира се, събрани. Всички, всички от отпускарската група, да, обратно. И беше интересно посрещането ми от командира на батареята. Той ме питаше за 4-то постановление,¹⁸⁵ за ей това настроение там, на „Неутрален офицер“¹⁸⁶. Имаше едни смущения на дамянвелчевите, с кимонгеоргиевите хора. Дамян Велчев Вие знаете, че не устоя много, той може и с Г. М. Димитров да е избягал заедно, не си спомням. Г. М. Димитров избяга, напусна България заедно с Анастасия Мозер, обаче струва ми се, че и Дамян Велчев, и той напусна България.¹⁸⁷ И командира точно за ей тези положения така ме разпитваше. За организацията на РМС¹⁸⁸, за организацията на детските септемврийчета¹⁸⁹, въобще какво съм видял, какво съм чул. Щото той има информация. Той е на по-високо ниво и има повече информация от мен, от войнишката маса. Там ме разпитваха, беше интересно. Беше ми интересен интересът на командира към моите впечатления, когато се върнах.

И продължихме, продължихме до края на войната в Австрийските Алпи. Дали минавах Мур? Да, да, да. Вече след като се върнах от отпуска. Това беше около 1-ви май, празнувахме там, имаше речовити офицерски кандидати, лейтенанти. Аз и досега си помня словата им, първомайските слова, великденските слова... Не, не съм говорил – само съм слушал, тяхните слова. Ей го тоя, когато говореше за великденските празници, те бяха близко с първомайски-

¹⁸⁴ „Той е партизанин, той отиде партизанин.“ – цит. Б. Г.

¹⁸⁵ На 23 ноември 1944 г. е обнародвано постановление № 4 на Военното министерство, според което офицери, които са подсъдим на Народния съд, ще бъдат осовобождавани от преследване, ако се включат активно във войната срещу Германия. Малко по-късно комунистическата партия категорично се противопоставя на това решение, и след натиск и открита намеса на съветския представител в Съюзническата контролна комисия генерал Бирюзов, правителството е принудено да отмени постановлението, **Знеполски, И. (ред.)** *История на Народна република България*. с. 104.

¹⁸⁶ Тук и в следващото изречение става въпрос за по-късни събития в периода непосредствено след края на Втората световна война – 1945-1947 г. През 1946 г. по подозрение в участие в споменатата тук организация „Неутрален офицер“ са арестувани и осъдени редица офицери, обвинени в подготовка на преврат срещу правителството на ОФ. Изтръгнатите чрез мъчения показания на подсъдимите „разкриват“ връзка между тях и политическата опозиция в страната, ръководена от земеделския лидер Никола Петков. Делото „Неутрален офицер“ е само брънка в серия от няколко процеса срещу офицери от Българската армия, проведени в годините след войната. Делото срещу „Неутрален офицер“ е предшествано от шумното дело срещу организацията „Цар Крум“, по което през 1945-1946 г. е арестувана и съдена друга група офицери. Третото голямо дело е срещу друга група офицери, арестувани през лятото на 1946 г. по обвинение в участие във въстановяването на „Военния съюз“. Делото е обвързано с процеса срещу Никола Петков, а наред с това в изтръгнатите чрез мъчения показания на обвиняемите многократно се намесва името на военния министър Дамян Велчев като ръководител или вдъхновител на организацията. И трите процеса завършват с тежки осъдителни присъди. Виж най-общо: **Даскалов, Д.** *Политически убийства в новата история на България*. с. 228-233, 247; **Знеполски, И. (ред.)** *История на Народна република България*. с. 110-111, 116-117.

¹⁸⁷ Всъщност Дамян Велчев напуска България чак през есента на 1946 г., когато е назначен за извънреден и пълномощен министър в Швейцария. Велчев официално става невъзвращенец едва след отказа му да се върне в България при отзоваването му на 25 октомври 1947 г. Виж литературата, посочена в бел. 132.

¹⁸⁸ Работническият младежки съюз е създаден на 24 май 1928 г. като легална форма на Българския комунистически младежки съюз (БКМС). След преврата от 19 май 1934 г. е забранен и преминава в нелегалност. В края на 1947 г. РМС се влива в СНМ. В периода на въоръжената съпротива на БКП голяма част от партизаните, ятаците и поддръжниците на съпротивителното движение са членове или симпатизанти на РМС.

¹⁸⁹ Димитровската пионерска организация „Септемврийче“ е създадена през есента на 1944 г. Структурите на БКП възлагат създаването и ръководството ѝ на РМС. В организацията членуват деца на възраст между 9 и 14 години, а целта ѝ е да политизира подрастващото поколение. Виж най-общо: **Знеполски, И. (ред.)** *История на Народна република България*. с. 119.

те, когато говореше, вика: „Дали има Въскресение Христово не зная, но зная, че българският народ възкръсна!“ Каза го тоя, офицерски кандидат... Дали беше марксист? Ами явно, че той е добре ориентиран човек.

Дали участвахме във военни действия, като се върнах от отпуската? Ама разбира се, пак в преследване, в преследване, да. Лесно, много лесно беше, без съпротива. Сражения? Не, не, само преследване. О, разбира се, пак си стреляхме с оръдията. Разбира се, преследването е с преместване на бойния ред, с преместване на бойния ред. Не, не, не сме влизали в директен сблъсък, само в преследване.

Краят на войната ме завари в Лайбниц.¹⁹⁰ В Австрия, да, там ме завари. Ами там може би една седмица стояхме. И там имаше един завод за велосипеди. И тоя завод за велосипеди, само който не иска, само той не се снабди с велосипед. Аз не съм се снабдил, но там се научих да карам велосипед. И когато се бяха така заредили с велосипеди и разни други трофеи във Австрия, когато си бяха заредили раниците и колите, командирът на батареята вдига в тревога – пълна, бойна тревога, и всичко е така, на една ливада. На една ливада, строяват се, раниците оставят, пушките на пирамида и три крачки назад – седиме ние. И със свои хора командирът развърза раниците, знае кое е войнишкото и кое е чуждото – всичкото се изважда чуждото и се натрупва на една купчинка на ливадата. Край на трофеите. Натрупва се – разни неща, в това число и велосипеди. И командирът беше във връзка с да го наречем градския съвет на Лайбниц, и помоли ги да изпратят хора, които са социално слаби – да дойде и кой каквото си иска да вземе. Тая купчинка се разграбя, разграбя се за нула време от социално слабите, от бедните хора.

И след една седмица: „*Ай сега, ще се връщаме обратно!*“ Ама докато бяхме там още – с немците бяхме свършили. Добре, ама след 9-ти май една войскава част на генерал Беловласов¹⁹¹, белогвардейците, те не се предават, те още воюват. Е, тука се наложи вече и след 9-ти май наши части да отидат. Ами там, в Австрия, да. Аз не съм участвал тогава. Само пеши

¹⁹⁰ „Ами виж сега, това бяха много наситени дни. На 2-ри май падна Берлин – то беше пукотевици, то беше тържества, то беше гръмотевици. При падането на Берлин ефектът беше по-голям, отколкото при капитулацията. И това, което беше на 2-ри май, в някаква степен се преповтори и на 8-ми май. Дали стреляха във въздуха, дали имаше емоции? Имаше, имаше, аз винаги съм бил против тия...“ – цит. Б. Г.

¹⁹¹ Става въпрос за генерал Андрей Андреевич Власов. Той е роден на 14 септември 1901 г. в с. Ломакино, Нижегородска губерния на Руската империя. Служи в Червената армия от 1919 г. В хода на Втората световна война се отличава по време на защитата на Москва и за заслугите си в това сражение е произведен в звание „генерал-лейтенант“ на 24 януари 1942 г. През пролетта на 1942 г. е назначен за командир на изпадналата в крайно затруднено положение 2-ра ударна армия, действаща на Волховския фронт в направление Любан-Ленинград. Армията е обкръжена и разгромена, а през лятото на 1942 г. Власов попада в немски плен. В плен генерал Андрей Власов се съгласява да сътрудничи на немците и застава начело на Комитета за освобождение на народите на Русия (КОНР) и на Руската освободителна армия (РОА). Това военно съединение е съставено от пленени съветски военнослужещи или емигранти, които са наричани власовци по името на своя командир. Власов също така подписва и различни листовки, и други документи, които немската пропаганда разпространява сред военнопленниците и хвърля със самолети над позициите на Червената армия. До 1944 г. РОА няма действителна структура и се употребява като обобщаващо название на всички руски военни и полицейски части, които се сражават на страната на Третия райх. Фактическото ѝ формиране започва едва в късната есен на 1944 г. и в края на войната нейните подразделения оказват упорита съпротива на Червената армия, поради ясното съзнание за нерадостната съдба, която ги очаква в случай, че попаднат отново в ръцете на съветската власт. Самият Власов е пленен от Червената армия през пролетта на 1945 г. През лятото на 1946 г. е осъден заедно с други членове на командния състав на РОА за държавна измяна и обесен в Москва на 1 август 1946 г. Виж: **Александров, К. М.** *Армия генерала Власова 1944-1945*. Москва, «Яуза», «Эксмо», 2006; за посочените войскове формирования и други части, съставени от граждани на Съветския съюз, които се сражават на страната на Третия Райх виж: **Дробязко С. И., Романько О. В., Семенов К. К.** *Иностранние формирования Третьего рейха*. Москва: «АСТ: Астрель», 2011, с. 361-770.

части отидоха. Имаше ли сражения? Разбира се, разбира се, да – с беловласовците. Не, не, нямаше убити от нашите. Това беше така последното...

И сега, готвиме се да си отиваме в България и казаха, ще си отиваме, обаче всички орденосци ще се съберат на едно място и генерал Стойчев от тях ще формира полк, само от орденосците – представителен полк, параден. Представителен параден полк за София. И аз съм с тях. От цялата армия цял полк орденосци. Там, по ливадите, строева подготовка... Нашите си тръгнаха вече, но полкът остава там. Строева подготовка, маршировка, там слова, подготовка психическа... Отидоха си нашите, ние вървим след тях. Парадът ще бъде на 17-ти юни. Ние се готвиме – цял месец имаме. Цял месец се готвиме за тоя парад. И пак тия формирования – отделение, командир на отделение, взвод – командир на взвод, рота – командир на рота, батальон – командир на батальон. И строевата подготовка се води от съответното звено, и цялата подготовка под наблюдението на генерал Стойчев – той наблюдава, той ги извиква на консултация, прави бележки, пак ги разпрати – голяма подготовка.

И сега, на 14-ти тръгваме си вече от Австрия. И на 14-ти ще се отбиеме в Белград, най-напред там ще направим парада, да ни посрещне Тито. Тито ни посрещна на 14-ти юни.¹⁹² И сега, влизаме в Белград, сутрин рано. Белградското население, белградските граждани ни аплодират страхотно – ама такава горещина, такава сърдечност ни посреща: „*Братя бугари, братя бугари, бугари, бугари, привет! Здравствуйте!*“ И минахме през централната улица на Белград. В центъра на Белград имаше митинг. Имаше слова, обаче Тито го нямаше. Словото на генерал Стойчев – на чисто югославски език, взриви площада. На сръбски, на сръбски им говори, да. Страхотно слово, страхотна реакция, положителна. Въобще добре се представи.

И сега, изнесохме се в едни ливади, така на един хълм извън града. И там опънахме палатки, там ще ноцуваме. И разбрахме, че парадът няма да бъде в Белград, ще бъде на ливадите. Тито нямаше вяра... На ливадите и там ще е парадът, там ще ни посрещна Тито. В града – това е митинг. А иначе това, дето ще бъде на ливадите, това си е чисто военна работа. А, ние като влезнахме в града, само шествие беше. Ами ние сме шествие, в свободна стъпка, нестроева. Там ни аплодират, да, там ни аплодират. Там Тито го няма. Парадът ще бъде в ливадите извън града.¹⁹³ Чисто военен, там цивилни хора нямаше. Взеха всички мерки за безопасност.

И сега, в уреченото време станахме, закусихме, измихме се, построихме се и всичко гледаме, обаче Тито още не можем да го видиме. Е, по едно време едни малки, леки бронирани машини, като оси, дойдоха на ливадите. Но в коя от тия коли е Тито също не знаех. Е ясно, от една кола изскочи Тито, там нямаше аплодисменти, това са военни работи вече, никой не вика така. Ако беше в града, щеше да има, но тука вече всякой съзерцава и няма гласове, екзалтирани така: „*Ура!*“ Излезе Тито – на подиум. А там на ливадите имаше цистерни, страшно много цистерни, вода изобилие, колкото искаш вода. И Тито излезе от една кола, приветства ни със слово, извика наши офицери, награди ги с югославски орден „За храброст“ и след това вече минахме парадно. Е, това беше парада в Белград.

¹⁹² Всъщност парадът се провежда на 13 юни 1945 г., **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 292.

¹⁹³ В местността Баница, край Белград, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 292.

И там малко, колко почивахме, малко в Белград, продължихме след това към Костинброд. В Костинброд отново слезнахме, това е било вероятно на 16-ти.¹⁹⁴ Още малко напомпване, още малко тренировки и на 17-ти вече сме в София. От гарата до центъра на София шпалир вляво и вдясно – ние минавахме в тоя шпалир. Не, не, не, само шествието, шествието, да, свободна стъпка, Но като гледах ентузиазма на Белград, казвам: „*Ще има ли такъв ентузиазъм в София?*“ Малко се съмнявах. Казвам: „*Ама много ентузиазирани Белград бе, София ще бъде ли толкова ентузиазирани?*“ Обаче ентузиазът софийският беше още по-голям! Да! Даже е някъде към Халите шпалирът не можа да удържи гражданството – измесихме се, измесихме се, да. Разбира се – цветя и малки подаръчета, бонбони. И устроихме се там някъде в южната част – на Орлов мост. Оттам вече заехме местата си и парад пред правителството. Мина парадът в строева стъпка, слушах. И сега си спомням така... На Кимон Георгиев и другите оратори речите бяха общи, но забиваха се в съзнанието словата на генерал Стойчев. Да! „*Народе мой, връщам ти синовете, връщам ти и имената на загиналите!*“ Да имената, само имената...¹⁹⁵

Свърши се парадът, отивам си в Самоков, нашите¹⁹⁶ са отишли вече. Освободени са, мен фелдфебелът¹⁹⁷ ме среща и казва: „*Гърнев, сега ти ще съпроводиш един вагон с коне, ще ги предадеш на Ямбол и тогава ще си отидеш на село!*“ Аз съм си пак с войнишки... Викам: „*Добре, ами ботушите, войнишките?*“ „*Оттам ще ми ги изпратиш.*“ – вика. „*Ама – викам – на мен един чаршаф ми го откраднаха тогава и аз се страхувам, един чаршаф не мога да го дам!*“ „*Остави го чаршафа – казва – всичко е оправено!*“ Там беше последното ми служебно изпълнение – в Ямбол. Предадох конете и се върнах в село.

Посрещане пак общоселски тържества, слова, пак с Крум сме заедно... А, там в Унгария му казвам на Крум, защото и той беше вземал трофеи¹⁹⁸: „*Круме, нека се върнем живи и здрави!*“ „*Да, ама ти имаш панталон, ама аз немам!*“ – вика. „*Ти като се върнеш, имаш с какво да се облечеш – вика – ама аз немам!*“ Викам: „*Единия панталон от моите ще ти го дам! Два панталона имам, единия ще ти го дам на тебе!*“ Те са на село, да. Тоя разговор водим... И се върнах, Крум вика: „*Борисе, ти ми обеща панталоните!*“ Дадох му ги панталоните, и с тоя панталон – той малко му беше дългичък така, и бос излезе на подиума, на трибуната, и той произнася слова, речи произнася – Крум, фронтовакът, завърнал се от окопите... Така че с много тържества ни посрещнаха... И понеже става дума за панталони, на нас тука ни дадох плат веднага – централно беше разпоредено, да се даде на фронтоваците плат колкото за един панталон. И Крум получи, и аз. Ушихме си нови дрехи, нови панталони – като спомен. Дали ми върна старите панталони? А, къде бе, къде ще ми върне, няма да му позволя толкова нещо?! Айде жив и здрав да е...

Жертви? А, имаме – един човек имаме убит пред Пчиня. От цялата батарея един убит. При Пчиня, снаряд пада близо до нашите огневи позиции – шрапнел, покосява го шрапнела. Димов, Петър Димов. Единственият от нашата батарея. Над 120 бяхме в батареята.

¹⁹⁴ Юни.

¹⁹⁵ За парада пред Тито, както и за този в София виж също разказа на Йовко Вълчев в настоящия том. За речта на генерал Стойчев в Белград виж също разказа на Минчо Минчев в настоящия том.

¹⁹⁶ Останалите войници от полка.

¹⁹⁷ „*Друг, не тоя, дето го отървах.*“ – цит. Б. Г.

¹⁹⁸ „*От Австрия, от Австрия.*“ – цит. Б. Г.

Като се сражавахме, немците какво впечатление ми направиха? Като противници, като противник, как иначе може да бъде? Не мога да бъда друго, освен войнствен, войнствен. Те са на 30 крачки пред мене, така от упор стрелят те в мене – и аз в тях. Не може да бъдеш друг.

Дали съм срещал усташи, власовци или албанци? Това вече само съм ги усещал, но не съм се срещал. Усещал съм ги тях, да.

Дали съм срещал червеноармейци? О, разбира се! Ами виж сега, червеноармейци – в тила имаше разни такива тържества, срещи по различни поводи. Ние ги боготворяхме, боготворяхме ги, но като се докоснах до тях, разбирах, че и те ни боготворят. И ми се струва, че и с тия, с които съм се докоснал – аз съм стоял по-високо от тях. Като интелект. Ами защото с това, с което съм се докоснал – по-плитка вода, по-плоско, нямат тая дълбочина, която имаха моите обкръжения.

Дали съм срещал англичани? Не, не съм!

Различните нива на йерархия, на фронта? Войниците към командирите как се отнасяха? Тука на Македонския фронт¹⁹⁹ – хаотично, хаотично беше, да. Съгласно военните традиции командирът при паникьосване, при отстъпления, оправдано е да стреля по паникьора. Никой не упражни това си право. Само Чочоолу. Само Чочоолу един единствен, да. В Унгария беше всичко канализирано. Всичко си беше в строг военен порядък. Войниците как се отнасяха към командирите там? О-о-о, почтено, почтено.

А офицерите към войниците? Разбира се, разбира се, да. Аз съм в позицията на войниците. Бил съм обкръжен с изключително внимание от мойто командване. Войниците помежду си как се държаха? Плебейски, плебейски. В смисъл, че ето – получи кореспонденция, веднага сподели, получи колетче – веднага... И когато запролетя, отивахме свободното време прекарвахме на нивата на унгарците... Помагахме, да, помагахме... Понеже нямаше мъже, мнозина запрягаха и оряха. И оряха, оряха, да, да. Даже някои се ожениха за унгарки. Да, доведоха си ги, тука си ги доведоха, да.

Заместник-командири? Да, да, дойде, в Унгария дойде един.²⁰⁰ М-м-м, гола вода беше. Гола вода беше, да. Ами той явно беше приятел на някой, за да го изпратят там. Но беше гола вода. Той не намираше език да дойде при бойната част, все беше в тила, в обоза, при ездачите беше. Аз бях разочарован от него.

Какви бяха отношенията между различните части? Имало ли е някакво напрежение? Не, не, не е имало такова нещо. Не е имало такова нещо, но да ти кажа нещо друго. На 9-ти септември в нашия полк имаше около 50 македончета от Битоля, веднага тях ги освободиха, отидоха си и ние се разделихме с тях – като братя се разделихме. Аз когато бях в Белград – срещнах се с един, който го изначиха командир на батальон. Той е от тези, които бяха в самоковската артилерия. Назначиха го за командир на батальон. Толкова бедна работа, нямат кадри. Той беше войник в Самоков, да. С един от тях си кореспондирах и след 9-ти септември, Христо Талев се казва.

¹⁹⁹ Първата фаза.

²⁰⁰ „В Македония няхахме.“ – цит. Б. Г. Споменатият по-горе във връзка с епизода с разбунтуваната кюстендилска дружина, помощник-командир вероятно е бил придаден към полка, докато тук изглежда става въпрос за друг помощник-командир – на батареята.

В батареята дали имахме войници от друга народност? Имаше един помак. Да, да, един помак, от Бабек²⁰¹. Дали имаше някаква разлика в отношението към него? Не, не, не е имало. Наравно, наравно беше с нас, даже един случай там в кухнята, на обяда – този, Мандзурски се казваше, той не само, че не се чувстваше като лош, но беше нахакан. Старшият на масата, нещо като разлива, несправедливо е разлял, и му прави бележка. Този, помака, прави му бележка. И ония: „*Ти ли бе!*“ И се нахвърля – този старшият на масата. Той, помакът, изпревари и с черпака – смлати го по главата. Удари го. И всичките земаха страната на помака. Ето това е случай, който потвърждава, че такова чувство на дележ не е имало.

Местното население? В Македония как се държаха местните? Да ти кажа право, не сме имали контакти с населението. Не сме имали контакти с населението в Македония, но когато бяхме вече в Сърбия, на една гара, и имах възможност, така голям престой имаше. Отидохме – де да знам как – изплувах в някакво семейство там и имаше вдигане на наздравица. И като вдигнахме там наздравица, за здравето на Тито, на Георги Димитров, един от къщата вика: „*Аз – вика – за здравето на краля!*“ Та ето, това е един такъв случай, който така също не ми се изплъзва от спомените.

Това беше в Сърбия, не в Македония. Как се отнасяха към нас хората в Сърбия? Бяхме сила ние, бе! Ние респектирахме, бяхме сила – организирана сила. Щом като оня Методи от Битоля беше командир на батальон, можеш да си представиш в какво състояние са те. Там оная приказка я знаеш, нали? „*Ей, братя, има ли бугарска войска напред бе?*“ „*Има, има!*“ „*Батальон, напред!*“ – Щом има българска войска. После на друго място пак: „*Има ли българска войска?*“ „*Няма!*“ „*Батальон, натрак!*“ – назад, значи.²⁰²

В Срем и Унгария как се държаха хората с нас? Друга е културата там, друга е културата. С тия сме си братя, около Вардарска Македония и Сава. Там вече културата е друга. Как се държаха хората с нас? Там ли бе? Ами направо като с победители.

Ами чувствам се горд, че съм участвал във войната, чувствам се горд, че съм удостоен с почести, с отличия... И особено 2012-та година нас ни събраха от цялата страна, носителите на орден „За храброст“ – да участваме в парада на 6-ти май. По инициатива на Плевнелиев. И това изпълваше душата не само на мен – на всички. И в наша чест беше даден в резиденцията на Лозенец прием, президентът беше с нас, снимаше се с нас, ръкуваше се с нас, обядва с нас. Участието ми във войната, което тогава не съм оценявал какво правя, но сега оценявам, че съм уважаван, че съм тачен човек.

Дали имам някакви травматични последици? Никакви. Аз чувствам неудобство от прекалено уважение, от прекалено уважение, обществено. Да, към мене!

Дали съм виждал някой от нашите войници да загива? Ами този, командира, дето е, офицерския кандидат. Не, не съм имал друг случай.

Не, не съм нагазвал в такова пространство, да газя върху трупове на немци, не съм. Дали съм виждал как падат немци? О, виждал съм, разбира се! Ами разбира се! Ами как, той като е срещу мене, така наперено върви, и аз като се прицеля в него, и той падне. Да, прицелваш

²⁰¹ Село в община Брезово, област Пловдив.

²⁰² Популярен анекдот сред българските войници по време на войната, който се среща в много ветерански разкази. Виж например разказите на Горан Маринов, Румен Гугушев и Фиданко Сретенов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и разказа на Левон Ованезов и Райчо Григоров в настоящия том.

се и той падне, да. Принудя го да падне, сега дали е жив, но съм го принудил да... Дали е залегнал или съм го убил? Не знам, не знам, да. Принудих го, принудих го. Това е може би за време от около 2-3 часа. За малко време. Е, те са няколко, те са няколко, един пада, друг става, друг излиза, те са няколко, но това е във време на около 2-3 часа. Измина това време, вероятно те отстъпват, но ние не сме отстъпили, и така, размина се тая криза, тоя критичен момент. Ами този, дето ми е кацнал на мушката – в него се меря. Те в самото начало, така, като лоджии са – на хайка идват. Добре, ама като ги посрещнахме с нашите стрелби – принудихме ги да легнат. Сега този, Красев, стреля по един, наблюдателят стреля по друг, планшетистът стреля по... Ние сме един опорен пункт, който макар и с карабини, с „манлихери“, стреляме залпово, групово. А-а-а, срещу човек съм се мерил. Срещу човек, срещу човек. О, разбира се, разбира се, многократно, многократно.

Дали съм става свидетел на военни престъпления? Да се посяга на цивилното население? О, разбира се – е тоя, дето натисна Анчето. Ами някои лекомислени, така, като пътуваме – и чул от другите, че там в тия лозя има винарна. И отишъл, бърза – докато отвори чепата – той стреля, пробие бъчвата, наточи си манерката, и си закачи, и си върви.²⁰³ От моята батарея имаше един такъв случай, порицахме го. Това беше само така, да речем около 2-3 дена, ей такова безумие. Ама братушките сложиха веднага часови на винарните. Ама то не е една, те са много! В Унгария, да.

* * *

Цялата 45-та година, юли, август, септември, орях, и така. Посрещнах 46-та година като орач, като плебей, и някъде към април май на 46-та година казаха: „Добър си орач, обаче искаме да организираш снабдяването на кооперацията със стоки! Ти си стоковед!“ Стоковед на кооперацията. Върша и едното, и другото. През 48-ма година ми казаха: „Ти си добър орач, но теб ще направим кмет на селото!“ „Ама чакай, аз съм много млад за кмет! Ей го тоя, бай Лазар, е по-добър от мене, той е по-възрастен! Той е на възрастта на чичо ми и аз се срамувам аз да съм кмет, той трябва да бъде!“ „Не, ти ще бъдеш кмет!“ Избраха ме за кмет. След като ме избраха за кмет, аз бях много старателен и моето кметство излезе на едно от първите места в околията. Казаха ми: „Чакай, ти си добър кмет, обаче ще те направим инструктор, инструктор по селско стопанство в околията!“ Вместо инструктор, направиха ме секретар на околийския комитет на „Съюза на народната младеж“. Там стоях една година, казаха: „Сега ще те изпратим в армията, на курс!“

Да, по време на македонизцията бях Пиринския край. Ами, областният комитет на партията ги посрещна с венци. Околийският комитет ги посрещна с венци. Учителите, македонските.²⁰⁴ Аз в нашето село. не си кривя душата – и аз ги посрещнах със сол и хляб. Обаче,

²⁰³ Виж описанието на подобни случаи в разказите на Петър Дончев в: Голев, К., Гяурски, М. (съст.) *Ехо от войната*. Том 1; и на Лона Спасов и Никола Шишков в настоящия том.

²⁰⁴ Става въпрос за политиката на комунистическата партия по изкуственото насаждане на македонско самосъзнание у жителите на Пиринския край, известно като македонизацията на Пиринска Македония. Тази партийна политика е част от преговорите за осъществяване на Балканска славянска федерация – идея, лансирана още преди войната от дейци на Коминтерна, но и от някои политически кръгове в България. Процесът на македонизацията започва още през есента на 1944 г. със заклеяване на традиционния „великобългарски шовинизъм“ и „популяризация“ на македонската държава и народ. През есента на следващата година са отбелязани и годишнини от „въстанието на македонския народ“ срещу „българския

в същото време в мойто село се установи една нова служба – Паспортно бюро. Аз на това Паспортно бюро бях сърцето. Ама то беше страшно нелегално, никой не знаеше за него. Така че тия хора, от Държавна сигурност, от Паспортното бюро бяха²⁰⁵, те ми казаха: „*Слушай, тия няма много да са тука. Коминформбюро²⁰⁶ се скараха с Югославия и Москва, ние ще ги изпъдим!*“ И така, не се мина и година, Благоевград изпрати скопските учители, Гоце Делчев изпрати скопските учители, така и аз се разделих с нашите – като доверен човек на Паспортно бюро на Държавна сигурност. Изпратихме ги, какво сега. Как реагираха хората в селото на тоя процес? Слушай, първо за себе си да ти кажа, първо за себе си. Това е в духа на интернационалното. Между Георги Димитров, между Сталин и Тито в основата стои приятелството. След това идва предателството. Аз коленича пред приятелството, ненавиждам предателството. Не съм искал да бъда предател и не съм бил предател. Че са били предатели някъде в Коминформбюро, да си му берат грижа, аз съм бил един редови там. А в същото време, когато посрещяхме учителите – в същото време аз бях в Паспортното бюро, бях от Държавна... хората с Държавна сигурност. Така че ето – ей такава ми е отношението.

Народът как посрещна това? Интернационално. Интернационално, да. Така. Ние иммахме братско отношение с гръцкия народ. Гръцките тютюнджии намираха у нас хляб, идваха у нас да ядат в тежките години. Давахме им хляб, за да ни помогнат да прибираме тютюна. Поведението ни беше интернационално. Дали сме българи? Да. Добре де, ние сме си македонци, но в думите македонци географско понятие е едно, а национално е друго. Ние приемаме географското понятие. Географското понятие приемаме. Знаеме докъде е границата на Македония. Ние приемаме географското понятие Македония, а не националното.

Езикът на който ни учеха дали беше различен от нашия говор? Диалектно, диалектно различен беше. Как приемахме, че ни учат на друг език? Карали сме си, както си е било. Нищо не сме възприели! Карахме си, както си беше. Абе те се учеха от нас, бе! Ние сме били винаги над тях в духовно отношение, в интелектуално отношение. Те се учеха от нас, не ние от тях.

окупатор“ (11 октомври) и създаването на Федеративна Народна Югославия (29 ноември). Македонизацията се активизира след X разширен пленум на БКП, който предоставя на Пиринска Македония „културна автономия“ и предвижда „ред мероприятия“ в тази връзка. Като част от тях през учебната 1947-1948 г. в училищата в Пиринския край е въведено изучаването на македонски език и история на македонския народ. През декември 1947 г. идват 66 преподаватели от Народна Република Македония, а до март месец на следващата година общият им брой става 93. Успоредно с това студенти, ученици и учители от Пиринско са изпратени в НРМ, за да продължат образованието и квалификацията си в тамошните учебни заведения, а в самия Пирински край започват курсове по ограмотвяване на македонски език. Политиката на македонизация се прилага и по отношение на емигрантите от Егейска и Вардарска Македония във вътрешността на България. Разривът между Сталин и Тито през 1948 г. води до рязък обрат в процеса на македонизация. На теория политиката на „културна автономия“ продължава с „неотслабваща сила“, но македонските културни учреждения в Пиринския край са затворени, а след края на учебната година македонските учители са уволнени и върнати в Югославия. Така 1948 г. бележи фактическия край на „културно-националната автономия“ на Пиринска Македония, въпреки че още близо десетилетие подобни формулировки продължават да живеят в партийната реторика. В края на 50-те и началото на 60-те години Тодор Живков и неговото обкръжение заемат все по-твърда пробългарска позиция, която е окончателно формулирана на Мартенския пленум на ЦК на БКП през 1963 г., когато Живков критикува „грешките“ на партията и заявява, че населението в Пиринския край е „част от българската нация. Никаква македонска националност там няма и не може да има.“ Виж по-подробно в: **Знеполски, И. (ред.) История на Народна република България.** с. 481-492.

²⁰⁵ „Ами разбира се, да, от София, от Държавна сигурност, да. С тях съм като брат.“ – цит. Б. Г.

²⁰⁶ Коминформбюро (Комунистическо информационно бюро) е разпространеното название на Информационното бюро на комунистическите и работническите партии. Организацията е създадена през 1947 г. като наследник на Коминтерна с цел да заздрави съветския контрол върху източноевропейските комунистически партии. Първоначалното седалище на организацията е в Белград, но след разрива между Тито и Сталин и изключването на ЮКП Коминформбюро се установява в Букурещ. Виж най-общо: **Знеполски, И. (ред.) История на Народна република България.** с. 118, 122.

Отидох в армията, завърших един кратък курс – дадох ми офицерско звание. Дадох ми изборна длъжност. Това беше 51-ва година. Изборна длъжност – секретар на полк. Не войниците, партийната организация на полка – те ме избират за секретар на полка. Там бях година-две-три, като секретар на полка... В Станке Димитров²⁰⁷, в артилерийския полк бях. И през всичкото това време като стоковед ме изпратиха на едномесечен курс за стоковеди, като кмет ме изпратиха на едномесечен курс за кметове, като офицер вече задочно карах една двугодишна партийна школа. Завърших тая двугодишна партийна школа. Като офицер ме изпратиха на шестмесечен курс във Воената академия. През това време вече не съм секретар на полк, а съм изпратен секретар на „Военна комисия по нравственост и етика“.

Завършил съм там школа, курс, туй-онуй, добре, ама аз нямам средно образование! И като секретар на тая комисия, военната – по етика и нравственост – аз почвам вечерно училище. Започнах вечерно училище, вечерна гимназия. Ама не бях сам, имаше и други. Завърших като екстернат. Екстернат, понеже не съм имал възможност да ходя редовно на занятия – екстернат означава да се явиш на матура по всички предмети. По всички, не само тия петте матуритетните, а по всички предмети! Четиринасет изпита съм вземал, това беше 59-та година. В Елхово вече бях. Директорката на гимназията ми казва: „Недей така, не се напъвай! Ще закъсаш някъде. Ти си на такова място, офицер със звание, стариши офицер. Не се напъвай! Вземи половината сега, половината наесен!“ Викам: „Не, аз съм готов! Сега ще ги взема всичките!“ „Добре, искам след всеки изпит да дойдеш при мен, да ми кажеш как си го вземал!“ Директорката проявява такъв интерес към мене. Беше ми много драго да я слушам. Значи 14 изпита съм вземал през месец май и юни. И съм ги вземал като екстернат.

Но в това време не всичко е вървяло по мед и масло. Аз съм секретар на военна комисия по военна нравственост и етика. Аз имам наблюдения и имам сведения как моят началник е нарушил нравствеността. Ами стана гарант на един от старите офицери, който много го уважавам аз – Стефан Грозев се казваше – много го уважавам. Той иска да го вкара в партийните редове, да стане член на партията. Добре, ама цялата организация, щом го предлага началник-политотдела, как – всичките казват: „Ще го приемем!“ Аз казах, че с тоя човек – като българин – аз съм готов с него, там на граничната линия да браня България, но неговото място не е тука²⁰⁸. Да, имаме различни идейни убеждения, не е престъпление, нека той да си е... И само седем човека ме послушаха мен, другите всички гласуваха за него. Добре, гласуват за него, но решението на първичната организация трябва да се утвърди от мойта комисия. Мойта комисия не го утвърждава, а решението на мойта комисия пък зависи от началника ми. Той ми го връща за преразглеждане, и аз му казвам: „Слушай, ще знаеш, че ти си заблуден! – Той малко по-голям от мене, почти моя възраст. – Грешии, тоя човек не е за нас човек... Идейно, в идейно отношение няма място при нас. Отровен е коренът му.“ Викам: „Той нещо крие, не е искрен! Позволи ми аз да отида да го проуча!“

И с негово разрешение отидох, тръгнах по следите му, и какво се получава? Щото нашите го питат там: „Какъв е тоя апартамент?“ В София богат апартамент има, вика: „От лотария получихме пари.“ И сега, имаше доста съмнения и други имаше, обаче тия съмнения

²⁰⁷ Тогавашното название на град Дупница.

²⁰⁸ В партията.

аз ги разпилях всичките. Защото като тръгнах така по следите му, неговият баща е банков чиновник в Българска народна банка и длъжността му е прокуррист. Като прокуррист получава от Дойче банк няколко награди, със стотици хиляди левове в най-кризисните години – в най-кризисните години – и той това не го казва. И сега ей тия неща, когато бях в Централна банка, там секретарят на учреденския комитет в банката ми направи вече справка какво представлява коренът. И когато го занесох това на моя началник, той се хвана за главата: „Верно ли е това?!“ Викам: „Ето на, това е документ, подписан!“ И отива сега при командира на дивизията, и казва: „Виж какво е това!“ Казва: „Ти седи тука!“ – на неговия телефон, той отива при командира. Звънят ми по телефона: „Я ела тука!“ Викам: „Верно ли е това?!“ Викам „Да, ето бе!“ Те запелтечиха. И съобщават на министерството: „Тоя човек, Стефан Грозев, да се уволни!“ Телеграф: „Да се уволни!“ И го уволняват! Отиват в другата крайност! Разбира се, разбира се, не трябваше да стигат до там! И го уволняват. Генерал Бъчваров²⁰⁹ го уволнява, ама като идва Добри Джуров²¹⁰ си го възстановява, само че го изпраща в друг гарнизон. Не в нашия гарнизон, Елховския. И сега, мина каквото мина вече...

Ама ние с него, виж сега, с него си се уважавахме. Когато ние не го утвърдихме, ама нашето решение пък трябва да се утвърди от армейската комисия в Сливен. И сега, когато да отидеме да се утвърди нашето решение, ние двамината сме с него заедно, возим се в една джипка. От Елхово до Сливен се возим в една джипка. И той е старши, по-старши от мене, и трябва да се вози отпред. Той не иска отпред, сяда до мене: „Гърнев, твоя шеф ме обърка!“ – вика – *Аз му казвам, че така... Той ме подмами и аз се хванах на неговата въдица!*“ Че ще подобри редиците на партията, като влезне в редовете на партийната организация. „И аз очаквах такава съпротива – вика – *и така, уважавам те, че ти постъпи така, както трябва!* – вика – *Уважавам те, като брат те уважавам!*“ И когато отидохме в Сливен, за 10 минути свършихме – утвърдиха моята позиция, него го смъкнаха.

Добре, ама веднага след това, след 1-2 дена мен ме извикаха в министерството. И един от шефовете там, кадровиците, ме обвинява, че съм нарушил единоначалието. Викам: „Единоначалието при нас се измерва не с пагоните, не със звездите, единоначалието при нас се измерва с морала. Тука моралът е нарушен, следователно потърсете причините на друго място!“ Скарах се с човека от министерството и така. Върнах се, докато се върна – моята длъжност е съкратена. Аз увисвам – уволнен съм. И казвам на жената: „Тъй и тъй, така.“ „Какво е станало с теб?!“ Викам: „Не ме питай! Оттука ще отида в родопските мини, ставам миньорин.“ И тя отива при жената на началник политотдела и ѝ казва: „Нещо е направило твоят и моят, тъй и тъй!“ „Така ли?!“ И веднага му казва: „Райчо, я кажи какво

²⁰⁹ Генерал-полковник Иван Иванов Бъчваров (Ютко), е роден на 20 ноември 1912 г. в Севлиево. Активен участник във въоръжената борба на БКП в периода на Втората световна война. След войната прави военна и политическа кариера. В периода 1950-1960 г. е началник на Генералния щаб на БНА, а в периода 1960-1962 г. е заместник-министър на народната отбрана. От 1954 г. е член на ЦК на БКП, завежда Военно-административния отдел на ЦК, а от 1962 г. е член на Държавния комитет по отбрана. През 1964 г. влиза в конфликт с Тодор Живков, на следващата година е освободен от заеманите постове и изпратен за посланик в Германската Демократична република. През 1966 г. умира при самолетна катастрофа.

²¹⁰ Армейски генерал Добри Маринов Джуров (Лазар), е роден на 5 януари 1916 г. в село Врабево, Ловешко. През 30-те години става последователно член на РМС и на БКП. Участва активно във въоръжената борба на БКП в периода на Втората световна война. Командир на партизанска бригада „Чавдар“. След войната прави военна и политическа кариера и заема различни висши военни партийни постове. В периода 1962-1990 г. е министър на народната отбрана. В периода 1977-1990 г. е член на ЦК на БКП. Умира на 17 юни 2002 г. в София.

е станало с Гърнев?“ И оня пелтечи. „Не върнеш ли Гърнев в армията, край, без мене! Не те искам тука! – И той отново се връща в министерството и ме защитава, затова, че аз имам четири деца. Четири деца имам, да. – Къде ще оставиш тия деца така, бе?! Бегай да си оправии човека! – вика – Иначе не искам да живея с тебе!“ И той се връща, и ме върнаха – върнаха ме в армията.

Служих още две години след това. Тия поделения все ги съкращаваха – реформи, и след като реформираха поделението в Любимец²¹¹ ... Отидох в Мамарчево²¹², от Мамарчево в Любимец. И като отидох в Любимец, ми казаха: „Тъй и тъй – викат – къде искаш да бъдеш?“ Викам: „Искам да отида в София или в Кюстендил! Там съм се ориентирал да се установя.“ „В София няма място, в Кюстендил няма място – има място в Звездец. Ще отидеш в Звездец!“ Викам: „Аз да отида в Звездец, ако съм по-млад и ако нямам тежко семейно задължение, но аз с това семейство не мога. Ако може – викам – пенсионирайте ме.“ „А, чудесно, ще те пенсионираме!“ И така ме пенсионираха, 63-та година.

А, не, аз съм млад човек. Тогава разпределиха ме централно – от Пловдивския партиен комитет – разпределиха ме в Централна поща. В Пловдив, цивилен. В Централна поща ме разпределят като закупчик, така, специална длъжност ми откриха, за мен. Нямали закупчик, специална длъжност за мен, закупчик. И аз казвам на началника на областното управление: „Аз тука при вас ще работя като закупчик до края, докато съм жив. Обаче аз искам да запиша задочник „Икономика на съобщенията!““ „Борисе, дадено бе, дадено!“ И така... Подадох документите, задочно завърших „Икономика на съобщенията“. Когато вече дъщеря ми се беше оженила, даже имах внуци.

Като вече знаещ икономист по съобщенията стигнах до заместник началник по икономическите въпроси. Добре, ама не ми даваха всичките пари, защото не можеш да надхвърлиш тавана на тая заплата, която си получавал в казармата, и ми даваха, така, не съвсем много. И аз казвам: „Добре, аз ще отида в Бойково, за началник на пощата!“ Дойдох в Бойково за началник на пощата и тука се хванах като началник на пощата, и като председател на читалището, и като човек в селското стопанство... Веднъж бях 68-ма, след като престоях в Пловдив,²¹³ 76-та година дойдох тука началник на пощата. Аз съм си пенсионер, получавам и пенсия, и заплата получавам. Ами до 82-3та. Тогава вече съм спрял да работя и тука – направих си къщичка. Още когато работех. Тая къщичка я направих още тогава и се установих тука. Е, сега, ти ми идваш на гости тука. Ако имаш възможност някой път да дойдеш, да ти разправам за Бойково, за Бойково мога да ти рзправам още два пъти по толкова.

Имам четири деца, осем внука, четиринайсет правнука и един праправнук.

Интервюто проведе Константин Голев

²¹¹ Град, център на едноименната община в Хасковска област.

²¹² Село в община Болярово, област Ямбол.

²¹³ „Веднъж дойдох тука 68-ма, не 66-та година, когато бях задочник. След като завърших, изтеглиха си ме, станах инспектор. Дадох ми длъжност инспектор по ТРЗ. И след това ме направиха и заместник началник по икономическите в районна станция в Пловдив. И оттам дойдох тука.“ – цит. Б. Г.

ДИМИТЪР СТОИЧКОВ НИКОВ

„И раниха го, а санитарите са назад. А те са залегнали и не може да припарят там. И имахме санитарни пакети. И с неговия и моя аз го превързах. И казвам: „Лази!““

Димитър Стоичков Ников служи в 57-ми пехотен Драмски полк в Беломорието. Като картечар в същия полк се сражава във Втората фаза на войната срещу Германия на територията на Унгария и страните от бивша Югославия. Записът е направен в столовата на Съюза на ветераните от войните в Пловдив на 18 юли 2013 г.

Казвам се Димитър Стоичков Ников. Роден съм в град Дупница, 1921-ва година, на 10-ти май. Майка ми – аз бех малък – почина, на 6 години бех. Баща ми – той е бил известно време фурнаджия.

Аз доста професии съм преживял, понеже работно семейство – работил съм в един склад за дървен материал и вар. През летния сезон, като ученик още, съм работил в един бръснарски салон и така да изкарам нещо, за да мога да си взема учебници. Това е от детинство.

Аз от православно семейство произлизам. Една от моите снахи е родом от Стоб,²¹⁴ дупнишко село, и е от евангелско семейство. И тя е дори била в Самоков, там има евангелска семинария, ако сте чул. И даже може би знаете, че Георги Димитров е бил от евангелско семейство. И тя, когато се е запознала с брат ми, се оженват. Тя най-напред ни заведе в Дупница и така. Така съм от младеж. Да, да, от преди казармата.

В казармата влезнах 43-та година. Роден съм 21-ва година, но бех отлаган и 43-та година точно през август месец почина цар Борис²¹⁵, и след две седмици ме взеха редовен войник в Драма. Германците 41-ва година минават през България, нали, и вече има наши окупационни части там.²¹⁶ И 43-та година през септември постъпих там. Отлагаха ме, защото бех слаб. Ние сме четирима братя и две сестри, и аз бех най-малък.

Служих в 16-та дивизия, Беломорието, 57 полк²¹⁷. Да, Драма, Драмски полк. Командира на ротата Фарфаров, се казваше.

Ами службата три месеца изкарахме единично обучение, нали. Аз бех в тежко-картечна рота. И след това, след тия три месеца ни прехвърлиха, нашата част – Неа Парамос²¹⁸, срещу Кавала, там на позиция. С картечници, там имаше брегова артилерия, които пазеха, опасявахме се, че англичаните може да дойдат. След това ме изтеглиха в Драма. Ротният командир ме изтегли в Драма, там да бъда като ключар на вещевия склад. И там ме завари 9-ти септември, промяната. Пратиха тогава помощник-командири, политически командири.

²¹⁴ Село в община Кочериново, Кюстендилска област.

²¹⁵ Цар Борис III умира на 28 август 1943 г.

²¹⁶ В Беломорска Тракия.

²¹⁷ 57-ми пехотен Драмски полк. Повече информация за полка виж в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 280-281; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 80-81 и цитираните в тези издания документи.

²¹⁸ Неа Парамос (бълг. Кале Чифлик), село в днешната община Пангеу (бълг. Кушница), област Кавала, Република Гърция.

Как дойде 9-ти при нас? Ами малко неприятно беше, щото гръцки партизани слезнаха някои, те искаха... понеже ние имахме там наша полиция, и доколкото си спомням, те дойдоха в казармата. Не, не партизаните, ами полицаите. Защото като стана промяната и дойдоха в казармата, и ги преоблякохме във войнишки дрехи.²¹⁹ И казаха: „В България – ако нещо сме провинени, в България да ни съдят, но не гръците да се гаврят с нас!“ Щото имаше такава опасност!

И даже, ние не видяхме, ама спомням си, че дойдеха в казармата момичета. Беха с едни малки „бухалки“ – ръчни гранати. Момичета партизани. И са слизали, просто са искали да вземат сведения – нещо за полицията. И дори си спомням – това съм го преживял – като слезаха, ние веднага заградихме наш‘та казарма. Все едно да я пазиме. И дори малко се показаха – не знам сега какви партизани е имало там – но се показаха, все едно, че те вече командват. И дори бех чул, че искали да свалят наш‘то знаме от щаба. Те не направиха нищо, но просто се показаха и затова затворихме казармата, просто за охрана. След това вече какво стана с тех – не знам. Но ние се изтеглихме спокойно.

И 45-та година, началото, заминаваме, нашата цела дивизия ни изтеглиха в Унгария – Втората фаза. Първата фаза не сме участвали. Ами тогава нашата част с коне, с чергилата заедно, поход в конски вагони. И наш‘та дивизия – 16-та дивизия, т’ва са три полка – беше резерв на 1-ва армия. И точно началото на 45-та година заминахме от България и много добре си спомням, на 6-ти януари бехме в Белград. На 7-ми януари тогава се празнуваше Рождество. И от там вече пеша, поход, през Нови Сад, оттатък вече, Белите манастири, Надканижа.

Аз бех отделение за командване. Да, в картечната рота, аз бех отделение за командване между взводния командир и отделонния командир. Това е на първа линия. Ами те са, да, три – три отделения правят един взвод.

Главните сражения станаха на Драва. Даже Драва, аз картечна рота се водя, но минахме с лодки. С лодки, за да отблъснем германците. Ами имаше наша артилерия, която бие, но те повечето с минохвъргачки, мини. И моят шинел даже беше продупчен от шрапнел. Щото падат и пръст, и... Ами германците са от другата страна на Драва, ние отсам. И те, разбира се, вече се подготяха за изтегляне. Повече да задържат фронта – задържат фронта.

Ами от наша страна имаше, имаше жертви. Но имаше такива санитарни части, които ги прибираха. Дори един от наш‘те, от нашия взвод го раниха, аз съм на първа линия. И раниха го, а санитарите са назад. А те са залегнали и не може да припарят там. И имахме санитарни пакети. И с неговия и моя аз го превързах. И казвам: „Лазу!“ – къде мина, мислех, че нема да остане жив. Но през къде е минал куршума, как е минал – остана.²²⁰ Но по чудо. Аз съм вярващ човек, последовател на Евангелската методическа църква и смятам, че всичко това по чудо, по Божия милост стана. Ами някъде през гърдите беше уцелен, аз не знам точно, те после санитарите са го взели.

²¹⁹ Виж подобни сведения в разказа на Йовко Вълчев.

²²⁰ „Той е от Прослав, Мичкюр, селото тука, после се видяхме.“ – цит. Д. Н. Става въпрос за сегашния най-западен квартал на Пловдив – Прослав. Първоначално названието на тогавашното село е Мичкюр, но през 1934 г. е променено на Прослав, а от 1969 г. селището е присъединено към Пловдив.

Драва, как преминавахме? С картечниците. Те са – две части се носят. Знаете командир-мерач, помощник-мерач, подносвач, там, първи, втори, дето носят патронните ни съндъчета. Но войната е страшно нещо! Страшно нещо е! Но към края така дойдох руски части, които се присъединиха. Тогава „Катюшите“ свършиха доста работа. Помогнаха, помогнаха, щото и стрелбата от „Катюшите“ – това са към 24-25 снаряда, които едновременно стрелят и даже камък да е, гори, гори всичко!

Ами след Драва потеглихме, то Вие знаете, че Германия капитулира на 9-ти май, и ние напредвахме, вече стигнахме австрийската граница. И германците се изтегляха, германците по-малко беха вече, беха на готови позиции. Там може един-двама души да поддържат – ние мислиме, че има засада, другите се изтеглят. Руснаците когато дойдоха, вече помогнаха. Но след това – въпреки, че Германия капитулира, нашата част я задържаха – още я задържаха, аз се изволних на 18-ти юли. Повече от месец ни задържаха. в Унгария.

Победата? А, победата когато дойде, започнаха да стрелят – те когато са известили нашите началници и започнаха да стрелят някои оръдия. И ние мислихме, че нещо пак става. Докато разбереме, че това е сигнал, че Германия е капитулирала... Беше, разбира се, радостно. И аз съм роден на 10-ти май, и тогава си казвам – дали съм си спомнял, че точно на другия ден вече е моят рожден ден? Та така.

На 18-ти юни ни уволниха, ние предадохме вече. Да, в България. От Унгария си дойдохме през юли месец, обаче се изволнихме на 18-ти юли. Това около месец и половина ние сме задържани след капитулацията. Ами с влака, с влака пътувахме. В София добре ни посрещнаха. Ми нямаше никакво особено празненство, но на гарата ни посрещнаха добре.

* * *

Докато бяхме в Драма дали сме общували с немците? А, германци? Виждали сме, но те са минавали, само така са минавали, щото те продължиха, даже отидоха в Африка. Но сме виждали германци. С тях не сме имали нещо общо, просто така се... Вижте, с германците ние нито сме били с тях нещо съюзници, просто минаха през България, не можеше никой да ги спре. Даже тука в Гърция „Метаксас“ линията нищо не е попречила.²²¹

Когато се сражавахме с тях в Унгария какво впечатление ни правеха? Кои, германците? Ами това, което ние го знаем, че те беха много добре обучени, много добре организирани, много добре – при изтеглянето – т'ва е. Те още преди как са се организирали, какво е през времето на Хитлер било, за да може така да се въоръжи – даже чуждо оръжие взема – Франция, Чехия... Спомням си, че те минаваха повече с мотори – през България като минаваха – и камиони.

Руснаци дали срещнахме на фронта? Почти не можехме да се срещнем. С руснаците сме имали известен контакт, така. Ами как да Ви кажа, първо те са близък език, нямаше пропаст, така. Но доколкото си знам, че те понеже вече са воювали и беха по-предпазливи, по-предпазливи. Разбира се, ние бяхме добре обучени, щото сме изкарали обучение, но те понеже са така по-опитни, дойдоха от Русия, и беха по-предпазливи. Това ни беше за урок на нас. Добре се държаха. Те имаха даже жени между тях. Жени имаше между тях, които така ни уважаваха.

²²¹ За линията „Метаксас“ виж разказа на Борис Гърнев и информацията в бел. 118.

Не сме срещали англичани.

А, усташи, не, не сме срещали. Власовци? Не, не, не сме.

Войниците към командирите как се отансяха? Ами как да ти кажа, войниците, командирите добре се отнасяха. А само че имаше помощник-командири, които беха политически. И техната дума беше по-тежка. От самия командир. Помощник-командирите как се отнасяха с нас? Еми и те добре се отансяха, добре се отнасяха, но нашите командири се чувстваха някак си като подтиснати, щото те военните дела ги разбират добре, докато другите, знаеме, той е пратеник там и така. Но както и да е, те се водеха като помощник-командири, след 9-ти септември.

Знаете, че генерал Стойчев беше тогава, Владимир Стойчев. Аз имам медал от Толбухин, щото ние се водехме към 3-ти Украински фронт. Медалът е с надпис „Участие в Отечествена война“ и с образа на Сталин. Като се върнахме ни ги дадоха, по-късно. После на няколко пъти ни дават за годишнини. Първият ни го дадоха мисля 50-та година, щото 5 години, и ни дадоха така за годишнината.

Войниците към командирите как се отнасяха? Добре, добре, послушно, така – изпълняваха. Бехме дисциплинирани. Командирите към нас също и те добре се отнасяха. Войниците помежду си как се отнасяхме? Не сме имали така някакви недоразумения нещо. Отношенията, абе... добре.

Между различните покове на нашата армия дали имаше някакво напрежение? На фронта? Не, не, не. Ние бехме три полка и даже когато ние требваше да влезем – нашата дивизия да влезе в сражение – нашият полк пръв беше на първа линия, другите беха в резерв – 58-ми²²² и 59²²³-ти полк.

В ротата дали имаше войници от друга народност? Не, не, само, понеже нали... Македония беше към България... тия беха вече с нас, беха мобилизирани, от Македония имаше. Те си служеха към нас. После вече, когато стана промяната, границите отново се преместиха. От друга народност нямаше. Дали беха с нас в Унгария или ги пуснаха преди това? Ами не знам, и аз не мога да си спомня, дали тогава тея ги освободиха македонците или останаха до края, но мисля, че беха с нас. Ами те, те си говорят български, нали... Дали имаше някаква разлика в отношението към нас и към тях? Тогава нямаше, сега се явяват нещо такова, но тогава нямаше. Тогава просто си бехме като един народ.

Дали към мен като евангелист е имало по-различно отношение спрямо другите, православните? На фронта? Не, не, не. В армията докато служих? Не, не, не. Не е имало отношение, ти си войник и там вече православен ли си или не си, никой не го признава.

В Драма като бяхме, местното население как се държа с нас? Ами как да кажа, според мене всичко се пазеше в тайна. Но когато нашите първи части отишли, станало е нещо там, в Драма – Драмски събития²²⁴ също така, ако сте ги чули. И аз нищо не знам, въпреки че там

²²² 58-ми пехотен Гюмюрджински полк.

²²³ 59-ти пехотен Пирински полк.

²²⁴ Драмското въстание е бунт на гърците и гръкоманите в Драма и околностите, организиран от Гръцката комунистическа партия. Въстаниците нанасят удара си вечерта на 28 срещу 29 септември 1941 г. и в следващите часове успяват да овладеят контрола в множество населени места в Драмско. Неуспехът на въстаниците да овладеят град Драма и най-вече бързата реакция на българските части водят до изтласкването на партизаните от повечето овладени територии в равнината до 30 септември. Гръцките партизани се изтеглят в планински местности, като през следващите дни са преследвани и голяма част са разгромени от българските части, които използват авиация и артилерия. До 5 ноември са унищожени и последните гнезда на съпротива. В хода на въстанието и последвалите репресии загиват 211 българи и около 3000 гърци. Виж повече

бехме, тайна беше. Но изглежда, че наш'те части... някои са въстанали там и са избити. Но населението – те другите може би някои са се изтеглили към Солун, нагагък – но тия, които са си в Драма, беха бедно население, даже ние им давахме някои така хляб или нещо... Идваха дечица...²²⁵

Сърбите как се държаха с нас на път за Унгария? Ами ние немаше нищо, ние върнахме се, немахме със сърбите нищо – свободен пътя беше. Не, не, не сме имали отношения.

Унгарците как се държаха с нас? Ами добре, добре се държаха. Хората така – гостопримни бяха, спали сме там. Там в пух съм спал²²⁶. Хората имат друго възпитание там. Култура, друго възпитание, друга култура. А ние сме малко като сърбите тука.

Дали срещаме хървати? Ами не знам, аз, понеже като минавахме там – Хърватско, Словения ли – точно през кои места сме минали... но мойто впечатление е, че навсякъде добре се държаха. Даже слушах някои от местните: „*Ние се молимо за вас!*“ Просто се молят за нас, да бъдем запазени.

Австрийци дали срещаме? Не, не, само до границата. Там до един австрийски град стигнахме. И обратно после вече.

Стрес дали съм преживял? А, не. А дали сънувам? Ами случваше се некога, нали. Сега някои имаше, от наш'та рота, които се върнаха, и след като се върнаха – от Разград имаше един, който даже ни направи някои снимки в Драма като служихме. Аз се връщам и му пиша писмо и ми отговаря негова сестра. Той починал. От това, което е изживял.

Там как да кажа, немаше никакви разногласия, нещо помежду ни да се явява, доколкото в наш'та част, другаде не мога да твърдя.

А, дали съм виждал да убиват? Да, да, да. Ами разстрелят, след това, ние не можеше нищо да направиме, тея санитарните части, те отиваха да ги прибират. След това даже не може да видиме къде са тръгнали, къде са закарани. И ранените, ранените, да. Но сме виждали... От войниците дали някой загина? Имаше и от наш'та част, да. Еми да, имаше убити от нашия взвод. Еми, аз не мога да знам колко, но останаха там.

Дали сме виждали да улучваме някой немец? Ние почти немците не можем да ги видим. Не можем да ги видим. Те просто изстрелват снарядите, но от наша страна – които стреляме, ние може и да не видиме точно къде. Но от посоката, откъдето се обаждат, просто стреляме с картечници или с... даже и карабини имахме. Но карабината там не можеше, вече картечница трябваше да върши работа. Не, не, не сме виждали да улучваме някой. А сме виждали, като сме преминавали сме виждали някои немци – убити, макар и много рядко. После как ги прибират не знам.

Дали съм виждал военни престъпления? Не мога да кажа от наш'та част някой така да се е провинил. Не съм виждал.

При изтеглянето на немците не знам какво е, там вече унгарците знаят, но предполагам, че те не са вършили нещо, те просто са се изтегляли. Не, не съм виждал нищо. Пленници? Не, не съм виждал.

подробности в: Даскалов, Г. *Драмското въстание, 1941 г.* София, изд. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 105-215. Виж също разказа на Йовко Вълчев в настоящия том на изданието.

²²⁵ Виж подобни сведения в разказа на Йовко Вълчев; за глад сред гръцкото население в Беломорието виж също разказа на Иван Николов Петков в настоящия том.

²²⁶ Виж подобни сведения за първия допир с пухените завивки в Унгария в разказите на Илия Павлов и Тодор Анастасов в: Голев, К., Гяурски, М. (съст.) *Ехо от войната*. Том 1; и на Борис Гърнев и Йовко Вълчев в настоящия том.

Ами след войната се прибрах в Дупница, в родния ми град. И след няколко месеца намерих работа в София – на улица „Раковска“, в една кантора „Бензин и масла“. Тогава немаше толкова коли. Там шефът беше само и аз му бех като помощник. И докато бех там, се запознахме и след това се свързахме с моята съпруга, тя е от Асеновград.

Отидах в Асеновград и там се установих временно, немах работа. Даже с моята съпруга – моя баджанак, неговия баща беше мутафчия, козинови изделия работеха, мутафчийство²²⁷ – козина сме прели за торби, за дисаги, за коне, за магарета. Да, в Асеновград, известно време. Аз имам трима синове и една дъщеря – 47-ма година се ожених, 48-ма се роди най-големият ми син – Благовест се казва. И така се получи – малко без работа. ТКЗС-та²²⁸ образуваха тогава в Асеновград, съпругата ми работеше. Тя е така, в семейството им са се занимавали със земледелие и така нататъка. И откри се работа, разбрах, в завод „Васил Коларов“ – дървообработване. И успях да постъпя на работа, търсеха общи работници и тогава преминах към бъчварски цех. И там вече, това е верижна работа. Работех на три машини – фреза, плана, банциг. Имам даже една снимка.

И по-късно, 52-ра година се роди вторият ми син, даже в завода работех. След това, аз като евангелист, като вярващ в църквата – тогава нали, пасторският процес²²⁹, задържаха пастори. Ние, младежите от църквата, водехме службите, даже са ни заплашвали, викали са ме в милицията тогава, даже един милиционер ми каза: „*Сега ще те прага в Америка!*“ По онова време така беше. Но както и да е. След т’ва, там вече ги мъчиха пасторите...

Ами в Асеновград, когато се ожених, пастор Симеон Илиев беше пасторът на църквата. И когато става примирието и после ги обвиниха пасторите в шпионаж, този в Асеновград тогава и него го прибраха. И след това той стана инвалид, бит... крака му отрезаха. Той вече в затвора. Той май че без присъда беше. След това го пуснаха вече. Не помня колко време е бил в затвора.

Аз бех помолен от нашия Баптистки съюз на методическите църкви да отида проповедник в Казанлък. Там в центъра – ако сте били в Казанлък – има евангелистка църква. Точно в центъра, специално построена. Бех поканен там – в Казанлък.

Там немахме пречки. Даже не ни попречиха и за жителство, защото Казанлък искаше да се увеличи. И там сме били 11 години. Там се роди третият ни син, който сега ме замества като пастор, и дъщеря ми. През 67-ма година се преместих тук – в Пловдив. Тука вече се преместих в църквата. Тука не е специална сграда, т’ва е на улица „Май“ тука в Пловдив, до съвета. В салон само. Там пастора възрастен, към 95 години вече, и имаше нужда някой да го замести. И тогава стана преместването ми тука в Пловдив.

²²⁷ Традиционен занаят, свързан с изработката на чували и торби от козя вълна за пренасяне на различни стоки, колани и зобни торби за конете и др.

²²⁸ За образуването на Трудово кооперативните земеделски стопанства и колективизацията виж бел. 834 в разказа на Славчо Андреев и посочената там литература.

²²⁹ През пролетта на 1949 г. е организиран процес срещу 15 от членовете на Обединените евангелски църкви в България. Срещу тях са повдигнати обвинения в „предателство и шпионаж“. Четирима от обвиняемите са осъдени на доживотен строг тъмничен затвор, а останалите на различни срокове лишаване от свобода, **Знеполски, И. (ред.)** *История на Народна република България*. с. 121.

Срещнахме трудности с жителство, с квартира, в Куклен²³⁰ живяхме известно време, в Петрова нива тука,²³¹ и най-после като по-голямо семейство ни дадоха в Тракия²³² – като многодетно семейство. Та срещнахме трудности, така нали. Вторият ми син, той е при мене и на съпругата ми – съпругата ми преди 6 години почина – нейна сестра, която е от момиче инвалид с единия крак. Тя е при нас сега. Но вторият ми син малко в казармата пострада. Там го спласиха. Нещо некой пиян началник ли, какво става, стресна се и после като се върна – некак си психически разстроен. Ами той 69-та година отиде войник и така. Но караме, така, сега той е при мене, той не е семеен. Той е, който ми помага. Третият ми син е пастор. Той е семеен, и най-големият е семеен, има две дъщери. А внуци имам – 5 внука. Дъщерята има две момичета и едно момче, което носи мойто име. И сина ми, големият ми син, има две дъщери.

Дали се сещам да добавя нещо за фронта? А, да кажа нещо. Ами да кажа, т'ва са спомени, които да не се повтарят. Но според мене сега, въпреки трудностите, въпреки преживелиците, трябва да сме благодарни, че толкова време няма война. Макар че наши части пратиха тука в Югославия и другаде некъде, това вече е платена армия.

Аз даже, когато се върнах, дадоха ми облигации 1500 лева на ония пари, облигациите още ги пазя, не съм ходил да ги осребря. Да, че сме били на фронта – като се върнахме ние, облигации ни дадоха. Сега вече е платена армията. Моля се, като вярващ, господ по некакъв начин да въздейства, било на министри ли, на президента ли, на правителство ли... Да дойдат на некакво разумно постъпване, което да успокои народа, да почувства, да има доверие вече, независимо от каква партия, какво е, що... Вече партиите да отпаднат, държейки на нещо, право ли е, криво ли е, но да се преклонат. Ако се намерат, да кажат „Абе, какво правиме ние, дай да се прегърнеме, дай да се целунеме и да започнем едно ново начало! На добро, което може само да ни...“ Щото господ е бил Исус, който е нужен! Не само като историческа личност, но да е в нашия живот.

Интервюто проведе Константин Голев

²³⁰ Град Куклен се намира на около 13 километра от Пловдив и е административен център на едноименната община в Пловдивска област.

²³¹ Улица в район „Южен“ на град Пловдив.

²³² Жилищен комплекс, намиращ се в югоизточната част на град Пловдив.

ИВАН КРЪСТЕВ ПЕТКОВ

„И по обед, горещо време, сливаме на площада в Широка лъка. И видях, че има една чешма под една плачеца върба. Викам, чакай да пия една вода, студена. Отивам, наведох се, имаше един черпак и като взех да пия, и гледам – плоча за загиналите. На първо място – Ангел Крайков. И пуснах канчето. Бях го забравил. Единствената жертва от батареята.“

Иван Кръстев Петков е възпитаник на Военното на Негово Величество училище. Участва в Първата фаза на войната като батареен командир в 3-ти дивизионен артилерийски полк. Сражава се на територията на Македония. Награден е с орден „За храброст“. Записът е направен в дома му в град Бургас на 30 и 31 юли 2014 г.

Казвам се Иван Кръстев Петков. Роден съм в Пловдив, 31-ви март, 22-ра година. Баща ми беше шивач, майка ми тютюнева работничка. Социалното положение? Бедно, крайно бедно. Защото бехме три деца, дядо и баба. Баща ми беше шивач, моите спомени са много силни, той се помъчи, направи къщурка, обзаведе я за времето – ток, вода. Но не мога да завърша Военната гимназия²³³, където имаше високи такси, беше принуден – 39-та година я продаде.

Баща ми е бил картечар през Първата световна война²³⁴ и е вземал участие при пробива на Добро поле²³⁵, и когато разбунтувалите се войски са навлезли във Владая, пресрещнали са ги юнкерите.²³⁶ И баща ми седнал пред картечницата, вече да стреля. Неговия взводен командир е бил семинарист, хванал го за рамото и му казал: „*Кръстьо, тези хора насреща са твои братя, недей си слагай на душата грях!*“ И той станал. Той е един от основателите на компартията в Пловдив, до 25-та година, след 25-та година агентата чрез „Държавен вестник“ се е отказал от членство в партията. Но цял живот е бил с такъв уклон.

Голямата ми сестра завърши учителския институт в Пловдив. Аз понеже живеех и срещу входа на 9-ти пехотен полк²³⁷ и дружих с войниците, и виждах офицерите, които влизат и из-

²³³ От учебната 1937-38 г. Военното училище навлиза в т. нар. Втори кадетски период, който продължава до 1946 г. През 1937 г. наред с обучаващите се в тригодишен курс юнкери във военното училище отново започват да се приемат кадети (както през Първия кадетски период от 1900-1909 г.), които трябва да започнат военното си обучение от трите последни класа на гимназията – тогавашните VI, VII и VIII. Кадетите завършват тези класове във възстановената Военна гимназия към Военното училище. За повече информация виж: **Рухчев, Н. Военното училище на България, 1878-2002. Исторически очерк.** София, 2012, с. 312-335.

²³⁴ „Само в Първата, той е 1896-та година.“ – цит. И. К. П.

²³⁵ Рано сутринта на 15 септември 1918 г. след масирана артилерийска подготовка войските на Антантата започват настъпление срещу българските позиции на Македонския фронт, което в следващите дни води до пробив в отбранителните линии на Българската армия и впоследствие до излизането на България от войната. Виж най-общо: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст. История на България.** Том 3, с. 324; **Стивънсън, Д. 1914-1918, Историята на Първата световна война.** София, изд. „Рива“, 2008, с. 606-607.

²³⁶ Владайското въстание избухва на 24 септември сред деморализираните части на Българската армия след пробива при Добро поле. На 25 септември 1918 г. земеделските лидери Александър Стамболийски и Райко Даскалов са освободени от затвора и на следващия ден са изпратени да преговарят с въстаналите войници в Радомир. Райко Даскалов решава да оглави въстанието и след известно колебание е последван от Александър Стамболийски. На 27 септември е обявена т.нар. Радомирска република, за чийто председател е провъзгласен Александър Стамболийски, а за главнокомандващ Райко Даскалов. В опит да завземат властта в страната въстаниците атакуват София на 29 септември (едно от направленията на техния удар минава през Владая, откъдето идва и името на въстанието), но на 30 са разгромени. След превземането на Радомир на 2 октомври войничкото въстание е окончателно потушено. Виж най-общо: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст. История на България.** Том 3, с. 324-325.

²³⁷ 9-ти пехотен Пловдивски полк.

лизат – и се запалих. И още в прогимназията с голямата ми сестра стоим на двора и виждам капитан Кифли.

Имаше един капитан Кифли, нашите родители му викаха така. И аз запитвам майка ми: „Защо го наричаш така?“ „Защото, Ваньо, той като юнкер през отпуските продаваше кифли, за да се издържа.“ И казвам: „Како, искам да стана като Кифлито!“ Тя се засмя и вика: „Абе, пиши на царя!“ И аз с всичкия акъл седнах, написах едно писмо – това съм бил вероятно на 11 или 12. И ми отговориха: „За прием на юнкери във военното училище има установен ред. Ще се явите на конкурсни изпити и ако ги издържите, ще бъдете приети.“ Толкоз. Мина време, лятно време аз работех да помагам като ученик. Работех в тютюневия склад, където работеше майка ми. На горния етаж се нареждаха балите с тютюн и се отваряха всички прозорци – да става течение, да съхнат. Добре, ама много ги нападаха едни мухи и ги увреждаха. И едни момченца с едни пръчки ги трепеха. И за да взема чист въздух, се провесих над едното прозорче и гледам – насреща минават двама младежи с униформи, с колани. Питам един, беше по-голям от мен. „Това са – казва – юнкери.“

И продължих учението, 37-ма година, на 11 години постъпих хорист в църковен мъжки хор. На 13 години ме земаха във фанфарната музика на 5-та прогимназия, свирих. Духовата музика. На 14 години, първата година в гимназията, учителят ми даде да свиря на обой в симфоничния оркестър на гимназията. И на 16 години вече постъпих във Военната гимназия.

Къде, Военната гимназия ли? Постъпих септември 38-ма, беха много тежки изпити. А предварително условие, за да си подадеш документите, искаха да имаш много добър успех или отличен. Към 4000 души кандидати беха, 4000 – за 160 места! Първият изпит беше медицински – събличаме се голи – една голяма комисия и те оглеждат отвсякъде. Там останахме наполовина. След медицинските тези, които „оцеляха“, към 2000 души, започнаха психотехническите – това дето днеска го водят тестове. Още тогаз го правихме. Например, държим всички ръцете си във въздуха и с мегафона съобщават: „Пред вас ще намерите лист с 25 задачи, срок за решаването им пет минути. Почни!“ Елементарни задачи, ама много. Там останаха към четиристотин и няколко човека. И почнаха конкурса. Писмен български, писмен математика. Устен български. География. От 160 човека аз бех 72-ри по ред. И така. Шест години във Военното училище – три години гимназия и три години висшия курс. Скъсах с музика, всичко, но бях запевчик на ротата, аз давах тон. И пеех в мъжкия хор на училището. Диригент беше, композитор и диригент, Тома Бялов.

През август 43-та година България осиротя – почина цар Борис.²³⁸ Мойто мнение като млад човек – един мъдър цар. Три пъти Хитлер го вика на аудиенция и му е удрял с юмрук да прати войски на фронта, той му е казвал следното: „Мойта участ е много зла. Аз по убеждение съм германофил, моите генерали са англофили, а войската ми е русофили. Докато съм жив, български войник няма да иде на фронта!“ Той почина и така се случи, че аз, заедно с 11 мои колеги бяхме почетен караул при неговото тяло, изложено в „Александър Невски“. Три дена подред. Караулът беше разположен в една от стаите на Народното събрание, и през два часа двама души при краката и двама при главата. Цяла България денонощно вървят, плачат, реват, старци идват: „Помните ли, Ваше величество, кота еди коя си?!“ През

²³⁸ На 28 август 1943 г.

време на Първата световна война. Много тежко! Денонощно. И след това, след трите дена, аз и доктор Велчо Родев от Шумен, двамата вземахме един огромен венец и присъствахме на самото опяване. Огромен. От името на военното училище. Свърши опялото, поставихме го на ковчега, качиха го на един лафет и шествието тръгна за гарата. След него вървеше моят випуск, който тогаз беше старши випуск. До гарата. Пред гарата свалиха саркофага и ние минахме в церемониален марш. На гарата. От там те го качиха – Кочериново, Рилския манастир. Там го заровиха, ние не ходихме. Ходихме на панахидата през февруари месец.

Дали докато бях в училището имаше прояви на нелегалност? Никакви! Не-е, изключено беше! Но имаше свободно изразяване на симпатии. Например Йордан Агов – синът му сега е някакъв политик, на Асен Агов баща му, да. Той открито заявяваше своите симпатии към Англия, без да се притеснява. И ние го знаехме това нещо. Имаше един Стефан Гагов, от Русе. Той изявяваше симпатии към червените генерали на Съветския съюз. Нищо повече. И никой не беше преследван за това, смятахме го за нормално. Например двама от нашите преподаватели, аз го казах, изразяваха по различен начин становището си. Хаджиев, Станчо Хаджиев се възхищаваше от танковите удари и чували на Гудериан, а капитан Ацев казваше: „Господа, и двете страни хвърлят огромни сили, не се знае на кой ще бъде победата!“

Бяхме един месец, февруари 44-та година, в Ниш. Там имаше една немска артилерийска школа, ходехме за обмяна на опит. Офицерите, на които задавахме по-конкретни въпроси да разберем какво е тяхното впечатление, казваха: „*Нихтс! Нихтс!*”²³⁹ Няма да говоря!“ Един капитан беше началника, той беше ужасен от руската артилерия – 48 часа барабанен огън. Казва: „Господа, можете ли да си представите това?“ И говореше се, че офицерите, които беха изпратени в тая школа, са нещо психически увредени от положението на Източния фронт. Ами те беха разхитители. Защото ние, артилеристите, пестехме, чрез способа на наш‘та стрелба пестехме снаряди. А те не пестеха. Те казваха: „Щом оръдието застане, бам-бам-бам-бам, започва.“ „Бам-бам“, ама един снаряд струва 300 лева! Те нямаха като нас – малък мерник, голям мерник, вилка, и тогаз да почнат. Това може да си го позволи само голяма държава. Други способности не можахме да открием. Те нямаха стрелба с отскок. Ако тука това е хълмът и противникът е тука²⁴⁰, ние оттука не може да го видим. Затова нагласяме стрелбата така, че снарядът да се удари леко в земята, да се вдигне във въздуха, и във въздуха да се взриви – и да поразии с шрапнел противника. Това немците го нямаха. Наш‘те са го измислили все с оглед на пестене на мунициите.

Така. Аз получих назначение в 3-ти дивизионен артилерийски полк,²⁴¹ град Пловдив. Бяхме произведени на 3-ти март 44-та година, 63-ти Беломорски випуск. В нашия випуск имаше всички специалности. Аз съм артилерист, да. Разпределиха ме в 3-ти дивизионен артилерийски полк, Пловдив, моят роден град. Дадох отпуската. Когато се явих пред командира на полка, полковник Попненчев²⁴², той ми каза: „Подпоручик, всички пловдивски полкове са

²³⁹ Nichts (нем.) – нищо.

²⁴⁰ От другата страна на хълма.

²⁴¹ Най-общо за полка виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 350; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 202-204.

²⁴² Полковник Васил Далакчиев Попненчев е роден на 8 декември 1894 г. в с. Медвен, Сливенска област. Завършва Военното училище 1917 г., подпоручик от 1 юли 1917 г. Полковник от 1 октомври 1942 г. От 1944 г. е командир на 3-ти дивизионен артилерийски полк, с който участва в Първата фаза на войната. Награден е с орден „За храброст“ IV ст. 1 кл. и съветски орден „Александър Невски“. След войната е в щаба на 2-ра армия (1945 г.) и в щаба на 1-ва армия (1946 г.). Уволнен е през 1946 г. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 116-117.

изнесени от града във връзка със зачестилите бомбардировки на американската авиация. *Затуй заминавайте в село Куклен, там е вашето Второ артилерийско отделение*²⁴³!“ Командир на отделението беше майор Димитър Попов. И още през лятото на 44-та година 3-та дивизия, пловдивската,²⁴⁴ заедно с 5-та²⁴⁵ от Плевен, предприеха една акция срещу партизанското движение. Те от север на юг, ние от юг на север. Имаше сведения, че бригадата на Иван Врачев²⁴⁶ около Копривщица се активизира да превзема Копривщица. Отидохме, завързаха се боеве, паднаха жертви и от едната, и от другата страна. Дали аз лично участвах? Разбира се! В сражения? Не, не. Спешени, бяхме спешени. Встрани от нашето отделение беха четирима души партизани. Двама войника паднаха – от съседното отделение – и четирима души партизани. И се прибрахме. Това е август. Акцията беше два дена и се прибрахме.

Видяхме ги партизаните – да, разбира се. Трима души. Трима души там до една горичка ги разстреляха. Как стана това? Ми как да става, изправени: „кр-р-р-р“. Вижте к’во, България беше превърната в бойно поле от тези комунистически групи. Бойно поле, пищяха селата! И тогаз войската се намеси ама ѝ дойде нанাগорно. Войската е за това. Войската където мине, огън и жупел. Това е положението.

Кой ги плени? Имаше един поручик Илиев, командир на съседната батарея, от Пазарджик – той. Командирът на артилерийското отделение заповяда: „*Изправете ги там до дърветата и Илиев, разстрел!*“ „*Кой ще излезе?!*“ Ония излезаха зарад – даваха 50 000 лева на глава. Двама души.²⁴⁷ Да, да, те изпълниха разстрела на тримата. Ние бехме надясно от тях. Не, аз самият не съм имал личен контакт с партизаните. То стана престрелка, за 5-10 минути работа и продължихме нататък. Съседната батарея, Илиев. Пред нас, пред нашия фронт никой не излезе. Ние слезнахме в Клисура. И това продължи до 9-ти септември. Стана 9-ти септември, военният министър Иван Маринов²⁴⁸ издаде заповед – защото на 5-ти септември

²⁴³ „Калибърът на оръдията ни беше седем и половина сантиметра, „Круп“. Те са леки полски оръдия. Гаубиците беха в друго артилерийско отделение – в 1-во. Обикновени оръдия, с конна тяга. Планинските оръдия беха в 3-то артилерийско отделение, базирано в Асеновград.“ – цит. И. К. П.

²⁴⁴ Под този номер в Българската армия е 3-та пехотна Балканска дивизия. Тук вероятно Иван Кръстев Петков има предвид 2-ра пехотна Тракийска дивизия.

²⁴⁵ Под този номер в Българската армия е 5-та пехотна Дунавска дивизия. Тук вероятно става въпрос за 9-та пехотна Плевенска дивизия.

²⁴⁶ Иван Ганчев Врачев (Максим) е роден на 21 януари 1921 г. в Копривщица. От 1938 г. е член на РМС, а от 1940 г. на комунистическата партия. През 1942 г. е арестуван за кратко в казармата, а през 1943-1944 г. е партизанин и командир на отряда „Георги Бенковски“ и заместник-командир на едноименната бригада. Участва във Втората световна война като командир на гвардейска рота в 27-ми пехотен Чепински полк и е ранен при Крива паланка. След войната прави военна и политическа кариера, през периода 1960-1962 г. е началник на Генералния щаб на БНА, достига до звание генерал-полковник. Заема виши държавни, партийни и обществени постове и е награждаван с различни ордени и отличия, **Ташев, Т. Министрите на България, 1879-1999.** с. 94-95.

²⁴⁷ „Кой ги разстреля? Тези двама души, един циганин и още един – осъдиха ги на смърт. Единият беше някакъв католик, а другия Трънски – знам че Трънски се казваше – от съседната батарея.“ – цит. И. К. П.

²⁴⁸ Генерал-лейтенант Иван Кръстев Маринов е роден на 6 януари 1896 г. в София в семейството на генерал-майор Кръстьо Маринов. Завършва Военното училище през 1916 г. и Военната академия през 1930 г. Подпоручик е от 12 март 1916 г., генерал-майор от 6 май 1943 г., а генерал-лейтенант от 18 ноември 1944 г. Участва в Балканската и Междусъюзническата война като доброволец. След това постъпва във Военното училище. След завършването му участва в Първата световна война. След войната е началник на Разузнавателния отдел при Щаба на войската (1935 г.). Военно аташе в Париж и Лондон (1936-1939). Началник-щаб на 3-та армия, началник на Снабдителния отдел в Дирекция на Гражданската мобилизация (1939 г.). От 13 януари 1942 г. е командир на 6-та пехотна Бдинска дивизия в Сърбия, а от 4 юни 1942 г. е командир на 15-та пехотна Охридска дивизия в Македония. Назначен е за министър на войната в правителството на Константин Муравиев (2-9 септември 1944 г.). В това си качество взема участие в преврата на 9-ти септември, като преминава на страната на ОФ и се включва в завземането на властта. Още на 9-ти септември с указ № 16 на новите регенти е назначен за главнокомандващ на Българската армия, какъвто остава до 12 юли 1945 г. Награден е с орден „За храброст“ IV ст., 2 кл. III ст. I кл., орден „За Военна заслуга“ II ст. и съветски орден „Суворов“, I ст. След войната е главен

Съветския съюз обяви война на България,²⁴⁹ дотогаз имахме дипломатически отношения, той обяви война, обаче военният министър издаде заповед: „*Нито един изстрел срещу Червената армия!*“ Заляха България. Това на 9-ти и на 10-ти. На 11-ти по обяд в Куклен пристигна един „Щаер“, открит. Вътре четирима души партизански командири, с патрондаши и с шмайзери. Арестуваха всички офицери, мене включително. И ни заведоха в Държавна сигурност, в Пловдив. Там се събрахме към 50 човека, от целия гарнизон. И си говорим, шегуваме се – че довечера ще ни изведат и ще ни ликвидират. Обаче към 5 часа влезе един партизанин с червена студентска шапка и носи грозде, хубаво грозде. Друг един след него носи тава, по една филия хляб. Раздадоха, даже се шегувахме, че за „*Бог да прости!*“. Излязоха те и веднага влезе един снажен офицер без пагони. Български. „*Господа, извинявайте, Вие сте наши народни командири! Безотговорни елементи са постъпили много погрешно! Извинявайте много! Тръгвайте за вашите части, стягайте частите и тръгвайте за фронта, щото германците са на границата!*“ Абсолютен обрат. Чакаме разстрел! Това беше полковник Българанов²⁵⁰. Отидохме, пригответихме и заминахме.

Слезнахме в Кюстендил. Там получихме заповед, че нас ни предават към 9-ти пехотен полк, който вече води боеве на Деве баир²⁵¹. Иван Бонев, точно така, командир.²⁵² А аз като малък израснах в ръцете на Иван Бонев, щото той живееше на 100 метра от нас. Много ме обичаше. Той беше един грамаден мечок, много сърдечен човек.²⁵³ И така започнах боевете. Преспяхме в село Невестино²⁵⁴ в Осогово и на другия ден – качихме се на Деве баир. 9-ти пехотен полк беше вече тръгнал към Крива паланка да води боеве. Така, Деве баир, Крива паланка, Стражин. Първата позиция, където се задържахме много, беше Стражин – едно грамадно плато, по което минава пътят Кюстендил-Скопие. Там поседяхме към 12-15 дена. Стреляхме от време на време, но какви боеве е водил 9-ти полк, ние не виждаме, артилерията не вижда. Само офицерът-наблюдател, който е напред, само той вижда.

инспектор на войската и началник на бойната подготовка (1945-1946). През 1946 г. преминава в запаса и заема важни дипломатически постове. От 1963 г. до смъртта си е заместник-председател на Военноисторическото научно дружество. Умира в София на 18 август 1979 г. Най-общо за него виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 89; **Ташев, Т.** *Министрите на България, 1879-1999.* с. 278-279; за назначаването на Маринов в кабинета на Муравинов и ролята му по време на преврата на 9-ти септември виж: **Везенков, А.** *9 септември 1944 г.* София, изд: „Сиела“, с. 165, с. 208-212

²⁴⁹ За обявяването на войната виж: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България.* Том 3, с. 631; **Везенков, А.** *9 септември 1944 г.* с. 173-176.

²⁵⁰ Боян Петков Българанов е роден на 20 октомври 1896 г. в Шумен. Член на БКП от 1920 г. Участва в подготовката на Септемврийското въстание (1923 г.). От 1924 г. е в ръководството на Военната организация на ЦК на БКП. През същата година е заловен и осъден на смърт. През 1926 г. присъдата е заменена с доживотна, а през 1933 г. получава амнистия и заминава за СССР, където учи в Международната ленинска школа. През 1936 г. се завръща нелегално в България и от следващата година става член на ЦК на комунистическата партия. През периода на Втората световна война е един от организаторите на партизанското движение и член на Централната военна комисия при ЦК. През 1942-1944 е пълномощник на ЦК на БКП при Върховния щаб на ЮНОВ. В началото на 1944 г. е член на Главния щаб на НОВА и командир на I Въстаническа оперативна зона (ВОЗ), а по-късно на II ВОЗ. От 22 октомври 1944 г. е назначен за помощник-командир на 2-ра армия. От 12 април 1945 г. е заместник-началник на Военното училище. Награден е с орден „За храброст“ IV ст. 2 кл., „Св. Александър“ III ст., м. с. съветски орден „Червено знаме“. След войната прави кариера в армията и милицията и заема висши държавни и политически постове. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 27.

²⁵¹ За сраженията при височината Деве баир виж бел. 138, както и разказите на Венелин Попов, Владимир Матев, Дяanko Марков и Стефан Славов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната.* Том 1.

²⁵² За полковник Иван Бонев виж разказа на Борис Гърнев и бел. 135 в него, както и разказа на Венелин Попов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната.* Том 1.

²⁵³ „*Още повече, аз членувах в организацията „Юнак“ и във вечеринките вземах дейно участие.*“ – цит. И. К. П.

²⁵⁴ Село Невестино е административен център на едноименната община в Кюстендилска област.

Тук се случи едно политическо събитие. Една вечер ми звънна телефона и се обажда вече помощник-командира на полка. Това беше един фелдфебел-школник от нашия полк, който го правят помощник-командир – комисар. И ми каза: „Подпоручик Петков, във вашата батарея утре ще дойдат 15 души партизани от Борисовградската, Първомайската чета²⁵⁵. Приемате ги във вашата батарея!“ Извиках фелдфебела на батареята, казах му: „Утре ще имаме гости, 15 души, трябва да има оборудване за тях, облекло, храна и така нататъка!“ И на другия ден, към 9 часа, войниците шетат около оръдията и аз гледам – идват. Една група в разсипан строй. Един грабнал пушката в ръка, друг под мишница, трети като гега, въобще... И отпред върви един черноок мъж, казваше се Димитър Дойнов, отдалеч вика: „Шефе, идваме!“ Като ми каза така, аз реших да действам. Пристъпих две-три крачки и изревах: „Мир-р-рно!“ Те се спряха. „Драги войници, от този момент се намирате пред лицето на врага! За всяко неизпълнение на моя заповед, едно единствено наказание – разстрел!“ „Слушам!“ „Строй се!“ Те взеха да се бутат. „Ти излез отпред, ти мини отзад!“ – строи се. „Вълков! – Димитър Вълков беше подофицера – Трима души на първо отделение, трима на второ, трима... – ги разпределих – Вие тримата към обоза! От днеска преките ви командири са ефрейторите, които са командири на всяко оръдие! Всяко оръдие има командир. И почна ежедневието – аз работя в мойта палатка, войниците шетат. Аз от време на време отивам, правя забележки, така-а-а... Дойде вечерта. Прибрах се аз, при мен идва телефонистът Йозо. Всяка батарея зад оръдията има телефон, който държи връзка с наблюдателния пункт, пряка телефонна връзка. Идва при мен, беше много страхлив телефонистът. Защото над позицията шареше един „Щорх“, лек самолет, немски, разузнавателен. И виждахме как навърже няколко бомби и ги пуска. И Йозо се изправи и ми вика: „Господин подпоручик, искам да ти кажа нещо, ама ме е страх!“ Викам: „Как ще те е страх, бе! Нали сме дошли на фронта, що ще те е страх?! Дошли сме да умираме, това трябва да го знаеш! К‘во има да ми казваш?!“ Той си облиза устните: „Ами, ония говорят нещо за теб!“ Аз се сетих кои са ония, но се направих на ударен. Викам: „Кои ония, бе?!“ „Тези, дето днеска дойдоха. Те не спят с нас, ами се отделиха отделно.“ „И к‘во казват?“ „Ами двама души викат: „Т‘ва копеле е много курназ, ама ще му видим сметката!““ Викам: „Няма никакво значение, свободен си, отивай си!“ Той ме поздрави и си отиде, нищо не каза.

Сутринта строих цялата батарея. И отново: „Ние сме на фронта да защитим нашата страна, която до вчера нейните интереси беха да бъде съюзница на Германия, днеска тези интереси са други. И ние в лицето на германските войски виждаме наши неприятели. Ще воюваме на общи основания!“ Така въобще една родолюбива реч. „Има ли някой нужда от пари?“ – питам. Аз получавах много пари, няхах за какво да ги харча. „Аз господин...“ „Аз!“ – пушачите. „Нá на тебе, нá на тебе!“ Трима души от партизаните – и те. Вечерта идва Йозо: „Господин подпоручик! – ама е оживен. Оживен, оживен, не е омърлушен. – Искам да ти кажа нещо! Ония си промениха приказката!“ „Какво, бе?“ Викат: „Гледай го бе, гледай бе, истински командир! Грижи се за нас, щото каза: „Тази вечер да се раздаде на всички сухи партенки!“²⁵⁶ Не стига, че се грижи за нас, ами и пари ни дава! Истински

²⁵⁵ В периода 1894-1947 г. днешният град Първомай се нарича Борисовград.

²⁵⁶ „Казах на фелдфебела: „На всички раздаваш сухи партенки!““ – цит. И. К. П.

командир!“ И така, адаптираха се. Никакви спорове, никакви неприятности. Подчиниха се напълно на порядъка в батареята. Аз не познавах никой от тях, след войната нямаше и как да се видя с тях. Нямаше, щото така се случиха нещата – аз по затвора, след това в Кюстендил, и изчезнах от Пловдив. Като се върнахме, от пловдивската гара до полка на ръце ме носиха партизаните. Е, не само те – и другите, всички: „*Ур-р-р-а!*“ Това беше първият политически акт – среща с партизаните.

Но – има едно голямо „но“! През тези дни, докато стоехме, в моята палатка дойде зъболекарят на полка. Един мобилизиран зъболекар, Васил Василев от Пазарджик, който е завършил в Дрезден. В два часа през нощта ме събуди, вика: „*Ванка, ставай да вървим!*“ Викам: „*Къде бе, къде т'ва?!*“ Казва: „*Отсреща бе, е къде са, на 50 метра! Аз съм завършил в Дрезден.*“ „*Защо бе, Василе?!*“ „*Как защо бе?! Дойдоха хора от Пловдив и казаха, че теб и мен ни търсят в затвора!*“ „*Защо ще ни търсят?!*“ „*Акцията в Средна Гора!*“ Казвам: „*Василе, аз не мога да бъда изменник! Аз воювам, ако е рекъл Господ да оживеея, връщам се и к'вото искат! Но изменник...*“ „*Недей, бе бате-е-е...!*“ „*Не!*“ „*Добре, лека нощ!*“ Излезе и аз повече не го видях. Избяга ли, разстреляха ли го – нищо не знам. Не съм чул.

Свършиха боевете на Стражин, почнаха боевете за Страцин²⁵⁷. Един костелив орех за тази фаза на войната. Зъбери, които препречват пътя. Опита се 9-ти пехотен полк с два три шурма, ония се окопали, никой не може да ги пребори. И помня, че дойде на помощ Парашутната дружина.²⁵⁸ В туй време 9-ти пехотен полк получава заповед да заобиколи Страцин отляво, от юг и да излезе в гръб. След 9-ти пехотен полк тръгна и мойта батарея. Няма път, няма нищо. Късна есен, започват да падат слани. Отклонихме се от снабдителните пътища. Два дена няма боеприпаси, няма за конете – наш'те оръдия се теглят с коне порода „Першерон“, с дебели крака, тежки коне, всеки един кон на ден изяжда по 6 кг. ечемик. Няма с к'во да ги храним. Отслабнаха. Късаме листа от дърветата, обаче те са осланени, не щат. Издадох заповед: „*Никой няма право да посегне на неприкосновения запас!*“ Всеки носи в раницата неприкосновен запас – пакет сухари и нещо там – кашкавал...

На втория ден осъбваме пред река Пчиня. Мен ме настига куриер и ми връчва заповед този ден най-късно до 12 часа за излезна на позиция на шосето Щип-Скопие и да чакам нова заповед. Сега, река Пчиня не е от мащаба на Марица, по-малка е, но много пълноводна. В гъста гориста местност. Конете – вир-вода. Къде войниците помагат на оръдията, къде само с конете, изморени – стоят. Би трябвало да ги наметнем с чулове, ние нямаме чулове. Мръзнат. Влезе един войник, с прът – отчупихме – намери брод. Първото оръдие мина, второто оръдие мина, третото оръдие мина, четвъртото оръдие²⁵⁹ тъкмо влезе в талвега – конете закъсаха. Викам на войниците: „*Шпори! Шпори!*“ На ездачите на конете, с шпори да... Без да се колебае, хвърлих шинелата, „цамбур-цамбур-цамбур“ – до тука. Под оръдието. „*Айде! Ъ-ъ-ъ!*“ – излезе. Вир-вода, хвърлих ризата, курката, облекох шинела. Куртката дадох заедно с шинела – останах по риза.

²⁵⁷ За Страцинско-Кумановската настъпателна операция виж бел. 139 и цитираната там литература.

²⁵⁸ За тези събития виж спомените на парашутистите Никола Костадинов и Петър Томов, публикувани в първия том на изданието: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и кратката история на Парашутната дружина, **Мечков, И., Костадинов, Н.** *Парашутната дружина*. София, изд. „Пропелер -92“, 1998.

²⁵⁹ „*Да, точно така, батареята има четири оръдия.*“ – цит. И. К. П.

Сега, не знам тая пътека – нищо не знам напред какво има. Казвам на двама души: „*Отивате 500 метра напред, да разузнаете пътя!*“ Тъкмо тръгнаха, и като чувам едно ято птици: „ф-р-р-р-р“, „ф-р-р-р-р“ и мините, един залп мини: „б-а-а-а“ – пред тея двамата. Погледнах ги, те бяха легнали и се изправиха. Значи има някаква цел там. Едно мостче, малко мостче, германците го наблюдават. Аз се чудя откъде го виждат германците, скатът е така – откъде го виждат?! Какво се оказа? Встрани от нашия брод една запустяла воденица, никой не я е погледнал. Двама войници отишли да пикаят – гледат вътре двама с една радиостанция. „Р-р-р“ – убиха ги.

След като минахме Ви казах, че трябва да тръгне батареята напред. След като обстреляха съгледвачите, разузнавачите, войниците се уплашиха – много се уплашиха. Аз усетих туй нещо и дадох заповед Ташо, мерачът на първо оръдие, да седне на третия впряг. Ангел Крайков, подофицерът, командирът на първо оръдие, да седне на втория, а аз седнах на първия и казах: „*Като ми видите ръката, че се спуска, пришипорвате конете и карьер тръгва и к'вото стане!*“ През мостчето. То едно мостче беше – сухо дърво, но мостче имаше. Реката остана отзад. Сега вече трябва да ги прехвърлим на позиция. Казах: „*Шпори!*“ Ритнах конете, потеглиха и аз отново чух облака: „фр-фр-фр-фр“ и издавам заповед: „*Скачай и залягай!*“ Сkochихме и легнахме. Ангел Крайков обаче се свил до раклата. Той е на средния впряг. И чух само, че каза: „*Оле, господин подпоручик!*“ – едно парче желязо²⁶⁰, като го почна от тука и го изкорми. Беше изтърбушен целият. Замина, оставихме го там, хвърлихме го, ние вървим напред.

Това Ви го казвам, защото след много години, 82-3-та правиме обиколка из страната с кола. И по обед, горещо време, слизаме на площада в Широка лъка. И видях, че има една чешма под една плачеща върба. Викам, чакай да пия една вода, студена. Отивам, наведох се, имаше един черпак и като взех да пия, и гледам – плоча за загиналите. На първо място – Ангел Крайков. И пуснах канчето. Бях го забравил. Единствената жертва от батареята.

Потеглихме, някъде към единайсет, единайсет и половина пристигнах на уреченото място. Обаче нямам снаряди. Казвам: „*Сега, ако евентуално отнякъде ме нападнат, аз не мога да се браня!*“ Имам по два снаряда на оръдие. Замръкнах и издадох заповед: „*Никой няма да спи! Тримата души – единият стои на пост, другият спи, третият почива!*“ И на всеки раздадох по 50 бойни патрона. Ако трябва да водим бой, ще водим пушечен бой. Нищо не стана, един ден мина така, на втория ден взе да превалива сняг. Мен ме втресе, получих температура. И гледам до синора малко трева останала, суха. Легнах на тревата и се завих с шинела. В температурата и в просъница чувам викове „*Ура!*“ Подскачат моите войници: „*Ура, господин подпоручик! Свърши войната!*“ – Първата фаза.

Станах, закачихме, потеглихме. Получих заповед да заведа батареята в град Куманово. Привечер пристигнахме в Куманово и аз постъпих в болница. На третия ден при мен дойде помощник-командирът на нашето отделение – Койо Коев, един шивач от Брезово²⁶¹. Едного му око беше бяло. Много кротък човек. И ми каза: „*Подпоручик Петков, идвам да Ви съобща, че по предложение на Вашите войници, представихме Ви за награждаване с орден „За храброст“!*“ Викам: „*Благодаря!*“ И помня, че той ми даде синята лента и аз я окачих на

²⁶⁰ Осколка от мината.

²⁶¹ Град Брезово е административен център на едноименната община, разположена в Пловдивска област.

ревера. За прегазването на река Пчиня. И то по предложение на войниците. То беше тогава в разгара на народовластието – войниците к'вото решат. Не помня колко дена стояхме, върнахме се, в Кюстендил се натоварихме и пристигнахме в Пловдив.

Командирът на полка ми вика: „Подпоручик Петков, на 30-ти ще се явите при мен да си получите заповедта за назначение – адютант на генерал Любенов²⁶² на фронта в Унгария!“ А генерал Любенов е моят кръстник. Няколко дена се завъртях въщи и на 30-ти отидох да си получа заповедта при командира на полка. Заварих трима офицери, партизански, с шмайзерите. Командирът на полка съвсем спокойно вика: „Тези другари чакат тебе, ще отидеш за една справка – казва – и след това ще дойдеи.“ Прибраха ме. Съд, Народен съд, доживотна присъда, пловдивския затвор, кюстендилския затвор. Пловдивския затвор най-напред. С полковник Бонев един до друг спехме. От едната страна спеше той, от другата страна спеше адвокатът Атанас Георгиев, който беше председател на организацията „Юнак“.

Съдиха ме заради акцията. Народният съд ме осъди, защото сме вземали участие в тази акция. Аз самият дали имам някаква конкретна вина? Ама няма ник'во значение! То не само мен – всички офицери от артилерийското отделение заедно с командира на отделението – 12 души. Да, Илиев също. Само че те го съдиха в Пазарджик. Предполагам, че е до живот, не знам, изгубих го от погледа си. Не, нямаше смъртни присъди. Не, ние бехме все пак фронтоваци и предполагам, че уважиха наш'то участие на фронта. Дали някой от другите имаше орден „За храброст“? Не знам, не мога да Ви кажа. Не мога да Ви кажа и в Плевенската дивизия какво направиха там. Ние няхахме контакти. Между нас остана цялата Средна гора почти. Знам, че командира на 5-та дивизия генерал Христов го разстреляха на 9-ти септември в Плевен.²⁶³ Но това са, факти, които... слухове.

Баща ми как прие събитията около 9-ти септември и моята присъда? Аз нямам впечатления, щото не бех въщи. Аз бех извън. Бех офицер и бех на служба. Той не ги посрещна добре, но тъй като е членувал в помощна организация, събирали са пари и имаше един адвокат там в нашия квартал, който оглавяваше партията, казваше се Иван Фъсов. Беха приятели. До последния момент беха приятели. Но когато започнаха да ме съдят, баща ми дойде и ми каза: „Сам си действай, сам се защитавай!“ Ами какво да ми каже друго?! Няма на кого... Първата редица на салона бяха наредени „черните забрадки“. На Народния съд. Майки на убити, на загинали. Като свърших да говоря, те всички скочиха, взеха да ме прегръщат. Аз им казах: „Моите 22 години, ето ги. Аз съм на 22 години, каквото трябваше да направя за моята страна – направих го. Моля ви се, разполагайте с моя живот както намерите за добре“. И скочиха, и взеха да ме прегръщат. Признаха, признаха достойнството и честността

²⁶² Генерал-майор Васил Миленов Любенов е роден на 11 август 1896 г. в Пловдив. Завършва Военното училище през 1917 г. – подпоручик от 1 август 1917 г., полковник от 3 октомври 1942 г. Служи като командир на дружина в Кавала (1941 г.), командир на 58-ми пехотен полк (1941 г.). С МЗ № 166 от 10 ноември 1944 г. е назначен за командир на 3-та пехотна дивизия, с която участва във Втората фаза на войната срещу Германия. За проявени командни качества е повишен в звание „генерал-майор“ на 5 май 1945 г. Награден е с орден „За храброст“ III ст., 2 кл. и орден „Св. Александър“ III ст., м. с. Уволнен е от армията през 1948 г., **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 87.

²⁶³ При събитията около преврата на 9-ти септември командирът на 3-та армия генерал-лейтенант Никола Христов е убит във Варна, а в Луковит, на път от София за Плевен, на 12 септември е убит командирът на 4-та армия генерал-лейтенант Атанас Стефанов. Виж най-общо: **Везенков, А.** *9 септември 1944 г.* с. 362. За смъртта на генерал-лейтенант Стефанов виж по-подробно: **Чолакова, М. (съст.)** *Генерал-лейтенант Атанас Стефанов (1891-1944): Личен архив.* Велико Търново, изд. „Абагар“, 2001, с. 16.

на един млад български офицер, който няма нищо общо с решаването на такива големи задачи – България да воюва или да не бъде член на Тристранния пакт. Това са големи въпроси. Въобще този Народен съд беше един фарс. Една Германия загуби седем души виновници, България загуби стотици.

Мина време, това вече е март 45-та. Минава надзирателят и пита: „Кой от вас иска да работи?“ Казвам: „Аз искам да работя!“ „К‘во искаш да работиш?“ Викам: „Баща ми беше шивач, ако има шивалня.“ „Има шивалня, ща запиша.“ И действително, отидох в шивалнята. Обаче като отидох в шивалнята – книгата под мен, аз без книга не мога. Георги, един Георги, бил е подофицер в жандармерията, съден. Той беше шеф: „Абе – вика – от тебе ник‘ва файда няма!“ Викам: „Защо бе?!“ „Ами ту шиеш, ту четеш.“ Викам: „Нищо лошо няма, бе!“ Обаче казал на директора: „Тоя не ми трябва.“ Вика ме директорът и вика: „Георги не е доволен!“ „К‘во да правя?!“ „Отивай си в килията!“ И се прибрах.

До този момент аз не знаех, че директорът на затвора е бил приятел с баща ми. Никой не ми казва. Нито майка ми, която ми идваше на свиждане, щото ние живеехме срещу затвора, носеше ми храна. Някъде след месец ме вика директорът. И вика: „Не може така, ти си млад човек, не бива да стоиш в килията и да ходиш само с полковник Бонев на разходка! Трябва да работиш нещо!“ Викам: „Ами аз исках да работя, ама Вие ме върнахте, спряхте ме!“ „Нещо друго не щеш ли?“ Казвам: „Искам! Няма ли възможност да отида в библиотеката?“ „В библиотеката ли? Що в библиотеката?“ Викам: „Искам да прочета цялата ваша литература, за да разбера защо съм в затвора тука!“ Натисва копчето, влезе няк‘ъв, вика му: „Иди кажи на главния надзирател да дойде!“ Главен надзирател беше един много разбран човек, Бояджиев. Много години е лежал в затвора като комунист. И директорът вика: „Бояджиев, ще изкараш онзи от библиотеката, този ще отиде на негово място!“ И така стана. Това беше април, май, вече не мога точно да се сетя...

Почнах да чета аз. Херцен²⁶⁴, диалектическият материализъм²⁶⁵ – голямо учение! Всичко се променя, всичко се променя!²⁶⁶ И когато една промяна натрупа достатъчно критична маса, получава се ново качество.²⁶⁷ Например тенджерата с вода. Слагаш я на печката, тя почва да ври и става на пара. Голяма теория! И на базата на тази теория този главорез Сталин е казал две мисли, които аз съм ги запомнил, въпреки че е виновен за милиони жертви. Едната мисъл е тази: „Който не чете, изостава! Който изостава, го бият.“ И другата мисъл: „Идеите стават материална сила, когато завладеят масите.“ „Бре-е-ей! – казвам – Добре бе, аз не мога да навържа нещата!“

Около библиотеката се върти един – циганче ли е, едно черно от Карлово. Съдено от Карловския Народен съд, за какво, не знам. Влиза, излиза... И един ден гледам – започнаха

²⁶⁴ Александър Иванович Херцен в руски социален философ, писател и публицист. Роден е на 6 април 1812 г. в Москва. Около средата на XIX век Херцен напуска Русия завинаги и прекарва остатъка от живота си като емигрант в различни европейски страни. Умира на 21 януари 1870 г. в Париж. Философът е определян като „баща на руския социализъм“.

²⁶⁵ Диалектическият материализъм е философско направление, което Карл Маркс и Фридрих Енгелс създават през XIX век на базата на трудовете на по-ранни немски философи като Хегел и Фойербах. Диалектическият материализъм получава допълнително развитие през XX век в СССР и е философската основа на марксизма.

²⁶⁶ Както твърди един от основните закони на диалектиическия материализъм, законът за единство и борба на противоположностите.

²⁶⁷ Както твърди един от основните закони на диалектиическия материализъм, законът за количествените натрупвания в качествени изменения.

да коват някъви лозунги. И го питам – Спас се казваше – викам: „Спасе, к'во правиш, бе?“ „Абе, приближава 9-ти септември, ще честваме първия свободен 9-ти септември.“ И аз с целия си акъл – до този момент кореспондирах с мой приятел, Вие познавате ли Дянко Марков²⁶⁸? Така, неговият приятел Веселин Тенев, те двамата беха изстребители. Веселин Тенев е мой приятел, личен. С него си кореспондирахме. Пиша му писмо и между другото пиша: „Тука настана голямо оживление, готвят се да празнуват първия 9-ти септември, който е свободен, колко е свободен – казвам – историята ще покаже.“ И давам това писмо, ама не го давам да мине през затвора, викам: „Спасе, ти излизаи навънка – викам – пусни това писмо!“ Той излиза. От затвора излиза навънка. Виждам, че ходи навънка. И той го дал на директора. И като влиза директорът – ужилена оса. Мисля че беше преди 9-ти. „Ти, неблагодарник, ти...!“ К'во да кажа – мълча. „Марш в килията!“

Минава септември, минава октомври, минава ноември, спряха ми храната, допълнителната, от къщи. В затвора едно канче попарено зеле, нищо друго! Някъде през декември месец, щото беше вече студено, идва главният надзирател, вика: „Иване, ела, че директорът те вика!“ Чукам, влизам. Друг път той ме посреща бих казал любезно, този път нещо пишеше. „Добър ден!“ Никакъв отговор. По едно време вдига главата, вика: „Е, сега доволен ли си в килията?“ Викам: „Не съм доволен!“ „Еми как ще си доволен, като нямаш акъл в главата?“ Аз си мълча. „Трябва да се поправиш!“ Като каза: „Трябва да се поправиш!“ – аз веднага знам какво ще последва, викам: „Добре, как?“ „Ние виждаме, че ти се движии само с полковник Бонев в колелото на затвора.“ Викам: „Да, защото съм израснал в неговите ръце! Ние бехме комиши.“ „Не, не, вие си говорите някъви работи, искам да знам к'во си говорите!“ Викам „Ами извикайте Бонев, питайте го!“ „Абе, ти на луд ли се правиш бе?! Искам ти да ми казваи к'во си говорите!“ „Другарю – казвам – верно, че аз се движам с полковник Бонев, верно, че си говориме. Ако аз установя, че някои от приказките на полковник Бонев не са прави, не са верни, аз ще му кажам. Но това да говоря с него, па да дойда после при вас – изключено! Аз съм завършил военно училище!“ „Марш, говедо!“ Втори път ме изхвърли. Това е декември месец. По Коледа ник'во свиждане, ник'ва храна. Януари хвана много студено. В килията няма отопление. Там сме към 12 човека.

В началото на февруари, някъде към... вечер зимно време се мръква рано. Отваря се вратата и викат: „Иван Петков, събери си багажа и излизай!“ Нещата вече се беха поуспокоили, защото измъкваха хора от затвора, които не се връщаха вече – изчезваха. Събрах си одеялото, и едно късо палто имах по-дебело, и излезнах. Вънка заварвам още пет човека, аз съм шестият. Във затвора бехме трима от един и същи випуск. Двама пехотинци, Иван Тодоров и Григор Атанасов, и аз артилерист. Там беше и Райчо Райчев, околийският управител на Панагюрище, и Раско – баща му беше разсилен в гимназията, той беше шеф на легионерите. И ни поведоха в ковачницата. Имаше железарска работилница. Там ни заковаха за глезените по една верига – пранга. На рамото. С един милиционер, лангър-лангър-лангър, вече е мръкнало. Пеша. Питаме милиционера: „Къде ще отиваме?“ „На гарата.“ Отидохме на гарата – оп на влака, слизаме на гара София. Влизаме в интендантството. Има една стая и там разбираме, че сме за Кюстендил. За пръв път чувам, че отиваме за Кюстендил! Преспяхме

²⁶⁸ Виж разказа за участието му във войната в: Голев, К., Гяурски, М. (съст.) *Ехо от войната*. Том 1.

там, на другия ден ни качват на влака за Кюстендил. Влакът за Кюстендил пълен с жени от селата наоколо, които са дошли на пазар в София. Като ни гледат, само бай Райчо беше възрастен, ние всички – млади момчета на 22-3 години. И разбираме, че кюстендилският затвор е определен за такива, които са безнадеждно непоправими – от всички затвори в България. И за наказание всеки един от нас в отделна килия – два метра на един... и едно прозорче. Едно голо легло, желязно, маса и стол, кофа за пикаене. Във влака жените като разбраха, че сме затворници, като взеха да кълнат: „*Тея комунисти, бог да ги убие, бе!*“ Едната дава баница, друга дава пиле, хляб, милиционерът се хвана за главата.

Постъпихме в затвора-а-а. Това е февруари някъде, по средата. Директор на кюстендилския затвор бил бивш горски, земеделец, не комунист. Главният надзирател Давидко, партизанин от някъва чета там. Един абсолютен дивак, психопат, Давидко. Февруари, март, април, май... юли – шест месеца, шест месеца трябва да стоим в единичните килии. Обаче на петия месец става нещо. Преди това при всички излизания пускаха ни заедно всички. В тоалетната се събирах с един доктор Михайлов от София, един Руди – германец от София, и пеехме песни на няколко гласа.²⁶⁹ Просто шлагери, познати песни пеехме. Без да знаем, че един от надзирателите ни е слушал през това време. И в началото на юни, отваря се вратата и викат: „*Излизай! Отивай при директора!*“ Влизам при директора, затварям – Иванко и Гришата.²⁷⁰ И аз се изправям. До директора стои на стол един господин – достолепен, костюм, бяла риза, връзка. И директорът: „*Сядайте бе, има столове, седнете!*“ Сядаме ние. „*Това е – казва – инженер Цанков. Той е директор на водния синдикат. Исква да говори с вас.*“ Ние мълчим. Почва Цанков: „*Господа, аз знам, че Вие сте завършили военното училище. Знам, че имате положен държавен изпит по топография. Знам, че може да ни помогнете, искате ли да работите при мен?*“ Такъв обрат в ситуацията никой от нас не очаква. С доживотни присъди сме ние. Мълчим. „*Отговаряйте, бе!*“ – вика директорът. Гришата се обади пръв: „*Аз – казва – не искам да работя, искам да лежа.*“ „*Отивай си в килията!*“ Ванко тогава се обади и вика: „*Аз искам да работя!*“ И аз: „*И аз искам да работя!*“ „*Добре, инженер Цанков, предавам Ви ги, вземете ги, к'вото трябва правете с тях!*“ „*Господа, елате с мене!*“ Качи ни на автомобил. Какви обрати! И ни заведе в инженерството. Представи ни на двамата инженери – инженер Тошмаков и инженер Рунев. „*Даваме ви един документ – че господата еди кои си, работят така, така и...*“ Накара разсилния да ги завери при директора на затвора. Свободно движение в трите околии – Кюстендилска, Радомирска и Пернишка.

Извика ме в канцеларията на другия ден и ми каза: „*Задачата е следната: има спуснат план да прокопаем напоителни канали не знам колко километра. Първото село, което отидете, село Сирищник*²⁷¹ – това е родно село на Георги Първанов. Да, бившият президент

²⁶⁹ „Един германски младеж, той беше към 30 и няколко годишен. От София. Не знам как е попаднал там. Не-е, не е военнопленник. Немец, по 9-ти септември арестуван. И защо е бил съден, къде е съден – не зная. Усетих, че е бил бояджия в София по професия. Доктора, доктора – Михайлов, той беше някъъв фелшер, така му викаха, доктора. Докторът беше, доколкото знам, учил в немско училище, щото с Руди говореха на немски. Ние там малко се опознахме, щото нямаше време – 10-15 човека за 10 минути, изпикаваме се и обратно. Обща тоалетна.“ – цит. И. К. П.

²⁷⁰ Съвипусниците на Иван Кръстев Петков от Военното училище, които заедно с него са преместени от Пловдивския затвор в Кюстендилския.

²⁷¹ Село в община Ковачевци, Пернишка област.

– отивате и се представяте на кмета Кръстьо!“ Отидохме, представихме се, уговорихме се. Посочи ни къде ще живеем. На другия ден пред вратата на баба Стоена жени и мъже с кошници в ръката. Баници, яйца, пилета – всеки гледа напоителния канал да мине покрай неговата градина. Село Сиришник, след това село Друган.²⁷² В село Друган друга история. Пак отиваме при кмета, един Крум. Като му отварям вратата, той като ни видя, отвори едно чекмедже и изкара един „Парабел“ и го сложи на масата. И вика: „Мамата ви ще разгона, ако мръднете от селото!“ Ние го гледаме и викаме: „Защо да мръднем, ние идваме да работим.“ „А, ще работите?!“ „Да, ето писмо.“ „А, добре, опичайте си акъла!“ Почнахме да работим. В нек’ви зеленчукови градини работихме. Ние мерим с лата и бусола. И нанасяме на милиметрова хартия. Туй, което нанесем за десетина дена, връщаме се в града, нанасяме го и го даваме на инженерите. Пестим много време. Те проектират вече. Крум вика: „Вие там, където ще отидете, сградата е недовършена. – То лятно време. – Няма ток.“ Ванко вика: „Що няма ток?“ „Щото къщата е нова, пък няма кой да прекара ток.“ Ванко вика: „Ми ние ще го прекараме.“ „А стига бе, ще го прекарате!“ „Ние ще прекараме, бе!“ „Ми щом на него ще прекарате, що не дойдете на мене? И мойта нова къща няма ток.“ „Добре, утре ще ти прекараме.“ Викам на Ванко: „Как така, бе?“ „Аз знам!“ Прекарахме ток и там дойде 48-ма година.

Тито напусна Коминформбюро.²⁷³ Всички затворници ни дръпнаха и ни прибраха. Обаче в края на 48-ма година, на 30-ти, аз излезнах. На 30 декември 44-та година ме прибраха, на 30-ти декември 48-ма година излезнах. Ванко излезе 20 и няколко дена преди мене. Излежахме. А, те даваха на всеки 2-3 месеца помилвания. Това са политически присъди. Доживотно бяхме осъдени, за четири години излезнахме. Гришата, и той излезе след мен. Дойде баща ми да ме вземе.

Баща ми съсипан, направил много борчове, моралният удар – абсолютен. Пропадна всичко. Продадена къща, под наем, той шивач, сестра ми в Учителския институт, аз никой никакъв, за да работя. И като вечеряхме първата вечер, той ми вика: „Ваньо, сега трябва да поговорим вече като мъже!“ Викам: „Да, тате, кажси.“ „Според мен – каза – ти трябва да напуснеш Пловдив.“

Викам: „Защо ще напусна Пловдив, това е моят роден град?!“ „Това е твоят роден град, обаче сигурно имаш освен приятели и неприятели. Няма да те оставят на мира! Ще те пратят на лагер!“ Викам: „Ами къде да отида?!“ „Не знам, мойто момче, ти вече решавай!“ През деня стоя вкъщи и се чудя к’во да правя. Малката ми сестра работи на гара Кричим – там има голям консервен комбинат. Връща се и се смее, и вика: „Бате, уредих ти работа!“ Викам: „Стига, не се шегувай!“ „Запознах се с един инженер, който отговаря за строежите по жп гари от Пловдив до Бургас. В Бургас почват да строят нов завод и имат нужда от работници.“ Викам: „Заминавам!“

Оттук нататък започна много интересен втори мой живот. Аз съм автор на четири книги, автор съм на една стихосбирка, аз съм основателят на клуб „Бургас“ към нашия съюз²⁷⁴.

²⁷² Село в община Радомир, Пернишка област.

²⁷³ За тези събития виж също разказа на Борис Гърнев в настоящия том на изданието и бел. 206 в него.

²⁷⁴ Съюзът на възпитаниците на Военните на Негово Величество училища, Школата за запасни офицери и родолюбивото войнство и гражданство. По-подробно за тази организация виж: **Рухчев, Н.** *История на Съюза на възпитаниците на Военните на Негово Величество училища, Школата за запасни офицери и родолюбивото войнство и гражданство.* София, изд. „Балкани“, 2008.

Негов дългогодишен председател. Сега съм почетният му председател. През 97-ма година основах последния хор, който водих 10 години – хор „Един завет“.

* * *

Немците какво впечатление ми направиха като противници? Нямаше време за такива разсъждения. Всичко беше подчинено на фронтовото поведение. Преданост на туй, което трябва да бъде на фронта, нищо друго. Събрания-мъбрания там, приказки – не. Щото всичко беше наша власт.

Не, освен с немци, с други не сме се сблъскали – нито с албанци, нито с усташи или бандеровци.

Не-е, при нас на фронта руснаци нямаше.

Какво беше отношението между различните командни нива в нашата армия? Между офицери и войници? Офицерите как се държаха със своите подчинени – с войниците? Нормално, ние водихме боеве с ариергардни части. Голямата колона се движеше в друга посока, от юг на север. А тея, с които воювахме, те беа ариергарди, които пазеха голямата колона. В мойта батарея нямаше ник‘ви проблеми. Един се опита – готвачът – опита се да създаде суматоха на втория ден, като застанахме на позиция, с един кон, запъхтян дойде и взе да вика: „Танкове, танкове, танкове!“ Всички се уплашиха, но аз знам, че вляво от мен, откъдето той смята, че идват танкове, там беше 2-ра дивизия²⁷⁵. Не може да бъде! Вземах пистолета и викам: „Млък! Обратно, марш!“ Той си сви раменете и т‘ва беше. Иначе ще се разбягат войниците и не може да ги събере човек. Трябва да бъдеш с пулса на ръката на войника! Войникът да разбере, че ти изпълняваш онова, което искаш от него. А не няк‘во привилегировано положение на офицера. Да си пуши цигарата.

Войниците от нашата армия как се отнасяха към своите командири? В Първата фаза нормално, Втората фаза се разбунтуваха.²⁷⁶ Около Ниш. И там много хора загинаха. Там Земеделският съюз направи работата, разбунтува войниците, че ние няма какво да правим извън границите на България. И не искат да заминават. Обаче там Фердинанд Козовски²⁷⁷ се намеси активно, разстреляха много войници. Нямам впечатления, при нас беше всичко спокойно.

Какви бяха отношенията между самите войници? Нямаше проблеми. Те бяха всички мобилизирани – улегнали хора. Май месец мобилизирахме един набор – мисля, че беше 24-ти или 5-ти, и беа улегнали хора, които беа по границата с Турция, и ги вземаха при нас. Нямаха ник‘ви проблеми.

Какво ми е впечатлението от политическите командири? Аз нямах досег с тях, освен този досег с Койо Коев, който ме посети в болницата. На полка беше школьник, да. Казваше се Каламов.²⁷⁸ Бил е школьник – аз не съм го заварил, казаха ми колеги – и го направиха по-

²⁷⁵ 2-ра пехотна Тракийска дивизия.

²⁷⁶ За тези събития виж също разказа на Борис Гърнев в настоящия том на изданието.

²⁷⁷ За него виж бел. 164 в разказа на Борис Гърнев.

²⁷⁸ Христо Георгиев Каламов е роден на 16 април 1922 г. в село Свежен, Пловдивска област. Член на РМС от 1938 г. Завършва ШЗО през 1943 г. От месец юни 1944 г. е партизанин и военен инструктор в 1-ва Средногорска бригада „Христо Ботев“. От 26 септември 1944 г. е помощник-командир на 3-ти дивизионен артилерийски полк и участва в Първата фаза на войната в състава на 2-ра пехотна дивизия. Награден с орден „За храброст“ IV ст., 2 кл. След войната служи в БНА, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 69.

мощник-командир на полка. От Пловдивско. Не, нямам впечатления от неговата дейност. Аз не съм го виждал въобще. Знаех го само по име. Това говори, че в школата за запасни офицери не е имало достатъчно проверка на кадрите, които са приемали. В Школата за запасни офицери се промъкнаха много комунисти.

Какви бяха отношенията между различните части в нашата армия? На артилерията с пехотата и парашутистите? Нямам впечатления. Аз с пехотата нямам досег. И не съм чул. Полковник Бонев по-късно, из затвора като разговаряхме, полковник Бонев лично със шмайзер на гърдите и с една малка група е спрял цяла рота немци на Деве баир. За което беше провъзгласен за почетен гражданин на Кюстендил. Тогаз въодушевлението от Червената армия беше всеобщо. Защото тя мачкаше като валяк немските войски. Особено след операцията около Яш – Яш-Кишиневската операция.²⁷⁹ Там те премачкаха маса немски дивизии и се отправиха на югозапад. И това всенародно въодушевление се усети през всичкото време, докато пътувахме от Пловдив на запад – стреляха войниците. Не можехме да ги озаптим. Изразявах радостта си от това, че сме заедно с руснаците. Обаче при нас руснаци не се мернаха. Не.

Ние не сме били в населени места, освен Куманово. Пехотата е тази, която... Артилерията въобще е облагодетелствана в тази насока, тя е отзад, там където е тишина. Ние преспахме в едно село – Невестино, и в Куманово.

Дали имах войници от друга народност в батареята? Не, нямах! Само българи – нямах, даже и мохамедани нямах. Чисти българи.

Досег с местното население? В Македония нямахме. Войниците отиваха в околните села и купуваха ракия. Ама аз не съм имал досег с македонци.

Дали съм виждал някой друг освен Ангел Крайков да загива? Не! Не знам, не знам, вероятно е имало от пехотата. Аз съм далече, аз съм на километър-два назад. И само по телефона контактувам с командира на наш'то отделение. Който командва батареите. Наблюдателите също са напред. Те са трима души – офицер наблюдател, един планшетист и телефонист. Вие войник не сте служил? То няма казарма, да. Собствени наблюдатели, от батареята. И те завършват специална школа, да могат да водят това наблюдение и този планшет. Планшетистът не е офицер, той е ефрейтор. И един телефонист. Ето, те са тримата. Дали добре се справяха със задачата си? Ами не съм имал упрек, че батареята стреля в нашите позиции. На Деве баир, в съседното отделение на майор Рашков имаше един поручик Златев. Той се опита, когато Рашков е бил на няк'во съвещание, а пък пехотата е поискала огън, огнева подкрепа – имало е друг офицер – Лютов, но Генчо се е намесил да командва и изсипал един залп в редиците на наш'та пехота.²⁸⁰ И като са дошли – така ми разказват – като дошли с една кола трима партизани, едвам са го спасили!

²⁷⁹ Яш-Кишиневската операция (20-29 август 1944 г.) е настъпателна операция на Червената армия срещу войските на Третия Райх и Румъния на територията на съвременна Молдова. Операцията завършва с обкръжение, разгром и тежки загуби за силите на Оста. В резултат от нея пътят към Румъния и Балканите е отворен пред съветските войски. Яш-Кишиневската операция се счита за една от най-успешните съветски операции във Втората световна война и е наричана „Яш-Кишиневската Кана“. Съветската пропаганда я величае като един от „Десетте сталински удара“ – серия от мащабни стратегически операции, проведени от Червената армия през 1944 г. За операцията и нейните резултати виж най-общо: **Харт, Б. Л.** *История на Втората световна война*. с. 570-571.

²⁸⁰ За други такива случаи виж разказите на Иван Николов Петков, Надежда Русенова-Марева и Славчо Андреев в настоящия том на изданието.

Дали съм виждал да загиват противници в резултат от нашия огън? Това е далечна работа. Видях само на Страцин – тея зъбери там – видях един немски войник как го носеха, целия накъсан. И наш'те му викат: „*Фриц, Хитлер капут! Хитлер капут!*“ „*Найн!*“²⁸¹ *Найн!* – той вика – *Найн!*“ На ръце, в платнище го носеха. Наш'те войници го носят! Да му оказват помощ някаква. Те се закачат с него, той продължава да вика „*Найн!*“

Не, не съм виждал други пленници. През гората как придвижвахме оръдията? Ами как?! С коска тяга. Два дена бехме направо хвърлени на самотия. Имаше изпитания, обаче ги преодоляхме. Дето Ви казах, издадох заповед никой да не посяга на неприкосновения запас. Два-три дена може да се гладува и нищо няма да ни стане.

Дали е имало някакви издевателства над нас в затвора? След като влезеш в затвора, никой не посяга на затворника, никой! На нас никой – даже като ни арестуваха – на нас никой не посегна. Само като ме заведеха във военния затвор и имаше един началник на затвора – капитан Иванов. Те след това го съдиха за мародерство. Той обра часовниците на офицерите и ми скъса синята лента – на ордена „За храброст“. Той беше мобилизиран. Разбрах, че бил няк'ъв македонец – капитан Иванов. Не мога да кажа дали беше комунист. Дали са ни подлагали на някакви изтезания по време на следствието? Не-е! Ние когато се върнахме и започнаха да ни съдят, вече атмосферата в България беше овладяна. Нямахме случайни разстрели, нямахме отвлечения. Т'ва беше октомври 44-та година – България пропищя! Особено в София вилнееше един македонец – пропищяха, пропищяха от него – Лев Главинчев.²⁸² Чували ли сте? Лев Главинчев, запомнете! Заедно с Тодор Живков се били разположили една „тройка“²⁸³ в Славянска беседа, хотела. Сума офицери е разстрелял! Лев Главинчев. Той се сгоди след това, от вестника разбрах, за една Лили Кацкова, сестра на моя съвипусник, с който седяхме на един чин, и която мен ме вдъхнови да напиша първото стихотворение! Лили Кацкова, литераторка. По-късно прочетох във вестника, че тя върна годежа на Лев Главинчев, вероятно като разбра какви мръсотии е вършил той. Това беше главорезът на българското офицерство в София. Тя върна годежа чрез вестника. Беше в един вестник – не мога да си спомня кой – беше редактор. Тя завърши литература. Те са от Кърджали, македонци също. Но македонци родолюбци. Бащата беше адвокат. А Любо по-късно – чудехме се ние – Любо как се измъкна, та отиде във Виена, това е било благодарение на Лев Главинчев, той е помогнал. Защото от нашия випуск трима души отидоха във Виена – Любо, Митко Свиначев и Людмил. Избягаха там.

²⁸¹ Nein (нем.) – не.

²⁸² Лев Николов Главинчев е роден в Охрид на 19 април 1903 г. Член е на ВМРО (обединена) от 1926 г. През 1936 г. получава петнайсетгодишна присъда, която според едни източници е свързана със съчастието му в криминално престъпление, а според други – с антивоенна дейност. Амнистиран е през 1940 г., а от 1941 г. е член на БКП. Член е на Централната военна комисия при ЦК на БКП (1942-1943). Командир на I ВОЗ (май-септември 1943 г.). Сътрудник на Главния щаб на НОВА (1943-1944), От януари 1945 г. е началник на специалната служба към 1-ва Българска армия, виж най-общо: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 42. След войната служи в Министерство на вътрешните работи и Гранични войски. През 1951 г. получава 5-годишна присъда и е изпратен в Белене. След Априлския пленум е реабилитиран и прави политическа кариера като депутат и член на Централната контролно-ревизионна комисия на ЦК на БКП. Изключително противоречива фигура в историята на Македонското революционно движение и на БКП. За личното му участие в екзекуции по време на вътрешните борби между различните крила във ВМРО, както и след преврата на 9-ти септември се носят множество легенди, а Главинчев е сочен като един от основните палачи при смяната на властта.

²⁸³ Тук изразът е използван по аналогия с „тройките“ на НКВД по време на сталинските репресии от 1937-1938 г., когато извънсъдебни комисии от трима души действали като орган за углавно преследване и фактически като инструмент за политическа репресия.

Дали съм виждал военни престъпления на фронта? Не, не, не! Ние не сме имали допир с германци. Василев, Василев само, зъболекарят, каква му беше съдбата, не знам. Нашите войници дали са извършвали някакви мародерства? Не, не! Не, нашите артилеристи не.

* * *

Какво стана с мен, когато дойдох в Бургас? Ами угнетен от положението, в което изпаднах, реших, че трябва да търся нов път. И този нов път го намерих в самообразованието. Почнах да ръководя малки групи, и понеже още от първия ден попаднах в градски хор хорист, самите хористи ме поканиха да пея в катедралния хор. И тези приятели полека-лека-лека, дет' се казва, ме поеха и много бързо завърших един курс – окръжен, завърших втори курс – национален, явих се на държавен изпит. Явих се на изпити за редовен преподавател по музика и през 56-та година получих диплом за призната квалификация. И станах един от асовете хорова диригенти в Бургас. Това мога да Ви кажа. Аз работех в областта на художествената самодейност. Пенсионирах се като диригент на градския хор в Карнобат през 82-ра година. Почетен член съм на филхармонията в Катовице.

Имам син, който е композитор и от 30 и няколко години живее в Германия. Завърши при Марин Големинов²⁸⁴. Дъщеря ми е професор по пиано и оглавява катедрата в Колумбийския университет в Колумбия. В Колумбия, защото отидоха с мъжа си там на работа. Той беше челист, доцент по чело, обаче почина, тя остана там. От нея имам една внучка, от сина ми имам двама внука. Имам правнуци – двама. Да са живи и здрави!

Червена нишка в моя живот – всичко, което съм правил в моя живот, съм го правил със съзнанието, че съм бил възпитаник на Военното училище!

Интервюто проведе Константин Голев

²⁸⁴ Марин Петров Големинов (28 септември 1908 – 19 февруари 2000 г.) е български композитор, диригент и общественик.

ИВАН НИКОЛОВ ПЕТКОВ

„Там утрепаха едно наше отделение цялото. Като го хакне един снаряд – цялото отделение на един път отиде. Пет човека си отидоха, той отделонния командир беше от Пазарджишко – Мокрище, казваше се Петър Кънев, той бе 20-ти набор. Жена му го изпращаше там на Пазарджик на гарата с детенце в ръките и тя беше бременна. И там го утрепаха.“

Иван Николов Петков служи в 47-ми пехотен Ардински полк в Беломорието. Сражава се във Втората фаза на войната срещу Германия, като картечар в състава на същия полк, на територията на Унгария и страните от бивша Югославия. Ранен е при Драва. Записът е направен в двора на кръчмата на село Черничево на 9-ти август 2013 г.

Казвам се Иван Николов Петков. Роден съм в село Черничево на 24-ти октомври 21-ва година. Родителите ми с какво се занимаваха? Ами земеделие, с к'во да се занимават?! Земеделие. Четири деца бяхме. Двете починаха, останахме двама. Като деца починаха, да. Сестра ми е в Димитровград. Бащата почина след туй – 38-ма година почина баща ми. Бяхме на 14-15 години.

Дали баща ми се е сражавал в Първата световна война? Разбира се! И в Балканската война се е сражавал. В Гърция е бил. Да, в Гърция е бил, и я ходих в Гърция, войник служих.

В казармата отидох 41-ва година на 15-ти септември, в 47-ми полк, Ардино.²⁸⁵ Как протече службата? Еми добре протече, бе! През лятото ни вдигнаха в Беломорието. На 15-ти май 42-ра година ни вдигнаха от Ардино, осем дена пътувахме до Дуганхисар – пеш. В Дуганхисар съм стоял пет месеца. Пет месеца съм стоял на Капитан Петко в селото.²⁸⁶ Там бяха такива – гагаузи гърци. Гагаузи. Българите са били изселени и тех ги настаняват, от Турция са ги изгонили тия гагаузи. Абе, гагаузи са там. Българи, но говорят турски. Както са към горе, Добруджа.

Ами добре протече службата, бе, хубаво бехме там! Охрана, на граничарите бехме мощни. Полка ни остана в Шепчих²⁸⁷, разбираш ли? 47-ми полк, 1-ва дружина остана в Шепчих. А нас, 1-ва рота от полка, от дружината, и един картечен взвод ни пратиха предна охрана на полка. Защото Суфли²⁸⁸, Фере²⁸⁹, Димотика²⁹⁰, това беше неутрално. Германците се стягаха

²⁸⁵ 47-ми пехотен Ардински полк.

²⁸⁶ Доганхисар (гр. Есими) е родното село на капитан Петко Войвода, намиращо се в район на град Александруполи (бълг. Дедеагач), област Източна Македония и Тракия, Република Гърция. На местния диалект името на селото се произнася като Дуганхисар.

²⁸⁷ Единственото село с подобно име в Западна Тракия, за което се открива информация, е Шипша или Шипча (гр. Таксиархис), разположена в района на град Драма, област Източна Македония и Тракия, Република Гърция. Но това село се намира твърде далеч от района, в който действа частта на Иван Николов Петков според неговото собствено описание. Ташев също посочва като район на съсредоточаване на полка Гюмюрджинско, макар и за предходната 1941 г., **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 376. Ето защо вероятно става въпрос за друго населено място.

²⁸⁸ Софлу е град – център на едноименна община в област Източна Македония и Тракия, Република Гърция.

²⁸⁹ Фере (гр. Ферес) е град в община Александруполи, област Източна Македония и Тракия, Република Гърция.

²⁹⁰ Димотика (гр. Дидимотихо) е град – център на едноименна община в област Източна Македония и Тракия, Република Гърция.

да нападат тогава Турция. И ние бехме там помощ на граничарите. Ако нападнат германците, ние с граничарите заедно ще почнем, докато дойдат нашите части. Но не се случи тая работа, де. Размина се, и ние така.

Имаше партизанско движение, нашо и гръцко. Гемиджиеви имаше едни, беха от Ивайловград. Ама не се случи да се сражаваме с тях въобще. И с гърците не сме. Дали имаше бунтове на местното население срещу нас? Не, те беха много гладни, разбираш ли, даваха им три килограма брашно на член на семейството на месец. Ти разбираш ли, жив човек да пасе трева?! Три килограма, петчленно семейство – 15 килограма брашно за един месец. Такъв глад ги караше, така бяха закъсали тия хорица, не знам!²⁹¹ Такъва била политиката, к'во да ги правим. Какви ни беха отношенията с тях? Абе гледай сега, добри бе, нямаме нищо, въобще – така нещо сцепление да има, да се караме нещо – въобще! Въобще! Имаха някъде... Минаваха такива – нелегални, границата, хващаха там, ние ги вардехме, пуцат ги и така. Но с населението въобще сме нямали ник'во пререкание. Никой не се е оплакал от нас и ние на никого сме не направили нищо лошо. Репресии да сме извършвали? Не, не, не, няма. Партизани не съм срещал – нито гръцки, нито наши.

Татуйровката? В Шепчих е правена. Едно момче имаше, Михал – цял се беше надупчил. На ним, тука по ръките, дупчи. Абе той от Смолянско, от Острица имаше едно момче, той правеше тея работи. И я е така написах тогаз една буквичка е тъй. Викам: „Дупни бе, ей тука, бе Михале, да еба мама му да еба!“ И той почна „тък-тък-тък-тък“. Това са три лилии Туш. Мамка му да еба, вечера ми се поду, че горещо, е така стана ръката. И не излязя, виж – „42-ра година“. Ама цвете, бе – е такава. Там други момчета тушира той. Жени голи, не знам какви си, тука по ръцете, е и я викам: „Дупни и мене ей тука.“ Пишман станах, да еба майка му да еба! Поду се ръката, т'ва се обелива, начи горещо... че шинела... Комарите – кат врапчета. През шинелата го научукват. Къде вървиш? Ти си играеш бе, ти знаеш ли тея комари бе, ше те изядат, бе! С шинели вечер, бе! Наряд. Какво ще правиш! Ами ша пукнеш от жега, ша пукнеш – ако искаш. През шинелата ни го прекарваха – ей такива големи! Майтап си играете вие!

До-о-о началото на септември 42-ра година служих там. Аз служих съкратен срок. Взе-маха ме войник 41-ва 15-ти септември, и се уволних на 16-ти октомври 42-ра година. Щото нямах баща. И от Ардино занасям пълно бойно снаряжение до Дуганхисар. Значи такава горещина – асфалта течеше! Знаеш ли какъв асфалт имаха тогава гърците?! Тече, ботушите залепя. Да, като отивахме. Сетне като се върнахме, като дойдохме в полка, в Шепчих, за нас няма място къде да спиме. И ни пратиха там в едни села да пасем конете на полка. Там пък още по-голяма работа. Пак в Гърция – до Бокукево, до Боирджан²⁹², насам нататък. И изкарахме там. До... може би до 8-ми-10-ти октомври. Уволних се после, да. Цялият полк се прибрахме в Ардино. Цялият полк се прибра, цялата дружина. Щото те лятно време ги изкарват на лагер там – те хубави земи. Те – трябва да има окупация на българските части.

Дойдох си 42-ра година и карах тука до 44-та. Ами служител бех бе, служител. В Съвета работех там, Голямо Каменене²⁹³. И 44-та година на 18-ти декември ни мобилизираха за

²⁹¹ За глад сред гръцкото население на Беломорието виж също разказите на Димитър Ников и Йовко Вълчев в настоящия том.

²⁹² Тези населени места не са установени.

²⁹³ Село в община Крумовград, Кърджалийска област.

Втората фаза, за Унгария. Еми ожених се и след два дена заминах на фронта. Оставих жената нито мома, нито жена. Осем месеца, ранявах ме и така нататък – еби му майката! Ама к'во да разказвам бе, еби му майката! Т'ва са минали работи. Еми на 18-ти декември ни мобилизираха, дойде повиквателната.

Те ни мобилизираха непосредствено след 9-ти септември, обща мобилизация. Тогава, като почнаха още германците да отстъпват от Гърция. Га стана битката там около Сърбия, около Македония. И нас ни мобилизираха там, полкът, пак ни мобилизираха в Ардино. Отидохме, стояхме там 10-15 дена, германците ги изтеглиха от Ниш нагоре, минаха вече към Сърбия и казаха: „Петнайсет на сто ще уволним – вика – сега набора.“ И аз влезох в това число, понеже бях самичък, сирак – уволниха ме. Не, не, не сме влизали в сражения. Т'ва в Ардино стана. Те там вече идваха нашите части от Гюмюрджина²⁹⁴, от Беломорието, те тръгнаха зад германците. Ей тука наш'те в Бяла паланка ги пресрякаха. Имаше полкове от София и няка'в полк, Ангел Раев е участвал в тая работа там. Бяла Паланка, Крива Паланка, там до Ниш.²⁹⁵ Но те се върнаха.

И те германците, като минаха вече от Ниш нагоре към Хърватско, нас ни мобилизираха на 18-ти декември. И 19-ти вечерта сме пътували пеш от Бялград до позицията. С влака. Влака, от Кърджали ни качиха на влака. На позицията бехме на отбрана. Германците от тука, е-е до онея къщи там, имаше-нямаше. Имаше един канал – насам каналът, ние сме от тая страна, те са от оная страна. И на 27-ми март дойде заповед да се изтеглиме, и мене ме раниха. Като се изтегляхме вечерта ме раниха тука в крака. Закараха ме в полковата лечебница, от там ме закараха в 12-та обща армейска болница. Седях там 13 дена, и понеже е по-лека раната, 15 дена почивка на частта. И се върнах пак в частта.

Сражения, действаме отбрана. Вечер. Те са от оная страна, стрелят, ние от тая страна стреляме. Позиция, окопи, всичко – бункери и така нататък. Дали щурмувахме? Не, не, не – нито те, нито ние. Четири метра е канала, широк, дълбок, той е рибарник. Ей от там стрелят те, ние от тука. Ние сме в бункера, ние сме много добре, аз съм картечар. А те пехотинците, разбираш ли – ей тука е един, един е ей там, цяла нощ побиен като кол в тоя сняг. И живееха по двама души е така в едно окопче, под земята като къртици. А ние бяхме в землянка.

Аз съм картечар, тежка картечница. Мерач бе, няма значение дали си мерач, тя се вика прислуга. Кой мерач, кой подносвач, кой помощник, там се редуваш. И живеехме в землянка 13 човека, на нарове – бяхме много добре. Ама тея, пехотинците, ако знаеш какъв зор изкараха, мойто момче, вечер кат го нахака тоя сняг. И така трият краката, ринат снега в окопа. А ние имахме... Много добре беше там, цяла зима 75 дена няма мърдане.

Жертви? Не, не, не, там жертви... дадохме, чакай, знаеш ли, Ангел почина, първата вечер го убиха и тоя – Адърски! Абе, и то ги убиха наши войници. Наши войници. Абе наш'то момче първата вечер го убиха, разбираш ли. Той беше от Чирпанско, от Здравец²⁹⁶ – набор. Тяхната картечница беше малко навътре. Както са така окопите, ей тука – картечното гнездо е ей тука. И той отива там, и ляга да се огрее в землянката. Разбираш ли? Да се стопли. И тея

²⁹⁴ Гюмюрджина (гр. Комотини), град – център на едноименната община и на област Източна Македония и Тракия, Република Гърция.

²⁹⁵ Става въпрос за Бела паланка (център на едноименна община в съвременния Пиротски окръг на Република Сърбия). Крива паланка (център на едноименната община) се намира в Република Македония между Гюешево и Куманово, на главния път София – Скопие.

²⁹⁶ Село Здравец, днес в община Димитровград, Област Хасково.

от пехотинците, дето са на окопите така, щот малко той по-напред²⁹⁷ – смятат, че той е германец. „Сто-ой!“ „Пат“ – в челото. В челото и Ангел отиде. Първата вечер първата жертва дадохме. Да дойде да се стопли там нещо. И оня му тегли куршума, и тъй си отиде.

Пък Адърски, той беше свързочник, той от Пловдив, много хубав човек. Кат стрелят германците, скъсват връзката с окопите, телта. И той хваща телта, още един войник и вървят да свързват. И тия идват отзад, от тука идват. И от наш'те някъв войник гледа иде там – „там“ куршумът, и него утрепват. Знаеш ли колко момчета отиде така от наш'те си?! Наши бе, наши войници го утрепаха. Несъзнание... Разбираш ли?!

Сега от наш'та рота дадохме ние 6 човека убити. Ние сме – картечарите малко са по-назад. Разбираш ли? Ние сме тежка картечница, те под нашия огън шурмуват, атакуват. Разбираш ли? Те кат идат вече на нея позиция и ние ходим след тях. Щото ние поддържаеме огъня там. Те наш'те картечници „Максим-Шпандау“ се казваха. Брате, е га й туриш ограничителите, значи пиле не мо'е да мине – 215 патрона за една минута!²⁹⁸ „Ши-и-ит“ – отиде, брате, и ще те смете! Те бяха съветски картечници, тежки – 45 килограма е триногата, 18 килограма е тялото. Носиш го, мъкнеш го, атакуваш по тея балкани и вървиш – нема братче! И такива работи.

На Драва? Ами атакуват, разбира се. Ние дали атакувахме? Абе сетне, настъплението като почна, вече офанзивата на 30-ти март. Там дали атакувахме? Ами как! Абе яз бех тогава в болницата, другарите атакуваха, бе. Атакувах, после и аз отидох там. Ама то беше към края.

А га атакуват сега вече, като атакуват пехотинците, картечницата поддържа огън – стреля противника. И ония, пехотинците, под нашия огън настъпват. И като идат те, и като ги отблъснат, и нашите²⁹⁹ отиват ей там при тях. Те пак като почнат да настъпват, нашите подържат огъня. И ние сме по-назад малко. Дали нашите окопи са пред пехотинските окопи? Не, на едни са. На едни. Землянки имахме в бункера, наш'те картечници в бункери – три бункера имахме направени, брате, здрави. И вътре са добре нашите там. Руснаците ги правили, ние сменихме руснаците. На 19-ти срещу 20-ти сменихме руснаците. Земахме позицията ние. Руснаците отидоха на Будапеща, там вече на Балатон³⁰⁰ да се бият. От 19-ти януари, като вземахме вече позицията, до 30-ти март. А мене ме раниха га се изтегляхме на 27-ми март.

Абе как ме раниха, то и аз вече не знам, ама може би и да е за хубаво. Щото гледаха, предаваме позицията. Казаха: „Ние се изтегляме!“ Един войник има тука, един е-е-е на майната му. Хубаво, ама окопите бяха ей така и ние имаме едно мъртво пространство ей така малко... Тука са окопите. Ама окопите са пълни вода, жаби, змии, нямаш си представата! И аз бях отделение за командване. И тръгваме. Взводният командир остана да каже на оня взводен командир, дето ни заместват, разположението какво е на германците. И я викам на другарите: „Вървете, ще вървим от тука направо, няма да вървим от окопите, ше му еба мамата!“ Цяла зима вървиме, то е така малко, едни ливади – минеш, вече няма нищо. И тръгваме ние. Всичко, материална част, оръжие, картечници, работи, багажи... И таман излизаме така на билцето: „кр-р-р-р“ – една картечница. И то още е тъмно, разсъмва се таман, заранта. „Шат“

²⁹⁷ „Пехотинците са по-назад малко, наш'та картечница беше в гнездото. Е тука са окопите, той е е там до оградата. Да, ние сме изтеглени, да има по-голям обхват картечницата.“ – цит. И. Н. П.

²⁹⁸ Всьщност моделите на картечницата „Максим“ могат да достигнат повече от два пъти по-голяма скорострелност в минута. Виж бел. 456.

²⁹⁹ Картечарите.

³⁰⁰ За тези сражения виж бел. 178.

– от тука мина. „Айде... търкулих се, да му еба майката!“ Ей от тука влезе, от тука излезе. На левия крак бедрото. И от тука ме земаха в полковата лечебница, седехме там до 30-ти март. На 30-ти март почна офанзивата. Начи, голямата офанзива, вече е победата, на 30-ти март. И на 1-ви април дойде нареждане на полковата лечебница да се изтеглиме. Тия, дето бяхме там, ние в лечебницата бяхме 5-6 човека, тежко ранените къде ги пратиха не знам, а нас трима човека ни пратиха в Лобот³⁰¹ – 12-та общоармейска болница се настаняхме. Закараха ни там...

Отидохме там, мойто момче, ега погледнах – кому крака няма, кому главъта няма, кому ръката няма – ранени, германци, наши, ужас! Ега погледнахме, капитан Колев се казваше, от Пловдив, с един бастун, направен от сърна, иде, дигне, хване пулса – няма го. Покрие го. Айде, копаят яма и ги нареждат така като снопи – пръст, още един ред, пръст и още един ред. В болницата. В Лобот. Еби му майката! Викам му на тоя подофицер: „*Вървете да си вървиме, тука не биваме ние!*“ Това е вече 12-та общоармейска болница. Най-голямата, голяма болница. Тя се мести на три места. Беше в Нови Сад, в Белград, в Лобот и в Капошвар. Това е на три места, голяма болница – 700 души бяхме ранени. 700 души войници ранени, постоянно изписват, мрат и така нататъка. Голяма болницата беше тя. И отидохме там. А га видехме к'во става, викам на подофоцера: „*Върви да си вървиме ние, тука не биваме ние!*“ Вика: „*Не може, трябва да ви оставим!*“ И той отиде при Колев – Колев е доктора, началник на болницата. Той е от Пловдив, капитан – „*Господин капитан, така и така, карам едни войници, трябва да ги приемете!*“ А той знаеш ли к'во му рече? „*Виж ваш 'те войници, виж тея войници! Върви ги запиши там, да ги запишат, кога дойде ред ние ще ги обслужим, ти си заминавай!*“ Разбираш ли? Ние сме по-леко ранени, ама тея там, дето ги приема тоя доктор, нали ти казвам – единият му няма крака, другия главъта, другият краката, другият умрял и така нататъка. Другия червата му висят! Ужас ти казвам! Ти разбираш ли, да те е страх да гледаш!

И той отива да ни записва. Като почна да ни записва там, и пишем Иван Николов, Черничево там, Голямо Каменяне, не знам к'во си там, общината, там не къде – га умра да бият телеграмата. И по едно време там седи един капитан, и той ми е в гръб на мене: „*Ела тука бе, момче! Ти откъде си – вика – бе?*“ Викам: „*Я съм от Черничево.*“ „*А!*“ „*От Голямо Каменяне, общината.*“ „*Ти – вика – инженер Велчев познаваш ли?*“ А тука имаше тогава мина в Голямо Каменяне, и имаше един инженер Велчев, който е инженер на мината – „*Познавам го, той е един висок рус човек, симпатичен.*“ И вика: „*Аз във вашето село съм идвал. Сменях-ме едно агне там, в една къща срещу кръчмата – бай Диньо.*“ Викам: „*Да, бай Диньо, той ми е вуйчо на мене!*“ „*Така ли?! Ела тука!*“ И ме вкара в операционната. Да види к'ва ми е раната. Той капитан – на 16-та дивизионна болница командир, началник.

А га ме вкара в болницата – на един му режат крака от коляното нагоре! Я кат погледнах, се затресох и той ме фана – „шаг“ зад вратата, така ме сви: „*Извинявай, т'ва, дет се натъкна не се съобразих, както и да е!*“ Прегледа ме там, насам, нататък. Вика: „*Я ше те настаня сега тука в една стая, а утре ше те кажем на един капитан Ангелов. Я заминавам утре.*“ Тя³⁰² се мести и заминава напред към фронта. А тая болница остава, тя е голяма болница, ти казах.

³⁰¹ Лабод, село в район Надъятад, област Шомодь, Унгария.

³⁰² Изглежда става въпрос за някаква медицинска част.

И отидох там, настани ме, заранта ме зема един капитан Ангелов, и събраха ни осем човека в една стая, така, по-леко ранени. И на 13-ти април дойде капитанът, началникът, Ангелов се казваше: „*Иван Николов Петков?*“ „*Аз.*“ „*Петнайсет дена... и почивка на частта!*“ „*Еди кой си...*“ – тия по-тежко ранените, навътре – леко ранените, заминахме пак на фронта.³⁰³ Отидохме там, докато ги стигнем, на 500-600 километра – едвам ги намерихме. Ей такива работи.

Да, на 13-ти април се върнахме на фронта. Ами вече почна боят на Ястребец³⁰⁴ и вече там свърши. Там убиха дружинния командир на нас. Моя взводния командир го раниха и така нататък – там много жертви дадохме. Много полкове ги изтрепаха. Там беше ужас! И имаше, след т'ва разправят другарите, какви бункери, каква позиция. Тея германците, кога са го правили, един бог знае?! Еми дружинния раняват го, де да знам я как са го убили, аз не бях там. Там го убиха. Моя взводния командир го раниха. Взводния го раниха, щото... бе, той дели бунак... Той беше много хубаво момче,³⁰⁵ ама... Атакува с пехотинците заедно. Там отстъпят германците на Ястребец и пехотинците заминават. И той казва на наш'те другари, там на взвода: „*Ше вървим и ние, ше атакуваме заедно!*“ „*Абе, господин подпоручик!* – той беше от Ябълково едно момче, заедно набори бехме, заедно сме служили – *Абе, слушай сега – ние не можем да атакуваме с пехотинците заедно, да вървят пехотинците, ние ше поддържаме огън!*“ „*Не, не, не, тръгвайте!*“ И тия тръгват. Ега отиват от т'ва било ей там на онова било, германците правят контраатака. Кат почват с тея танкове, като го светне един снаряд тука в лявото коляно, капачаката му изхвърка, ляга – наш'те хвърлят картечниците, хукват надолу по едни лозя да бягат, той взима да реве: „*Помощ!*“ Германците, понеже там е било – така беше ямач нагоре, докато дойдат, и двама души се връщат от нашите другари с риск за живота, като го засурват по тея лозя ранен, долу в дерето, в болницата и...³⁰⁶

Дали бях там? Бях, разбира се, ама я бех отзад в обоза. В обоза, разбира се, бех ранен, я не мо'ем да... В обоза, разбира се, не в часта. На фронта си, ама си отзад, при прехраната.

Там утрепаха едно наше отделение цялото. Като го хакне един снаряд – цялото отделение на един път отиде. Пет човека си отидоха, той отделонният командир беше от Пазарджишко – Мокрище³⁰⁷, казваше се Петър Кънев, той бе 20-ти набор. Жена му го изпращаше там на Пазарджик на гарата с детенце в ръките и тя беше бременна. И там го утрепаха. И той наш снаряд го утрепа пак. Сигурно. Ама погрешка, бе! Погрешка. Защото има мерач. Наблюдателя. Той ходи с пехотинците, заедно с нас – заедно. И те дават координация на оръдията – че трябва да стреля ей там. Той смята, че там са германците, а те са наш'те войници, той не

³⁰³ „*Нас трима ни изписаха. Другите де да знам къде отидоха? Те по-тежко ранените не знам къде отидоха.*“ – цит. И. Н. П.

³⁰⁴ Става въпрос за силно укрепената немска отбранителна линия при селата Велики Ког, Ястребци, Хум и Мали Ког, известна под общото название „Позиция Ястребци“. В заключителната фаза на Мурската настъпателна операция (29 март-15 април 1944 г.) 1-ва Българска армия, подкрепена от съветски части води тежки боеве за завземането на позицията, които с известни прекъсвания продължават от 8 до 15 април 1945 г. До 15 април поставените от командването задачи са изпълнени и с това завършва Мурската настъпателна операция. Виж: **Андонов, Вл. и др.** *История на Отечествената война на България, 1944-1945.* Том 3, с. 161-165 и картата между с. 144 и 145; най-общо за цялата операция: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 253-256.

³⁰⁵ „*Той беше от Ябълково, Бойчо Киров, много хубав човек.*“ – цит. И. Н. П.

³⁰⁶ За сраженията на укрепената линия „Ястребци“ виж също разказа на Никола Шишков в настоящия том и разказите на Димитър Димитров и Петър Томов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната.* Том 1.

³⁰⁷ Село в община Пазарджик, Пазарджишка област.

може да види и наместо германците, бухат снаряд и на нас.³⁰⁸ И ги утрепаха там, цялото отделение отиде тогава там. От нашия взвод, 1-ви взвод. И шест човека, те бяха и Росен Матов и това другото момче – абе към седем³⁰⁹ души дадохме жертви ние. От ротата, от нашта рота. 33 000 души останаха костите им в Унгария!³¹⁰ 33 000 души! Бяхме 150 000 души армия на фронта.³¹¹ Като почнеш от Бялград, до-о-о...

Как протекоха сраженията на Ястребец? Ами там веќе протече... Там вече съсредоточиха цялата обща армейска артилерия. Цялата обща армейска... – 700 оръдия бяха, кат бяха 48 часа. Те, разбираш ли, тея големите оръдия – 50 килограма е един снаряд. И бяха, и ги разбиха германците, и се изтеглиха.

Какви траншеи, там линията „Маргит“³¹², „Нагитат“³¹³! Такива траншеи кога са ги изкопали, кога са ги направили, брате! На Ястребац всичко циментирано, бронирано, брате!³¹⁴ Като почнаха там тея, артилерията да бие, 48 часа, тея дето са останали в окопите, не е можал да се изтегли германец – умрял от детонацията! Разправяха там другарите, га отиват, както е стоял, така и си умрял. Нито ранен, нито нищо, от самата детонация. Там голям лобут беше! Там наградиха тогава, Русия награди нашта артилерия със златен медал – на Ястребац. 12-та артилерия. Те са големи оръдията – 50 килограма е снаряда! Там отидох при единия от наште, намерих там един набор, там се видяхме малко.

И от там веќе тръгнахме – това беше на 16-ти април, 17-ти, 18-ти – те германците веќе се изтеглиха, и тръгнахме да ги преследваме насам-нагатък. И сетне постояхме на позиция пак в Щригова³¹⁵, в Словения, в едно село и от там веќе като отстъпиха, и на 9-ти май капитулираха.

На 9-ти май... Абе беше голяма работа, в Марибор³¹⁶ вече официално ни каза помощник-командира. Ама аз, ние разбрахме още на 9-ти май. Ротният командир ме прати мене, щото я съм куц, вика: „Вървете с бай Кольо да вземете храната, да донесете ей тука на позицията. Защото – вика – с една двуколка не се знае довечера к'во ше правим.“ Отидохме ние там, намерихме домакинското и гледаме – една радиостанция. Радиостанция, предава, чукат от 12-та дивизия: „А! Германия капитулира, подписаха капитулацията!“ „Абе как?!“

³⁰⁸ За други такива случаи виж разказите на Иван Кръстев Петков, Надежда Русенова-Марева и Славчо Андреев в настоящия том на изданието.

³⁰⁹ Последните цифри, изглежда, се отнасят за общите загуби на ротата за цялата война.

³¹⁰ Всъщност това е приблизителният брой на общите загуби на Българската армия в Заключителната фаза на Втората световна война – убити, ранени и замръзнали. Според източниците общият брой на убитите възлиза на 10 753 души. Виж по-подробно бел. 454 и посочената там литература.

³¹¹ Общият брой на служилите в 1-ва Българска армия през Втората фаза на Войната срещу Германия заедно с попълнените след понесените загуби възлиза на около 120 000 души, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 310.

³¹² Втората силно укрепена полоса, пред която се изправят частите на 1-ва Българска армия в хода на Мурската настъпателна операция, **Андонов, Вл. и др. История на Отечествената война на България, 1944-1945.** Том 3, с. 142 и картата между с. 144 и 145; виж също картата в: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 253.

³¹³ Става въпрос за първата полоса на германската отбрана в Югозапдна Унгария, която частите на 1-ва Българска армия трябва да преодолят при започването на Мурската настъпателна операция, **Андонов, Вл. и др. История на Отечествената война на България, 1944-1945.** Том 3, с. 141-142 и картата между с. 144 и 145; виж също картата в: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 253. За завземането на двете линии и общия ход на операцията виж: **Андонов, Вл. и др. История на Отечествената война на България, 1944-1945.** Том 3, с. 147-167.

³¹⁴ За мерките, които германското командване предприема при укрепването на линията, виж: **Андонов, Вл. и др. История на Отечествената война на България, 1944-1945.** Том 3, с. 142.

³¹⁵ Село, център на едноименната община в Меджимурска жупания, Северна Хърватия. Селото се намира на около два километра от границата със Словения.

³¹⁶ Град, административен център на Подравски регион, Североизточна Словения.

Пък то едни заранта ни обстрелваха с едни мини, там що хора отидаха пак! Там на т'ва село. Същия ден те са капитулирали, те ни съсипаха!³¹⁷ И „Абе – вика – повтори к'во става?“ Оня повтаря, пише: „За Германия подписах генерал еди-кой си, генерал Жуков е подписал капитулацията!“ Т'ва е на 9-ти май вече. Я се връщам и викам на ротния командир: „Германия капитулирала, подписах капитулацията.“ „Как, мълчи!“ „Абе, няма к'во да мълчим, сега предадох! И ние бехме там – викам – колко души, взехме да гърмиме, едни хорá там!“

И така стана, и по едно време дадохме храната, наядохме се ние с бай Кольо – той беше 14-ти набор – върнахме се в обоза. И по едно време дойдаха и викат: „Иван Николов къде е?“ Викам: „Тука съм.“ „Върви, викат те!“ Кога отидох – цялата рота там. Ротният командир ми вика: „Слушай сега, начи има нещо, че германците капитулираха.“ Викам: „К'во няма, то туй се знае?“ „Ама тука сега с нас – вика – не можеш да вървиш! Ше идеш – сега ти нали знаеш къде остана домакинският обоз?“ Оттука може би на 7-8 километра сме минали само през деня – то много голямо било – един голям връх, пичката му майчина, ме праща да кажем да тръгне военния обоз. Военния обоз е оръжието, патроните.

И аз самичък – нито път знам, нито нищо. И я тръгнах. Къде ше идеш?! Ротата заминава – къде вървят, де да знам? И таман излизам от селото, гледам един там шумана.. У Българската армия има загубени офицери! Адин шумана и викам: „Сто-о-ой! Мръднеш, ща убия!“ Я смятам, че е германец или няк'ъв друг. „Не, не, недей, ше ме убиеш!“ „Абе к'ъв си ти, бе?“ А той седнал да кендза – той от 2-ра рота и него пращат да търси частта. Ама виж колко са домбй офицере? Да каже оня на 2-ра рота и нашият да тръгнат двама души да вървят. Оня праща самичък и на някъде, нит път знаеш – посред нощ – нито нищо. Ама ние тогава, като няма к'во да правим, седни там, еби му мамата, кога са съмне, върви къдет искаш.

Та там тая вечер щяха да ни убият за няма нищо! Га отидохме да търсиме обоза. И той с мене заедно. Двамата тръгнахме вече. „Знаеш ли пътя?“ Вика: „Знам кура му!“ През денят се обади там 12-та планинска артилерия и взе да обстрелва германците. Ама те там са две батареите. И пращат наряд, отцепление. И ние вървим в един дълбок път, никой не ни каза и парола. Вървиме двамата. А ние не знаем, че има там войници. Като минем ние над реката: „Сто-ой!“ – „Па-аг“. „Абе, чакай, ше ни убие, бе!“ „Парола?“ Пита ме парола, викам: „Абе, недей стреля, бе!“ Три пъти среляха! Хубаво, че беше дълбок пътя, та влезнахме там. По едно време се разбраме, дойдаха. Викам: „Да еба мама му да еба, ша на убие за няма нищо, бе! Какви сте такива пъзове тука сега?!“ И отидохме при тяхната част, те наклали един голям огън, офицерите насам-нататък, ама от оная страна така. Отидохме там, заведоха ме, казвам: „Така и така...“ – казах им какво е положението. „Ваш'те, обоза – вика – тука отдолу.“ Веднага отидохме, той нашият обоз, бойния обоз, заминал. Та за няма нищо щяха да ни утрепят тая вечер там.

От Ястребац до Марибор дали участвахме в нек'ви сажения? Не, не... Там, дето стана т'ва сражение, там дето ни натиснаха с едни минохвъргачки. Дето там капитулираха германците, това е 9-ти май. Това е третия ден на Великден. Великден и Гергьовден е било в един ден тогава 45-та година. И полкът се настанихме много части, в едни ливади сме там, отгоре така на билото се веят белите знамена – предават се германците. И офицерите там, щаба

³¹⁷ Виж по-долу в текста.

на дружината – всичко. Офицерите разгънаха картите насам-нататък, войниците там една ряка има, някои се къпят насам-нататък, то едно горещо, майката си е ебало. По едно време „виу-у-у“ – една мина, може би е-е-й там на онова било. „А!“ Обърнаха се там, к’во става, по-нататък друга. А там минава пътя за Марибор, насам-нататък, къде върви, на майната му.

Че га ни подбераха там тея мини, че га ни свиха там в това дере, в тея ливади! Е значи тогава как се разминах, е, като имаш късмет... Почнахме да се окопаваме, взех едно окопче да копам, излезе вода. Там едни ливади, мочурища, майката си е ебало! Преместих се на друго. Под една йелха – там мраве! На трето отидох, поизкопах малко, като лупна една мина в първото окопче, станах жива вода – то се напълни вода! И изтръпнах, викам: „Край!“ И подофицера е до мене, санитарния, викам: „Раниха ме пак!“ „Мълчи, натискай се!“ – Той ми го каза, санитарния. И си слагам ръката да видя имам ли кръв. Барах се – няма, и викам: „Еби му мамата!“

И там що хора утрепаха за няма нищо! И те, минохвъргачките – на камионите³¹⁸, разбираш ли? Като ни видят там, те се изтеглят вече, минохвъргачките на камионите, един лабут на нас. Значи кат почнаха отдолу, градушка от 12-та бронирана артилерия³¹⁹, да видиш коне как пищят! Какво нещо е животно! И има ли акъл, няма ли акъл? Наоколо тея мини вресчат, брате, тия коне реват, тоя народ, градушка пада, е така – мините! Минаха към 32-ри полк³²⁰ и колкото утрепаха... От наш’та рота не утрепаха там, тогава не дадохме жертви. Нали ти казвам, за секунди съм си отгървал живота тогава! Никой не сме загубили, там не. Там тея, артилеристите дадаха. Те бяха надолу от нас. От тука може би 3-4 километра надолу. Той голям мегдан!

Пу за тея мини, мама им да еба! А те имат чувствителни запалки. Ако срещне тука едно листо – гърми. Такива. И на камионите. Сетне като отидаха разузнавашито там да питат, населението вика: „Като видеха, че идват ваш’те части, те си тръгнаха.“ Слагат минохвъргачките на камионите, един лабут, запалят и заминават. И капитулираха, еба им се мамата. А той е бил тоя ден, като подписаха капитулацията. Разбираш ли? Вървят, дето по шосето има такива големи тополи, направил една стъпка, „у-у-у“ – о-оп, тополата задръстила пътя. От страните минирано.³²¹ Абе, ебали си майката!

Как посрещнахме победата? Дали се радвахме? Ами как няма да се радваш, бе?! Кой няма да се радва за победата?! Как няма да се радваш?! Войната свършва! Радваш се, не ами гърмене, викане, брате, до няма до къде.

Ами от там тръгнахме ние на 30-ти юни. И на 8-ми юли си дойдах. За 8 дена. Щото тогава от Белград ни качваха на влака. До Белград³²² ни качиха там, едно село, то е голямо село, ни качиха на една гара Домбовар³²³, ни качиха на влак. И до Нови Сад. Га дойдехме в Нови Сад, моста на Дунава е развален. Разбираш ли, не можем да минем! И от там вече пеш до Белград. Дойдахме до Белград, и от Белград кат дойдахме, вече нашия влак дойде.

³¹⁸ За подобен метод на прикриване на отстъплението на немските войски виж разказа на Никола Шишков в настоящото издание – той описва картечници и минохвъргачки, монтирани на мотоциклети.

³¹⁹ Вероятно става въпрос за бронебойна артилерия.

³²⁰ 32-ри пехотен Загорски полк.

³²¹ Сходно описание на мерките, които немските войски взимат при оттеглянето си, за да забавят настъпващите български части, виж отново в разказа на Никола Шишков в настоящия том на изданието.

³²² От Унгария до Белград.

³²³ Домбовар е град, център на едноименния район в област Толна, Унгария.

В Земун стояхме един-два дена. Вечерта казаха: „*Стягайте се, тая вечер заминаваме, ие пътуваме! Заминаваме си!*“ Стегнахме се, отидохме на Белград на гарата – чакаме да дойде влака. Чакаме, чакаме там, цяла дружина, колко сме – туй сме много хора, бе. Разбираш ли? Там обоз-мобоз, там шабове-мабове, всичко! Няма влак, да еба майка му! Я съм се подпрял на една каручка ей така, с раницата и съм задрямал. Разбираш ли – прав! По едно време нещо ми препечва, га погледнах – то се съмнало, слънцето пече. Гледам, около мене всичко там по земята легнали – кой насам, кой нататък. И по едно време гледам – влака иде, братче, композицията. Дойде, дадаха срок половин час. За половин час който се товари, товари, който се не товари, остава. Частите са много, иде друга композиция, трябва да се изтегляме. Какво брате за половин час, ние се товарехме за 15 минути! Аз на каруцата дето съм, и обоза нати-снахме, и другите: „*Айде вътре!*“ И кат ни подбра, брате, тоя влак, за 48 часа – Кърджали.

От Кърджали до Ардино пак пеша. Как ни посрещнаха в Ардино? Е, посрещнаха ни, разбира се там, управителя, речове, работи, далавери яко. И сдадахме, и оттам пак пеш до тука, до Черничево. За един ден и половина, то там са, де да знам кога тръгнахме, аз съм забравил, и направо, през Ардино, Ленище, Момчилград, даваш, ако намериш проход – намериш, ако не намериш, бухкаш и вървиш.

* * *

Немци имаше тука в село бе, тука имаше на границата немци. Преди 9-ти то имаше, 40-та³²⁴ година дойдаха, Крумовград беше пълно немци. Тука на поста имаше двама човека. Какви ни бяха отношенията? Ми държаха се много добре, бе, тогава немците. Ние бяхме заедно с тях, как?!

Като воювахме с тях, как ми се видяха като противници? С германците, с немците ли? Абе къде ше ги видиш бе, то те са нататък, а ти си тука. Абе нема такива... Те дето бяха ранени, там де бяха в Лобот, те бяха в отделна стая. Викаше сестрата: „*По-хубаво ги хранят от вас!*“ Немците. Тяхната разкладка по-хубава. Щото имаше момчета, плениха, га те се върнаха, бяха много доволни там от американците и от немците. Те бяха пленени от немците, ама те на американски части попаднаха тогава. Дойдаха си с американски дрехи, вика: „*Брате, така ни гледаха – хранеха ни, еби му мамата!*“ То има закон, „Международен червен кръст“ – значи щом те пленят и те ранят, и паднеш ли вече в управлението им, животът ти е спасен. Няма убиване, начи, братче. Ама иначе, още докато те побарат, ебана ти е мамата! Там трепат, не прощават!

Освен с немци дали съм се срещал с други противници? Не.

Руснаци дали съм виждал? Не, не.

Англичани? Не, не, не. Една вечер... то беше заранта вече, ходеха заранта американците да бомбардират Берлин някъде. Значи като излезаха, видех едно утро тея самолети, брате, бази мамата, като гръмнаха, като хукнаха нагоре, викам: „*Еба му мамата, т'ва къде върви?!*“ Тея реактивните отгоре³²⁵, дет ги вардят тия големи бомбардировачи. И надвечер гле-

³²⁴ Германските части навлизат в България на следващата година, след присъединяването на страната към Оста на 1 март 1941 г., Стателова, Е., Грънчаров, Ст. *История на България*. Том 3, с. 596.

³²⁵ Става въпрос за изстребителната охрана.

дам – един самолет иде. Ама бучи, бучи брате, ниско върви „жъ-ъ-ъ-т“³²⁶, и четири човека как се изтуриха. А той го раняват тоя самолет, и паднаха в 44-ти полк³²⁶. С парашутите паднаха там и ги земаха. Сетне гледахме там колелото, мама му да еба, е такива големи колелета! И ги раниха там некъде, и земаха ги и си ги пратиха за Америка, не знам де отидоха. Отърваха се. Не, аз не съм ги виждал. Те 44-ти полк, дето отидоха при тях. Те бяха от нас надясно.

Като служих преди 9-ти как се държаха офицерите? Абе, добре се държаха момчетата, нямаше нищо. Имам един подофицер, хайванин, той беше мръсен. Един Пашкулев, да му еба майката загубена! Ние към офицерите как се онасяхме? Абе, добре бехме – служехме, нямаше ник‘ва претенция, аз съм служил 41-ва и 42-ра година и сме служили като братя³²⁷, нямаше... Помежду си с войниците? Нямаше нищо, много-о-о... Нормално.

Дали имаше нелегална дейност в полка? Имаше там едно момче – Христо, той е работил с тея, с комунистите там, с нелегалните, ама сетне, ние га се уволнихме, него са го арестуваха.³²⁸ Тоя Христо, бил е нещо така нелегален, ама па не излезе на мегдан тогава при нас. Не съм знаел, ние се уволнихме, той си остана да служи. Но такива, засечки там по полка, нямаше такива работи. Няма да тормозят.

На фронта офицерите как се отнасяха с нас? Много легално, к‘во ше правят? Ако много земеш да знаеш – ше ти чукне куршума ей тука и се оправи работата. Няма кой да те пита. Но, щот ние с тоя, ротния командир – беше ни взведен командир, ротен командир, ние заедно сме служили и така, че държаха се много отговорно и ние се държихме, нямахме нищо, правехме майтапе насам-нататък... А войниците помежду си как се държахме? Абе как... Абе добре бехме с войниците бе, как?! Войниците няма нищо, бе. Ние сме другари – заедно. И такива, „*Ти си заек-маек...*“ – такива работи още докато млади войници, нямаше при нас.

Дали имаше нек‘во напрежение между различните полкове? Не.

В ротата дали имаше войници от друга народност? Имаше цигани, имаше евреи, как да няма?! Помаци? Имаше, ами как?! Помаци имаше много. Захненско³²⁹ бяха те там и то Смолянско. Командването дали правеше разлика между нас? Не, не, не, абе живели сме като братя, бе – няма такова нещо, бе. Как се държаха на фронта? Ами хубаво бе, к‘во ше се държат? Къде ше иде? Ама разбира се, като нас. Ние имахме от тука³³⁰ 47 човека, на фронта участници, помаци и българи – 47 човека. Четири човека останаха там – един българин, три-ма души помачета.

Местното население? Кое там, унгарците? Много добре. Много бяха доволни от нас, от руснаците не бяха доволни. Сега, ний дет бяхме в това село Щригово, нямаше жив човек, то цялото село е евакуирано. Там бехме на позиция, бехме в едно село Щригово, на края на селото. Нямаше жив, само едно семейство имаше, там беше дружинния командир. И ония къде са заминали, никой ги не знае. Вече га заминахме ние, те си се върнаха.

Дали от стреса още ми се случва да сънувам? Е-е-е, някой път идват ми на сън тея работи.

³²⁶ 44-ти пехотен Тунджански полк.

³²⁷ Тук най-вероятно Иван Николов Петков има предвид останалите войници.

³²⁸ „*Сетне той беше помощник-офицер по разузнаването, ама убиха го него, мама му стара...*“ – цит. И. Н. П.

³²⁹ Вероятно Иван Николов Петков има предвид историческо-географската област Зъхна или Зъхненско, разположена в Егейска Македония, днес в област Централна Македония на Република Гърция.

³³⁰ От Черничево.

Дали съм виждал някой да го убиват пред мене? Не. Някой да го раняват пред мене? Не, мене ме раниха. А тея, дето го убиха цялото отделение – то е вече там, няма кой да види, то едното отделение е тука, едното е ей там отдолу. Другото нагоре. Те са пръснати по взвода. И нашия снаряд като го цапардоса, и отидоха всичките. Не съм го видял. Я бех отзад тогава, бех в обоза, я бях ранен.

Дали съм виждал като стреляме с картечницата да поразяваме немци? Не. Ама къде ще видиш, то това е хиляда метра. Това е далече. Къде ще видиш?

Дали съм виждал няк'ви военни претъпления? Не. Няма такива работи, престъпления няма. И от нашата армия, и немската също не.

Командир на полка беше подполковник Бочев³³¹. Дружинния ми командир беше подполковник Митрев, убиха го на 16-ти април – на края на войната. Много хубав човек. Ротният се казваше Бахчевански, Илия Бахчевански, той бе от Пловдив. Взводния – Дончо Кирев.

Политически командири? Имахме на фронта. Той беше софиянец и ако ти кажем, че съм му забравил името... Абе гледам, той бе един висок, ама не знам, той върви с ротния, к'во ще прави...

Политическия командир, една вечер а га отидохме в едно село, в Маралика, срещу Коледа. И казаха: „Тука ше правим Коледа и ше почиваме!“ И добре. И войниците се разкарваме ние насам-нататък, настаниха ни по къщите, разбираш ли? Срещу Коледа. На 6-ти срещу 7-ми януари.³³² И те са там ония католици – много набожни. И настаниха ни по къщите, ние сме в една къща – взводния командир и ние двама души, отделение за командване – две свръзки. Влизаме в стаята, посреща ни една баба, възрастна. „Добър ден!“ Български говорят кат в Хърватия. Знаеш ли к'ви хубави хора! „Абе, к'во става – викаме – тука български да говорите, да се разбереме!“ Показа ни стаята, влязахме ние в стаята, оставихме си там багажа насам-нататък. Отидохме по селото. Мотае се едно момиче, към 6-7 годишно. Друг млад човек няма, мъж няма. Тя си е бабата там и ние там си влизаме и излизаме.

И по едно време отидохме ние по града, гледаме една месарница, продават месо – 3000 куни един килограм месо. А адна кутия цигари 5000 куни, разбираш ли? Върнахме се ние там с тоя другаря, викаме на взводния: „Ти знаеш ли, ей там продават месо, да еба мама му да еба. Дали нема да сготвят утре тея – да дадем, та да правим Коледа?“ Вика на мене: „Питай бабата!“ Чукнах ѝ аз на вратата, излезе бабата: „Бабо, здравей!“ „Здрасти!“ „Сега, ний сме българи, имаме Коледа, има тука месо продават в халите, да вземем – ще сготвите ли, утре да правим Коледа?“ Вика: „Готово, ше сготвим, що да не го сготвиме!“ И млад човек няма, нищо няма. Отидохме ние, продадохме цигарите, вземахме месото. Дадахме ѝ го. И стъмни се. По едно време взе да се чука от наш'та стая, ама е така, отдолу чука на вратата на прозореца. „Кой чука?“ „Ами я съм свръзката на ротния командир. Веднага взводните командири при ротния командир!“ Те отидоха – той е в друга квартира. Отидоха те там двамата и по едно време – идат си.

³³¹ Полковник Тодор Константинов Бочев е роден на 5 февруари 1899 г. в с. Мокреш, Видинско. Завършва Военното училище през 1922 г. – подпоручик от 1 септември 1922 г. Подполковник от 1943 г., полковник от 6 май 1945 г. С МЗ № 125 от 14 септември 1944 г. е назначен за командир на 47-ми пехотен Ардински полк и с него участва във Втората фаза на войната срещу Германия. Награден е с орден „За храброст“ IV ст., 1 и 2 кл. и съветски орден „Александър Невски“. След войната е командир на 29-ти пехотен Ямболски полк – 1946 г. На 13 юли същата година е уволнен. Виж: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 24.

³³² По стар стил. От 1968 г. Българската православна църква започва да чества Коледа на 25 декември.

Юнаци, засмени влязаха, ама в селото гърмят. Имаш ли представата какво нещо е?! Що нещо е българин! Т'ва ракети, т'ва всичко гърми срещу Коледа, еби му мамата! И тея изкараха пишовите – „пам-пам-пам-пам“, изкараха по един пълнител, и викам: „Глей ги как стрелят, я не мо'ем ли да стрелям, бе!“ Вземах и аз манлихерата, отидох, изкарах пет патрона. След мене влиза моя другаря, дет сме двамата. И той в тоя момент помощник-командира на дружината, партизанин, той е майор. Не е софиянецът, а тоя, дето е от Първомайско. Тоя е на дружината помощник командир, оня е на ротата, софиянецът. Не му знам и името. И тоя – Караиванов³³³ се казваше, в тоя момент стреля и оня влиза: „Защо стреляш, бе, путка майна?!“ Е – един шамар като му цапардоса, отиде на ония край. И бабата там стои, хазяйката. А га го виде, о-още един шамар. Като влезе на вратата на взводните и аз там – от салонът е направено, и фурна, и печка. Ем бъдник пече, ем се отоплява стаята. И аз съм се свил ей така значи до фурната, викам си: „Ако рече на мене...!“ „Водете го!“ И закараха тоя, Караивана – дет стреляше – разбираш ли, отиде! Арестуваха го, вкараха го в един арест там, вика: „Цяла нощ в един обор.“

Отиде той. Останахме ние тримата. И по едно време си легнахме, слушаеме – пак чука един на прозореца. „Абе кой чука, бе?“ А утре ше правим Коледа, разбираш ли?! „Аз съм – вика – Мирчо, взводните командири веднага при ротния!“ Викам: „Ставайте, другари – викам – вика ви ротния!“ Станаха те, облекаха се и отидаха. И след половин час идат. Идат и понеже я станах вече – запалих, има ток – седнах и викам: „К'во става, да еба майка му да еба?“ Вървят и щото прозореца така – ниско, вървят по пътя и мрънкат. Викам: „А-а-а, тука има нещо!“ И кат дойдаха, викат: „Утре в 7 часа тръгваме.“ „Що бе, нали щехме да правим Коледа, да почиваме тука два дена, бе?!“ „Няма почивка, утре в 7 часа тръгваме!“ „Еба си майката!“ Вика: „Върви събуждай бабата, ако може, да направи нещо ядене да ядем, па ако не може – да го ядат!“ Чукнах ѝ аз на нея на вратата, излезна. И викам: „Бабо, знаеш ли к'во става?“ „К'во става, бе момче?“ Викам: „Утре в 7 часа заминаваме ние. Ако можеш да направиш нещо, да направите до утрена, ако не може, халал да ви е!“ И аз си легнах. Вика: „Ша го направим, как няма да го направим!“

И заранта стана, тръбата свири в 5 часа! Скочихме ние, и те са скочили, станали и ни покани в кухнята – направили тоя гювеч, това месо. И там и снахата ѝ – една красива снаха! Вика: „Това ми е снаха. Момчето ми са го вземали германците, 8 месеца не го знаем жив ли е, умрял ли е? Нямаме никакъв хабер. Тя ми е снаха, ама германците така са говорили против вас, че ше дойдат тука българска война³³⁴, че ше ни крадат, че ше ни убиват, че не знам к'во ше ни правят...“ Бабата ни каза: „Ние сме много доволни от българските войници!“ – разбираш ли? И момчето ѝ го няма 8 месеца не ни е писал – зеха го германците и край! Вика: „Имате ли – вика – да ни дадете малко захар и сол?“ Нямаха те захар и сол. Писах една бележка. Отидох веднага, донесох там един пакет сол и захар. Благословии до няма накъде. Заминахме вече и га се върнахме, там не минахме вече, не ги видяхме.

³³³ Другарят на Иван Николов Петков.

³³⁴ В смисъл на войска.

Дали ни смениха командирите на 9-ти? Нашите командири не ги смениха тогава. Не, в нашата рота не бяха сменени. Бахчевански ни беше взводен командир, ротен и взводен и на фронта, и така нататък.

9-ти как протече в селото? Добре бе, к'во да протече? Тука нямахме ние нищо. Не, не, не. Сътресения? Такива работи нямаше. Партизани дали слизаха? Не.

* * *

Какво стана с мене след войната? Ама тука съм работил бе, бил съм заместник председател на ТКЗС, началник на ВОЗ съм бил и така нататък, и така нататък. Все в селото. Да, тука се пенсионирах. Тука, тука, никъде съм не мърдал, начи. Я съм сталинист малко, не мърдам никъде. Пенсионирах се 81-ва на 12-ти август. Бех в търговията тогава. В селото, началник на СелКоопа.

Две деца имам, четири внука имам и два правнука имам. Те са в София, софийнци са, там при вас.

От тука сме си ние, от тука. Тука сме родени, бащата, майката, там дядото, всички са тука. Само две семейства имаме преселници³³⁵, другите са местни. Половината българомохамедани, половината българи. Но ние се изгубихме веке, останахме 20-30 човека. Имаме малко още...

Ама разбира се, кат братя сме живели бе, няма такива, няма търкане, няма нищо бе! Помагаме си едни-други. Няма такова нещо, и с турците същата работа – нямаме търкане, нямаме нищо. „Здравей-здрасти, хош-беи!“ – те идват на гости, ние ходим и така нататък. Тука тея там по парламента, там Сидеров-Мидеров, е тея лайна там... Той е откачен, той някой път има много правилни изрази, някой път е – обърне се като някоя фурнаджийска лопата!

Интервюто проведе Константин Голев

³³⁵ „Те са от Манастир, две семейства.“ – цит. И. Н. П.

ЙОВКО ИВАНОВ ВЪЛЧЕВ

„И тука майка му ме пита: „Как загина Наско?!“ Викам: „Наско загина много... така просто заспа и загина.“ Аз да ѝ кажа тези работи, тъз жена, тя ще умре веднага!“

Йовко Иванов Вълчев служи в 16 пехотна Беломорска дивизия в Беломорието. Впоследствие като доброволец в 29-ти пехотен Ямболски полк се сражава във Втората фаза на войната срещу Германия на територията на Унгария. Ранен е два пъти – в боевете за Драва и при последвалото настъпление на Българската армия. Награден е с орден „За храброст“. Записът е направен в канцеларията на Съюза на ветераните от войните в град Ямбол на 21 и 25 юли 2013 г.

Аз съм доктор Йовко Иванов Вълчев, 22-ри набор, по специалност съм лекар, пенсионер разбира се. На Съюза на ветераните от войната, Ямболска област, съм неговият начален организатор, от 90-та година насам. Роден съм на 17-ти март 1922-ра година в Ямбол.

Моите родители... баща ми имаше две фурни в Ямбол, където задоволяваше половината град с хляб. Майка ми беше детска учителка. Шест деца бяхме, аз съм третият по ред.

Баща ми е бил в трите войни. Вижте, то мойто семейство... Моят дядо³³⁶ случайно попада в отряда на генерал Гурко при Стара Загора. Гурко казва, че трябва да се изтегли, обаче праща един есаул³³⁷ с един ескадрон³³⁸ да влезе във връзка с армията, която е минала в Стара Загора и се бие при село Доранлии³³⁹. Дядо ми е бил голям борец – пехливанин, висок. И го пращат в кухнята да бели картофи. Той усеща, че тръгват вече да се бият руснаците, щото Гурко ще се изтегля, тъй като идва на Сюлейман паша армията. И есула тръгва, дядо обаче отива при него и се хваща за стремето. И казва: „Аз искам да се бия с турците!“ Оня казва: „Няма кон!“ „Не ми трябва!“ И оня кара, и дядо бяга с коня и се държи за стремето. Те са някакви 15-20 километра там.

Стигат във време на самата битка. И още в първата среща влизат в битка, той няма ни оръжие, ни нищо. И оня му казва: „Тука маса ранени има, вземай една пушка, ако не знаеш да гърмиш, поне мушкай!“ И в туй време раняват тежко есаула, убиват Калитин и дават заповед там двамата командващи³⁴⁰ да се изтеглят към Нова Загора. Обаче решават да не оставят ранени. И дядо вижда, че есаулът е ранен тежко, грабнал го на рамо, и тръгва да отстъпва, и стига до здравния пункт. Превръзват го, обаче няма къде, те казват, че трябва да

³³⁶ „Той е баща на майка ми.“ – цит. Й. В.

³³⁷ Казашко военно звание с тюркски или монголски произход, означаващо изначално заместник на военачалника, адютант. След като в руската армия е премахнато званието „майор“, есаулът е приравнен на капитан и носи капитански пагони, сега съответства на съвременния майор. Есаулът командва от една до няколко казашки сотни (роти, ескадрони).

³³⁸ В Русия числеността на ескадрона е 128 коня. В казашките войски на ескадрона съответства сотня, *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Том 41, Санкт-Петербург, 1904, с. 55.

³³⁹ Село Джуранли, в началото на XX век преименувано на Калитиново в чест на спасителя на Самарското знаме подполковник Павел Петрович Калитин (1846-1877). Селото се намира в община Стара Загора, Старозагорска област и е място на битката при Джуранли – едно от сраженията, които Предният руски отряд води с османските войски в района на Стара и Нова Загора.

³⁴⁰ „Князете Лихтенцайн и как се казваха...“ – цит. Й. В. Става въпрос за сраженията на Предния руски отряд при Джуранли, Стара и Нова Загора. Названият командващ е командирът на кавалерията на Предния отряд, княз Николай Максимилианович Романовский, 4-ти херцог Лайхтенбергски (1843-1890).

се изтеглят – в Стара Загора също напушат. И дядо мята есаула на един керван каруци ранени за Казанлък. Обаче тея казват, че няма място за есаула. Дядо обаче е едър човек, грабва есаула, размества ги, слага ги там и тръгва с него. И няма офицер. Есаулът идва в съзнание и казва, само му чули името: „Слав!“ И имало и ранени наши, от дружините, опълченци, и есаулът е казал: „Превеждай! Слав да има пушка, да има и пистолет!“ – понеже е много здрав и едър, а пък само ранени са дадени, които да придружат. Здравите войници се бият още при Стара Загора – „И понеже ще срещнем турци, които са тук-там, може да стане нещо, Славе!“ Закарват го в Казанлък – оттам го закарват в Габрово. Обаче есаулът е от някъв градски произход. Есаул значи капитан на казаци. От Габрово го превеждат в Одеса. Обаче той казва: „Слав с мене в Одеса!“ „А-а-а, не мога да...“ „Слав, ти си войник, изтълнваши!“ Отива в Одеса и отива в една казарма, и казва: „Тука, да се научиш да гърмиш и да командваш!“ Той неграмотен човека. Побарват го там руските старшини. Ще не ще, там го научават к’вото трябва и се връща папоршчик. Прапоршчик значи офицерски кандидат.³⁴¹

И руснаците са още тука. И отива и става заместник-комендант в Сливен. В Сливен е губернаторът. И го пращат да прочисти на юг границата от Елхово, защото турците са отстъпили, обаче останали в горите и правят хайдутлък и ни притесняват, българите. И губернаторът му казва: „Слав, турски крак да не остане от Елхово нататък!“ Обаче дядо решил не от Елхово, ами от Ямбол да не остане. И това нещо става.

След туй почва 85-та година войната,³⁴² руснаците се изтеглят, той обаче отказва да се изтегли. Наш’те го произвеждат в чин поручик, отива във войната. Там той е командвал нашата кавалерийска част, среща се със сърбите в Брезник. И той успява, че ги хваща, щото той е още в руска униформа – няма други. И те помислили, че е руската армия. И сръбският ескадрон се предава. И дядо ги пленява. Разбира се, те разбират късно кое е това нещо, но отначало са дали малко така зор – раняват го. И след туй, прибира се вече и отива в Сливен като заместник-комендант, в Карлово като комендант и така нататък. Идва Стамболов на власт.

Той има ордени „За храброст“, аз и пагоните му, и сабята му я предадох в музея. Ордените майка ми ги взема и ги даде на големия ми брат. Той каза, че ги е дал в Сливен, не знам какво е направил. Обаче личните му оръжия, пагоните му като капитан и още едни пагони са в нашия музей тука.

И като идва Стамболов, нали знаеш, този княз Батенберг го изгонват и в туй време го връща Стамболов. Нашите офицери не са съгласни и почват да ги преследват.³⁴³ Дядо не се

³⁴¹ Прапоршчик е най-младшето офицерско звание в армията на Имперска Русия. Названието идва от старославянското прапоръ (знаме, прапорец), тъй като първоначално по времето на Алексей Романов (1645-1676) званието е било давано на знаменосците.

³⁴² Сръбско-българската война от 14-28 ноември 1885 г.

³⁴³ Става въпрос за драматичните събития от 1886-1887 г. След конфликт между Александър Батенберг и руския император Александър III през август 1886 г. българският княз е принуден да абдикира и е ескортиран извън страната в резултат от военен преврат на офицери-русофили. Редица видни политици и общественици, сред които председателят на Народното Събрание Стефан Стамболов и лидерът на либералната партия Петко Каравелов, както и голяма част от военните в страната, отказват да признаят преврата. В крайна сметка се стига до връщане на княза и негова нова абдикация на 26 август 1886 г. При напускането на престола Батенберг назначава тричленен Регентски съвет (26 август 1886 – 2 август 1887 г.) – първоначално в състав Стефан Стамболов, Петко Каравелов и Сава Муткуров, а след това Стамболов, Муткуров и Георги Живков. Въпреки абдикацията отношенията с Русия не се нормализират и се стига до задълбочаване на конфликта и до окончателен разрыв през ноември същата година. Емигрирали след неуспешния преврат офицери-русофили създават в Румъния организация, която си поставя за цел да подготви нов преврат. Емигрантите се свързват с офицери от различни гарнизони в страната, но тъй като властите научават за готвената акция, тя избухва преждевременно само в Силистра (17 февруари 1887 г.) и Русе (19 февруари 1887 г.) и завършва с пълен неуспех. В резултат на

съглася с политиката на Стамболов. Значи, той³⁴⁴ дори избива своите хора, значи там капитан Фичев³⁴⁵, капитан Атанасов³⁴⁶, който командва Видин по време на войната. И Стамболов му дава ултиматум в срок от една седмица да си помисли и да се яви там. Той вече е капитан. Той си скъсва пагоните пред коменданта – вече е българин³⁴⁷, казва: „*Заминавам!*“ Стамболов издава заповед да се залови и да се изправи пред военен съд. Обаче той е роден в едно село Овчи кладенец³⁴⁸, на 40 километра оттука. И до селото има бащина гора. Крие се там и селяните го крият, разбира се. Щото той е познат и така. С него до тука.

Почва войната 12-та година. Баща ми е в 29-ти полк³⁴⁹, стига до Чаталджа³⁵⁰. Той е бил в 3-та армия на генерал Радко Димитриев.³⁵¹ Връща се от Чаталджа. От там тръгва – Це-

русофилските бунтове на офицерите е обявено извънредно положение, участниците в тях са съдени от военно-полеви съдилища, които осъждат на смърт и разстрелват редица офицери и няколко граждани. Със заповед на военния министър Данаил Николаев частите, които подкрепят бунта, са разформирвани, а знамената им изгорени. Самият Стамболов е критикуван за диктаторските си методи на управление в периода на Регентския съвет и в последвалите години, когато заема поста министър-председател 1887-1894. Виж най-общо: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България*. Том 3. с. 89-101; 102-129; **Даскалов, Д.** *Политически убийства в новата история на България*. с. 17-19; по-подробно за тези събития виж: **Радев, С.** *Строителите на Съвременна България*. Том 1. *Царуването на княз Александра, 1879-1886*. София, „Български писател“, 1990, с. 713-772; и целия втори том: **Радев, С.** *Строителите на Съвременна България*. Том 2. *Регентството*. София, „Български писател“, 1990.

³⁴⁴ Стамболов.

³⁴⁵ Става въпрос за подполковник Димитър Генков Филев. Той е роден през 1846 г. в Калофер. През 1869 г. постъпва в Юнкерското пехотно училище в Одеса. След завършването си през 1871 г. служи в руската армия, а по-късно е командир на рота в Българското опълчение, с което участва в Освободителната руско-турска война (1877-1878). Служи в Румелийската милиция и е активен участник в Съединението и член на Привременното правителство на д-р Георги Странски. По време на Сръбско-българската война като майор Филев е командир на централната колона на Българската армия, с която след победите при Сливница и Цариброд достига до Пирот. Скоро след преврата от 9 август 1886 г. се обявява против превратаджите. Но през зимата на следващата година заедно с Атанас Узунов е един от организаторите на офицерските бунтове от февруари 1887. По това време той има най-висок чин в Българската армия след Данаил Николаев. След провала на бунта прави опит да се прехвърли през Дунава заедно с Олимпи Панов, но е тежко ранен в гърдите и заловен. Осъден е на смърт от извънредния военен съд, но умира от раните си и от белодробно възпаление на 28 февруари 1887 г. Подполковник Димитър Филев е един от основателите на съвременната Българска армия. Награден е с орден „За храброст“ IV ст., руски орден „Св. Станислав“ III ст. с мечове и „Св. Анна“. Баща е на министър-председателя и регент Богдан Филев (1883-1945). Виж: **Даскалов, Д.** *Политически убийства в новата история на България*. с. 17-19.

³⁴⁶ Става въпрос за майор Атанас Узунов. Той е роден през 1857 г. в Русе. Взема участие в революционното движение и известно време е емигрант в Румъния. Записва се за доброволец в Сръбско-турската война (1876 г.) След края на войната през същата година постъпва на служба в руската армия и по-късно завършва Юнкерското пехотно военно училище в Одеса (1877 г.). По време на Освободителната война служи в Българското опълчение, награден е с войнишки кръст „Свети Георги“ IV ст. и е повишен в звание прапорщик. След Освобождението служи в Румелийската милиция и Българската армия. Той е първият български офицер, който завършва Военно-инженерната академия в Санкт Петербург. По време на Сръбско-българската война е командир на Северния отряд и оглавява отбраната на Видинската крепост. Един от организаторите на офицерските бунтове, заради което е осъден от извънредния военен съд на смърт и разстрелян на 22 февруари 1887 г. Награден е с орден „За храброст“ III ст., орден „Св. Александър“ V ст. и руски войнишки кръст „Св. Георги“ IV ст. Виж най-общо: **Атанасов, Щ., Христов, Д., Чолпанов, Б.** *Българското военно изкуство през капитализма*. София, изд. „Държавно военно издателство“, 1959, с. 98, бел. 2 (биографична бележка); **Даскалов, Д.** *Политически убийства в новата история на България*. с. 17-19.

³⁴⁷ В смисъл, че комендантът на града вече е българин.

³⁴⁸ Село в община Тунджа, Ямболска област.

³⁴⁹ 29-ти пехотен Ямболски полк. За него виж най-общо: **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 52-53 и посочените там документи.

³⁵⁰ Битката при Чаталджа се води на 4/17-5/18 ноември 1912 г. По време на сражението българските войски се опитват да пробият укрепената линия на османската армия, която прикрива подстъпите към Истанбул. В края на втория ден, след тежки загуби и при непрекъснати контраатки от страна на противника, българските части са върнати на изходни позиции. Но неуспешната атака не се превръща в поражение поради факта, че Българската армия успява да удържи османския опит за пробив в края на януари и началото на февруари 1913 г., въпреки че е принудена да отстъпи на резервните си позиции на 10-15 километра от първоначалната фронтова линия. С неуспех завършва и втората османска офанзива срещу българските позиции в началото на март, а около средата на месеца българските части успяват да си върнат част от позициите, изгубени при османската атака в края на януари и началото на февруари. По-подробно за цялостния ход на операцията виж: **Данаилов, Л. и др.** *Балканската война 1912-1913*. София, изд. „Държавно военно издателство“ 1961, с. 261-286; 402-408.

³⁵¹ „Първата голяма битка става при Лозенград, при което Радко Димитриев прави на пух и прах турците.“ – цит. Й. В.

рово³⁵² в Македония, срещу сръбската армия. От там обаче тяхната рота я прехвърлят в Кресненското дефиле. Гръцката армия в туй време се приближава. Обаче нашият командващ заповядва: „*Ник ‘ва стрелба!*“ Гръцката армия влиза и цялата в чувал попада.³⁵³ „*Ние – казва*³⁵⁴ – *щяхме да ги избиеме! Те като видяха, че са обградени, и сложиха пушките на земята и застанаха прави.*“ – гърците. „*Никой не мръдна! Щото ние – казва – от двете страни с пушките, с всичко. И ще ги избиеме.*“ „*И свърши туй, върнахме се – казва – дадохме много жертви, разбира се.*“ Ами срещу сърбите са дали. Срещу гърците не се дадоха жертви.

И в 15-та година, на 1-ви октомври, айде пак! Първата световна война. От тука най-напред изгонват сърбите от Пирот, от Ниш и от там слизат по Вардара, стигат до албанската граница – сръбската армия се изтегля в Албания и от там ги пренасят³⁵⁵. И от там нашите тръгват към Гърция. Гърция обаче пази неутралитет. И наш‘та армия е трябвало да стигне до морето. Обаче германците са закъсали в туй време при Вердюн и желаят голяма част от англо-френската армия да бъде изпратена на Балканите, да се облекчат те. И казват: „*Вие отивате там!*“ „*Ама гърците нямат...*“ „*Те нямат, ама англичаните ще стоварят.*“ И генерал Сарай, френският главнокомандващ, слиза в Солун. И той баща ми остава на Добро поле цели три години! Цели три години! В 29-ти пехотен полк.

И отива войник, обаче във времето унищожават там всички подофицери и всякакви – след три години война. Сменили са много хора. И стига – дават му подофицерски чин. За проявена там съобразителност и така нататъка, ходил е и за пленници – и го правят от редник подофицер.

И когато вече пробиват французите³⁵⁶ той успява да измъкне остатъците от ротата. И тръгват по разни баири и реки и стигат в щаба на полка. В щаба на полка са в паника и татко казал: „*От другите дивизии чуваме, че полковите знамена ги давали на офицери, които да ги сложат около себе си и да бъдат спасени знамената.*“ Нямаме – Българската армия няма пленено знаме. И те решат да му дават знаме, той рекъл: „*Аз не съм офицер! Ще дадете на офицери. Вие имате тука!*“ И се изтегля.

Имаше, разбира се. Имаше и ордени „За храброст“. Ама ние сме 6 души и всеки искаше да има нещо от баща си. И сестрите, сестра ми особено – мъжът ѝ беше капитан от гранични войски, и той успя да вземе там от баща ми, каквото имаше.

Щото майка ми беше... шест деца, двама те, стават осем, баба и тя една, жива – девет бяхме на софрата. Искаше се дисциплина здравата. Дисциплината правеше дядо. Ама дядо

³⁵² Церово е село в Община Благоевград, Благоевградска област. Боевете в района на селото от 14 юли 1913 г. са всъщност срещу гръцката армия. Те са част от контранастъплението на Българската армия в Кресненския пролом (14/27-18/31 юли 1913 г.), целяща да спре гръцкото настъпление в дефилето. Виж най-общо: **Гинчев, Г. и др.** *Междусъюзническата война 1913 г.* София, изд. „Държавно военно издателство“, 1963, с. 160-169.

³⁵³ Става въпрос за опита на 2-ра и 4-та български армии да обкръжат навлязлата дълбоко в Кресненското дефиле гръцка Македонска армия, завършил с частичен успех. Виж литературата, посочена в предходната бележка.

³⁵⁴ Баща му.

³⁵⁵ Става дума за „сръбското бягство“ и отстъплението на разгромените сръбски войски през Косово и Албания за остров Корфу след последователните поражения на сръбската армия в Нишката операция, битката при Криволак и Косовската операция – 1915 г. Виж най-общият ход на сраженията в: **Атанасов, Щ., Христов, Д., Чолпанов, Б.** *Българското военно изкуство през капитализма.* с. 263-267.

³⁵⁶ В пробива при Добро поле участват френски, сръбски и английски части. Виж по-подробно бел. 235 и посочената там литература.

ми умря, като бях ученик в първо отделение. Затуй, че закъснееш ли за обяд, те обядват – ти застава с гръб към тях до вратата. Никакво ядене за тебе няма! Секунда дори. Ако дядото седи, оттам нататък никой няма право да сяда. Желязна дисциплина. И майка ми пък беше учителка от началното отделение, и тя също. Затуй че имахме възпитание. Сега като гледам внука...

В казармата влязох на 1-ви септември 1942-ра година. Във Военноморска база Варна. Командир ни беше капитан Калоянчев. Ние бяхме база и бяхме встрани от гарнизона, затуй, че генерал Попов³⁵⁷ беше тогава началник на гарнизона. Моряците се страняха от хората и затуй не познаваме другите хора. Но във Варна прекарах само три месеца. Бях матрос. Бях изпратен в една специална школа в София, където ни подготвяха за химическа отбрана и нападение. В случай на война, нали тогава беше войната.

И завършихме школата, и тъй като германците все още не бяха хвърляли бойни отровни вещества, ме пратиха в Беломорски флот, в Кавала – на Бяло море. И командирът на флота каза: „*Виж какво момче, задачата ти е само да провериш бойното химическо въоръжение на войниците!*“ Проверих го – система 16-та година. Торбите изпокъсани, дихателите повредени и така нататък. Докладвах му, вика: „*Туй имаме!*“ Пак към флота бях. Обаче командирът на флота вика: „*Сега цял ден се мотаеш тука, я да те пратим тебе в 16-та дивизионна болница*³⁵⁸!“ – щото в школата съм обучен и да даваме помощ във случай на обгазени. Преведоха ме в 16-та дивизионна болница, в Драма и там стигнах до 9-ти септември 44-та година.

Дали станах свидетел на Драмското въстание? Не, не, то е станало в 42-ра година,³⁵⁹ а пък аз отидох 43-та година през август месец – два дена преди да почине цар Борис. Дали имаше партизани там? Ние не се занимаваме с това там. 16-та дивизионна болница беше в Драма – Драма е изживяла трагедията през 42-ра година и там беше мирно и спокойно. С гърците няхме никакви неприятности, напротив. То голяма част между другото имаше и българи, изселени от 23-та година там,³⁶⁰ но имаше и гърци – с гърците няхме големи неприятности, никакви дори. Ако редовната армия е имала – да, ама ние не сме имали никога такива пререкания. Напротив, в болницата дори приемахме да даваме помощ и на гърци – там деца, жени, мъже и така нататък.

Вижте сега, аз Ви казах, в Гърция ние знаехме, че нашите са направили през 42-ра година една голяма бяла. Те гърците са я купили.³⁶¹ Щото някои войници, запасни, са ми го разправяли какво е. Имало е парад. Да празнуват нещо рождения ден на царя ли? И войниците се строят на площада. В туй време гърци с картечници са по къщите. Обаче нали, всяка работа има и предатели, един грък отива при началник-гарнизона и казва: „*Вашиите войници ще бъдат до един застреляни!*“ И командващият парада издава запо-

³⁵⁷ В периода на Втората световна война в Българската армия служат 12 висши офицери с тази фамилия, трима от които са с генералски звания. В енциклопедичния справочник на Ташо Ташев не е отбелязано никой от тях да е бил началник на гарнизона във Варна. Единственото сведение, което би могло да се свърже с разказа на Йовко Вълчев е в биографията на майор Васил Русков Попов, който служи като командир на дружина морска пехота през 1942 г., а през 1945 г. е временен командир на морска база Варна и след това командир на минна флотилия Варна, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 117.

³⁵⁸ На 16-пехотна дивизия.

³⁵⁹ Драмското въстание, което избухва в края на септември 1941 г. Виж по-подробно бел. 224.

³⁶⁰ „*Някои от тях, а някои от тях не се върнаха. Обаче, когато наш 'та армия влезе в Беломорието, се помисли, че Беломорието ще остане наше. И хора, които бяха малко по-алчни, казваха, че гърците ще ги изгоним от там и ние ще им вземем имота. И тъй стана. А тези, които са били българи-гърци, а и станаха гърци, те на тях не им пипаха нищо. Но нашите хора бяха доста грубовати, дори в селата просто са изгонвали гърците от къщите и са им взимали къщите. И после се чудеха как да бягат.*“ – цит. Й. В.

³⁶¹ В смисъл, че са я предизвикали.

вед, че още армии ще дойдат там, затуй да се направи място, да се изтеглят, да дойдат някои от другите армии – германци ще дойдат и така нататъка. И фактически нашите армии се изтеглят и отиват в улиците, и заграждат. И започва голямата патаклама. И казваха: „*Аз бях там. Трехме наред! Те стрелят срещу нас. Ние тези хора, които бяха жени, мъже – ние тях не ги занимавахме. Обаче тези, които стреляха, тях – казва – имаше голяма сеч.*“ Ние като отидохме, гърците дали бяха се страхували или не, обаче ние с тях имахме и дружба. Дори, нали Ви казвам, в болницата дойде дете – веднага, или ученик... Не ги допускахме да лежат в болницата, но първа помощ – неотложна, веднага им се даваше.

Немците не бяха при нас. Немците бяха след Струма. Те се изтегляха от Струма, от Места нататъка и същевременно по поречието на река Марица – на 40 километра, нарича се демаркационна зона – бяха и там. Ние от Дедеагач до Струма фактически бяхме свободни.

Обаче когато трябваше да се изтеглим, започна войната между България и Германия, на 1-ви септември 44-та година.³⁶² На 10-ти септември фактически нашите бяха на Осогово и започнаха бойни действия.³⁶³ Ние фактически се оказахме между два огъня. Германците бяха окупирали демаркационната зона между Гърция и Турция.³⁶⁴ И трябваше да се изтеглят, и фактически да минат през щаба на 2-ри Беломорски окупационен корпус³⁶⁵. Обаче мирно и тихо се изтегляха. Нито ние ги закачихме, нито те нас. Това е от 10-ти септември, до 25-ти септември те се изтегляха. Да, в състояние на война, обаче имаше споразумение в никой случай да не се занимаваме. Защото нашата 17-та дивизия беше в Битоля³⁶⁶ и ако ние бяхме направили нещо, германците и те щяха да направят пък с нашите. Имаше такова споразумение, въпреки че се водеха бойни действия. И започна изтеглянето ни.

Дали имаше нелегални групи в армията, докато бях в Гърция? Сега да Ви кажа съпротивата каква беше. Ние бяхме хора, които само симпатизанти на РМС-а бяхме. А имаше там тогава два лагера до Ксанти³⁶⁷, но те бяха абсолютно изолирани. Бяха разни заловени парти-

³⁶² Правителството на Константин Муравиев взема решение да обяви война на Третия райх през нощта на 5 срещу 6 септември, непосредствено след като научава, че СССР е обявил война на България вечерта на 5 септември. Поради съображения от военен характер – най-вече уязвимото положение на българските части в Сърбия и Македония, решението за обявяване на война на Германския Райх е оповестено в 18 часа на 8 септември, **Везенков, А.** *9 септември 1944 г.* с. 173-176.

³⁶³ Йовко Вълчев говори за действията на 9-ти пехотен Пловдивски полк на Деве баир. За тях виж по-подробно бел. 138.

³⁶⁴ Част от Егейска Македония и почти цяла Беломорска Тракия от 20 април 1941 г. са заети от Българската армия и се управляват от българска администрация до месец септември 1944 г. (виж бел. 3) В Западна Тракия немските войски запазват под свой контрол земите на изток от линията Свиленград-Дедеагач до граничещото с Турция крайбрежие на река Марица – т. нар. неутрална зона, **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България.* Том 3, с. 603-604.

³⁶⁵ 2-ри корпус е формиран на 5 ноември 1943 г. със задача да отбранява беломорския бряг от Дедеагач до нос Епаноми. Докато България е част от Оста, корпусът се намира в оперативно подчинение на германската група армии „Е“. Щабът на 2-ри корпус е в град Драма. Виж по-подробно: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 197-198.

³⁶⁶ Въсщност в Битоля се намират части на 15-та пехотна Охридска дивизия. Сутринта на 8 септември 1944 г. частите на дивизията в града са атакувани от германците и скоро след това избухват сражения в Прилеп и други райони на Вадарска Македония. До края на месец септември дивизията се намира в обкръжение и води боеве с германците, в хода на които понася сериозни загуби и значителна част от личния и състав попада в плен (138, убити, над 200 ранени и ок. 4500 пленени). Големият брой пленници се дължи именно на факта, че частите на дивизията са разпръснати из Вардарска Македония и са размесени с оттеглящите се немски съединения. В крайна сметка бойният път на 15-та пехотна Охридска дивизия завършва на 30 септември в Симитли, а отделни части продължават да пристигат в старите граници на България и през октомври, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 173-174, 280, 282, 284.

³⁶⁷ Кръстополе или Еникьой (гр. Ставруполи) е концентрационен лагер, създаден през септември 1941 г. Двете имена на лагера съответстват на българското и турското име на ксантийското село в Западна Тракия, край което е разположен. В него са въдворявани политически неблагонадеждни лица или такива с еврейски произход. Това е най-големият лагер в България преди 9-ти септември, който функционира с различна интензивност до 1944 г. Вероятно Йовко Вълчев смята, че край Ксанти е имало два лагера, заради двете имена на въдворителното селище. Виж най-общо: **Лулева, А., Троева, Е., Петров, П.** *Принудителният труд в България (1941-1962). Спомени на свидетели.* София, изд. „Академично издателство „Марин Дринов“, 2012, с. 15-17.

зани, политзатворници и така нататъка. Забравих как се казваше лагерът там. Но до Ксанти беше. С тях нямахме ник'ва връзка. Обаче в Драма, преди 9-ти септември, около 23-ти-24-ти август с парашути кацнаха американец, англичанин и грък – трима души. И направиха палатка близо до болницата. И една сутрин дойдоха с кофи за вода, каквито бяха – в техните униформи. Началникът на болницата ни е завършвал на запад и знаеше английски език. И те се представиха – че са от щаба на Средиземноморското командване и са долетели тука, за да сключат с гръцкото съпротивително движение споразумение да не влиза в бойни действия с нас при оттеглянето ни. По нашето примирие, което стана – че България трябва да прибере армията си в старите граници, обаче заедно с оръжието. И безспорно щяха да станат много неприятни работи, затуй те бяха като наблюдатели пред гръцкото съпротивително движение. Щото гръцките партизани също почнаха да слизат, обаче в контакти с тях не влизахме. Но се срещаме. Обаче и ние излизахме въоръжени по улиците, и те излизаха въоръжени.

И след туй чрез приятели гърци им казахме, че тука съществува ядка от симпатизанти към РМС, и образувахме войнишки комитет. В Гърция, това е след 9-ти септември. Но ние късно разбахме, че в България става нещо. Т'ва някъде става към 10-ти-11-ти септември. 9-ти септември само по радиото разбахме, че в България става няк'ва смяна на правителството. Но каква смяна – нямахме никва представа, щото нас не ни пущаха и в отпуска да си идеме. Чак към 8-ми-9-ти септември имахме офицери, които се върнаха от отпуска и казаха, че в България са влезли войските на Съветския съюз и е образувано Отечественофронтовско правителство, и че България застава на страната на съюзниците. И този офицер – беше прогресивен човек, беше член на Партията, на Софийския комитет – каза: „*На мен ми е наредено да си съставите войнишки комитет!*“ Офицерът ни го каза това нещо. Викам: „*Защо Вас ви изключват?*“ „*Защото* – казва – *в България много от офицерите, които са разстрелвали, са арестувани. Вий* – казва – *нямате нито един човек, който е така, затова се предоставя на вас.*“

И избраха ме за член на комитета. Там в Драма имаше два полка, наш'та болница и други части. С други думи, образува се Войнишки гарнизонен комитет.³⁶⁸ И в този гарнизонен войнишки комитет трябваше да се изтеглят от Кавала за България моряци и други, кавалеристи, обаче трябва да минат през Драма. През Главен войнишки комитет – видяхме във вагони затворени офицери. И питаме: „*Защо са затворени офицерите?!*“ „*Ами* – казват – *в България ги затваряли.*“ Викаме: „*В България имаме данни, че се затварят само офицерите, които са разстрелвали и са правили издевателства.*“ „*Да* – казват – *ама ние не сме съдши, ние не можем да решим.*“ „*Добре де, нали сте служили при тях?!*“ И тези офицери, които войниците казаха, че те наистина нямат провинения, ги освободихме веднага. Останаха там няколко души, които се държали по-грубо към войниците, а не няк'ви там нещо... Но имало е такава жандармерийска рота в Ксанти, обаче те се усетили навреме и през Подкова³⁶⁹ – айде в България.

И тръгваме за Неврокоп. Обаче наши части тръгват пак обратно, за Петрич. Срещат германците на Струмица и започват бой. Защото германците казаха: „*Времето мина!*“ Това

³⁶⁸ За войнишките комитети виж бел. 577 и разказа на Любен Спасов в настоящия том, както и разказа на Дянко Марков в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1.

³⁶⁹ Село в община Кирково, Кърджалийска област.

е 25-ти-26-ти септември. И както и да е, те са водили бой, ние минахме от другата страна, отидохме в Неврокоп. Минахме през Драма, през Боздаг,³⁷⁰ и влязохме там в едно село Скребатно³⁷¹ ли, как се казва – и оттам в Неврокоп отидохме всичките. Там беше и цялата брегова артилерия, която са вземали само оръдията, беха други части и така нататъка. Българското население ни посрещна, дето се казва.

От Гърция всички наши хора, които бяха решили да живеят в Новите земи, се укриха в казармите и при нас в болницата. В болницата, понеже имаше склад за дрехи, трябваше да го оставиме. И за да не стават няк'ви разправии с гърците, хвърляхме им пагоните и ги облякохме във войнишки дрехи. Тези наши хора, които са живели в Гърция, там. Бяха при нас, облякахме ги с войнишки дрехи и казахме: „*Това са военнотруженици!*“ На един поп бяха оскубали брадата, и него го облякохме след туй. Защото ние щяхме да ги защитим безспорно, а пък за да се защитят цивилните, щеше да има кръв и от едната, и от другата страна. Не стана това нещо.

Полицайте веднага изчезнаха всички. Които останаха, дойдоха веднага в казармата. Имаше там офицер един от щаба на корпуса. И той знае кои офицери са били т'ва-он'ва, тези които бяха там, каза: „*Те не са виновни! Ако отговарят, ще отговарят пред съда, обаче не са окървавени.*“ И така се изтеглихме. Когато пресичахме Боздаг, част от партизаните, които още беха там – пропукаха няколко пушки. Ние носехме една лека картучница и личното оръжие – войниците бяха въоръжени с пушки. И се наредиха във фронт. И онези веднага вдигнаха едно бяло знаме, казаха, че искат среща и със срещата се разбра, че те са там не да ни пречат, а да са като гаранция, щото гаранция нямаше тогава. И преминахме, и си дойдохме.

И като си дойдохме, мен ме демобилизираха. Казаха: „*Срокът ти свърши!*“ Прибирам се в Ямбол, обаче моите приятели ги няма до един. Викам: „*Де ми са приятелите?*“ „*Приятелите ти се записаха – вика – в доброволческата рота на 29-ти полк. Сега са на обучение в казармата и ще заминат всеки момент.*“ И аз отивам да си сдавам дрехите. И свърших, питам – няма ги – хората тръгнаха!

29-ти полк отлъчи един 101-ви военен полк³⁷², който е бил в окупационния корпус в Югославия. И когато този корпус се прибира, започват война. Дражевистите³⁷³ ги спират, защото: „*Вие помагате на германците, ще отговаряте!*“ Обаче между туй време Тито и Съветската армия в София, генерал Бирюзов³⁷⁴, влизат в споразумение българските войски

³⁷⁰ Боздаг или Драмски Боздаг (гр. Фалакро) е планина в Егейска Македония, Република Гърция.

³⁷¹ Село в община Гърмен, Благоевградска област.

³⁷² Всъщност става въпрос за 103-ти пехотен полк. На 9 март 1943 г. в Ямбол е формиран 3-ти етапен полк към 22-ра пехотна дивизия, 1-ви корпус, който на 15 декември 1943 г. е преименуван на 103-ти пехотен полк. Полкът е в състава на корпуса през периода 1943-1944 г. Участва във войната от 9 до 19 септември 1944 г., **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 334; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 100-101.

³⁷³ Членове на националистическото движение на четниците, т.нар. „дражевисти“, оглавявани от Драголюб (Дража) Михайлович в периода на Втората световна война.

³⁷⁴ Генерал-полковник Сергей Семьонович Бирюзов е заместник-председател на Съюзната контролна комисия в България, началник-щаб на 3-ти Украински фронт и главен военен съветник на Българската армия. Роден е на 8 август 1904 г. в гр. Скопине, Рязанска област, Руска империя. Служи в Червената армия от 1922 г. По време на Втората световна война е командир на 132-ра дивизия, началник-щаб на 48-ма армия, от април 1943 г. е началник-щаб на Южния фронт, а от октомври същата година на 4-ти Украински фронт. От май 1944 г. е началник-щаб на 3-ти Украински фронт. От октомври 1944 г. е командващ 37-ма армия и заместник-председател на Съюзната контролна комисия в България. След войната заема редица висши командни длъжности в Съветската армия и дотига до звание маршал на СССР. Умира в самолетна катастрофа край Белград на 19 октомври 1964 г. Награден е с орден „За храброст“ III ст., 1 кл., **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 18, 343.

да се приберат непокътнати. Ако срещнат съпротива, тя е дражевистка, да пазят оръжието си. Полкът се е изтеглил, обаче е водил и битка.

И така, моите приятели са ги мобилизирали и са ги пратили в София, казали: „*Засега сте дотука! Вие минавате към 2-ра армия!*“ – тъй като 3-та армия остана на турската граница, Ямбол е в 3-та армия. 2-ра армия са в резерва и тя води сега боеве, и те са там. Обаче 2-ра армия успя да се справи и без тях, връщат ги в казармата и почват обучение, за да отидат във втория етап на войната – Втората фаза. И в туй време отидох във военното окръжие, подполковник Пашинов се казваше, викам: „*Другарю подполковник, аз искам да замина за фронта!*“ „*О-о, момче!*“ Викам: „*Няма такова, искам, моите приятели са там!*“ Издаде една заповед, облякоха ме и влязох в доброволческата рота на 29-ти пехотен полк.³⁷⁵ Ми ротата, това е било към 23-ти-24-ти септември. Ротата е тука³⁷⁶, ротата дойде тука, тъй като не са я използвали. Мене ме освободиха от тези занятия – единично обучение³⁷⁷ правеха на хора, които не са виждали пушки. И за всеки случай дадох ми едно отделение и така нататъка. И прекарахме до... почти до края на Първата фаза бяхме тука, в Ямбол.

Та като отиваме на фронта баща ми вика: „*Слушай, мойто момче, фронтът не е играчка! Недей гледа филмите! Филмите правят едно, там е друго!*“ Викам: „*Тате, всичките ми приятели отидоха!*“ „*Щом са отишли, отивай и ти!*“ Майка ми почна да плаче, той вика: „*Слушай, къде беше баща ти? Беше при Доранлии, нали? Аз къде бях? В трите войни! Ти като го сложих тука да седи сина ти в махлата, нали първите, които го срещнат, ще кажат: „А, ти не си ли на фронта?! Наш'то момче е там!“ Какво ще им каже той?*“ И майка ми млъкна. Викам: „*Тате, к'вото и да стане, аз ще замина! И това, което ми каза, е добре. Долю-горе аз съм психически подготвен за война. Обаче ще отида.*“ И заминах веднага. Без много да се съобразявам.

След Първата фаза се образува 1-ва Българска армия с генерал Стойчев. И 29-ти полк го мобилизират към 3-та пехотна Балканска дивизия, и тръгва за фронта. Заминахме и ние. Доброволческата рота беше 156 души с командир Иван Ханъмов. Заместник-командир по политическата част – Георги Чуперов. Аз съм командир на 1-ви взвод. Обаче командирът на полка нарежда да бъда освободен от това и за в бъдеще никой да не се интересува каква длъжност ще изпълнявам в полка. Защото германците, ако узнаеха, че има специалисти по бойни химически вещества, щяха да ни засипят.³⁷⁸ А ние фактически бяхме жив зян срещу това. Казах Ви какви маски имахме и какви торби. И получих нареждане от командира на полка да проверя какво е химическото обзавеждане.

Те се изтегляха от Гърция немците, затова. И се срещнахме с тях. Наш'те от 29-ти полк, 1-ва дружина се е срещнала – тя замина първа – тя се срещна с германците в бой при Грабово. Една наша цяла дружина беше ликвидирана, щото бяха хората необучени както трябва. Със заместник-командира капитан Каракачанов, Илия Каракачанов³⁷⁹ се казваше.

³⁷⁵ За формирането на такива части от доброволци, ремсисти и бивши партизани в различни подразделения на Българската армия виж най-общо: **Везенков, А.** *9 септември 1944 г.* с. 300-302.

³⁷⁶ В Ямбол.

³⁷⁷ Единично обучение от 3 месеца, с което започва военната подготовка при наборната военна служба.

³⁷⁸ „*Защото немците веднага ще започнат. Хитлер се въздържа от това нещо, щото американците щяха да го съсият, но не се знаеше в края на войната какво можеше да стане. Той беше луд човек.*“ – цит. Й. В.

³⁷⁹ Капитан Илия Александров Каракачанов, роден в Ямбол през 1921 г. Безследно изчезнал при атаката на Грабово (днес в Вуковарска жупания, Република Хърватия) на 25 декември 1944 г.

И както и да е. Тръгваме за фронта, минаваме през Югославия с влакове – нали знаете, 57 войника или 8 коня във вагон. Със слама и така нататък. Влаковете се движат. Най-напред се пропускат шабовете, за да се организират, след туй другите и така нататъка. И пътувахме, спираме в Белград. В Белград някъде през началото на януари пристигнахме. И оттам, от Белград, пеша до Нови Сад. Това са около 50-60 километра.³⁸⁰ Влакът, като тръгнахме от България, до Белград стигнахме за 12-13 дена. Те са еднопосочни там линиите. И се чакат сега: най-напред Съветската армия се изтегли – Съветската армия замина за Белград. След туй, докато отидем ние, Съветската армия превзема Белград и тръгна за Срем. Това е междуречието между Сава и Дунав. И в Белград пристигнахме, нали Ви казвам, началото на януари, някъде към 10-ти-12-ти. И оттам пеша тръгнахме за Нови Сад. Нови Сад – кал, така нататъка... Обаче при Нови Сад мостовете разрушени – направили са понтони. По понтоните минават съветската бойна техника, съветските войски и между другото преминаваме и ние. Преминахме и започваме да тръгваме за Унгария. Стигаме до Бездан³⁸¹. Бездан е на Дунав, в Унгария. Трябва пак да го минем, защото трябва да заемем позиции между Дунав и Драва. И нашият полк е в 3-та пехотна дивизия – 3-та пехотна дивизия е на първата бойна линия.

И затишие, ни германците стрелят, ни нашите стрелят. Германците отсреща реката, ние сме от тъз страна – Драва Чехи, Драва Соболч, Драва Сердахел³⁸², Вайсло³⁸³. Вайсло беше командването на полка. Това е към края на януари месец, да. То докато се доберем там, още по-лошо. И разставиха ни в разни къщи, и така нататъка. И получих заповед да проверя бойното химическо оръжие на войниците. Ми какво да Ви кажа?! Той – маската скъсана, хвърлена, турил вътре там за ядене, цигари и така нататъка – проверих. Проверих в тила животните как ще бъдат предпазени – не, никакво предпазване няма. И докладвах на командира на полка. Той каза: „Лично ще проверяваш, никакъв офицер няма да питаш какво има! Всеки войник – въобще да знам аз какво има!“ И му казах каква е картината. И той се хвана за главата и вика: „Добре!“ Командира на полка, Петър Лазаров.³⁸⁴

И в туй време той докладвал в дивизията какво е, дивизията нареждат: „Нека този човек да бъде командирован в 11-ти пехотен полк!“ – който е на самата Драва, нашият полк е резервен. И отивам при командира на полка – това е на 5-ти март 45-та година. Представям се на командира на 11-ти пехотен полк и той казва: „Добре, 7-ма рота е на самата Драва, проверете тях!“ И отивам вечерта в ротата, посрещат ме, това-онова, ротният командир вика: „Момче, сега тебе ти е наредено нещо да проверяваш, проверявай, ама утре сутринта!“

Добре, ама сутринта, в 4 часа, почнаха да падат мините – германците правят вилазка. Това е вече месец март. Аз месец март проверявам. И февруари там, с туй се занимаваме. Войниците се занимават с бойна подготовка, това два месеца, два месеца и половина. Чак на

³⁸⁰ Всъщност са близо 100 километра.

³⁸¹ Село на няколко километра от Дунава в съвременната община Сомбор, Войводина, Република Сърбия.

³⁸² Села в долината на река Драва, район Шиклош, област Бараня, Унгария. Селата Драва Чехи, Драва Соболч и околностите им стават арена на едни от най-ожесточените боеве в хода на Дравската отбранителна операция.

³⁸³ Село в район Шеллье, област Бараня, Унгария.

³⁸⁴ Полковник Петър Лазаров Лазаров. Роден е на 16 декември 1898 г. в с. Дъбово, Старозагорска област. Завършва Военното училище през 1920 г. Подпоручик от 4 октомври 1920 г. Подполковник от 2 октомври 1942 г. Полковник от 1 май 1945 г. Служил във 2-ри преносим полк. С МЗ № 125 от 14 септември 1944 г. е назначен за командир на 29-ти пехотен Ямболски полк и участва с него във Втората фаза на войната срещу Германия. Награден е с орден „За храброст“ IV ст., 1 кл. Уволнен е на 17 януари 1946 г., **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 84.

5-ти март вечерта почнаха да падат бомбите и командирът на ротата вика: „Момче, твоята работа тука свърши, ти не си в мойта рота!“ Викам: „Аз не съм в твоята рота, но имам военно звание³⁸⁵ и мога да командвам взвод, затуй ще бъда тука!“ И показа ми там един автомат, и каза: „Поемай, нашите хора вече голяма част са избити, германците идват!“ Германците не бяха дошли още. Но минохвъргачките хвърлят и направо в окопите.

И в туй време командирът на ротата получава заповед от разузнаването на дивизията, че германците вече ще акостират от тъз страна. И имаше една мъгличка, лека така, зае се позиция, и германците ги забелязахме на около 150 метра, с гумени лодки, безшумно идват. И заповяда се да се чака под 100 метра. И започнаха, голяма част от лодките хвъркнаха във въздуха... Ние стреляме с автомати, с пушки, с картечници, после имаме полкова минохвъргачна батарея, която също стреля. Обаче германците са решили – три дивизии хвърлят срещу нашата дивизия. Нашата артилерия започва веднага. Обаче германците почват същевременно да обстрелват нашия тил с тяхната – дългобойната. Нас не ни оставяха беззащитни никакви тежки въоръжения, които са по-назад. Обаче ние бяхме, дето се казва, на острието на щика.

И германците хвърлят – една дружина, хвърлят втора дружина, хвърлят трета дружина. В ротата почти не останаха войници и хора. Ротата останаха около 20-30 души. Командирът на ротата убит, командирите на взводовете убити, аз бях най-младшият началник фактически. На ротата, тя ротата остана 10-тина-15 души. И в туй време излязла заповед да се изтеглим. Обаче телефонните връзки разкъсани. И дадох заповед да се изтеглим. И понеже не знам къде да се изтеглим, тъй съм пристигнал – знам, че полка е някъде другаде, ама идвам, дето се казва, надвечер и нищо не знам. Мен ме стовариха с един мотоциклет и мотоциклета се върна обратно. И един подофицер останал жив, и викам: „Водиш!“ И се изтеглихме. Но почти целия ден успяхме да се задържим на т'ва нещо. Една рота командирът на полка праща в подкрепление. Обаче преградният огън на германците я спира и те се окопават. И ние се изтегляме, и тъз рота има бойна готовност. И понеже се изтегляме – времето март месец, такова мъгливо, и пропукаха няколко пушки. И ние поначало помислихме – или сме обградени, или са наши. И почнахме да викаме: „Българи сме, недейте стреля!“ Т'ва-онова. И се разбра, че е тази рота, която е била изпратена, обаче там се е окопала.

Бях ранен в крака. От германски куршум. Преди да се изтеглим обаче. Вързах си т'ва нещо, подкрепяха ме войниците, и щом стигнахме ротата, командирът на ротата веднага нареди – тогаз имаше едни конски двуколки, които се качваме на тях – и изпратиха ме там в здравния пункт, и оттам отидох към 29-ти полк. Отидох в 29-ти полк и оттам в дивизионната болница. Той не бил един, а били два куршума, обаче единия го изкараха, другият си остана и сега още ми е гостенин тука в крака. Както и да е, излекуваха ме и така нататъка. Така мина за мене първият бой в Дравската епопея.

В предната линия бяхме до към 4 часа, задържахме фронта. Да, 4 часа следобяд. От 4 часа сутринта до 4 часа следобяд. Щото това 156 души заемат една полоса около половин километър. И освен това, вляво от нас имаше един голям канал, ние не очакваме там германците да дойдат. Те не могат да дойдат. Каналът не е нещо плитко, ами е 10 метра и дълбочината е голяма. Затуй флангът го оставяхме неохраняван, само стрелба срещу тези. Те виждат,

³⁸⁵ „Фелдфебел-школник.“ – цит. Й. В.

че там не може. Вляво от 3-та дивизия се намира 11-та пехотна дивизия. И тея правят пробив в нея³⁸⁶. И се мъчат да ударят нашата дивизия във фланг. Дивизията обаче получава заповед да се изтегли на по-добри позиции и 11-ти полк е този, който даде най-големи жертви тогава. Защото всичките му роти бяха на предната линия. Но все пак аз не знам колко жертви са дали. Само знам, че от ротата едни казват, че 50 души са се изтеглили, други казват, че 40. Колкото и да е, знам, че имаше хора около мене, щото аз съм загубил много кръв, и ме прикрепваха. Викам: „Момчета, следвайте подофицера и да останат трима души ариергард назад, и да стрелят! Дадем ли гръб – германците ще ни изпотрепят!“ Те още не знаят, че ние се изтегляме. То разни царевичащи, това-онова. И така, изтегляхме се без много... Може би сме толкова били, може би сме и 50 души, но аз не съм ги броил. Наш'та 7-ма рота, която даде най-много жертви.

Дали аз бях най-старшият командир в ротата? Ами, по нещастие само аз останах. Никой не ме е накарвал, и те като убиха всички по-старши, остана само един подофицер, той вика: „Сега ти си по-голям началник от мене!“ Викам: „Аз съм началник, ама аз нищо не знам! Аз тука снощи дойдох, води!“ И той вече по-нататък отстъплението той го води! Иначе командването аз поех на т'ва нещо. Но докато убият ротния командир – ротния командир го убиха някъде към 11 часа – те не го убиха така, падна мина върху него и не остана нищо от него. И след като ни прие този, резервния ротния командир, вика: „Момче, ти си към 29-ти полк, не си зачислен на нищо тука. Ние не можем да отговаряме за тебе. Давам ти двама войника с двуколката, веднага да те заведат в полосата на 29-ти полк! В туй време полкът е вдигнат по тревога и той – казва – ще дойде.“ 29-ти полк е вдигнат по тревога, и идва в 11-ти полк. Обаче когато пристигам аз в 29-ти полк, излиза заповед полкът да се изтегли заедно с 11-ти полк на нови позиции. Щото германците успяха до вечерта на 6-ти да заемат вече около 500 метра или половин километър в наша територия. И започнаха да се стремят да стигнат Печ³⁸⁷. Печ се намираше на 50 километра зад нас. И от Печ на близко е Дунав. Германците искат да заемат мостовете на Дунав и да пленят цялата 1-ва Българска армия.

В това време 6-та германска СС танкова дивизия, която се намира вдясно от 1-ва Българска армия, нападана руснаците към Будапеща, езерото Валенце³⁸⁸. С оглед да могат да деблокират Будапеща, да унищожат 3-ти Украински фронт. А пък три немски дивизии, които са от състава на група армии „Е“³⁸⁹ – „Елада“, които се изтеглят за Германия – получават заповед да унищожат 1-ва Българска армия, за да може да стигнат до Дунава, да спрат всякакъв достъп за снабдяването и фактически да капитулираме.³⁹⁰ Обаче в туй време

³⁸⁶ В ранните часове на 6 март немците се прехвърлят на северния бряг и атакуват едновременно позициите на 11-ти пехотен Сливенски полк и на 41-ви пехотен полк. Тук Йовко Вълчев говори за атаката срещу 41-ви полк, който е в състава на 11-та пехотна дивизия. Позициите на 11-та пехотна дивизия всъщност се намират вдясно от тези на 3-та пехотна дивизия. За тези събития виж: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 223. **Андонов, Вл. и др. История на Отечествена война на България, 1944-1945.** Том 3, с. 98-99 и приложените в двете издания карти.

³⁸⁷ Град в Югозападна Унгария, административен център на област Бараня.

³⁸⁸ Езеро в област Фейер, Централна Унгария.

³⁸⁹ Група армии, създадена на 1 януари 1943 г. на основата на части от 12-та армия. Група армии „Е“ е активна до пролетта на 1945 г. В различни времеви отрязъци от този период подразделенията ѝ са дислоцирани в Източното Средиземноморие – Крит, континентална Гърция, Додеканезите, Сърбия, Независимата хърватска държава и т.н. Група армии „Е“ е основен противник на Българската армия през Първата фаза на войната срещу Германия и три нейни дивизии извършват форсирането на Драва, довело до Дравската отбранителна операция.

³⁹⁰ За тези операции виж бел. 178 и посочената там литература.

57-ма съветска армия³⁹¹ на генерал Капитохин³⁹² спира германците при Валенце и прехвърля корпуса на генерал Алтошин³⁹³ в полза на 1-ва Българска армия, която води много тежки боеве срещу тези дивизии.

Германците срещу нас нямаха танкове, германците срещу нас нямаха самолети, обаче имаха бойни бронирани коли. Които се мъчеха с тях да ни изплашат. Може би имаха танкове, но строяха тогава още мост и нямаха в началото. Нашите все пак с цената на големи жертви успяха да ги спрат.

Но когато са се водили тези боеве, аз съм бил вече в дивизионната болница. И в туй време в болницата видяхме, че настъпват едни коли, които са покрити – не знаем, това са били „Катюши“ ли... Там за пръв път „Катюшите“ спират германците, не само ги спират, но ги обръщат и обратно. Болницата е далече, на около 20 километра зад това, фронтовата линия. Обаче вечерта просто гледахме тея светлинни отблясъци. Между другото тази, дългобойната, армейската артилерия беше наблизко до болницата. След туй минаха изстребители... Болницата беше готова за евакуация, но не се наложи.

И оттам кракът ми загной. И нашите лекари казват: „Трябва да отрежем крака на момчето, щото почва гангрена!“ Аз обаче заедно с оръжието си бях там, викам: „Ако някой вземе нож и ме оперира, ще го застрелям!“ „Момче, ти не разбираш!“ Викам: „Няма какво да разбирам! Ако умра, да умра, ама не с такъв крак! Да умра – викам – от гангрена, ще ми режат те крака!“ И в туй време минава един съветски лекар – в нашата войска влязоха и руски войски. И влиза в лазарета, и гледа – и руски войници, и наши. И ме видя мен. И вика: „Вот тебя!“ И пита: „Той какъв е?“ Щото в Съветската армия те имали други звания, хоруужии³⁹⁴, тъй ги наричали. Те му казват: „Той сега нито е офицер, нито е подофицер. Това е фелдфебел-школник.“ „Ами за какво се касае?“ – пита той. И оня отговаря: „Тука парче – казва – ще почне да гние.“ Той гледа и каза: „Немедленно в корпусната болница на 57-ми съветски корпус³⁹⁵!“

³⁹¹ Всъщност позициите на 57-ма съветска армия са на юг от езерото Балатон, а не при Валенце. Командир на армията е генерал-полковник Михаил Николаевич Шарохин (1898-1974). С помощта на български части тази армия успява да спре немското настъпление и бевете на нейния участък завършват на 12 март 1945 г. **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 222-225, 280.

³⁹² Генерал-лейтенант Александър Григориевич Капитохин (1892-1958) по това време – март 1945 г., е командир на 38-ми гвардейски стрелкови корпус, който е в състава на 9-та гвардейска армия, от 9 март подчинена на 3-ти Украински фронт. Корпусът не взема участие в Балатонската отбранителна операция и Дравските боеве. **Вожакин, М. Г. (ред.)** *Великая Отечественная. Комкоры. Военный биографический словарь*. Том 2. Москва-Жуковский, 2006, с. 24. От 12 април до края на войната Капитохин е военен съветник при 1-ва Българска армия. Награден е с орден „За храброст“ III ст., I кл. и множество съветски ордени и медали, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 70; **Андонов, Вл. и др.** *История на Отечествовата война на България, 1944-1945*. Том 3, с. 204.

³⁹³ Става въпрос за 133-ти стрелкови корпус на Червената армия, под командването на генерал-майор Павел Алексеевич Артюшенко (1904-1962). В края на февруари корпусът е в резерва на 3-ти Украински фронт. На 6-ти март е придаден към 57-ма съветска армия, а на следващия ден получава заповед да се съсредоточи в района на Драва. Рано сутринта на 8-ми март части на корпуса се включват в Дравските боеве и в следващите 12 дни воюват съвместно с подразделенията на 1-ва Българска армия за ликвидирането на немските предмостия на северния бряг на Драва, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 10, 224-225, 333-334. За кратка биографична справка на генерал Артюшенко виж бел. 435.

³⁹⁴ Всъщност „хорунжий“. Хорунжий е полско и казашко военно звание с полски произход. Първоначално в късно-средновековна Полша така се наричал знаменосецът – званието произлиза от полската транскрипция на думата хоругва. При казачите съответства на подпоручик (младши лейтенант) – най-младшето офицерско звание.

³⁹⁵ По-скоро става въпрос за медицинските части на 57-ма съветска армия.

Корпусната болница е на влакова композиция. И отидох там. Веднага започнаха – виждаха, че е обработен добре, рентгенът намери куршума, но той е между артерия, вена и нерв. И ако се среже, кракът ми фактически отива. И каза този: „*Вие сте първият български войник, на който ще приложим най-новото лечение.*“ Те са получили от Америка и Англия пеницилин. За пръв път го чувахме това нещо. Успяха да успокоят гангрената. Излекуваха ми крака. Бях млад, бях на 21-2 години. И на 10-тия ден викам: „*Искам да си отида в нашия полк!*“ А пък тяхната армейска болница, минават наши каруци, от обози на дивизията и на армията. „*Не, не може!* – казва – *Трябва да бъдеш още 20 дена тука!*“ Обаче една сутрин гледам – влакът върви. Питам там руснаците: „*Къде отиваме?!*“ „*Ами ние – казва – тръгваме за Виница*³⁹⁶.“ „*Де е т'ва Виница?*“ „*В Украйна.*“ „*Че аз каква работа имам в Украйна?!*“ „*Ами – вика – там ние ще бъдем на продължително лечение. После – казва – ще те върнат.*“ Викам: „*Няма такава работа!*“ Дрехите са при мене, само с един халат съм. Облякох се, слязох, гледам една наша каруца, викам: „*Авери, кои сте вие, бе?*“ „*Хляб носим.*“ – вика. „*За къде?*“ „*За 3-та дивизия.*“ Хоп при хляба и след туй бях в дивизията. И дивизията вече беше минала. Сега куршумът е там още и затуй нося и бастун. Руснакът каза: „*Един ден, когато се прибереш в България, ние ще ти дадем това нещо*³⁹⁷, *не се притеснявай, той там ще седи. Той ще излезе един ден.*“ Не излезе. Руснаците не ми дадоха нищо, щото аз избягах.

В съветската военна болница, какво да Ви кажа, хора без крака, без ръце, хора с почти цялото лице – едната страна я няма. Това беше касапница. Войната беше много поразяема – главно от минохвъргачния огън е това нещо. Куршумените рани не дават тая грозна картина. Обаче там сега се действаше – аз минах през поле, което е стреляно от „Катюшите“. Хората бяха обгорени като нещо съвсем изгоряло. Само останало една... като някакъв изгорял добитък. Покрити цели полета с това нещо. Както са били в самите окопи, там изгорели.³⁹⁸ От нашите хора също. Обаче руснаците имаха много по-тежки поражения, щото те се срещнаха с елитната 6-та СС германска армия³⁹⁹ и за да опазят Будапеща, наистина са дали много жертви. Това цели влакови композиции с 50-60 вагона, пълно е с такива. И всеки вагон с 10-тина-20 наредени носилки. И голяма част от тях умират по пътя, разбира се.

Нашият полк вече беше атакувал и беше в село Циганско⁴⁰⁰. Включих се в полка, командирът вика: „*Абе момче, абе ти де беше бе?!*“ „*Абе – викам – в 7-ма пехотна рота.*“ „*Ми на нас – казва – ни съобщиха, че един фелдфебел-школник е бил там, ама дори не му знаят името.*“ „*Ми – викам – аз бях.*“ „*Бре-е-е-й, ние – казва – пратихме съобщение, че ти си в неизвестност.*“ У нас. И майка ми като започва, плаче, това-онова, какви ли не щещ работи. Но рекла: „*Жалейка няма да сложа, докато свърши войната!*“

Сварих ги в Циганско село и от там почваме бойни действия между Драва и Мур. И германците отстъпват, и напред. И към едно друго малко селище гръмна една мина, бяхме окопани, и рикошираха няколко осколки, такива – три-четири парчета влязоха в корема ми. Имал съм късмета, че не са засегнали перитонеума. Дотогаз не знаех още перитонеумът как-

³⁹⁶ Град в Украйна, административен център на съвременната Виницка област.

³⁹⁷ „*Ще ми даде сертификат какво съм лекуван и така нататъка.*“ – цит. Й. В.

³⁹⁸ Сравни подобни впечатления разказите на Димитър Димитров и Румен Гугушев в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и на Левон Ованезов и Никола Шишков в настоящия том.

³⁹⁹ 6-та СС танкова армия (6. SS-Panzerarmee) под командването на генерал-полковник Йозев Дитрих.

⁴⁰⁰ Селище в района на боевете от Дравската отбранителна операция – област Бараня, Унгария.

во значи. И случайно се случва дивизионният хирург в полковата лечебница: „Момче, няма нищо страшно!“ Там туриха каквото трябва – ултрацветин. Беше някакви хапчета, от сулфонамидите. Туриха го. И както и да е, продължих с полка.

Поех си там командването. Щото голяма част от нашия полк бяха избити хората. Бях командир на взвод, пехотен взвод. И продължавам нататък и стигнахме до Дойчландсберг⁴⁰¹. В Дойчландсберг и Шламберг⁴⁰² се разположи 3-та пехотна дивизия. Т'ва е в подножието на Австрийските Алпи. Направихме палатки, вече германците капитулираха, мирът излезе. Обаче от юг идва 8-ма Британска армия и сред челния отряд е 7-ми Британски армейски корпус, с командир генерал Кели.⁴⁰³ И казват: „Те са при Клагенфурт⁴⁰⁴ и при Дойчламергут.“ Дойчламергут е австрийският киноцентър. От щаба на нашата армия тръгват с 3-4 джипа и минават през нашия. И командирът на полка получава нареждане няколко млади офицери да ги придружат. Ние имахме също джипове и между другото и аз се паднах от тях. Викат: „Качвай се там!“ И качих се, отидохме в Клагенфурт, срещнахме една армия – без каски, с едни шапки такива, с еделвайси. Видяхме, че това са алпийски войски на 7-ми армейски корпус на генерал Кели. И те са отатък реката, ние сме от т'ва страна на реката. Тя е малка река, алпийска такава.

И сега, командването се срещат, ние нямаме работа при командването, има един голям хотел – там отидоха и така нататък.⁴⁰⁵ И сега, нали сме любопитни... Ние нали сме Ганьовци, отидохме на реката и прецапахме реката. Онез там говореха: „Стоп!“ – няма, ние отидохме при тях и викаме: „Българ, българ, българин, българин!“ И те ни погледнаха така, ама к'ва е т'ва армия, не могат да разберат. Обаче гледат едни копчета имахме ние, такива, с лъвчета. И дойде един, извади си пищова, дава ми го: „Дай ми – вика – копчето! Сувенири.“ Те били австралийци. „Абе – викам – как ще ти дам копчето ми?!“ „А – вика – моля ти се!“ Извади от едни големи шоколади. К'во да правя сега?! Викам: „Няма да ти дам от т'ва, но хайде, от гимнастърката едно копче.“ Той иска лъвчето, лъвчета имаше и на копчетата. И викам: „Туй не може! – викам – Туй е все едно аз да взема твоята корона.“ Той вика: „Не може! Ама оръжиято може да ти го дам. Щото от италианците имаме колко искаш оръжие!“ Викам: „Не ми трябва оръжие, обаче шоколади, това-онова...“ И нашите от охраната всички там. Едва не ни съблякоха и куртките. Викат: „За сина ми е!“

И най-после командирът⁴⁰⁶ на това охранително отделение ни прибра. Вика: „Излагате ни, недейте така!“ И както и да е, поканиха ни там при тяхни офицери от по-нисък ранг. Поканиха ни, поговорихме, това-онова. И по едно време те ни хванаха под ръка, щото там се води примирие за демаркационна зона. Докъде ще бъдем ние. От там, определят Югославия, границата с Унгария. Преговори се водят. Седяхме три дена там. И сега, тези англичани и австралийци и новозеландци ни хванаха под мишницата и викат: „Сега ще отидем на едно

⁴⁰¹ Град в Южна Австрия, център на едноименния окръг в провинция Щирия.

⁴⁰² Град в окръг Дойчландсберг, провинция Щирия, Австрия.

⁴⁰³ Става дума за 5-ти армейски корпус от 8-ма британска армия. Корпусът се намира под командването на генерал-лейтенант сър Чарлз Кейтли (1901-1974), **Андонов, Вл. и др. История на Отечествена война на България, 1944-1945.** Том 3, с. 189, 204.

⁴⁰⁴ Административен център на провинция Каринтия, Австрия.

⁴⁰⁵ За хода на преговорите и участващите в тях длъжностни лица най-общо виж: **Андонов, Вл. и др. История на Отечествена война на България, 1944-1945.** Том 3, с. 204; **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 301.

⁴⁰⁶ „Българският командир, един подполковник беше.“ – цит. Й. В.

място!“ И отидохме – хотел така, то било публичен дом.⁴⁰⁷ Бре-е-ей, вдигна се една суматоха. „*Не – ние викаме – не можем да отидем там, нямаме заповед от нашите!*“ Те викат: „*А, що трябва заповед?! Има си за войници, има за офицери!*“ Обаче се вдигна една голяма патаклама.

Оказа се, че и германците от Алпите – камиони с войници, които не са се предали, идват към нас и може да стрелят. Вдигнаха ни в тревога. И хукнахме с джипките да ги срещнем. С тези, те са австралийци. И спряхме, гледаме – те са отсреща, един рид – идат. И по едно време дадохме те⁴⁰⁸ един картечен откос и ония спряха. Спряха, туриха едно бяло знаме, обаче нашите викат: „*Не вярвайте, германците ще направят нещо!*“ И трима души, желаещи да отидат. И пожелах да отида. Викам: „*Без туй съм ранен, още един път!*“ Отидохме – един голям автобус, само един германец, вдигна си ръцете и слезе долу. Бях ученик, знаех долу-горе немски. Викам: „*Предавате се, нали?*“ „*Предаваме се.*“ „*Вътре други войски има ли?*“ „*Проверете.*“ – вика. „*Въоръжен ли сте?*“ „*Не.*“ Отворихме, то било проституки, които ги карат на офицерски дом. Проститутки, обаче знаят, че примирието при тях го има, ама къде да се предадат – не знаят. И попадат при нас. И фронтовият вестник написа, че „*Храбреците български охранители плениха цял автобус с германски проститутки*“⁴⁰⁹ И там нарисувани бяхме и така. С ножове и така нататъка. Станахме за смях.

И върнахме се. Свърши там това нещо и се подготвяме за пътуване. Строиша полка в каре. В средата на полка командирът на полка, началник-щаб и хора от дивизията. И свещениците – имахме полкови свещеници. Поповете изпяха там във връзка със загиналите един помен. И полкът строен в каре. И началник-щаб излиза и казва: „*Момчета, този, който си чуе името, да дойде на тази линия!*“ Една бяла линия, с тебишир я направиха там. И почнаха имената. Аз бях 1-ви взвод, на 1-ва рота, от 29-ти пехотен полк – 1-ва дружина. И най-напред съобщиха името на новия командир на ротата. Той беше голям музикант, сливаналия.⁴¹⁰ Дори и на фронта, преди да влезем в бой, най-напред свиреше сонатите на Бетовен – на цигулка! Голям цигулар! И втори викат мене. И строиш се аз до него. Викам: „*Абе господин поручик – той беше поручик – да не ни наказват нещо?*“ „*Нищо не знам!*“ – вика. И много, и други и други, от полка се събрахме доста хора, в една редица така. Може би около 50-60 души. От наш‘та рота също имаше, и войници имаше, и подофицери имаше. И чакаме сега. Началник-щабът на полка събщи отделни имена от тези, които бяхме там. Да излязат три крачки пред нас. И съобщиха и мойто име. Излязох три крачки напред и още няколко наши момчета излязоха напред. А ротният командир остана там.

И командирът на полка дойде, аз му рапортувах кой съм, нали. И той ме целуна по челото, вика: „*Знам вашите патила! Вие сте произведен офицерски кандидат.*“ За проявена храброст се награждавам с орден „За храброст“, офицерски – IV-та степен на офицерския орден „За храброст“. И туриха ми ордена, обаче нямам пагони, а вика: „*Нямате право да се върнете в строя като фелдфебел-школник!*“ И извикаха там адютанта, вика: „*Взemi пагоните на един от щабната рота!*“ И там ми ги сложиха, веднага ги нанизаха. Още на плаца.

⁴⁰⁷ Смее се.

⁴⁰⁸ Австралийците.

⁴⁰⁹ Смее се.

⁴¹⁰ „*Казваше се Яворов, от Сливен. Голям музикант!*“ – цит. Й. В.

Благодарих. Ротният командир до мене го наградиха с орден „За храброст“ . „Предсрочно ще бъдете произведен капитан,⁴¹¹ ще стане – казва – в щаба на армията. Оттука ще отидете в щаба на армията!“ Наградиха го, но не му дадоха пагони – в щаба на армията. И така, т’ва нещо свърши, 9-та разкладка,⁴¹² там богато ядене, пиене, това-онова.

Тези, които минахме първата редица, ни дадоха по-висок чин и орден „За храброст“. Ние бяхме малко. А пък във втората редица бяха вече много войници, подофицери и така ната-тъка – то и в наш’та редица имаше и войници, и подофицери – на тях им дадоха орден „За храброст“.⁴¹³ А на онези, които останаха в строя, им дадоха значката „Към Берлин“ и в това време казаха: „В България ще бъдете наградени с медал за участие във Втората световна война!“ На Сталин. Даде им се като се върнахме в България специален медал на другаря Сталин, заедно със специална книжка. И след около една година дадоха първия медал, български. И оттогава на всеки пет години дават медали.“

Седяхме 10-тина дена, аз знаех малко повечко немски, австрийците видяха, че не сме лоши хора, почнахме дружба с тях и така нататъка. И след 10 дена тръгваме за България. Обаче стигаме до Нови Сад. Отново: „Да излязат тез, тез, тез, тез!“ Излязохме. Около 48-50 човека от полка. Но не само от полка, ами от бригадата. И излязоха и други хора, и се събрахме някъде в един площад на Нови Сад – около може би да имаше 200 души. И от други полкове, да. Качиха ни в специални камиони – и с нас и началник-щаба на дивизията, полковник Петър Иванов. На дивизията, а пък на армията беше Щерьо Атанасов⁴¹⁴ и генерал Владимир Стойчев, но те с коли са заминали. И тръгнахме към Белград, никой не ни казва нищо. Слязохме там, началник-щабът на дивизията полковник Петров каза: „Момчета, вас са ви приготвили хубави дрехи, знаеме това нещо. Проверете пак дрехите си, въоръжение-то си, ще бъдем приети от щаба на Югославските въоръжени сили!“ Отидохме на площад „Терезия“ в Белград, както сме под строй. И казаха, че се включваме на парада пред маршал Тито, заедно с Югославската армия. И засвириха, наш’те военни музики са там, засвири югославска музика. Имаше сборна наша музика. И югославска. Преди това обаче мина генерал Божидар Вукманович Темпо⁴¹⁵, сръбски генерал. Като бяхме строени, ние, които бяхме с

⁴¹¹ „Капитан, командира на ротата. Той беше поручик.“ – цит. Й. В.

⁴¹² „9-та разкладка значи най-богатата храна, която се дава в армията по време на рождения ден на царя, по време на няк’ви победи и така. Това е 9-та разкладка! Вие служили ли сте войник? Затуй не я знаете. Войниците викат така: „Ей, днеска ако има 9-та разкладка, друга ще е!“ – цит. Й. В.

⁴¹³ „Ротният командир беше произведен, обаче само орден „За храброст“ му дадоха, като му казаха: „Вие не сте в първата редица, щото ще ви наградят в щаба на армията.“ – цит. Й. В.

⁴¹⁴ Генерал-майор Щерьо Атанасов (Щерьо Атанасов Георгиев) е помощник-командир на 1-ва армия (Първа фаза) и на 1-ва Българска армия (Втора фаза). Роден на 27 март 1902 г. в село Любимец, Хасковска област. Член на комсомола от 1919 г., на БКП – от 1923 г. От 11 септември 1944 г. е полковник, а от 5 април 1945 г. е генерал-майор. От 13 септември 1944 г. е политически представител на Първи корпус, от 20 септември 1944 г. е помощник-командир на 1-ва армия, а от 27 ноември 1944 г. – помощник-командир на 1-ва Българска армия. Награден с орден „За храброст“ IV ст., 1 кл., III ст., 2 кл. Орден „Св. Александър“ III ст., м. ср., съветски орден „Червено знаме“, югославски орден „Партизанска звезда“ I ст., орден „На унгарската свобода“ – сребърен. След войната служи в БНА, началник е на Военноисторическия отдел и заема висши политически длъжности. Умира през 1967 г. в София. За допълнителна информация виж: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 12-13.

⁴¹⁵ Генерал-лейтенант Светозар Вукманович – Темпо. Роден в Черна гора на 14 август 1912 г., член на ЮКП от 1933 г. В периода на Втората световна война Вукманович е един от най-активните сътрудници на Йосип Броз Тито в организацията и ръководството на партизанските отряди. В началото на 1943 г. пристига в Македония като представител на ЦК на ЮКП. На 19 февруари 1943 г. по негова инициатива е образуван ЦК на МКП с югославското ръководство. Темпо е един от главните инициатори и организатори на партизанското движение в Македония, Косово и Южна Сърбия. Светозар Вукманович е един от най-изявените противници на Методи Андонов – Ченто на АСНОМ през 1944 г., като решително се противопоставя

ордена „За храброст“, той ни сложи и югославски орден „За храброст“. ⁴¹⁶ Бяха направени от олово – черни. Но такава е било времето. Малко е, като партизанска значка ⁴¹⁷, но ни сложиха. Минахме парад на Тито. И когато минавахме ние парада, минахме начело. И оттам със специален вагон до София. В София ни чакат софиянци. Парад пред Дамян Велчев, пред Кимон Георгиев, заедно с генерал Стойчев. В Ямбол пак паради. ⁴¹⁸

От Димитровград ⁴¹⁹ – нали тъй се казва градът на югославската граница – и самите югославяни ни посрещаха, ама хората бяха голи и боси, и ние по-скоро им давахме каквото имаме. Обаче като влязохме в България, влакът не може да тръгне – хората са насядали там. Баници, какви ли не щеш разни бисквити, кой каквото имаше носят, като имаш предвид, че тогаз в България малко се гладуваше, но в селата бяха по-добре. И навсякъде, на всяко село, на всеки град. Ние пътувахме от границата до Ямбол почти три дена. Щото един ден бяхме в София. И не може, не можеш да спреш влака. Влаковете – композиции, една след друга вървят. И какво да Ви кажа, то това е тържество, каквото е нямало.

В Ямбол също тържествено посрещане и така нататъка. Еми к'во да Ви кажа, хората бяха по гарите, по площадите. Дето минахме, влаковете спират, свирят тържествено, събрали хора, други плачат: „*Къде останаха вашите другари?!*“ В Ямбол също. И тука минаваме парад. Минахме паради. И сега, понеже съм 1-ва дружина, 1-ва рота, 1-ви взвод, съм на чело в състава. И в туй време по пътя идва заповед, че съм произведен подпоручик, а не офицерски кандидат. Отде да намеря сега здрава звезда. Няма такава звезда, обаче ротният командир от пагоните взема едната звезда, тури я – станах вече подпоручик, вече със звезда. Иначе бях само с една рязка. И тука, понеже съм ямболия, познават ме всички, като ме видяха: „*Брее-ей, какво правите вие?! Чакайте, бе, той е нашият човек, бе!*“ Аз съм в строя, викам им: „*Стойте на страни, бе момчета!*“ „*Не, ние ще те вдигнем!*“ „*Бе, как ще ме вдигнете така, аз съм тука, в строя?!*“ Хеле, успяхме да ги укротим. И на площада тука хора, от селата, отвсякъде. Обаче най-голямата трагедия беше – жените с черни забрадки и мъже, к'во да ти кажа и сега се разплаквам. Няма вече парада, веднага ни пуснаха, хората тука казват: „*Чакаме ви тука!*“ Голяма част от тях дойдоха в казармите дори. И тука хора, то... Майка ми и баща ми тука, братята ми, сестрите ми, всичките.

Брат ми също, беше той мобилизиран във военно-въздушните войски, но като електронженер се занимаваше повече с ремонтната база на бойните машини. А между другото, ние

на опитите на последния да еманципира македонските комунисти и успешно прокарва политиката на тясна обвързаност с ЮКП. След войната заема редица важни военни, политически и обществени постове и достига до звание генерал-полковник. Изпада в немилост пред Тито след изказване по обществената телевизия, в което отбелязва, че работниците биха могли да стачкуват, ако не са удовлетворени от положението си. Към 1970 г. е окончателно изтласкан от политиката и се отдава на писане на мемоари и публицистика. Умира през 2000 г. в Черна гора, тогава все още част от Югославия. Награден е с множество ордени и медали, сред които отличението "Народен герой на Югославия". Виж най-общо: **Bechev, D.** *Historical dictionary of the Republic of Macedonia*. pp. 235-236.

⁴¹⁶ „*Божидар Вукманович Темпо, един генерал, пред мене застава и ме гледа така. Техните полковници носят две черти. И той вика: „Ти какъв си? Майор ли си, полковник ли си?“ Викам: „Не съм!“ Бях още младши-лейтенант. И ме поздрави, и ми закачи ордена. Викам: „Покорно благодаря, другарю генерал!“ На нас ни казаха, че нямат те господин, те си остават другари. „И затуй господин няма да казвате!““ – цит. Й. В.*

⁴¹⁷ „*Ами то не пише нищо, само имаше няк'во знаменце, маршал Тито и там някакви дати имаше, какви – не знам.*“ – цит. Й. В.

⁴¹⁸ За парада пред Тито, както и за този в София виж също разказа на Борис Гърнев в настоящия том. За събитията в Белград виж също разказа на Минчо Минчев в настоящия том.

⁴¹⁹ По това време градът все още се нарича Цариброд. През 1951 г. името на града е променено на Димитровград – на името на Георги Димитров.

нямахме един самолет във Втората световна война. Във Втората фаза, в Първата имахме. За нас беше прикрепена една съветска бойна въздушна част, тя ни защитаваше. Но и германците нямаха. Германците пущаха едни „Щорх“-ове – бавно вървят и ние ги обстрелвахме. И един руски изстребител успя да го принуди да кацне и германецът кацна. И когато погледнахме що не пада този техен самолет, който е на 300 метра – той отдолу бил брониран. И ние с куршумите как ще го свалиме – не можем. Отдолу целият е брониран „Щорх“-а.

Сега ако ме питате, как посрещнаха войниците и аз войната? Ние бяхме много ентузиазирани хора. Бяхме млади хора, между нас бяха партизани, политзатворници и други изстрадали хора. Между другото имаше хора, 10-та година родени. И запасняци и доброволци. Мойта свръзка – аз между другото, от гвардейска рота като офицер ме прехвърлиха в 5-та рота, 5-та ударна рота⁴²⁰ – моята свръзка, която ми дадоха, беше един добруджанец – два метра и десет сантиметра. Той беше 15-ти набор. Той фактически 7-8 години по-голям от мене. Дори като минаваме в някое дълбоко място, хване ме и ме пренесе. Викам: „*Недей ме излага, бе!*“ Той Димитър се казваше. „*А, аз съм обещал на майка ти да те върна!*“ Той е мобилизиран в 29-ти полк. Тогава тъй ги правеха. Аз пиша писмо и той отдолу пише: „*Да знаеш, че аз може да не се върна, но той ще се върне!*“ Майка ми получава туй писмо 40 дена по-късно. Тогаз разбира, че наистина неправилно си е сложила траур. До тогава бях в неизвестност.

И войниците съм ги питал как посрещат това нещо – войната? Ние бяхме поколение, което 5 години беше във война. Ние не воювахме, но наши градове се рушаха. Аз бях в Гърция. Бях свободен човек и ходех – и на Тасос ходех, ходех чак до Солун, и гледах какво са направили германците. Това са изпепелени жилища, изтрепани хора, костите на хората още тъй седяха. Гладни до такава степен хората, че ходеха да ровят корени и трева да ядат. Разбирахме какво нещо е войната. Цялата англо-американска бойна авиация, бойни ескадрили бомбардираха Плоещ. Те минаваха над нас. Много ниско дори. Дори някой път ни правеха шега, че пущаха празните си варели от бензина и ние мислехме, че са бомби – веднага се криехме, обаче те са варели: „дум-дум-дум“ – пада това. Не са ни бомбардирали, когато минат в гръцката зона. В България бомбардираха, там бомбардираха, Дупница, София и така нататъка – аз не съм видял. В Южна Тракия нямаше такава работа. И бяхме някак си като че ли вече психически подготвени за войната. Защото ние четяхме вестници. Пресата беше цензурирана, но пресата даваше и много важни работи. Много верни работи казваха. „*Руснаците са пленили толкоз хиляди, толкоз хиляди избити, толко тона... В Русия се води война между два различни политически режима. Те ще се доизбиват.*“ И казват: „*Германците също дадоха много хора и дават. Германците панически отстъпват и дават още по-големи жертви.*“ Бяхме някак си подготвени за таз работа.

И когато вече приближихме и чухме далекобойната артилерия – най-напред тя се чува – всеки от нас си помисли дали някой снаряд няма да падне точно при него. И този страх така – някак си внезапно се изправих срещу него. Както спях и влязох в бой. Без предварително да се подготвя дори и така нататъка. Затуй че, голяма част от войниците, дето на български и на турски има едно „*ха носус*“ – стана таз работа. Вечерта започна и като че ли изведнъж го

⁴²⁰ „В 5-та рота, временно ме прехвърлиха в 5-та рота. И след туй се върнах пак в 1-ва рота – 1-ва рота не е гвардейската, гвардейската рота е отделна.“ – цит. Й. В.

приехме това като нещо редовно. Паднаха момчета така, но аз и ротният командир, докато беше жив, вика: „*Ранените да стрелят, ако могат! Ако не могат, оставете ги на едната страна, стреляйте! Иначе ще ви избият!*“ Същата заповед и аз издадох. И той заповяда: „*Взводните командири, няма да отстъпвате с гръб. Ще отстъпвате с гръб напред, а с лице към врага! Защото ще ви избият! Ако усетите, че започват усилена стрелба, лягате и стреляте! Макар и да ги спрете за 20 минути, за един час, една част от вас ще се прехвърли по-нататъка, другата част след това!*“ И така не дадахме почти жертви, когато бяхме разбити. Когато се изтегляхме назад. Някои хора обаче са се впаничили, после съдеха и ротни командири на някои полкове от 11-та дивизия, от 1-ва дивизия. Казаха: „*Ха сега, бя!*“ В туй време германците – с картечниците. И нито един не остана. И останалите живи командири до най-малкия бяха съдени.

И като се върнахме от фронта, следях пресата – и немската преса, и наш'та преса. Какво се пише за войната. Следях и руската преса. Бях във военното окръжие и казаха: „*Засега ще бъдеш тука, в секретна секция. Нямаме засега още назначен нов човек, ти си офицер, сега какво мислиш да правиш?*“

Така, както сега има опозиция, непосредствено след войната в България също имаше опозиция – Никола Петков. И някои вестници писаха, че ние сме си направили една разходка до Унгария, само сме окупирали, Съветската армия е освободила Унгария, ние сме я окупирали и друго нищо не сме правили. И дори имаше и карикатури, че сме изяли там кокошките и прасетата на унгарците, и така нататъка. И в туй време бях прочел книгата на генерал Типелскирх⁴²¹, той е историкът на германската военна машина през Втората световна война. И той пише за Българската армия „*Българската армия се оказва костелив орех за германската армия. Въпреки нейното оръжие, което е от 18-та година, а произведено през 1893-та година – щото ние имахме старите пушки – срещу България, за да можем да се изтеглим, сме хвърлили 300 000 000 куриума. Изхвърлили сме и над 300 000 снаряда и това-нова. Загубихме дивизията „Принц Ойген““ – и така нататъка. За това, че България даде своя принос във войната. И това нещо го превеждам, и имаше клубове, в които изнасяхме беседи. Тука има един голям клуб и изнасям беседа какво са казали германците. И в туй време в Париж Молотов каза: „*Българи, не се притеснявайте, вие дадохте своята дан в полза на съюзниците, вашите граници ще бъдат непокътнати.*“ И тъй и стана. И пуснах тука няколко статии, че границите на България ги осигурихме ние. Те дори от София ми казаха: „*Ние искаме тая статия да я пуснем във „Военен глас“.*“ И дадох я и там.*

⁴²¹ Генералът от пехотата Курт Оскар Хайнрих Лудвиг Вилхелм фон Типелскирх е роден на 9 октомври 1891 г. в семейството на офицер. Служи в Първата световна война и през есента на 1914 г. е заловен в плен, където остава до края на войната. След войната служи в райхсвера, а от 1938 до 1941 г. е началник на разузнавателното управление на Генералния щаб на сухопътните сили. От януари 1942 г. е изпратен на Източния фронт като командир на 30-та пехотна дивизия. Според някои автори това назначение е свързано с поражението на вермахта под Москва и други неуспехи в кампанията от 1941 г., но други изследователи виждат в този етап от военната кариера на фон Типелскирх просто необходима стъпка за израстването му в командването на фронтови съединения. От 1942 г. е генерал от пехотата. До края на войната заема различни командни длъжности във вермахта, като през 1944 г. достига до командир на армия и впоследствие командва няколко различни армии. След войната се занимава с военна история и публикува изследването „История на Втората световна война“ (Tippelskirch K. *Geschichte des Zweiten Weltkrieges*. Bonn, 1951), което бързо става известно и остава популярно и до наши дни. Умира на 10 май 1957 г. в Люнебург, Германия. Виж руското издание на книгата и информацията за автора в предговора: **Типелскирх К.** *История Второй мировой войны*. Санкт Петербург, «Полигон», Москва, «АСТ», 1999.

Та после, след туй почнах да организирам тез работи. Организации, това-онова, нали т'ва е, като се върнахме от фронта. Георги Димитров беше и Васил Коларов – казаха: „Т'ва е хубаво, да направиме един съюз на офицерите, войниците и подофицерите – Съюз на ветераните от войната. Доброволна организация, която да поддържа другарски отношения и същевременно да води родолюбива патриотична дейност.“ Това е 47-ма година през месец декември. Обаче през 48-ма година почина Георги Димитров, дойде на власт Вълко Червенков.⁴²² И към края на 48-ма година се каза, че борците против фашизма си остават политзатворниците, партизаните и ятаците. Войниците от Българската армия са били призвани редовно. Те не са активни борци срещу фашизма. Тогава тъз статия я пуснах и ме извикаха в комитета. „Вий сте организирали т'ва. Кой питахте?“ Казвам, че ние сме доброволна организация, никой не ни плаща на нас, и ние просто искаме една другарска така, дето се казва, връзка между хората. Казаха: „Четохте ли на другаря Червенков изказването в „Работническо дело“?“ „Четох го.“ Извикаха ни двама души, които се захем с тази организация, наложиха ни едно партийно наказание с мъмрене, без вписване в книжката.

И чак през 80-та година вече бай Тошо разбира, че в Париж има световна конфедерация на ветераните от войната и са запитали нашето министерство: „Как са ветераните от войната, колко са останали?“ И ония се виждат в небрано лозе, и за пръв път тогава казаха: „Е, ще им дадем по 8 лева... И по една карта да пътуват свободно.“ Да, 80-та година. Обаче 90-та година дойде, дойде демокрацията, там вече много работи има да се кажат...

И когато аз правех нашия съюз, баща ми вика: „Слушай, мойто момче, ние като се върнахме от фронта, направихме Съюз на запасните офицери и подофицери. Ние игнорирахме войниците, не им обърнахме внимание. През 23-та година офицерите и подофицерите избиха маса народ! – вика – Затуй не забравяй, прави този съюз, но вкарай войниците. Вкараи ли войниците, няма да стане това нещо. Иначе офицерите ги уволниха, останаха гладни и хоп – изтрепаха земеделците и Стамболийски, изтрепаха и комунистите. Същото ще стане с вас. Недей приема само офицерите! Приеми и другите!“

Между другото, ама за тоз югославски орден пак щях да бъда наказан. Бях студент вече в София. И като се скарахме с Тито, излязъл някав указ ордените от Тито да ги предадем в съответните военни окръжия и да се върнат. Обаче аз съм студент, мен не ме знаят къде съм, нито пък в София – но съм се зачислен там като запасен офицер, обаче никой не ми казва тъз работа.

И излизаме на една манифестация. И аз, разбира се, си слагам ордена – югославския и нашия. И като минавам, никой не ми каза нищо и слагам си и българския орден, и български медал един. И след пет дена ме викат в Благоевския районен комитет на партията. И пак едни намръщени физиономии: „Вие притежавате ли югославски орден?“ Викам: „Да, притеждавам.“ „Ами Вие не знаете ли, че излезе указ на партийния централен комитет?“ Викам: „Не, не знам.“ „Ами ще го предадете и се благодарете, че не сте знаели, засега ще Ви дадем мъмрене!“ Викам: „Аман от тез мъмрения! Правих съюз – мъмрене, правих...“

⁴²² Всъщност Георги Димитров умира на 2 юли в съветския санаториум Барвиха след четиримесечно лечение. Още същия месец Червенков фактически поема контрола върху комунистическата партия, но официално той става ръководител на страната едва след смъртта на Васил Коларов на 23 януари 1950 г., **Знеполски, И. (ред.)** *История на Народна република България*. с. 124.

Те се засмяха хората: „Ами трябва да го дадеш!“ Викам: „Няма да им го дам! Цялата тая галимация е минала-заминала. Що трябва?“ Малко ги и послъгах, викам: „Пратих си ордените в къщи на майка ми.“ Те се позасмяха, викат: „Добре, ще кажем, че си ги загубил. Кажси, в Ямбол що те мъмриха?“ „Ми, реших да правя съюз на ветераните от войната. И затуй – викам – ама без запитване.“ Те излязоха добри хората, та само, дето се казва, откачих едно наказание.

* * *

Вижте сега, немците наш'та пропаганда ги правеше много жестоки хора. Те може би са и били жестоки, нямам представа. Обаче когато мен ме раниха втория път, минах с една лодка през река. Тая река е една малка река, но дълбока. И в туй време реката прави завой. От тъз страна скрит германски дълготраен ДОТ⁴²³. И германците пресякоха реката с картечници⁴²⁴. И половината ни рота я плениха. Ротният командир беше там. Мен ме раниха в корема леко и... Вземах ротния командир и я изтегляхме тъз, 5-та рота, изтеглихме. И половината ни рота я плениха – не можем да минем! Наш'та армейска артилерия стреля – отатък германската.

Пленяват половината рота и ги пращат в пленнически лагер чак във Фиуме⁴²⁵, на италианската граница. И след като капитулираха германците, нашата рота я води ЗКПЧ-то⁴²⁶ на ротата. И той е пленен. И дойдоха при нас, посрещнахме ги, помня, само един умрял човек от раните имаше. И ги питаме: „Германците к'во правеха?“ Викат: „К'во да ви кажем?! Ние мислихме, че ще ни застрелят! Обаче дойде един офицер – говори сръбски. Разбра се, че е австрийски офицер.⁴²⁷ И каза: „Българи, вие бяхте войници до тука. Оттука нататък сте пленници. Ще слушате нашите команди! Смятаме, че няма да има от вас такива патриоти, които да хукнат с ножове да ни бият, щото ще ви разстреляме!“ И ни закараха в лагера. В лагера – казват – също комендант е австриец. Прие ни. Най-напред едни големи казани – хвърляме дрехите, изчистваме въшките и след туй, облекоха ни: „Сега вие сте пленници, снемайте пагоните! Слагайте ги в джоба си, ако искате, но тука сте равни всички! И – казал – няма да ви разпитваме нищо. Ние сме в далечен лагер от бойното поле. Германците не се интересуват за вас. Те се интересуват да се изтеглят.“ – Щото ние имаме задача да пресечем тяхната линия. – „Затуй – казва – германци няма, няма СС-овци при нас, ние сме австрийци, чехи и други.“

И след като идва краят на войната, казал: „Сега ние трябва да станем пленници на вас, но няма да станем, защото сега тука идват английски войски и ние ще се предадем на англичаните.“ И освобождават ги, и казват: „Кой е най-старшият от вас?“ И ЗКПЧ-то тогава казва: „Аз съм политически офицер, ама се страхувах да не ме разстреляте!“ И той ги докарва наистина.

⁴²³ Дълготрайна огнева точка.

⁴²⁴ В смисъл, че са прерязали достъпа по реката с картечен огън, а не че физически са я преминали.

⁴²⁵ Днешният град Риека – пристанище на адриатическото крайбрежие на Хърватия, административен център на Приморско-горанска жупания.

⁴²⁶ Заместник-командир по политическата част.

⁴²⁷ „Те са били в ръцете на австрийски войници. Австрийските войници бяха не така мунировани, както германските войници. Мунировка значи да бъдеш ама мотамо изпълнител. Те бяха черните... австрийците въпреки че бяха с германска униформа, те малко по-друга психология имаха.“ – цит. Й. В.

Имаше случаи, когато минавахме през германските окопи и германци ранени бяха, много често наши санитарни превързваха германците. И виждахме и германци, които като сме отстъпвали, също са превързвали наши хора. Сега, срещу нас е нямало СС. Сега какви са били СС, толкова ли са били лоши, не знам това нещо. Обаче с един руски капитан говорих, тука в Ямбол ги бяхме поканили, на един 9-ти май, от София, когато Авдеев⁴²⁸ ли се казваше, беше посланик. И дойдоха военно-морския, военно-въздушния и военния аташета на гости тука на нашия съюз. И ни дадоха и медали по случай 100-годишнината от рождението на маршал Жуков⁴²⁹. И питах този офицер: „*Вие сте били фронтовак?*“ Вика: „*От Сталинград до Берлин бях фронтовак.*“ Викам: „*Сега кажете, тез работи, които станаха – така, на между такъв разговор. Има ли така... ?*“⁴³⁰ „*Сега – казва – нека тези въпроси да останат между нас. Имаше пропаганда. И при вас е имало такава пропаганда. Ние – казва – трябваше да създадем такава психоза в хората, които отстъпваха хиляди километри и които вече бяха сигурни, че трябва да загине Русия. Трябваше да им кажем: „Срещу вас не са войници, срещу вас са зверове!“ И наистина – казва – имаше и шпицкоманди тяхни, които палеха – и там знаете, Бабий яр, така нататъка, к'во е станало. Обаче когато се срещнахме с редовни войници, – казва – не ставаше таз работа. Щом паднеш в плен, дойде човекът при тебе, вземе ти оръжието, претършува те. Място за тила, отиваш там. Ако – казва – попаднеш в такива шпицкоманди или части на...⁴³¹ – ставали са големи оргии. Нас – казва – ни използваша за работа.⁴³² Обаче когато масово... идваха там австрийци, идваха италианци и казват⁴³³: „*Руснаците са отсреща, след половин час са тука. Довиждане!*“ И ни пуснаха. Обаче нашата пропаганда викаше: „*Всичко се разстрелва!*“ Кое то не беше вярно. “*

И аз му казах тогаз, че много често като минехме германските линии, наши войници, които са минали и случайно са останали ранени, бяха също превързвани. „*Да – казва – така беше. Обаче вашите комиши – сърбите, са по-люти от германците! По-люти са от германците!*“ – вика. „*Ние пленихме – казва – германци, в Белград като бяхме. И ги предадохме на сърбите да могат да разчистят⁴³⁴ – до един ги разстреляха! И сръбския комендант го вземахме при нас и наш съд го съди – за разстрела. Не знам дали го разстреляха. Бяхме заповядали и на вашите, и на сърбите, на всички: „Германец пленен ли се от сърби и българи, да отиде в Съветската армия!“ Доколко е изпълнено не знам. “*

С червеноармейците бяхме много задружни. Братушките – те такава дума нямат „братушки“, и се чудят: „*Ние чуваме, че от освободителната война вие тая дума сте я употребявали, в какъв смисъл?*“ Викаме: „*Като братя.*“ От там идва „братушка“, щото смятаме, че като казваме „братушки“, на руски говорим. Те не могат да разберат е туй нещо.

⁴²⁸ Александър Алексевич Авдеев, руски дипломат, който в периода 1992-1996 е извънреден и пълномощен посланик на Руската федерация в България.

⁴²⁹ Маршал Георгий Константинович Жуков (1896-1974).

⁴³⁰ Йовко Вълчев пита за реалните измерения на военните престъпления на Източния фронт.

⁴³¹ Изглежда, става въпрос за части на СС.

⁴³² Изглежда, събеседникът на Йовко Вълчев в някакъв момент е попадал в немски плен.

⁴³³ Вероятно в хода на отстъплението на войските на Оста.

⁴³⁴ Изглежда, става въпрос за разчистване на разрушения в града.

Те дори не само „Катюшите“, те дойдоха целият корпус на един генерал Артищенко⁴³⁵. Пехотата влезе в нашите окопи. И след като изгонихме германците вече, пехотата я изтеглиха към езерото Валенце и ние вече започнахме между Мур и... но германците вече отстъпваха. Само на отделни места се съпротивляваха.

Ами вижте какво сега, руснаците също като нас се биеха. А ние имахме и пленени германци, обаче аз не видях руснак да отиде да убива германец, пленен. Тия пленени, ранени... Ние имахме дори около 40 души пленници – там седяха и нашето командване не знаеше как да ги прави, нямахме военнопленнически лагер. И като дойдоха руснаците, минаха при тях, прегледаха ги – гледат превързани и питат: „Кой ги превърза?“ Казваме: „Ние ги превързахме, нашите санитарии.“ Тези хора от там натам ги вземаха.

Да Ви кажа българинът какво прави – българинът дето не му е мястото, все там отива. Стигнахме при Грац.⁴³⁶ Минаваме при Грац и изведнъж ни прехвърлят към Марибор. Германците отстъпват при река Мур. И понеже ние ги преградихме при река Мур, при Марибор, и те цялата техника я оставиха, преплуваха и се предадоха на англичаните отсрещта. Много камиони, много трактори... И излезе една заповед, който е тракторист, който е шофьор да се обади в щаба на дружината. И аз карах колело, така. Викам: „Чакай и аз да се пиша!“ И писахме се. И по едно време гледаме, отделени камиони – една специална рота отделяха камиони. И сега трябва тези камиони да ги закараме в България. И един-двама там, които са инструктури: „Ха, качи се на камиона!“ То в Унгария е равнина. Където и да караш... само да гледаш да не паднеш в някой канал. „Качи се!“ Качих се, какво да правя сега. „Какво ще натиснеш?“ „Да, да.“ „За газ, натискаш другия...“ То една такава... не става така работата.

И решиха – какво тъпо решение! – с едни синджирни връзахме камионите един зад друг – пет камиона. Шестият най-отпред е с шофьор. Ние само като свири един път – завой на ляво. Като свирне два пъти – завой на дясно. Обаче по пътя стана така: „Това ли беше ляво, де беше дясно?“ – стана една такава чупена линия, човекът слезе и вика: „Момчета, не сте за тука. Камионите ще ги давдем сега на сръбската армия.“ Сърбите дойдоха с биволи, коли, с магарета – закачен камиона и...⁴³⁷

Ами ние попаднахме на един завод в Грац – с колелета. Станахме колоездачи. Но голяма част от хората не знаят да карат колелета – „Тез колелета, докато са с гуми и падаме!“ Мах-

⁴³⁵ Генерал-майор Павел Алексеевич Артищенко (1904-1962), командир на 133-ти стрелкови корпус на Червената армия. За действията на корпуса по време на Дравската отбранителна операция виж по-подробно бел. 178 и цитираната там литература. Артищенко е роден на 6 януари 1904 г. в Санкт Петербург. Служи в Червената армия по време на Гражданската война. След войната служи на различни командни длъжности в артилерията. Завършва Военната академия „М. В. Фрунзе“ (1935-1938). През септември 1941 г. е назначен за командир на 44-та стрелкова дивизия, с която участва в Тихвинската настъпателна операция и е награден с орден „Червено знаме“. През юни 1942 г. е снет от командването на дивизията за неумело ръководство в боевете при Кириши. През август 1943 г. е назначен за командир на 14-ти стрелкови корпус, с който участва в Ленинградско-Новгородската, Псковско-Островската и Белоруската операции (1944 г.). През август 1944 г. за лошо ръководство на частите на корпуса Артищенко отново е свален от командването. От началото на септември 1944 г. е командир на 133-ти стрелкови корпус, който първоначално се намира на Карелския фронт, а от началото на 1945 г. е предислоциран в Унгария и включен в състава на 3-ти Украински фронт. След войната заема различни командни и преподавателски длъжности в Съветската армия. Умира на 7 септември 1962 г. в Ростов на Дон. Награден е с орден „Ленин“, два ордена „Червено знаме“, орден „Суворов“ II ст., орден „Кутузов“ II ст. и орден „За храброст“ III ст., 2 кл. **Вожакин, М. Г. (ред.) Великая Отечественная: Комкоры. Военный биографический словарь.** Том 1. Москва-Жуковский, 2006, с. 51-52.

⁴³⁶ Град, център на провинция Щирия, Югоизточна Австрия.

⁴³⁷ Смее се.

наха му гумите – с каплите. Те каплите се изкривиха. За нищо не...⁴³⁸ Абе какво да ти кажа, българинът е така.

Като тръгнахме към България, проверяват ни раниците да не носим нещо, което не е редно. И знаете ли какво намериха в раниците? Вие, ако сте видели вършачка, отзад има едно такова колело, само стомана, която дава един вентилатор, дава инерцията. Туй колело го разглобил и го турил в раницата, като дойде в България да го направи лемиши, да оре. Лемиши – на орало. Можеш ли да си представиш, туй нещо тежи 30 килограма! Ама какви ли щещ работи! После такива, чорасло⁴³⁹ не знам дали го знаете, едно голямо желязо, което е пред лемиша – вътре в раницата това. Викат им: „Момчета! Ще пътувате сега...“ Дори хора го носеха в раниците още докато не беше свършила войната! „Ти отиваш на фронта, как ще го носиш туй нещо, бе?!“

В един голям склад в Марибор бяхме – пълен с аптечни лекарства, с наши платове, гъон и така нататъка. И превзехме го. В туй време обаче сърбите разбрали, че нашите вземали един склад, и турили на вратата двама сръбски войници – единия с един галош, другият бос – с една пушка. Отиваме: „А, к’во правите тука, бе?“ „Ами – казват – Марибор ще си остане сигурно в Югославия и той е наш?“ „Вие ли го превзехте?“ „Не.“ И мойта свързка ги хвана просто и ги изхвърли на улицата.⁴⁴⁰ И вика: „Туй е наше – казва – Ние го вземахме! А к’вото остане, то ще е ваше!“ И влязохме вътре. Сега, българският войник и офицер знае, че в армията се полага коняк медицинал. И сега, търсят коняк медицинал. И имаше едно време една тинктура „Далила“, даваше се против диария. Обаче пише на нея „Фионен“. Той не знае какво е, гледа дамаджаната, вдига я и в туй време почва един запек, дето го няма никъде. Друг един турил в раницата една цяла торба хапчета. И след като се изтеглихме – проверяват раницата, гледат цяла торба хапчета. „К’во е туй бе?!“ „Ами, другарю подпоручик, ние сме в Бургаско, блата, комари, ше ни изядат!“ „Ами ти четеш ли к’во пише на това?!“ „Ами не четох, то пише на латински, ама аз не четох!“ То пише: „Натриев бикарбонат“. „Т’ва нещо в България една торба струва два лева, бе! Т’ва е сода за хляб бе, не го ли знаеш!“ Е т’ва е, Ганьо т’ва беше. Какво да Ви кажа, неща, които изобщо не му трябват.

Разбира се, че се срещнахме с руснаците, докато бяхме на фронта! И не само се срещнахме, ами ако не бяха те, бяхме доста позакъсали. Срещата ни с руснаците най-напред разбрахме по нальота на „Катюшите!“⁴⁴¹ Значи, те най-напред правеха това и след туй вече навлязоха. Ами руснаците... По начало нашият народ има стара любов с този народ и особено във войната ги посрещнахме не само пак като спасители, ами като едни хора, на които да имаме доверие. Тъй като това е една велика страна, която водеше 3-4 години война. И дадоха ни във всеки полк инструктор специален, който е воювал доста време и даваше доста съвети на нашите хора. Техните инструктори стигаха до командир на полка. По-нататък в частите си имаше – в армията и така нататъка. Обаче понякога влизаха и в дружините, и понякога ги срещахме и в ротите и тъй нататъка. Но тяхното участие беше от ранг до командир на полк.

⁴³⁸ Смее се.

⁴³⁹ Чораслото и лемежът са части от плуга.

⁴⁴⁰ Смее се. За други подобни конфликти с югославските партизани относно собствеността върху пленените от Българската армия трофеи виж разказите на Венелин Попов и Горан Маринов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1; както и на Борис Гърнев, Любен Спасов, Минчо Минчев и Никола Шишков в настоящия том.

⁴⁴¹ Смее се.

Като хора руснаците са с широка душа, откровени хора и онова, което ние общувахме с тях, беше много бързо възприемано като първо средство за опознаване на някои специфични работи в бойна обстановка. Но командирите на ротите не са се месили на нашата работа в никой случай.⁴⁴² Загуй, че впечатленията ни бяха добри с тея хора. Дори се радвахме да сме с тях.

При срещата ни в Клагенфурт, с англичаните среща имахме само – казах Ви – прецапахме реката да видим войниците и да ни скъсат копчетата за сувенири. Иначе езикът им особен – ний с хората, които се срещаме от охраната, при срещата на големите хора – това бяха австралийци и те не говорят чист английски език, ами говорят малко по-друго яче. Обаче за нас се сториха хора не така студени, както англичаните се представят. Бяха доста любопитни хора. Оглеждаха ни, опипваха ни и тъй нататъка. И малцина бяха, които се досещаха откъде сме ние, каква е тъз държава и тъй нататъка, но това не ни пречеше да общуваме с тях. И нали Ви казах, че бяха решили да ни запознаят с някои по-тънки въпроси, обаче ние отказахме това нещо⁴⁴³.

Докато бях в казармата преди 9-ти какво беше отношението на войниците към офицерите? Как се държаха офицерите с войниците? Вижте сега, водеше се война вече. Много голяма част от запасите преминаваха на преподавателство в казармите. Старите запасници малко поразклатиха дисциплината в казармата. Най-строго дисциплината се е провеждала в пехотата. В останалите части – артилерийските, тези новите, противовъздушната артилерия, въздушните войски, морските войски – бяхме малко по-галени хора. Защото като че ли там се създаваше така една нова психоза, че сегашната война е война на моторите, война на моретата, на въздуха и тъй нататъка. И имаше доста интелигентни хора офицери, доста – не, почти всички бяха подбрани и интелигентни. Докато в пехотата, много често съм слушал – от мои набори, които са били – са играели често шамарите и някои други неща. Аз докато съм бил в казармата, никога не съм бил бит. Били са, офицер е бил моите... и подофицери са били – при нас такова нещо нямаше. Е, все пак правехме и ний бели, обаче натовари ти раничката, два часа по оръжие и така нататъка. Това беше начин да се справят. Или пък имаше и такива хватки: „Кой от вас знае да кара колело?“ „Аз! Аз!“ Излизам напред, вземе ни подофицера: „Ха, сега да се измият клозетите!“ Хващяхме се като шарани, дето се казва. Но това беше. Иначе обучението си беше много добро. Специално за частите, в които съм бил, беше много добро обучението. И докато бях във флота, и след туй като ме преведоха в противовъздушния полк да се запознавам с артилерията – наистина беше. Много културни офицери имахме.

Войниците преди 9-ти как се държаха помежду си? Ми вижте сега, войниците, това в зависимост от интелекта на масата. В тези части, в които бях, се подбираха хора, които непременно трябваше да бъдат с образование. Не образование, ами просто грамотни да бъдат. Ние нямахме хора, които са под 3-ти прогимназиален клас. Затова при нас войниците бързо свикваха с новата техника, и второ – имаше известен интелект, макар и на ниско ниво, но за казармата наистина това беше много важно нещо. И офицерите го оценяваха. И ние от своя страна пък от офицерите вземахме онова, което трябва, затова за нас не е имало някои издевателства, които сме чували някъде да са ставали.

⁴⁴² Вероятно в случая Йовко Вълчев има предвид съветниците от Червената армия, прикрепени към Българската армия.

⁴⁴³ Подсмива се.

На фронта какво беше отношението на войниците към командирите? На фронта взаимодействията с офицери и... Вижте сега, на фронта вече стана друго. На фронта войникът беше въоръжен. На фронта войникът вече не беше онова, което е. Подофицерът, който е бил малко по-строг... Аз от по-елитни войски попаднах доброволно в пехотата. И бях чувал за пехотата много. И ми се стори, офицерите – като че ли изведнъж спадна тая гордост, тази напереност. Щото таз напереност я имаше в офицерите, които бяха завършили Военното училище. Обаче преобладаваха не офицерите от Военното училище, а запасняците. А запасняците бяха учители и така нататъка. И фактически много бързо войниците се сродиха с тези хора. И аз в пехотата очаквах много сериозни работи, обаче все пак срещях някои работи. Имаше един офицер там, малко пийваше, един-два пъти се опита да пусне шамари, обаче го предупредихме – Ташков се казваше: „*Подпоручик Ташков, тук се намиращ на фронта! Куришумите идват отпред, ама могат да дойдат и отзад. Затуй се съобразявай!*“ То имаше и помощник-командири, които следяха за тази работа, и наистина някак си на фронта самият страх пред бъдещето сближава хората и много често офицерите бяха сред нас – и те няма къде другаде – и изпитваха и нашите несгоди. Затова аз не съм срещал подофицер или офицер, който да седне и да ме тормози за това-онова. Да тормози войниците, няма такова нещо. Все пак градусът на дружбата беше много повишен и някак си се мъчехме да запазим и тях. Разбира се, и те нас. Но между другото по някой път тъй имаше и хора, които имаха слаба подготовка – тактическа главно, и давахме много жертви.

Войниците се държаха помежду си... Какво да Ви кажа, не съм видял на фронта двама войници да се хвърлят един на друг, няма такива посегателства. Няма, щото той утре може би да бъде пренесен на рамото на оня другия. И няма защо да се караш! Във фронтовата обстановка дисциплината – като дисциплина по устава войнишкия – падна, но появи се другарството, взаимодействието, страхът пред утрешния ден. И освен това, войниците преживяха този страшен слух за войната след първото сражение. Видяха, че в едно сражение не всички могат да паднат, че който може да се опази, ще се опази. Е, разбира се, неприятно беше да преминаваш покрай убит другар.

Аз имах един личен приятел, беше войник и като настъпвахме по един скат така, и гръмна едно противотанково оръдие германско, и го взема оттука направо – от главата нагоре. Просто той по инерция надолу направи две-три крачки и фонтани кръв – стана нещо много лошо, щях да откача на т'ва нещо. Ротният командир вика: „*Какво искаш, какво очакваш тук!*“ Разкъсан и тъй нататъка. Това се изживява първите дни много тежко. Но полека-полека всичко се оталожва, дето се казва.

Заместник-командирите? Това беха хора, които имаха недостатъчна подготовка, щото голяма част от тях са били партизани, политзатворници... Обаче бяха хора, които укрепваха войнишкия дух. Заедно с това имахме войнишки комитет. На който войнишки комитет на чело седеше човек с нисък военен ранг. Може да е кандидат-подофицер, може да е войник. И този войнишки комитет беше връзката между политкомисаря и офицерите, когато ставаше въпрос за някои работи – когато се виждаше, че войниците негодуват от храна, негодуват от някои други работи, се водеше сериозна пропаганда. И в това число помощник-командирите немалко допринесоха. Ами пропаганда такава: „*Защо сме на 1000 километра от Бълга-*

рия?“ От 24-ти пехотен полк⁴⁴⁴ и някои войници от нашия полк си тръгнаха за България. И казаха: „*Какво правиме ние в Унгария?!*“ И се наложи тогаз да се взимат малко по-сериозни мерки. Намесиха се по-голяма пропагандна дейност, издаде се там и войнишки вестник „Фронтовак“. Тези работи се разясняваха, за да може да се укрепи тая дисциплина.

Помощник-командирите донякъде не бяха много добре с кадровите офицери. Тези офицери, които бяха от Военното на Негово Величество училище. Обаче със запасните офицери те бързо намериха език, но тъй или иначе на главните подразделения – да кажем командир на рота, много рядко биваше запасен офицер.⁴⁴⁵ Ако е с по-голям чин, да. Но лека-полека тези офицери разбраха, че те се освобождават от една работа по убеждение на войника за изпълнението на неговите преки задачи. Той наистина трябваше да се подчини на командира, обаче на фронта командирът с неговите преки заповеди не върви. Трябва войника да бъде убеждаван и така нататъка. Тъз работа беше именно работа на помощник-командирите. И не само, и във връзка с бита на войниците, с много други работи, които съпътстват войнишкия живот.

Дали имам наблюдения на фронта какви бяха отношенията между различните полкове на армията? Дали е имало търкания? Ами вижте какво, на фронта най-малката войскава част си знае своята полоса на действие. Нямах много контакти с другите. Ако случайно сме в резерв разквартирувани, разбира се, бързо ставаше връзката между войници, офицери и така нататъка. Създаваха се условия, при които войниците, макар и на фронта, но не в пряката бойна линия... Между населението и войниците също се създаваше т’ва. Тука беше вече голяма работата на войнишкия комитет и на заместник-командирите, че народът да не ни среща като поробители, ами ни среща като освободители там.

Ний бяхме разквартирувани в унгарски жилища, в тяхните стаи. И много рядко се случваше някои унгарци да се оплачат от нещо. В много случаи те дори ни канеха на тяхните маси. Те страдаха много от липсата на цигари. Ние получавахме – аз съм виждал войници, така, отделя от своя запас от цигарки и... Или пък от някъва храна и така нататъка. Дори тогаз Великден и Гергьовден се случи в един и същи ден. И в нашата рота стана така, че мостът беше разрушен и трябваше да готви готвачът леща.⁴⁴⁶ Леща на Великден и Гергьовден не върви. Аз не пушех, но имах около 40 кариоки, по 20 цигари... по 10 бяха... И влезнах във връзка с хазяина, той има добитък. И викам: „*Хазяин, войниците, може ли, едно теленце? Ми нямаме пари!*“ А мойта свързка вика: „*Бе, ти знаеш ли, че имаш цигари?*“ И като извадих цигарите унгарецът вика: „*Може, само да зема най-малко количество – 5 до 10. Има закон, веднага ще ме арестуват!*“ И отидохме при кмета, викам на кмета: „*Аз дарявам тия цигари!*“ Подписвам там нещо, което ми даде, и кметът разреши. За 20 кутийки даде ми цяло теле, посрещнахме празника. И сега, случи се, те пък веднага изкараха някакъв музикален състав, хора, песни и така нататъка. Затуй, че много бързо стана така връзката.

Ами вижте какво сега, с унгарците имахме най-напред дружба. Обаче от разговора с тях останах с впечатление, че унгарците отначало са посрещнали германците като освободители. Обаче след като унгарската армия закъсва при Сталинград, германците не са дали

⁴⁴⁴ 24-ти пехотен Черноморски полк.

⁴⁴⁵ Йовко Вълчев има предвид, че на командни длъжности от командир на рота нагоре са били назначавани предимно кадрови офицери, завършили Военното училище.

⁴⁴⁶ Изглежда, снабдяването е било нарушено.

нищо, за да може да предпазят тези войници. И дори до идването на съветските войници до унгарската граница унгарските войници са били третирани като второстепенни. И при отстъпление са вървели все пеша. Унгарците бяха вече с много лоши чувства към германците. И ни посрещнаха наистина като хора, които заслужаваме това.

Абе вижте какво, те говорят сърбо-хърватски. Понеже ние бяхме в южната част на Унгария, където граничи с Югославия. Освен това някои от тях се мъчеха на руски и така нататъка. Ами вижте сега, сред унгарското население ние намерихме доста интелигентни хора. Например в Унгария, почти ако Ви кажа 90% от населението говори два езика – говори и немски, говори и унгарски. Унгария е била в Австро-Унгария. И особено аз не изпитвах много голям зор, щото долу-горе владеех от гимназията немски. Та мисълта ми беше, че от унгарците научихме много културни работи. И лошото беше, че нашите войници бяха повече селска маса. И когато унгарците им предложеха легла с пухени завивки и тва-онова, просто се слисваха тез момчета.⁴⁴⁷ Викат: „*Ей, ние сме пълни с въшки, бе!*“ Дори има случаи – унгаците ни помогнаха да си изперем и дрехите, да изварим дрехите си.

Между другото ние попаднахме и на места, където имаше много добитък, крави и така нататъка. И сутрин цяло менче с мляко се носеше. По времето на раняването ми при първото отстъпление се наложи да седя известно време в една унгарска къща. И унгарците нямат медицинска... Унгарците ме лекуваха с навити на парчета памучни платове, наквасени в горещо мляко, и ги слагаха на корема ми. Значи фактически те, хората, имаха известни познания. Те се бяха натеглили от война – четири-пет години война.

Вижте сега, гърците ни посрещнаха с облекчение ние като отидохме. С известно облекчение, защото ние заместихме германците. Германците са се държели страхотно с тях. Гъркът казваше: „*Например ако – казва – мина и не поздравя немеца, много често разстрелваха. Това бяха страхотни хора.*“ Обаче ние като отидохме там – аз Ви казах, след Драмските събития настана така едно успокоение. Те разбраха, че нашите войници не са чак толкова страшни и жестоки, и нещо повече – ние седнем да се храним, войниците се хранят винаги вън, изкопават трапчета и там. Стотици гладни деца.⁴⁴⁸ И войниците им беше забранено да правят това нещо, обаче нито офицерите, нито някой друг се придържаше към това, и винаги се мъчехме все да остане нещо, така оставяме – след туй децата отиват. Как да Ви кажа, имаше хора, които спекулираха с това нещо. Спекулираха и главно търсеха злато, за да дадат хляб... Наши войници. Имаше такива работи. И не само наши войници, ами и наши офицери, и тъй нататъка.

Затуй дори обвиниха нашия домакин – беше един стар поручик от Хасково – че той в дома си приемал разни млади момичета, освен това приемал и други, изнасял някъде работи и взел злато... Поле го съдиха. Съдиха го нашите, обаче вместо съд, пратиха го в София, в Централната военна болница. За да може гърците... Ама, преди 9-ти. Дори военен съд се произнесе и присъстваха гръцки хора, и се даде така една гласност, че има закон. В България това нещо е забранено. Но както и да е, човекът имаше връзки, та...

⁴⁴⁷ Виж сведения за първия допир с пухените завивки в Унгария в разказите на Илия Павлов и Тодор Анастасов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; и на Борис Гърнев и Димитър Ников в настоящия том.

⁴⁴⁸ Виж подобни сведения в разказа на Димитър Ников в настоящия том; за глад сред гръцкото население в Беломорието виж също разказа на Иван Николов Петков, също в настоящия том.

Иначе от страна на войниците рядко се явяваха такива работи. Но спекулата сред нашето цивилно население, което се засели там, което хукна да търси, дето се казва, и под вола теле – спекулираха много. Те просто за един хляб гърците им даваха всичко, каквото имаха най-ценно. За един хляб! Аз Ви казах, че хората скубеха корени, за да ги варят и да хранят децата. Затуй че имахме такива, но това не беше повсеместно явление. Много голяма част от българските войници са хора селяни и някак си приемат това нещо противно, незаконно, неправилно! И именно това нещо сблизиха, така, даде известно доверие между гърци и българи.

Като пътувахме през Югославия дали имахме някакъв досег с местното население? Това беше най-голямата трагедия. Пътувахме с влак и знаете, че влаковете пътуваха много време. Стоотици момичета, момчета, стари хора, се трупаха около вагоните, за да просят цигари, храна и така нататъка. На гара Пирот спря влакът ни и снеха един вол, и го заклаха. И този вол му се взима само дето се казва, кавала, цялата вътрешност на добитъка – главата, краката, се оставят. И в туй време чакат стотици хора. Те ще се избият! И излезе там един помощник-командир, и тури там някаква дисциплина, въодушеви се и каза: „*Всеки ще получи по нещичко!*“ И разпредели там, на кой ухо, на кой друго... Щото това е гладен народ. И тръгнахме.

Обаче по време на пътуването се оказа, че във вагоните има много сръбски млади момичета. За кутия, за цигара, ще дойде при тебе. И нашите войници сега, нали, за комапния да има... Между другото ние бяхме хора на морала. Ние бяхме хора на началото на ХХ-тия век. И нямаше то такива тогава – той да отиде да я граби и така нататъка. Обаче по всичко личеше, че момичетата са били най-безскрупулно използвани от германците и покварени. И просто създаваха такава психоза. Създаде се ред на тъз работа, момичетата бяха изгонени. Разбира се, войниците пак укрива някои и други момичета и така нататъка. Но специално в Сърбия беше много страшно. Минахме през изпепелени села! Изгоряло всичко, окъсани! Нещо, което в Гърция не го видях толкова много, щото в Сърбия германците са се задържали повече. И някои сърби ни посрещнаха много лошо. Казваха „*Вашиите войници тука – 1-ви корпус*⁴⁴⁹, който е бил там – *бяха лоши хора! Не всички – вика – обаче много лоши хора имаше! Ограбиха ни, избиваха ни. Германците – казва – им бяха внушили, че ние сме много лоши хора.*“ Освен това, там в Сърбия имаше две течения на съпротива: Тито и Дража Михайлович. И те самите създаваха една психоза на омраза.

Дали имаше войници от друг народностен произход? В нашите редове? В нашите редове имаше само македонци. Македонци имаше и турци. От българските турци, разбира се. От

⁴⁴⁹ 1-ви окупационен корпус. В края на декември 1941 г. германският генерал Бадер, главнокомандващ „Югоизток“ – Белград, иска българското Главно командване да окупира част от Сърбия, за се изпратят намиращите се там немски войски на Източния фронт. Още на 27 декември са сменени немските гарнизони в някои градове на Югоизточна Сърбия. На 30 декември 1941 г. щабът на войската формира 1-ви корпус. На 15 януари 1942 г. корпусът се развърща в Югоизточна Сърбия. През март 1943 г. окупационното пространство на корпуса се разширява на запад и север, и съставът му е попълнен с допълнителни части. В края на ноември същата година са извършени смени на личния състав. От началото на 1942 г. частите на корпуса започват да провеждат акции срещу четнически и партизански отряди, които стават особено интензивни през 1943 г. От 26 август 1944 г. съединението започва да се изтегля към България. На 4 септември немците пленяват щаба му в Нишка баня. Частите на корпуса се оттеглят неорганизирано и при пресечен терен, като загубват голямо количество въоръжение, оборудване и боеприпаси (за тези събития виж също разказа на Славчо Андреев в настоящия том на изданието). На 20 септември 1944 г. Щабът на войската разпорежда разформироването на корпуса. Повече подробности виж в: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 316-318 и посочената там литература и документи.

Добруджа, от Делиормана, от Родопите. Например 10-та Родопска дивизия⁴⁵⁰ една трета бяха турци. На фронта, да. 10-та Родопска дивизия е в Хасково. След туй – 4-та Преславска дивизия не взема участие в т'ва, обаче почти цели полкове – например 7-ми пехотен полк⁴⁵¹, който е в 11-та дивизия, беше почти целият от турци. Те дори не знаеха и български. Ами как да не сме се срещнали, те между нас са! Те са били от първите войски, преминали са известно обучение там – 40 дена и ги пратиха на фронта. И дойдоха хората. И трябва да Ви кажа, че на много места съм чувал, че турците лесно не напушат окопите. Няма, турчинът лесно не бяга от окопа. Изчакваха на нож и се хвърляха, и така нататъка. Мойта свързка, който беше като етнолог, той е живял изключително в Исперихско с турци. И той знаеше фарси турски. И казва: „*Вие на юг нямате много турци, ние с туците сме повече от братя! Няма байрам и ние да не сме там, няма Великден те да не са при нас!*“ И тъй нататъка. И на фронта тези хора се оказаха наистина достойни войници.

Дали командването имаше по-различно отношение към тях? Командването на фронта не можеше да има никакво отношение вече. Командването се надяваше на всеки войник. И задачата на помощник-командира беше да не се явява една дискриминация. Това нещо беше невъзможно на фронта да се яви.

В казармата преди 9-ти? В казармата евреин, турчин, нали знаеш – бяха трудоваци. В нашата част имаше евреи, имаше и арменци. В нашата част турци не знам дали е имало. На фронта? Дали имаше по-различно отношение? Към евреите? Не, не, не, нямаше. Те си бяха тука ямболии повече, нашите – евреин в село не живее. Държаха се много добре. Имахме помощник-командир евреин. Имахме ефрейтори и така нататъка, арменци. Не, никаква такава отделна работа нямаше.

Стрес? Вижте какво, на фронта най-големият стрес е когато минаваш между твои убити, ранени и стенещи за помощ, и нямаш нито време, нито пък право да спреш, а продължаваш напред и оставяш този човек направо да умира. Това е страхотен стрес! Това е нещо, което... Ние сме двацет и една-две годишни хора. Срещаме се направо със смъртта! И това нещо се помни години наред. Когато съм заспивал или пък се замислям – сънувал съм това нещо. Когато приятелят ми загина,⁴⁵² така просто го видях. И тука майка му ме пита: „*Как загина Наско?*!“ Викам: „*Наско загина много... така просто заспа и загина.*“ Аз да ѝ кажа тези работи, тъз жена, тя ще умре веднага! И не само това, имаше и разкъсани момчета, тука тяхни майки, близки в Каргона⁴⁵³ дойдат – момчетата все моя възраст. Винаги казвам: „*Войната е такава, че не знаеш отде ще дойде куриумът, и голяма част ги погребвахме.*“ И те наистина, нашите войници бяха погребвани, но от специални части, вече отзад. Това не беше работа на нас.

Дали съм виждал друг да загива в близост до мен, освен приятелят ми? О-о, много по-лошо имаше. Имаше хора, които не можехме... събираха им краката, ръцете – главата му на другаде. Паднала е мина в окопа му. Единственото оръжие, от което не можеш да се опазиш

⁴⁵⁰ 10-та пехотна Родопска дивизия. За нея по-подробно виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 218-219 и посочената там литература и документи.

⁴⁵¹ 7-ми пехотен Преславски полк участва в Първата фаза на Войната срещу Германия именно в състава на 4-та пехотна Преславска дивизия, виж **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 330.

⁴⁵² Най-вероятно става въпрос за другаря на Йовко Вълчев, който загива пред очите му, след като го обезглавява мина.

⁴⁵³ Квартал в град Ямбол.

– това е мината. Може да си целият заробен в окопа, мината пак те... Изваждали сме хора – на парчета. Можете да си представите какво става във войнишката душа тука? Обаче няма как. Свиква се, полека-полека се свикне с тази работа.

Ами вижте сега, аз не знам Вие как си представяте бойната линия. Бойната линия в първо време, когато настъпваш, имаш лопатка и си длъжен да седнеш и да си направиш поне ей такава купче, което да посреща куршумите. Ако се заседиш повече, почваш да копаеш. Вътре изкопано място за торбата с патрони, за храната, за всичко, долу с шума, и така нататъка. Тя се казва позиционна война. Трайна позиционна война във Втората световна война нямаше. Тя беше подвижна война. Трайната позиция беше, ако има известно затишие, най-много един месец, което беше при Драва. На Драва се бехме окопали. Иначе колкото може по-скоро да направиш окоп, да се предпазиш или зад скала, или така нататъка.

Автоматичното оръжие преобладаваше. Обаче с автоматично оръжие ние бяхме слабо въоръжени. Автоматичното оръжие на немците беше 85% от състава на оръжието. Останалото е пушки. Това беха автомати, които са с голяма ефективност и с доста жертви. Ние воювахме практически 4 месеца – бой, 4 месеца. Дадохме 10 600-700 убити. И 30 000 ранени.⁴⁵⁴ За четири месеца. Представяте ли си колко жертви са дали тези хора, които са били от 39-та година на фронта?! Автоматичното оръжие беше страхотна работа. За всеки човек се хвърляха стотици патрони. Хвърляха се стотици мини и тъй нататъка. Германците бяха въоръжени и снабдени до край. Нацяло. Докато ние – знаете ли каква трагедия се получи? Ние заминахме с германски пушки с нашите войници. И германските пушки на четвъртия изстрел – и не можеш да му извадиш затвора. Направени от метал, който се раздува от стрелбата. И почнаха куршумите да бият отпред. И войниците ги хвърляха и търсеха стари пушки, руски пушки и така нататъка. Ние стреляхме с тежки картечници „Шварцлозе“ и „Максим-Шпандау“, с 500 патрона в минута.⁴⁵⁵ Германците стреляха с МГ, 44-та година произведени – 5000 патрона в минута.⁴⁵⁶ Можете да си представите какво оръжие са имали.

Обаче никога не ни дочакаха на бой „*На нож!*“. Никога! Германците стреляха до последно... Ние се хвърляме „*На нож!*“. Те или – ако видят, че могат да ни ликвидират нацяло, седят до край – или изчезват. Но изчезват много тактично. Оставят по няколко души войници, винаги с доста оръжие.⁴⁵⁷ Войникът стреля отстрани, ний мислим, че те са там още. Хвърлим се, най-много да загинат трима-четирима.⁴⁵⁸ Освен това, можете ли да си представите такава дисциплина?! Напредваме, германците са заминали. Оставили са тяхни хора на

⁴⁵⁴ Според Ташев жертвите във войната възлизат на 10 753 убити, 23 005 ранени и 790 замръзнали или общо 34 548 души – **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 234-235; 360-362 и посочената там литература; виж също: **Абаджиев, К. и др.** *История на Отечествена война на България, 1944-1945*. Том 4. *Резултати, изводи и поуки от войната*. София, изд. „Военно издателство“, 1984, с. 22-24, където е цитиран същият източник.

⁴⁵⁵ За картечницата Шварцлозе виж разказите на Александър Първанов (с приведените там бележки) и Славчо Андреев в настоящия том. Използваният от Първанов модел „М.07/12“ действително има скорострелност 400-580 изстрела в минута. Различните модели на картечницата „Максим“ също имат скорострелност 500-600 изстрела в минута.

⁴⁵⁶ Става въпрос за немската картечница МГ-42 (Maschinengewehr 42), разработена през 1942 г., за да замени по-ранната МГ-34. В зависимост от използвания затвор скорострелността варира между 900 и 1200-1500 патрона в минута. Но при водене на много интензивна стрелба столът се загарява и трябва да се смени в хода на самия бой – операция, която отнема броени секунди заради специално пригоден механизъм.

⁴⁵⁷ За тази практика виж също разказа на Иван Сердаров в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и на Левон Ованезов в настоящия том.

⁴⁵⁸ От германците.

скрити места. Горے по дърветата и тук-таме. И ние преминаваме покрай тях, те са стрелци добри – снайперисти. Първата им задача е да избият офицерите. И голяма част от офицерите ни загиваха. Затуй, че бързо се ориентирахме, минаваме покрай някой, чуеме някое дърво нещо шава: „р-р-р-т“ и оня падне като круша. За такова нещо наш войник е трудно да го убедиш – тоз войник знае, че е смъртен вече. Той няма да се върне. Та дисциплината при тях⁴⁵⁹ беше много голяма и много жестока. За да го оставиш тоз човек там, значи той знаеше, че ако не се подчини, ще бъде разстрелян.

Много често стреляхме по дърветата. Аз лично не съм стрелял, обаче от дружината, в която бяхме, казаха, че са ранили ротния командир на една рота в рамото и войниците почват да стрелят. И оня пада. И тогаз са издаде заповед да мине най-напред предният патрул, който ще е авангарда, и който да разбере долу-горе обстановката. Той можеше да бъде избит този патрул, но т'ва е задължително, за да се предпазят останалите.

На атака „*На нож!*“ се хвърляхме... особено когато преминавахме през Драва. Драва е 300 метра широка река. Тръгваме с лодките. И стигаме на пясъка. Германците, разбира се, не са на сами брега, щото знаеха, че там нашите минохвъргачки са ги обработили. Те са на по-задни позиции, изтеглят се напред – почват боя. И когато видят нашите вече, че няма къде да отстъпват, тогаз: „*Момчета, на нож!*“ И германците ако усетят, че са по-малка сила от нас, отстъпват пак, както ти казах. Ако са по-голяма, много голяма част... жертвите стават големи. На Драва дадохме големи жертви! Разбира се, влизахме в бой, влизахме в окопите с тях. Там, където вече те нямаха възможност да отстъпят и смятаха, че могат да се опрат, приемира боя. Приемаха боя и знаеха, че ще бъдат избити. Защото в казармата има един закон: всеки ротен командир, когато тръгва за бой, дружинният командир го отписва, защото тези 150 души са първата жертва, които ще дадат. Там ще бъдат избити взводните командири, ще избият и бедни войници, и така нататък. Жертвите са големи в зависимост срещу какъв враг вървиш. Някой път отиваме срещу враг, където намираме празни окопи.

Защо ставаха някой път големи жертви? Командването решава рота, дружина или полк могат да бъдат избити, но не трябва да отстъпи затуй, защото отзад съществуват стратегически места. Такива предни формирования са веднага дадени предварително като жертва.

С ръкопашния бой много рядко сме влизали с германците, защото когато се стигне да отстъпват германци, повече, нали Ви казвам, оставят дозори, които задържат. Ако все пак са останали хора, разбира се, имаше и германци – по някой път вдигаха и ръцете, което беше много рядко явление. Германците в плен не се предаваха. Предаваха се тогава, когато видят големия зор вече. Но аз имах случая да се срещна с австрийски войници и с ротни от чешки войници. Които още като усетеха, че германците вече нямат пряко наблюдение над тях, ни дочакваха без да пукне пушка и се предаваха.

Ръкопашният бой протича кой с каквото може. След като свърши куршума – с пушката, ако пушката стане нещо, вади се лопатката и с лопатката, с кирка, с каквото имаш. Там дори хора се душаха... Но за мене лично това никога не се е случвало. Не съм участвал в такова нещо. Обаче някои полкове има, в които се е случило това нещо. Този, мойта свръзка е бил преди това в Първата фаза: „*И когато влязох, двама германци ме видяха* – казва, малко окъ-

⁴⁵⁹ При немците.

сан бил – *И аз само така ги хванах и им чукнах на главите и ги оставих. Те останаха без нищо...* “ Там се срещат при Ястребец⁴⁶⁰, където германците са били. Там са им казали: „*Тука ще умрете и няма да отстъпвате, щото зад вас се изтегля цялата армия!*“ И там ставали тез работи.

Не, не съм участвал в ръкопашен бой. Аз винаги, когато атакувахме или са останали тези дозорите, и те като виждат това нещо или ще се предадат, или пък ще бъдат убити, вече зависи там от техния войник каква психология има. Ако той е много нервиран, затова че е загинал брат му преди това не престава никакъв, това го въодушевява веднага. Въпреки, че беше наредено след като човека вдигне ръце, той вече не е боец. Той не ни е враг вече. Нито раненият, нито този, който се предава. Но войнишката психология е друга.... Дали се е случвало да убиват хора, които вдигат ръце? Това нещо никога не съм си позволявал да стане, нито пък и войниците, които са били около мене. Много малко хора оставаха. Много рядко...

* * *

Вижте, като се върнахме тука, България беше в едно тежко икономическо състояние. Те пострадаха само София, Дупница и някои други селища от бомбардировките. Изобщо народът не видя действителното лице на войната. Обаче народът беше много беден. Беден не от това, че неговата армия му изяде актвите, а германците. Всичкото онова, което е хубаво, отиваше за Германия – ние бяхме с прочутите йемии на колената прочутите йемии отзад, с дървени подметки на ботушите. Ботушите брезентови, отдолу дърво! Това беше нещо, което беше уникално за нашата страна. Ние сварихме в Австрия цели германски щандове с български гьон, български платове и така нататъка. Ясно къде е отивало това нещо.

И като се върнахме – безработица голяма. Няма нито бензин, нито нафта, нито горива. Въведена е купонна система, хората оголени и така нататъка. Аз лично не изпитах големи лишения, защото с мене се случи една много голяма неприятност – че в казармата са буквоеди, когато са в мирно време. Тогава моряците служеха 4 години. Аз бях вече прехвърлен от флота към други части. Станах специалист по химически оръжия. И след туй отидох доброволец пък на фронта. И фактически на фронта бях пехотинец. Връщам се от фронта, уволняват другите, мене не ме уволняват. Отивам при командира, казва се Петър Лазаров – полковник. Викам: „*Господин полковник, аз защо не се уволнявам?!*“ Вика: „*Момче, една голяма неприятност има.*“ Викам: „*Каква е?*“ „*Ами ти си отишъл войник във флота.*“ Викам: „*Да, там бях.*“ „*Там ли премина клетвата си?*“ „*Там.*“ „*Ами тебе ти се признава службата, обаче още една година трябва да седиш.*“ „*Ама как така?! Аз в пехотата бях!*“

И сега какво да правя. Имаше пак ямболия, един много голям партизанин, шеф на Оперативна зона – полковник Каракачанов⁴⁶¹. С нашите двори бяха едни до други. Отивам при

⁴⁶⁰ Вероятно става въпрос за село Ястребац, община Власотинци на съвременния Ябланишки окръг на Република Сърбия. В района на селото през Първата фаза на войната срещу Германия се водят интензивни боеве. Виж: **Атанасов, Ат. и др. История на Отечествена война на България.** Том 2, с. 192.

⁴⁶¹ Подполковник Панайот Александров Каракачанов е роден на 13 ноември 1917 г. в Ямбол. Членува в РМС и БКМС от 1933 г., а в БКП от 1939 г. През 1935 г. е арестуван и получава 12-годишна присъда. Освободен е през 1939 г. и става член на Окръжния комитет на БКП и секретар на РМС до 1942 г. От юли 1941 г. е партизанин, впоследствие началник-щаб на

него, той е заместник-командир на дивизията по политическата част. Викам: „Тоньо, к'во става с мене?! Война изкарах и това и онова, какъв моряк?! Бях три месеца там!“ Вика: „Нищо не може...“ Викам: „Как не може да направите, бе?!“ Той отначало се допита там до началник-щаб, щото той е също заместник-командир по политическата част и човекът няма много опит. И заместник-командирът му докладва каква е ситуацията. И той измисли един друг вариант. „Слушай – казва – ти т'й или иначе ще си тука. Ше те пратим за една преподготовка в съкратен курс на Военно училище в Горна Баня.“ И цяла година в Горна Баня бих крак и така нататъка. Той пък се случи един генерал, командир на 12-та пехотна дивизия в училището – генерал Цонев.

И, извинявам се за отклонението, атакуваме като учение село Долна Диканя. Цялото покрито с градина от ябълки и круши и така нататъка. И хората са с в ужас. Знаят, че когато минат войниците, половината реколтата я няма. Генерал Цонев преди това събира школата и казва: „Ако една ябълка се загуби – на офицерите съобщава – тези големи хълмове десет пъти ще бъдат атакувани на ден!“ А пък хълмовете не са много малки, ми са към 6-700 метра. И раницата ти има 30 килограма багаж. Помощник-командири, всички разясниха: „Момчета, дори листо не трябва да вземете. Бъдете спокойни, няма да останете гладни!“ И минахме, и атакуваме, свърши това нещо и край селото седнахме да обядваме. Селяните дойдоха с магарета с грамадни кошове ябълки. И казват на командирите ни: „Никога не е било! Българска войска да мине и половината от реколтата да не е изчезнала! Ваш'те минаха!“ И т'й, нашият командир каза: „Това са войници, които са съзнателни!“ Ние не сме войници, ама хората ни приемат за войници, щото бяхме в полева униформа, не с някакви акселбанти и така нататъка.

Така е, така беше. Защото войниците – на границата особено, които са били – аз след туй като се върнах вече, ме пратиха и малко по границата. На турската граница – ние нали по време на войната поддържахме турската граница.⁴⁶² Идваха полкове от София, и така нататъка. На границата викаха: „Знаете ли преди 9-ти септември тука що жени и момичета бяха обезчестени?! Някои от тях пък се и женеха, отидоха в София, други – които имаха късмет. Тука – казва – просто беше... Офицерите бяха царски офицери. Запасняците по се държаха, но сякаш — казва – турската армия може би нямаше да прави такива зулуми, изядоха всичко, което има!“

Завърших курса и още три години ме задържаха. Аз вече бях офицер. Нали знаете, имаше Народен съд, голяма част от офицерите бяха осъдени в затвора, уволнени и така нататъка. Армията беше оголена и трябваше да се създадат кратки военни училища, да влязат хора от по-ниските качества на народа. И те знаеха, че след 18-та година Стамболийски го заклаха

VI ВОЗ и заместник-командир на зоната. От 11 октомври 1944 г. е помощник командир на 2-ра конна дивизия. Участва в Първата фаза на войната срещу Германия. Награден е с орден „За храброст“ IV ст. 1 кл. и съветски орден „Червена звезда“. След войната служи в БНА. Виж **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 71.

⁴⁶² Става въпрос за т. нар. Прикриващ фронт. Създаден е през 1940 г. да прикрива границата с Турция. Продължава да съществува до ноември 1944 г., като през този период частите, които влизат в състава му, често се сменят и през границата с Турция преминават голям брой от полковете на Българската армия, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 302-303. За по-широкия международен контекст на събитията, довели до създаването и поддържането на Прикриващия фронт, виж: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България.* Том 3, с. 603.

офицерите,⁴⁶³ 23-та година комунистите ги ликвидираха пак офицерите⁴⁶⁴. И трябваше да се сменят. Стамболийски не смени тези офицери, обаче изгони някои от тях и така нататъка, отнесе се лошо с тях. Очакваше се същото.⁴⁶⁵ Съветската армия каза, че след три години се изтегля. В туй време ние, каквото и да става, но трябва да имаме нови офицери. И затова се наложи, задържаха ме още три години. В туй време се върнах в Ямбол и бях началник на Секретна секция във Военното окръжие.

Обаче упорствах до няма накъде и се наложи да доходя чак до генерал Панчевски⁴⁶⁶. Имах 2 месеца отпуска, за 2 години нямах отпуска. И ми дадоха отпуската, и отдох в София, и се явих на състезателен изпит в Медицинска академия. И успех. Не, не съм ползвал преференция като ветеран от войната, те я ползваха първите, които се върнаха. След туй вече няма – на общи основания. И няма, отивам с униформата си там.

Обаче става нужда да се връщам тука, търсят ме, майка ми казва: „Той е в София на студентски изпити.“ „Как тъй ще е на студентски изпити? Той трябва да бъде няколко години тука!“ И разбрах, че ще има голям зор. И едно момиче, с което бях на приемния изпит, се оказа племенница на генерал Панчевски. На генерал Панчевски жена му е руския, бълдзата му и тя идва тука, и това момиче е дете на нея. И иска да следва в Медицинска академия. И вика: „Вие офицер ли ще станете?“ Викам: „Не! Не ща, искам да следвам, обаче май трудно ще стане.“ „Защо!“ Казах и така патилата си. „Ами – каза – аз ще Ви заведа при свако.“ Викам: „Аз да отида при свако ти, Вие знаете ли какво значи това нещо?! Че може да отида веднага в затвора!“ Генерал Панчевски е министър на отбраната. А пък заместник-началник на кадровия състав в министерството е ямболията, нашият заместник-ко-

⁴⁶³ Става въпрос за убийството на земеделския лидер и министър-председател Александър Стамболийски след Деветоюнския преврат през 1923 г. Превратът е подготвен и извършен от Военния съюз – с активното участие на Кимон Георгиев и Дамян Велчев, с подкрепата на „буржоазните партии“ и ВМРО. Стамболийски е заловен в близост до село Голак и отведен във вилата си в родното му село Славовица. Там той е предаден от военните на четници на ВМРО, които го измъчват и екзекутират на 14 юни 1923 г. Виж също най-общо: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България*. Том 3, с. 394-395; и по-подробно: **Даскалов, Д.** *Политически убийства в новата история на България*. с. 84-56.

⁴⁶⁴ Става дума за репресиите, последвали Септемврийското въстание, обявено на 22 септември 1923 г. Въстанието е организирано от БКП с цел сваляне на режима на Народния съговор, дошъл на власт в резултат от Деветоюнския преврат. Във въстанието се включват и някои леви земледелци и анархисти. То избухва с различна интензивност в различни райони на страната. За негов център е избрана Северозападна България. Най-масово е въстанието в района на град Фердинанд (съвременната Монтана), който въстаниците успяват да завземат. След близо седмица сражения въстанието е ликвидирано в цялата страна. Потушаването на му е съпроводено с репресии срещу населението в размирните райони, извършвани от военни, четници на ВМРО и доброволчески паравоенни формирования – шпицкоманди, съставени основно от запасни офицери и войници. **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България*. Том 3, с. 403-407; за участието на запасните офицери и подофицери в събитията виж: **Янчев, В.** *Офицери без пагони. Съюзът на запасните офицери в България, 1907-1945*. София, изд. „Военно издателство“, 2000, с. 55-56.

⁴⁶⁵ Тоест същите действия на офицерите, както след Първата световна война.

⁴⁶⁶ Армейски генерал Петър Павлович Панчевски е роден на 25 януари 1902 г. в с. Бутан, съвременна Врачанска област. От 1919 г. е член на БКМС, а на БКП от 1924 г. След участието си в Септемврийското въстание през 1923 г. емигрира в Югославия. През 1925 г. се прехвърля в СССР, представяйки се за репатриран белоемигрант под името Пьотър Георгиевич Павлов. Завършва Военно-инженерното училище в Ленинград през 1929 г. и Военно-инженерната академия „Валериан Куйбишев“ в Москва през 1936 г. Участва в Испанската гражданска война (1936-1939) и Втората световна война (1941-1945) като офицер от Червената армия. От 1945 г. е генерал-майор – единственият българин, достигнал до генералско звание в Червената армия. През месец август същата година се завръща в България. Служи в БНА и достига до звание армейски генерал (1956). В периода 1950-1958 г. е министър на Народната отбрана. Заема висши дипломатически, партийни и държавни постове. Счита се, че е замесен в арестуването на генералите Славчо Трънски и Денчо Знеполски в хода на скалъпените процеси през сталинисткия период в България (1949-1953). Умира в София на 17 ноември 1982 г. Награждаван е с множество ордени и медали, сред които „Герой на социалистическия труд“ (1967 г.) и „Герой на Народна република България“ (1972 г.). **Ташев, Т.** *Министрите на България, 1879-1999*. с. 344-345.

мандир по политическата част на полка. И той в никой случай няма да ми разреши. Обаче Панчевски ме прие. Казвам му: „Така и така“ и той: „Да, аз съм издал специална заповед: българските офицери, които имат желание да следват, имат такава... Това е директно преценка на тяхното командване, да бъдат незабавно освобождавани. Това е нарушение на мойта заповед!“ И уволнението ми стана само за 24 часа. И се простих с армията.

И веднага записвам Медицинска академия, завърших я академията. Понеже бях фронтовак, ползвах се с известни привилегии при разпределението – където искам, там да отида. Можеше да отива във Военната болница в София. Обаче аз вече бях 30-годишен. А Вие знаете, че 30-годишен вече не мога да мечая да ставам асистент и така нататъка. Освен да стана един, дето се казва, главен лекар на едно отделение и то главен лекар, подчинен на асистента. Викам: „Аз може да бъда в село Ямбол първенец, в София ще бъда на последно място“. Щото в София ще дойде едно младо момче като теб, да кажем, 25-годишно навършило, а аз съм вече 30 годишен. То ще ми стане началник, разбира се.

Дойдох в Ямбол, бях в болницата в продължение на 2-3 години, обаче заплатата ми – 78 лева. Гащите, които баща ми ми беше купувал, още с тях бях. Имаше един закон, за села погранични се дава безплатна квартира, осветление и отопление. Освен това се дават от ТК-ЗС-то... И селото, аз в което бях, се случи последната отбранителна линия срещу Турция. Макар че до Турция имаше около 60 километра, сигурно. Обаче останах там, една, че две, три, а че седем години – осем. По това време успях да взема специалност. Вътрешни болести и кардиология. И като селски лекар бях единственият в областта, който стана специалист. Седях още една година, преместих се в Ямбол, поех кабинет за консултация. Поех след туй отделение, и след туй малко при черничките и така... Африка.

Ами главно бях в Либия. В Либия бях заместник-главен лекар на болницата и същевременно завеждащ Вътрешното отделение. В Либия бях от 79-та до 83-та година. Аз още там се пенсионирах. Да, в Либия, обаче имам за две години договор. Обаче либийците не признават никакви наши закони. Казват: „Ще седяш тука, докато ние кажем!“ И в края на краищата седях. Те смятаха, че 10 години ще седя, обаче имах връзка с тези хора, които командват Либия, това бяха Червените барети. И техния командир се оказа един човек – наистина много културен. Обясних му цялата работа и той ми помогна. Да, не десет години, обаче можеше да ме задържат. И нашето посолство не можеше да се намеси. Обаче този човек, като му казах, че нашето посолство няма да ми помогне, той: „Да поговорим... Докторе, идете си на работното място и си пригответе куфарите! И утре заминавате за летището!“ Викам: „Това е невъзможно!“ „Възможно е.“ – вика. Викам: „Моят директор – директорът на болницата е арабин – няма да ми разреши!“ „Това е – вика – мой проблем.“ Отивам там, на заместника ми давам му там всички документи, викам: „Отивам си!“ Вика: „Лъжат те, бе докторе! Ти не ги ли знаеш какви са?“ Викам: „Знам от сигурен човек.“ Сутринта ме чака един хубав мерцедес, чака ме един арабин: „Заповядай!“ С двата куфара, които съм донесъл, отивам на летището. Всичко е уредено! Ама червената барета. Като дойдох в България, получих и мъмрене в Министерство на народното здраве. Викат: „Неправилно си постъпил!“ Викам: „Ами вие правилно ли постъпвате, когато аз сключих договор с вас за две години?! А вие четири години ме държите там!“ Нашите спекулираха, болницата беше българска, с 350 души щатен състав. Те обаче я поддържат с 250 души. Арабите не се инте-

ресуват колко души са, арабите се интересуват всеки човек, който заболее, да бъде обработен веднага. А те взимат пари за 350 души! Нали разбирате?! И тъй стана работата, че трябваше с голям зор – аз си дойдех в България на 52 килограма. И не само аз, и много хора тъй... но това са странични въпроси.

Дали имам нещо да добавя за войната? Ами какво да Ви кажа? За хората пожелавам никога да няма фронт. Не само фронт, но и онова, което сега виждаме в Близкия изток. И по-нататък в Азия, и това да няма. Защото който не е преживял това нещо, нищо не знае – нищо! Това дето го дават във филмите, тая красота на бойните действия, това, че винаги излизат войниците живи и здрави, късметлии – няма такава работа! Няма! В бой е влязла една част, да кажем един взвод – от 32-ма души я се върнат десетина души, я не се върнат. Вие сте млади хора, описвайте най-жестоките начини на войната, защото историята е, която ще даде на младото поколение – дето се казва – психозата, която дава омразата на хората по между си.

Интервюто проведе Константин Голев

ЛЕВОН ОВАНЕЗОВ МИНАСЯН⁴⁶⁷

„И може би съм бил щастлив, че след като се изтеглих, щях да вляза в един окоп – не ми хареса, втория – не ми хареса, и на третия. И във втория окоп легна един мой приятел, и там падна гранатата.“

Левон Ованезов Минасян се сражава като доброволец в 8-ми пехотен Приморски полк в Първата фаза на войната срещу Германия на територията на Сърбия и Косово. Ранен е в боевете за Ниш. Записът е направен в градинка в центъра на Пловдив на 20 юли 2013 г.

Казвам се Левон Ованезов Минасян. Обаче се водя Ованезов.⁴⁶⁸ С презимето съм известен във Варна. Аз съм кореняк варненец. Роден съм на 25-ти октомври 1923 г. Баща ми беше докер с исполинска сила.⁴⁶⁹ Колкото и невероятно да звучи, това е истина, има поместени и материали в местния печат. Петстотин килограма бали е носил на гърба си на сто метра. Известен е. Майка ми почина много рано, но ние сме 6 деца. Аз съм втори след сестра ми, която почина – три сестри и двама братя сме. Три сестри, сега са починали, сега имам една сестра и един брат.

Повреме на геноцида, 1915-та година, родителите ми се преселват в град Варна. Идват във Варна през 1922-ра година от Армения, Турска Армения. Как са избегнали геноцида? Ами тя е дълга история, тъй като аз съм внук на свещеник, знахар. Баба ми е пострадала много сериозно и е починала на място, след като малкия син са го засекали турците пред очите ѝ, 15-та година. Щото е бил много красив и баба ми постоянно, непрекъснато го е обличала в женски дрехи, но ето в този ден той именно е бил с мъжки дрехи.

Баща ми е бил в Армения и е взел участие в национално-освободителното движение, като федаин.⁴⁷⁰ Тоест, както казваме ние – хайдутин. Федаин⁴⁷¹ аз му казвам на арменски, нали войвода. Бил федаин с 25 конника. Турците са се страхували от него. И вземал участие в национално-освободителното движение. И баща ми наказвал всички онези, които са злоупотребявали с достойнството на мирните граждани, независимо от това дали са били хрис-

⁴⁶⁷ Част от фронтовите спомени на Левон Ованезов Минасян са публикувани в: **Балабанов, Т. (съст.) Героизмът на варненци в Отечествена война, 1944-1945. Сборник, спомени и разкази на участници.** Варна, 2010, с. 104-107.

⁴⁶⁸ „Но между другото, отварям една скоба защо се казвам Ованезов. Ами може би Вие като историк знаете, че има една малка книжка, където Върбан Стаматов описа – „Слодка до Арарат“ (Стаматов, В. Слодка до Арарат. София, „Профиздат“, 1985.). В тази книжка е написано, че по време на Византийската империя, когато България е била под византийско робство, 200 000 българи през този период от IX-ти до XII-ти век са се преселили именно в град Ван. И затуй не се учудвайте, че второто име ми се води на „-ов“, а не на „-ян“. Аз се казвам Левон Ованезов Минасян. Третото име съм запазил. Дори аз имам четири имена. Най-напред съм се водил Шахинян, до 1954-та г. се водя Левон Ованезов Шахинян.“ – цит. Л. О.

⁴⁶⁹ „Те са били двама души тука във Варна, единият е бил файтонджия, вдигал е огнеупорната каска – около 400 или 500 килограма, тогава каските са били тежки – на гърба си и се качва по стъпала нагоре до втория етаж. Много здрав. А баща ми някои хора, които го познаваха, казваха: „Абе има силата на Дан Колов!“ Те двамата бяха най-силните мъже във Варна.“ – цит. Л. О.

⁴⁷⁰ „Те са ползвали турския език, но е ползвал баща ми и кюрдския език.“ – цит. Л. О.

⁴⁷¹ Федаин (всъщност неправилно използвано множествено число от „федаин“) е арабска дума, означаваща човек, който се жертва в името на религия или идея. Изглежда, думата е влязла с арменския език със значение, сходно на българската дума хайдутин.

тияни или пък мюсюлмани. Рязал им тука едното ухо. Тоест – да остане като белег. На тези, които злоупотребяват, които злонамерено действат против гражданите. Те се страхували. Сега това е историята. Той е много по-висок от мене, прилича на братчето ми по височина. Много силен, извънредно – исполинска сила. Спомням си много добре, той си правеше пръста така и казваше на баджанака ми, който беше 95 кг: „Отвори бе, този пръст ми отвори!“ Баджанакът ми не може да отвори с една ръка. След това с две ръце не може пак да отвори. С две ръце дърпа, не може да отвори средния пръст! Такъв здравеняк!⁴⁷²

Геноцида? Ужас! Този случай, който Ви казах за баба ми по майчина линия. Геноцида много страшно. Набивали са в пръстите клечки, подигравали... тоест, унижавали ги, удряли ги, крали всичко и тъй нататък. В това отношение кюрдите им помогнали. Например разказва следния случай майка ми – дошли турците и търсели едно семейство. И там тези турци, където те са живели заедно много години, когато турците питат⁴⁷³: „Има ли някой тука?“ Те са посочвали така⁴⁷⁴ – мазата. „В мазето са.“ И направо на място, с щикове, с ножове, кой каквото може, и дори и жените ги насилвали, и какво ли не...

В град Ван, където е живял баща ми, те са били много храбри, жени, деца, и до един са излезли против редовната турска армия, която е била 40 000, и са издържали 15 дена, докато е дошла руската армия през 1915-та година⁴⁷⁵ и е помогнала. Затуй в град Ван са дали най-малко жертви по време на геноцида. Те са го гонили баща ми след това. Например баща ми разказва следния случай – видели са го. И той влиза в джамията, кляка и почва да прави молитвата на кюрдски език. Ония двамата, които са били отзад и са го гонили, казват: „Абе, не го ли виждаш, бе, той кюрдин бе?! Той, виждаш ли, молитвата прави на кюрдски език.“ Тосет до такава степен той е ползвал кюрдския език.⁴⁷⁶

Майка ми много тежко преживява. Как съумява да оцелее? Затуй защото знаели, че е жена на войвода и ако евентуално я засегнат или ѝ направят нещо, знаят какво им предстои. Поради което не са си позволявали. Доколкото си спомням, са опитали да набиват клечки в ноктите ѝ. Но след като разбрали именно мъж ѝ какъв е, и съответно се съобразявали с това. Да, също във Ван е живяла – те са живели във Ван.

43 години не бяха се срещали двамата братя. Брат му на баща ми отива в Ереван, а той идва в България. И при срещата след 43 години получава стрес. Този стрес, от вълненията, баща ми получава тумор, който се превръща в рак в ларинкса. И след две години, след като направиха кану, почина. 62-ра или 3-та година баща ми заедно със сестра ми отидоха в Ереван.

⁴⁷² „И аз донякъде имам малко останало от неговата исполинска сила и трябва да ви кажа, че който ме погледне, ще каже: „Абе тоз Ованезов носи душа под наем.“ Но хвана ли, 80-90 килограма вдигам с една ръка и обръщам. Така че колкото и да не ти се вярва, така постъпих и с внука на братчето ми. Бях на гости преди 5 месеца. Той е 90 килограма. Той ми каза, че не мога да го мръдна от място. И като го отлеших: „А-а-а!“ – казва. Например Вас ако искате мога да пробвам, да видите как ще Ви вдигна с една ръка? Като свърши, напомнете ми и ще ви кажа.“ – цит. Л. О.

⁴⁷³ Левон Ованезов има предвид, че новодошлите турци се обръщат към местните турски съседи на арменците.

⁴⁷⁴ Със жест.

⁴⁷⁵ През 1915 г. османската армия на два пъти влиза в град Ван – съответно през късната пролет и през август. Разказът на Левон Ованезов е отглас на събитията, свързани с първото влизане на армията в града, когато арменското население отбранява своите квартали и успява да ги задържи до идването на руската армия. През август след отстъпление на руснаците османските войски отново заемат града, за да го напуснат отново към края на септември. Най-общо за историческия контекст на тези събития виж: **Стинвънсън, Д.** 1914-1918, *Историята на Първата световна война*. София, „Рива“, 2008, с. 187-188, и карта № 7; **Дюмон, П., Жоржон, Ф.** Смъртта на една империя (1908-1923). В: **Мантран, Р. (ред.)** *История на Османската империя*. София, изд. „Рива“, 1999, с. 638-640.

⁴⁷⁶ „Имало е случаи, когато кюрди са помогнали на арменци. Не, в моето семейство няма такъв случай.“ – цит. Л. О.

И след като научават, че баща ми е в Ереван, се нареждат на колони да го видят, тъй като той е войвода. Дори е дошъл един със снимката на баща ми, както е облечен с войводски дрехи. Тъй като ние нямаме такава, сестра ми е поискала да дадат тази снимка. Онзи казал: *„Не, тази снимка е икона в мойта стая! Там има кандило и под кандилото. Той е нашият спасител! Не давам снимката!“* Брат му не е бил така активен като него. Участвал е, но не е бил ръководител, войвода или пък... Просто участник.

Знам, че 33-та-4-та баща ми го освобождават поради прогресивни разбирания. След това го приемат пак при докерите. И по-късно вече се пенсионира. Здрав си беше. Работеше, когато го викаха чорбаджиите, тогава – в началото – отиваше, копаеше лозята, режеше дърва – физически труд. Когато отидох на фронта още беше здрав, много здрав.

А съм постъпил на работа в корабостроителния завод „Кораловаг“⁴⁷⁷ – тези инициали означават „Построяване на кораби, локомотиви и вагони“ – на 18-ти септември 1938-ма година. Следващата година ме приеха в РМС-а. Там, вижте к'во, през този период не беше така – събрания да има и тъй нататък, просто казаха: *„Чувствай се член на РМС-а!“* Край, свърши. Бил съм член на саботажната група. Като член на РМС-а подпалих немски десантни кораби. Като електроженист. Но тъй като ползвах и немски експлозив, благодарение на това останах жив. Предприятието „Кораловаг“ се намира на територията на канала, между морето и езерото. Три десантни лодки, кораби, шаланди. Тъй като те са десантни, отпреде се отваря, влизат танковете, два танка най-малко, два танка и след това моста се закрива. А горе над палубата има оръдия и картечници. И аз като електроженист започнах да заварявам палубата на един от складовете на кораба. През това време започна да излиза пушека. И един войник от третия кораб се запъти към мен. И аз като видях пушека, вече нямаше начин да изтегля електрожена, тогава работехме с агрегат, не с трансформаторни апарати. И му казаха: *„Елате да видите какво става тука – пушек!“* Той влезе, след като видя, веднага удари камбаната. През това време скочиха войници и капитана с пистолет изскочи навънка. Първият им въпрос беше: *„Защо не се обади?! Не виждаш ли, че тука пише, че е мунициционен склад?!“* Казвам: *„Не виждам добре и късно забелязах.“* Поради това, че ползвах немски език и казаха: *„Прочетох „мунициционен раун“⁴⁷⁸, но аз бях първият човек, който именно се обърнах към вас 'те подчинени от другия кораб, иначе нямаше да остана тука. И мене щеше да ме вдигне във въздуха!“* И по този начин не проявих никакъв страх, въпреки че пистолетът беше насочен към мен, към гърдите ми, и не пуснах нито ръчока, нито маската, а двама души с маски слязоха долу в склада, в бункера, влязоха и почнаха да вадят факли. Факли – това са конци, които бяха се запалили, а те бяха върху един съндък, където бяха малки патрони. А снарядите бяха по-навътре. По този начин аз се отървах.

Държавна сигурност⁴⁷⁹ на следния ден отишла да направи проверки и други, ма аз бях доста съобразителен – дружих и с някои хора младежи на мойта възраст, които не могат да ги

⁴⁷⁷ Българското акционерно дружество за стореж на кораби, локомотиви и вагони – „Кораловаг“, е основано на 26.09.1926 г. в град Варна. През 30-те години основните акционери са чехи и германци, а през Втората световна война преобладава германският капитал и предприятието изпълнява предимно германски поръчки. „Кораловаг“ съществува до 1950 г., когато се влива в новосъздаденото българо-съветско предприятие „КОРБСО“, виж по-подробна информация в сайта на Военноморския музей, http://www.museummaritime-bg.com/Kalendar/2011/kalendar_Septemvri.html (посетен на 30.11.2014 г., 21:14 ч.).

⁴⁷⁸ Munitionsraum (нем.) – скалд за муниции.

⁴⁷⁹ Става въпрос за създадения през 1925 г. на базата по-ранни служби отдел (и по-късно централно управление), „Държавна сигурност“ към Дирекция на полицията, който до 9 септември 1944 г. се занимава с разузнавателни и контраразузнавателни мероприятия, сред които влиза следенето и борбата с активистите на БКП в различните ѝ форми и нейните дъщерни

тълкуват друго яче, освен радетели на легионерите и на бранниците. Дали съзнателно искаха да извърша саботаж? Съзнателно, съзнателно. Върху кораба не останаха поражения поради това, че саботажът беше предовратен предварително, иначе и аз щях да се вдигна във въздуха. Съзнателно, съзнателно, защото казвам още веднъж, че нямаше време. Какво си представях? Какво исках да направя? Още веднъж повтарям, че съм го направил съзнателно. Не да се взривя аз, а само да взривя кораба и да изтегля, да изтегля регата, но в момента не прецених, че късно видях пушека, тъй като нямаше слънце. Когато изгря слънце, то беше 10 часа, на 5 май 1943-та година. И като изгря слънцето, видях пушека и тогава видях, че идват и си казах: „Това е неизбежно, аз не мога вече да се прикрия!“ Трябваше, ако евентуално бях се изтеглил – не ми оставаше нищо друго – да се присъединя към партизаните. Това имаш предвид.

Иначе сме вършили други саботажки. Например заварявахме ремаркета на камиони. Между двете тръби слагаме дърво. И когато се заварява – образуват се шупли. Повече от 200 километра не издържа – откъсва се. Второ: в самите кораби бояджиите боядисваха предварително, след това заваряваме ние. Заваряваме вътре върху него, те се образуват пак шупли. След това, отделни детайли хвърляхме ги в езерото. Разпространявахме позиви, събирахме членски внос за политзатворниците.

Специално град Варна представляваше военна база на фашистките окупатори. Като военна база на фашистките окупатори, за разлика от другите градове, нито един арменец нямаше право да излезе вън от града без разрешението на градоначалника. По това се отличава от всички други градове в България. Дори когато бях войник и трябваше да изпълня една задача по РМС-ова група, трябваше да отида при градоначалника, да взема разрешение, въпреки че бях войник, да отида в Исперих-Кемаллар⁴⁸⁰.

И подробности не искам да говоря за съпротивителното движение... Двама души като вървят, като седят, те наблюдават, идват ония, хващат те и те арестуват, водят те в полицията и казват: „Пиши тука к'во говорихте!“ Ако евентуално не съвпаднат, веднага задържат и почват: „Абе тука на стената какво има, бе?“ На стената има една картина нарисувана – крава с крила. И задават въпроса: „Хвърчи ли кравата, бе?!“ „Не хвърчи.“ „Как не хвърчи, ти не виждаш ли, че има крила?!“ Бой. След това, като кажеш, че хвърчи – пак бой! „Как ще хвърчи, бе, кравата, може ли, бе?!“ И така, не искам да говоря за тези моменти, които...

Мен не са искали да ме арестуват, но два пъти полицията е влязла в къщата ми. Ние бяхме помощници в едно от арменските училища в град Варна. На два пъти полицията е идвала да търси партизани. А сватът ми е застрелян в морето. Заедно с още осем души. Гарабет Хачидурян ми е сват. Той беше ятак. Бе човек с прогресивни разбирания, с демократични убеждения – за свобода и социална справедливост. Но помагаше всестранно. Слушахме ние радио „Москва“, Станке Димитров⁴⁸¹, което предаваше, и провеждахме други събрания. А

организации. Виж: **Методиев, М.** *Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава.* София, изд. „Сиела“ 2008, с. 23-24.

⁴⁸⁰ Кемаллар е старото име на съвременния български град Исперих, Разградска област.

⁴⁸¹ Станке Димитров Тодоров (1889-1944), по-известен като Станке Димитров или с псевдонима си Марек, е български политически деец, активист на комунистическата партия. Член е на Политбюро и секретар на ЦК на БКП (1935-1937). От 1937 г. е член на Задграничното бюро на БКП. Води предавания по нелегалната радиостанция на Задграничното бюро на БКП „Народен глас“, която предава от съветска територия в периода 1941-1944 г. Виж най-общо: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България.* Том 3, с. 607.

той имаше шивашка работилница. В неговата работилница разкриха печатница – циклостил. И заедно с още двама арменци и шест души българи, без съд и присъда ги застреляха в морето! Ужас беше тогава! На 2-ри юни 1944-та година.⁴⁸² Този, който ги застреля ми беше и командир на ротата в 8-ми пехотен полк, Мишляков. След жестоки инквизиции в разстояние на една седмица, натовариха ги на един камион и отиват в Галата⁴⁸³, във Варна, ако я знаете – на Галата на един кораб. На кораба пет километра навътре в морето – слагат с едно въже един камък, така гърбом, така, обръщат се те и отзаде този Мишляков с пистолета стреля – в морето, за да няма следа. И сега продължават още да се тачат, тези геройски загинали за свободата на България от фашистките окупатори. Аз защо вземах участие в съпротивителното движение? Не само затова, че виждах техните жестокости. Купонната система – 300 грама хляб на работниците тежка категория, 150 грама – 2-ра категория, 100 грама на гражданите. Колбасите бяха лукс, лукс.

На 15-ти септември 1943-та година постъпих в редовната армия, в 8-ми пехотен полк⁴⁸⁴, град Варна. Тогава имаше един закон, в който беше написано, че глава на семейството служи съкратен срок. Тъй като бяхме 6 деца, аз съм глава на семейството и съответно трябваше да служа съкратен срок. Баща ми беше жив, обаче той не се чувстваше добре. Той беше пенсионер вече. Аз се водех глава на семейството, поради което беше прието да служа само една година.

Дали докато съм бил на фронта или в казармата съм чувствал дискриминация за това, че съм арменец? Да, да, да. Ами как стана? Аз страдам от ревматизъм. И още в петия ден при единичната подготовка ми се поду кракът. Поду ми се кракът, аз се обърнах към отделния командир, след това към взводния командир, който беше от Галата, Илиев, помня много добре. И казвам: „*Не мога да марширувам, подут ми е крака, имам страшни болки!*“ Не ми обърна никакво внимание. През това време влезе поручика на ротата и аз предадох на поручика, че не мога и съм с големи болки, тъй като ми е подуто коляното от ревматизма. И той веднага ми разреши, отидох в болницата, дадох ми там аналгин. Това беше, аналгин и аспирин бяха тогава, друго нищо не даваха. И върнах се. Вечерта този командир на взвода Илиев, от Галата, пред цялата рота се обърна и каза: „*Виждате ли го този арменец, той направо директно се оплака на ротния командир, като прескочи фелдфебела!*“ И тъй нататъка... И ми зашлеви един шамар! Това едно. Второ: поду се крака ми. Аз съм часови, аз съм легнал, обаче не мога. Дежурният по рота, като каже: „*Ставай!*“ трябваше да станеш веднага да се облечеш. Обаче аз не мога. И този Киряков, който беше от Винаца⁴⁸⁵, ако се не лъжа – едва се обличам и слагам панталоните и ботушите да вървя, той почна да ме налага с колана. И аз не можах да се изтърпя, ударих му един път, щото съм подготвен и като боксьор. И фелдфебе-

⁴⁸² Имената на екзекутираните са: Агоп Баронян, Гарабед Хачадурян, Георги Стойчев, Димитър Георгиев, Станко Стайков, Хараламби Кръстев, Хартюн Папазян, Янко Илиев и Янко Карагяуров. Виж повече подробности за този случай в: **Радев, Н.** *Истина без давност*. София, изд. „Народна младеж“, 1990, с. 152-161. Описанието на споменатите от Левон Ованезов събития е публикувано в разказа „Деветимата“. Въпреки емоционалното изложение, този текст съдържа редица допълнителни факти и детайли, хвърлящи светлина върху съдбата на арестуваните и участието на военни от Варненския гарнизон в тяхната екзекуция.

⁴⁸³ Квартал на град Варна в южния край на Варненския залив.

⁴⁸⁴ 8-ми пехотен Приморски полк. Повече информация за полка виж в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 271; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 28-29.

⁴⁸⁵ „*Той е ефрейтор, стар войник.*“ – цит. Л. О.

лтът ми каза: „Ако те видя още веднъж да постъпиш по този начин, ще те вкарам в мазата и да знаеш, че живота ти ще отнема, няма да те оставя жив!“

Дали освен мен и другите арменци имаше други народности също, в нашата част? В 8-ми пехотен полк? В моята част не, не, нямаше.

Дали извършвахме нелегални дейности в самата казарма? Деяния? Да. Например от 8-ми пехотен полк назначаваха караул в затвора. Аз получавах писма и с тези писма винаги, когато трябваше да отида караул – аз отивах на 3-ти пост. Там бяха политзатворниците, наш'те, а не тези, които са криминални. И съответно пусках писмото, сгънато. И тъй като има кула, от кулата горе им казвах да вземат писмото. Те знаеха – наш'те хора – от начина, от подхода, от обръщението, да вземат или не. Освен туй аз известно време работех и на фодела при Яко Покарт, евреин. Той беше малко по-свободен и ми каза какво трябва да направя. Той беше от затворниците – от политзатворниците. Обаче беше провокатор. Знаех, защото бяха ми казали предварително и знаех как да се отнеса спрямо него. Ами да видя какво именно ще ми каже и се убедих, когато той ми каза в 2 часа посред нощ да отида на малкия прозорец да чука. През това време идва караулният офицер с още един. Но аз чувах много добре и като чух стъпките, веднага извиках и се дръпнах. И оттука разбрах, че действително е провокатор. Капан – да отида да говоря със затворниците, но не ме хванаха. Да, да... И второ: един друг провокатор, когато бях на сеновала пък дежурен, Недко се казваше, дойде и ме пита: „Кажми как върви работата, какво прави ремсовата група?“ И тъй нататък. И аз му казах на Недко: „Слушай, не се занимавам с тия въпроси.“ Ама предварително бях уведомен, че е провокатор.

И опити съм направил, заедно с мой сънародник, отворихме склада, за да вземем оръжие. Той успя да отвори склада, където има оръжие – през това време ние бяхме нощен обход на казармата. Но по това време чухме стъпки. И прекратихме. Но съмненията паднаха върху нас, не върху мене, а върху приятеля ми. И тъй като на следния ден, когато той беше в градски обход с един приятел, като закъснях и го вкараха след това в мазата и го биха здравата, дори му изкараха душата. Душата му изкараха на него. Кой? Дали ме издаде? Не!

И на 9-ти септември фактически за мен службата беше свършена.⁴⁸⁶ И след 9-ти септември аз малко нещо помогнах в щаба на Украинския фронт⁴⁸⁷ – в двора, където живеехме, имаше два апартамента, където бяха настанени една малка част от щаба на Толбухин⁴⁸⁸. И аз

⁴⁸⁶ Тъй като Левон Ованезов служи съкратен срок.

⁴⁸⁷ 3-ти Украински фронт на Червената армия, чийто войски навлизат в България на 8 септември 1944 г. За тези събития виж: **Везенков, А.** *9 септември 1944 г.* с. 180-185; за състава на 3-ти Украински фронт в този период на войната виж най-общо: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 352.

⁴⁸⁸ Маршал Фьодор Иванович Толбухин е роден на 4 юли 1894 г. в село Андроники, Ярославска губерния на Руската империя. Участва в Първата световна война. В Червената армия влиза през 1918 г. и участва в Гражданската война. След края на този конфликт заема различни командни длъжности в Червената армия. По време на Втората световна война, като висш щабен офицер участва в планирането и ръководството на множество операции, сред които: Керченско-Феодосийската десантна операция, Сталинградската битка, Староруската операция, Донбаската операция, Мелитополската операция, Кримската операция, Яш-Кишневската операция, Белградската операция, Будапещенската операция, Балатонската операция, Виенската операция и др. От март 1943 г. е командващ на Южния фронт (преобразуван на 20 октомври 1943 г. в 4-ти Украински фронт), а от май 1944 г. до края на войната е командващ на 3-ти Украински фронт. От 19 февруари 1943 г. е генерал-лейтенант, от 28 април 1943 г. е генерал-полковник, от 21 септември 1943 г. е армейски генерал, а от 12 септември 1944 г. е маршал на Съветския съюз. На 17 септември същата година Българската армия е подчинена в оперативен отношение на 3-ти Украински фронт. От ноември Толбухин 1944 г. е председател на Съюзната контролна комисия в България. След войната заема различни командни длъжности в армията и е избран за депутат във Върховния съвет на СССР. Умира на 17 октомври 1949 г. в Москва от захарен диабет. Награден е с български орден „За храброст“ и множество други съветски и чуждестранни ордени и отличия. През 1965 г. посмъртно му е присъдено званието „Герой на Съветския съюз“. Виж най-общо: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 141.

им помагах на тях, тъй като имаше един, който беше арменец от руската армия. На 21-ви по повика да отидат войниците на фронта аз се записах вече доброволец. По свое желание, дори и баща ми не знаеше. И когато на 21-ви септември 1944-та година полка тръгна към жп гара, баща ми случайно е научил, посреща ме по пътя към гарата, изтегли ме така настрани, целуна ме и каза: „*Никога да не бягаи назад!*“ Ето тези негови думи се запечатаха в паметта ми, в мойто съзнание. Че да бягаш назад – това е равносилно на смърт! И така, аз се озовах като доброволец на фронта. Участвах в Първата фаза на войната при превземането на Ниш. Да, пехота. При Ниш, Прокупле, Куршумли, Малко Косово поле, Голямо Косово поле, Прищина, Нови Сад и се върнахме, на 24-ти януари 1945-та година вече бяхме във Варна. И аз като съкратен срок на 5-ти януари започнах работа пак в акционерно дружество „Кораловаг“. Там работех като електроженист в материалното производство.

Та като щурмовак, като щурмова рота на полка участвах с каречница, немска картечница МГ-34⁴⁸⁹, с пистолет „Валтер“⁴⁹⁰, те са офицерски – и с четири бомби, с много патрони.

Заминахме със свински вагони, качвахме се на свинските вагони, седнали – там кой каквото има, сяда върху раницата и така си отивахме. Разтоварихме се, на Драгоман беше границата, малко по-нататъка, не мога да си спомня точно, на границата. Когато стигнахме сръбската граница – там ни разтовариха. И оттам вече тръгнахме ние към фронта. Да, пеш, след това пеш. И на връщане пак пеш, по 60 километра на ден. Всичко носим, аз с картечница, нали Ви казах, че имам нещо, останало от исполинската сила на баща ми – картечницата за мен беше като карабина.

За пръв път влязохме в сражение, местността точно не мога да си спомня, но предварително беше възложено на взводния ни офицер, който в момента е председател на областния съвет на участниците във войната във Варна – Васил Вълчев. И с него 18 души бяхме ние, отидохме на разузнаване. С две картечници, аз бях единия, още един с картечница, една радиостанция, като водач имаше един сърбин. И влязохме почти в тила на германците. И предадохме цялата информация, къде са оръдията, къде са гаубиците, къде са минохвъргачките, гранатохвъргачките, как са облечени – абсолютно всичко.

На следния ден след артилерийска подготовка ние влязохме в сражение. Местността точно не мога да Ви кажа – преди Ниш. Това трябва да е било към 6-ти октомври. Ами сражението... ротният командир вика: „*Момчета, напред!*“ Обаче никой не става. Тъй като в същото време германците стреляха с минохвъргачки и отговаряха с артилерийски огън. И ротният командир се обърна към мен: „*Левончо, давай напред!*“ И аз действително не се страхувах. Аз смятах, че ако евентуално куршумът ме удари, от тука ще влезе, от тука ще излезе, и ще си продължа, и не се страхувах. По този начин с картечницата първи се впуснах напред. Като се впуснах първи напред, долът беше така и аз от тука стрелях по немците. И Васил Вълчев, който ми беше тогава началник – той беше взводен командир, подпоручик – вика: „*Ованезов бе, ела тука, там ше те убият!*“ И аз от този скат веднага преминах тука и почнах да стрелям. От тука – от съседния скат. И първо – зад едно дърво забелязах германеца как стреля по нас. И почнах с картечницата. И взводният каза: „*Дай ми на мене тая картечница!*“ Той

⁴⁸⁹ Maschinengewehr 34, произведена и приета на въоръжение във Вермахта през 1934 г.

⁴⁹⁰ В Българската армия по това време на въоръжение са следните модели на тази марка: 7,65-мм обикновен пистолет „Валтер“ и 9-мм пистолети „Валтер“ и „Валтер-парабелум“, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 287.

взема картечницата и почна да стреля. Той почна да стреля с картечницата. И така, това беше първото сражение.

Трябва да кажа, че когато се връщахме назад от разузнаването, аз забелязах как двама германци са вземали едно теле и го мъкнат към тях. И подготвих картечницата да стрелям да ги убия. Той⁴⁹¹ ме хвана за ръката, каза: „*Левончо, недей така! Те – казва – ще ни заобиколят, ще ни утрепят, ще ни убият!*“ И така, оставих. А имахме с него и много още други предварителни разузнавания и най-интересното от тези разузнавания беше в едно село, не мога да си спомня мястото. Бяхме получили информация, че една хърватка има много богата информация за положението, тоест разполагането на немците. И на тази основа пет души отидохме през едно дърво – кучета лаят – с риск да ни заобиколят германците и ние да се бием с тях влязохме в къщата. Аз останах отвънка с картечницата, те влязоха вътре⁴⁹² И така, по този начин я предадохме на дивизията и получихме много пълна информация за разположението на германските войски в местността, ако се не лъжа „Шайковска чука“⁴⁹³ се казваше.

Когато шурмувахме ние покрай железобетонните укрепления на прехвалената СС-овска дивизия на германците при Ниш, останах сам, на около 30 метра от бункера. С картечница. Аз като погледнах – отделението се е изтеглило. Веднага с лопатата си направих място да си сложа главата. И тъй като баща ми ми беше казал да не бягам назад, изпълних, веднага си припомних за това, сложих си главата в дълбочината, където бях, направо легнах. Те от амбразурата почнаха да стрелят по мене с трасиращи патрони. Това са светящи патрони... И в разстояние може би на четири минути стреляха по мене. Обаче аз не мръднах. Чух дори, нашите – които бяха така малко далеч, може би на около стотина метра от мене – казаха: „*Е-е-ей, Левончо! Ей, убиха го Левончо! Язык, че и картечницата му остана там!*“ Аз чувам тези моменти и почнах да мисля какво да предприема: „*Или да шурмувам бункера, или пък да използвам тези димни ръчни бомби и да хвърля отпреде!*“ Ние бяхме много добре обучени като шурмоваци. И веднага извадих една от бомбите, хвърлих на два метра пред мене. Вдигна се пушек и за четири секунди с картечницата успях на 10 метра. След това пак по същия начин втората бомба. Две димни бомби хвърлих, за да се изтегля – за прикритие хвърлих двете бомби. През това време стреляха по мен – щото смятаха, че съм много опасен – и стреляха с гранатохвъргачка, и минохвъргачка. И една граната, която рикошира в една къща или скала, така ме фатна тука. Аз още нося белега тука. Но тука почна да тече кръвта по брадата ми, към пазвата. В същото време погледнах, че съм ранен и в ръката. И кръвта ми тука шурти. Санитари няма, само се чуват викове: „*Ох, санитарии, санитарии, санитарии!*“ Но няма никакви санитарии!

В същия ден, когато ме раниха мене, тази граната рани и още двама души. Единия беше отделен командир – в червата, а другият, мисля, само в крака го раниха. Когато се изтеглях, колкото и да звучи така невероятно, но един, който живееше до нас, беше в картечна рота, с тежка картечница – Кирил Гурлабаков се казаше – от страх беше се схванал. Тъй като през този ден ние бяхме превзели немските траншеи, а руската авиация – съветската авиация

⁴⁹¹ Левон Ованезов има предвид взводния командир.

⁴⁹² „*И понякога си правя майтап аз: „Абе – казвам – Вълчев, ти к'во направи бе, хавана я гола тази хърватка, че ѝ хвърли шинела отгоре!*“ „Абе – казва – стига си си правил майтапи!““ – цит. Л. О.

⁴⁹³ За сраженията в тази местност виж по-долу в текста.

– не знае и почна да бомбардира върху нас. И докато нашите поставят знамето – българското знаме докато разпънат и тъй нататъка – не беше доста приятно отгоре ти да се сипят бомби.

И така, вечерта бях в дивизионната болница, която беше на палатки.. След като нямаше санитарии, аз се изтеглих обратно в тила вече – при нашите. Просто се изтеглих... първите, които са в окопите, там залегнали. И вечерта бях в дивизионната болница, която е на поле – на палатки. Носеха и други ранени, там гледах и аз – ампутират крака, абе... На заранта ме закараха в армейската болница в Пирот. И като отидох заранта там, лекарите ме прегледаха и казаха: „Абе ти си едно младо момче, защо да ти направиме операция и да вадиме това парче⁴⁹⁴ от тука? То ще ти остане ця-я-л живот като белег. Нека да остане това парче, което е в лицето ти – то полека лека ще се стопи и ти ще получиш по естествен начин витамин желязо.“ И аз се съгласих. Лежах една седмица. И те ми дадоха една седмица отпуската да дойда в България, а аз им казах: „Аз съм доброволец, бе! Аз съм дошъл да се бия, не да бягам от фронта.“ И така се присъединих, нашите вече тогава бяха превзели Ниш, и аз тръгнах с нашата рота, ударна рота – щурмова рота на полка. Настигнах ги и тръгнах с тях, и вече участвах във всички операции, които предстояха пред нас. Аз ги настигнах по пътя, след като бяха превзели Ниш, по пътя за Прокупле, Куршумли. Ами само се радвах момчетата, че съм ги настигнал.

Ръката дали заздравя? А, веднага, много бързо. То дори не е било така дълбоко да удари костта, а повърхностно и много бързо. То не личи вече, щото минаха много години – 65-70 години, минаха... Точно 70 години минаха! Няма, не остава белег оттогава насам.

Между другото искам да се върна малко назад, да говоря за болницата в Пирот, там дето бях една седмица. В залата, в болницата, където бяхме настанени, имаше освен ранени български войници от Брониранията бригада, имаше германци, имаше и руснаци. Единият от руснаците забеляза, че немският войник носи един пръстен като участник от Кримската кампания, от Крим⁴⁹⁵. И съответно не можа да се изтърпи и искаше да го застреля, но медицинският персонал не му разреши. Не знам по-нататъка какво стана със съдбата на този германец. Но до мен беше легнал един от танкистите – български танкист. Нали 24 танка наши, германците ги унищожиха. Едно дефиле, където бяха изпратили предварително разузнаване, и германците бяха казали на местното население, че ако предадат, ще ги застрелят. Аз го видях това дефиле. Когато танковете влизат в дефилето, те германците удрят първия танк и последния. И не може... Може би знаете Вие историята?⁴⁹⁶ Този, който беше ранен, бълнуваше през цялата нощ. Той беше ранен в крака. Мисля, че му беше ампутиран единият

⁴⁹⁴ „Шрапнел от граната.“ – цит. Л. О.

⁴⁹⁵ Става въпрос за серия от операции (Отбраната на Севастопол, Керченския десант и др.), съпътстващи завземането на Крим от вермахта. Сраженията на полуострова продължават от края на септември 1941 г. до юли 1942 г., когато след падането на Севастопол немските войски поемат контрола над Крим. Виж спомените на Ерих фон Майнщайн, който получава фелдмаршалско звание за завземането на Севастопол начело на 11-та армия, **Майнщайн, Е. фон. Проиграни победи.** София, изд. „Атика“, 2008, с. 266-374. През есента и ранната зима на 1943 г. Червената армия провежда Керченско-Елтигенската десантна операция, която ѝ осигурява предимство на полуостров Керч. През пролетта на 1944 г. Червената армия провежда Кримската настъпателна операция, с която си връща контрола над полуострова. Тук, изглежда, става въпрос за немски войник, който е участвал в завземането на Крим през 1941-1942 г.

⁴⁹⁶ Описанието на този епизод от настъплението на Брониранията бригада, с някои разлики в детайлите и броя на поразените машини често се среща в разказите на българските ветерани от Втората световна война. Виж например разказите на Горан Маринов, Димитър Медникаров, Дянко Марков и Иван Сердаров в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1.

крак. И заранта в 4 часа почина. Но през цялата нощ бълнуваше. „*Олеле-е, так, тъка-тъка-тъка-тъка-тъка-тъка, т-а-ак, тъка-тъка-тъка...*“ през цялото време, до 4 часа и към 4 часа почина. Това е едно преживяване, което... все пак малко са хората, които могат на тези млади години да издържат на такова напрежение. Аз бях свикнал с жертвите, които ние дадохме, така че нямаше проблеми, за мене нямаше проблеми.

В бой влязохме на някои котии, но трудно мога да ти кажа имената на котите. Сраженията общо взето бяха много по-леки в сравнение с Нишката операция⁴⁹⁷. Тъй като германците – тази СС-овската дивизия, която се опита вече да бяга по пътя от Ниш до Прокупле, съветските „Катюши“ бяха я унищожили. Бяха се превърнали – войници, коне, каруци, земята беше почерняла! Като катран! Абсолютно всичко! Всичко, абе всичко, като катран – черно, изгаря! Там където падне „Катюшата“ – почернява.⁴⁹⁸ Та такива сражения имаше много, но такова, каквото беше пред Ниш, имаше само при Шайковска чука⁴⁹⁹.

При Шайковска чука беше ожесточено. Може би Вие само сте чували: „*Ура, на нож!*“ Но действително имаше – ако се не лъжа, на Димитровден.⁵⁰⁰ Вдигна се цялата дружина: „*Ура, на нож!*“ Нашата дружина – 3-та дружина бяхме на 8-ми пехотен полк, ние бяхме в 8-ма рота с Васил Вълчев. На „*Ура, на нож!*“ и превзехме първите окопи на германците. Дали влязохме в ръкопашен бой с тях? Ми те отстъпиха. Те отстъпиха и след това преминаха флангово. Атакуваха ни флангово и някои от нашите войници се уплашиха и почнаха да бягат назад. Аз просто ги гледах тези хора и им казвах: „*Недейте бяга, недейте бяга назад!*“ И всеки, който се опита да бяга... поне 4-5 човека ги гледах, като бягат назад, как ги стрелят и падат на земята. Тоест очевиден съм на действителния случай, когато ги стрелят, когато ги стрелят отзаде и те падат на земята. И ги видях – пет човека поне, най-малко видях – наши войници, които бягат назад и ги стреляха, и въпреки че им виках... Но някои ме послушаха от тях и останаха в окопите. Някои от тях, около 6-7 души така, от взвода останаха. Другите, които се опитаха, абе пет човека поне ги видях как именно бяха застреляни. Загинаха на място.

Аз чаках да падне снега и то големи, големи парчета сняг, чак тогава се изтеглих. И може би съм бил щастлив, че след като се изтеглих, щях да вляза в един окоп – не ми хареса, втория – не ми хареса, и на третия. И във втория окоп легна един мой приятел, и там падна гранатата. И като падна гранатата – върху мен пясък, парчета от него и така ме затрупа просто! Просто имах... може би една интуиция имаше в мен, че не харесах първия окоп, втория окоп не харесах и влязох в третия. И той дойде, във втория окоп влезе.

Изтеглихме се след атаката „*На нож!*“. Изтеглихме се ние⁵⁰¹ на предишните окопи. Ние бяхме вземали... ние бяхме се настанили вече в траншея на немците и отстъпихме тогава. И след това, на следния ден отново атакувахме.

⁴⁹⁷ Нишката настъпателна операция се провежда от 8 до 14 октомври 1944 г. Виж най-общо: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 257-259; по-подробно в: **Атанасов, Ат. и др.** *История на Отечестваната война на България*. Том 2, с. 121-162.

⁴⁹⁸ Сравни подобни впечатления разказите на Димитър Димитров и Румен Гугушев в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и на Йовко Вълчев и Никола Шишков в настоящия том.

⁴⁹⁹ Връх Шайковачка чука се намира северно от село Шайковац, разположено в община Подуево, Северно Косово. За сраженията, които 8-ми пехотен Приморски полк води за върха виж най-общо: **Атанасов, Ат. и др.** *История на Отечестваната война на България*. Том 2, с. 264-265.

⁵⁰⁰ Българската православна църква отбелязва Димитровден на 26 октомври.

⁵⁰¹ „*Те ни обстрелваха.*“ – цит. Л. О.

На следния ден вземахме я отново позицията, настъпвахме и продължихме по-нататъка, но сраженията продължиха няколко дена. И тъй като беше паднал снегът, спомням си един такъв случай, не знам дали беше пак в Шайковска чука или не... Току-що завършил школата в София, млад офицер, кандидат-офицер,⁵⁰² така се водеха, се обърна към мен да почна атака. Като имай предвид, че снегът е паднал – равно поле, а на стотина метра има гора. И той ме кара да атакувам с картечницата по снега. И аз му казах, че това няма да изпълня! Той насочи пистолета към мен, аз обърнах картечницата. И му казах: „Разбра ли ме, ако още веднъж си ми казал, да знаеш, че ще те застрелям!“ Не, той се обърна само и каза: „Ще те застрелям – казва – ако...“ И аз се обърнах с картечницата, защото не се страхувах и казах: „Слушай, преди да посегнеш ти, аз – казвам – ще те застрелям на място!“ И излезе един от нашите войници, направи опит, още като направи пет крачки го раниха в бедрото. Опита се взводния, но веднага се изтегли и каза: „Няма!“ Не може да се атакува на равно място, където е побеляло направо от снега. Ти си жива мишена. Дали успяхме да го изтеглим? Кой, ранения? А, разбира се, веднага. Да, да – в бедрото който беше ранен. Димитър какъв се казваше, забравих му името...

Събитията по-нататъка⁵⁰³ продължиха по посока на Прищина⁵⁰⁴, където бяха пленени 3500 немски и италиански войници и други. Ние вървахме зад танковете. Отначало бяхме пред танковете... Но след като 7-ми пехотен полк⁵⁰⁵ и още някои други обкръжиха Прищина – танковете след това ги обкръжиха и ние тогава тръгнахме към Прищина.

В нашата дружина – 3-та дружина – командирът Янков имаше едно куче вълча порода. Нощно време пускаше кучето да върви напред. И то от обонянieto и от шума ни подсказваше къде се намират германците. Нали, като се залае и веднага знаехме ние, че тука има жива душа – че има германци. Тъва беше много интересно за нас. Много епизоди от този род... Те са много, много моменти, много епизоди...

Имаше и един, му викахме Господа, в нашата рота, тоя човек вървеше прав! Германците атакуват, ние всички сме легнали, той върви прав! Куршум не го хваща! Редник, войник – Господа. Оцеля, нищо му няма, върви, те стрелят, дружинния командир вика: „Стреляйте, момчета, картечниците да стрелят! Нападат, германците идват!“ Ония върви прав, с раницата и тъй нататък, те стрелят, минават куршумите ей тука, обаче той си върви!

Друго интересно нещо, което ми е направило впечатление по време на войната, когато навлязохме в албанска територия. Тези албанци, които се сражаваха на границата, останах с впечатлението, че бяха много храбри. Ние по една височина атакуваме, стреляме, на тях може би им свършиха патроните и почнаха да хвърлят като опълченците на Шипка камъни – албанците. Но ние не ги пощадихме. И съответно превзехме ние. Те се изтеглиха. Дори след като превзехме ние, аз си спомням, може би на около 200 метра ли, колко, когато те... там германците стреляха. Дали бяха германци, не знам. Стрелят по тях, не им костваше нищо... И те просто отстъпиха, избягаха.

⁵⁰² Заванието е „офицерски кандидат“, но завършилите Школата за запасни офицери са със звание „фелдфебел-школник“, каквото вероятно е споменатият тук „млад офицер“.

⁵⁰³ След боя за Шайковачка чука.

⁵⁰⁴ Най-големият град в Косово, столица на днешната Република Косово.

⁵⁰⁵ 7-ми пехотен Преславски полк.

Като влязохме в Албания⁵⁰⁶, не мога да си спомня точно кой град беше – много животни, това ми направи впечатление, телета. Там правеха наш‘те шишчета.

Друг случай, който ми беше също така интересен, сега си спомням – два дена бях секретен пост. И винаги на челно място. След двата дена, където бях секретен пост, а това не са малко – 48 часа, на следния ден атакуваме немски окопи. По време на атака аз съм заспал. Обаче 8-ма рота е края на 8-ми пехотен полк, а наш‘то отделение пък на края, и аз съм на наш‘то отделение пък – е ме там, накрая. И в една канавка аз съм заспал.⁵⁰⁷ И като се събудих, видях, че няма никой, около канавката, където съм, дето са стреляли със снаряди и тъй нататъка – дупки много. И си казах: „Абе наш‘те са преминали вече, са превзели тази височина, трябва да тръгна аз надолу!“ И тръгвам спокойно по тази височина. Нали си представяте как е? Фигуративно? Така, ето тука, тръгвам от тука надолу и от тука нагоре да се движа, като смятам, че... И като идвам тука някъде и чувам – говорят немски, пък ползвам немски език. „А! – казвам – Тука има няк‘ва грешка!“ И се пускам с краката надолу, с картечницата. А тука вдясно, трима души немци, зад една минохвъргачка стрелят по наш‘те позиции. А наши стрелят със снаряди и гранатохвъргачки, по техни позиции тука. Съобразих се, казвам: „Аз ако сега обърна картечницата да ги застрелям, възможно е, тъй като не виждам никой друг освен мен, там те ще ме убият мене. Защо да стана аз жертва, само за тези тримата? Защо да стана аз жертва?!“ И като погледнах назад, на около 100 метра, видях една група, няколко души наши момчета. И като видях, аз извиках Велико Манчев: „Велико-о!“ Те ми направиха така⁵⁰⁸: „Мълчи, не се обаждай!“ И чаках да се мръкне. И като се мръкна, излязох и казвам да тръгна по техния път. Вървя, вървя по гората, обаче не виждам никой от нашите. И казвам: „Нищо друго не ми остава, освен да се върна аз пак на старите окопи.“ Върнах се и там, където бях първия път, в същия окоп легнах. По едно време чух, че говорят немски. Това бяха немци, двама войници, които си говорят на немски – минаха и заминаха. Аз нищо не направих. Дървета и тъй нататъка – не се вижда. Просто не се вижда. Просто е скрито, гъста гора. Окопа е вътре в тази горичка. И в 12 часа вечерта ротния командир изпраща да ме търсят. И като чух, че говорят български, веднага се присъединих, с тях заедно си отидох в ротата. Та е такива епизоди са много при мен.

Къде завърши бойният ми път? Ами завърши преди Нови Сад. Оттам пеша до България. И оттам вече на влака. На 24-ти или 25-ти януари 45-та година 8-ми пехотен полк вече бяхме вече във Варна.

* * *

В казармата аз не се срещам с немци. Обаче офицерите, които бяха през този период, бяха подготвени много добре. Българските офицери бяха подготвени много добре и нашите уче-

⁵⁰⁶ Същност става въпрос за Косово.

⁵⁰⁷ Съществуват и други подобни случаи на заспиване на фронта по време на сражение. Така например в биографията на своя баща – историка Петър Мутафчиев – Вера Мутафчиева разказва как по време на Първата световна война поручик Мутафчиев заспива в разгара на сраженията и остава зад сръбската бойна линия, **Мутафчиева, В. Разгадавайки баща си.** В: *Избрани произведения.* Том 9. Пловдив, изд. „Жанет 45“, 2008, с. 221. В автобиографичния си роман за същия конфликт „На Западния фронт нищо ново“ Ерих Мария Ремарк също описва случаи на войници, заспали непосредствено преди атака, **Ремарк, Е. М. На Западния фронт нищо ново.** София, изд. „Издателство на Отечествения фронт“, 1982.

⁵⁰⁸ С жест.

ния се провеждаха много близко до действителните сражения, ето няколко примера. Стрелбищата бяха окопани, отпред бяха поставили пръст, над пръстта е поставена мишената, ние сме в окопа и стреляха по нас. Докато сме в окопа. Тоест с оглед ние да свикнеме с бойната обстановка. Второ: караха ни да хвърляме гранати на два метра пред нас. Тоест казвам именно, че подготовката беше много близка до военните действия, истинските военни действия. Бяха⁵⁰⁹ много добре подготвени. Освен туй ученията ги водехме – не знам във Варна дали сте идвали и познавате – преди обед на Янчева поляна⁵¹⁰. Над Каменар⁵¹¹ нагоре, близо до Аладжа манастир⁵¹². А следобед провеждахме ученията в Аспарухово. Отиване и връщане с бягане. Офицерът на кон, а ние в пълно бойно снаряжение бягаме. Само с бягане! Тоест много сериозна подготовка, близка до бойните действия. В резултат на тази подготовка много малко бяха жертвите от редовната армия в сравнение с тези, които бяха мобилизирани. Тези, които бяха мобилизирани на 9-ти септември 1944-та година, те нямаха тази подготовка и жертви имаше много. И загуй тези 33 000 жертви⁵¹³, които даде България, по време на Отечествената война, се дължат главно на тези, които бяха мобилизирани.

Немците какво впечатление ми направи на фронта? Не се предаваха, умираха, обаче не се предаваха! Да. И след туй, друго интересно – но трябваше ние да свикнеме. Например, правят кръстосани зиг-заг окопите.⁵¹⁴ На единия окоп е поставил той картучница. На вторият окоп е поставил минохвъргачка. На третия, картучница. И един и същ човек един път стреля примерно с карабина, втори път с гранатохвъргачка, трети път с картучница. Ти оставаш с впечатление, че са много хора, а фактически, примерно, една полоса, дълга – 6-7 човека задържаха може би цяла дружина.⁵¹⁵ Докато разбереме начините, формите за сражение, трябваше да мине време. Това е много интересно...

Аз ти казах, че немците не се предаваха, а се биеха до смърт. Да, до последен, те не се предаваха, при тях нямаше предаване. Умират, обаче не се предават при нас.

Дали срещаме червеноармейци, докато бяхме на фронта? Само когато пътувахме ние с влака, успоредно с нас се движеше един влак на Тулбухин, от Съветската армия. И имах възможността лично аз на някои от гарите да се прехвърля в техните вагони. И това, което ми направи впечатление – консерва извадиха, с месо. И след туй разбрах, че тези консерви с месо са от Съединените американски щати. Руснаците ли? Прекрасни хора, много гостоприемни, такива, каквито само на книгите или пък това, което съм чувал по информацията от баща ми – който е имал възможността да види и Ленин в Армения⁵¹⁶ – с много добри впечатления от тях, като хора с широка душа. Ей това е, гостоприемни. Това се потвърди и след

⁵⁰⁹ Офицерите.

⁵¹⁰ Местността Янчова поляна се намира в землището на община Аксаково, Варненска област.

⁵¹¹ Село в община Варна, област Варна. Намира се на Франгенското плато – северно от града.

⁵¹² Средновековен скален манастир, разположен на север от Варна – в околностите на съвременния курорт Златни пясъци.

⁵¹³ Всъщност това е приблизителният брой на общите загуби на Българската армия във Втората световна война – убити, ранени и замръзнали. Според източниците общият брой на убитите възлиза на 10 753 души. Виж по-подробно бел. 454 и посочената там литература.

⁵¹⁴ Тази практика съществува още по времето на Първата световна война, *Стивънсън, Д. 1914-1918, Историята на Първата световна война*. с. 269-270.

⁵¹⁵ За тази практика виж също разказа на Иван Сердаров в: *Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната*. Том 1; както и на Йовко Вълчев в настоящия том.

⁵¹⁶ Не е известно Владимир Илич Ленин да е посещавал Армения.

това, когато бях международен съдия, обиколил съм много страни, включително и много републики.

Дали съм имал контакт с англичани? Не, не, не съм имал.

Какви бяха отношенията между различните нива в Българската армия? Войниците към офицерите как се отнасяха на фронта? Имаха много добро отношение. Много добро отношение. Офицерите се отнасяха, бих казал, бащински към войниците. А самите войници също ги уважаваха и преди и сега, с изключение на такива, които вземаха участие в партизанските операции. Щото и такива, като Мишляков от Варна, известен като Кръвожадника, така се казва – Кръвожадника, който стреляше. Те такива Народният съд ги осъди. С Мишляков по-нататъка – Народният съд го осъди, и го застреляха... к'во стана, не знам. Мисля, че Народният съд го осъди.

Войниците помежду си как се отаняха? Много добре – истински приятели и другари по време на сраженията. Дори съм имал и такъв случай, един ми казва: „Абе днеска сънувах, много лоше бе, Левончо, много те моля бе, остави ме днеска да не атакувам, да остана бе!“ Казвам: „Добре, остани, ти нема да атакуваш днеска!“ Въпреки че един случай съм видял, не беше масово, но имаше някои, които бяха много страхливи войници – и съм гледал как именно той застава, оня му стреля в крака, само и само да се върне назад. Един случай. Не, аз само след като чух, отидох да видя какво е. И разбрах, че по този начин са постъпили – тъй като то си личи, когато се стреля от близко остава черно. И това е, иначе не съм присъствал. Ами той се върна назад. Дали го наказаха? Аз не съм човека, който трябваше да го накаже, нито пък разбраха и други. Казаха, че по време на сражението е станало. То щото непосредствено след сражението, като се връща назад, тогава стана това действие. Което няма никакви възможности да кажеш, че в този отряд е свършено съзнателно.

Помощник-командири? Имаше. Ами специално този, който беше на наш'та рота помощник командирът, останал съм с добри впечатления спрямо него като човек. Като човек, който проявяваше разбиране и използваше пътя на убеждението, като споделяше, че целият свят се е вдигнал против фашистките окупатори и е необходимо и ние да се бием за свободата на цялото човечество. Това бяха убедителни думи за поощрение, за участие на хората. С добри впечатления. Сега, ако ме питате как се казва, забравих...

Но това което ми направи най-напред, да не забравя, впечатление – ние превземахме градове и села, а сърбите, които бяха, нали партизаните, вървяха след нас и биеха барабана, че те са превзели. Може би и това нещо са Ви казали и други хора.⁵¹⁷ И така, това ми е направило впечатление.

Дали е имало напрежение между наш'те полкове? Ами не. Не, не, не. При нас, при нас поне и в ротата, и в дружината, не съм чувал.

В нашата част освен арменци имаше ли войници с друг народностен произход? Евреи дали е имало? Евреи нямаше... Обаче специално в наш'та част по време на редовната ми служба имаше. И интересното беше това, че в 4-та рота, където беше ротен командир пору-

⁵¹⁷ У множество ветерани срещите с югославски партизани по време на войната срещу Германия изграждат негативен стереотип и историите за напредването на такива части зад гърба на българските подразделения са често срещани. Виж например разказите на Горан Маринов, Румен Гугушев и Фиданко Сретенов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и на Борис Гърнев и Райчо Григоров в настоящия том.

чик Раев, неговият адютант беше арменец. На Мишляков адютанта беше пак арменец. От редовната армия. И този поручик Раев – изглежда провокаторите бяха казали, че има членове на РМС – един ден пред цялата рота каза: „Ако има някой, който да е РМС-ист или пък да познава РМС-исти, обещавам пред цялата рота, че няма да предам, заклевам се! Но само искам да бъда информиран.“ Този същия подпоручик Раев, подпоручик Раев, който е участвал в тези партизански акции, непосредствено след 9-ти септември отива при кръстника си в 1-ви Софийски полк. И като отива в 1-ви Софийски полк, тъй като много добре е подготвен от Германия,⁵¹⁸ атакува бункер и убива 33-ма души. И когато се връща, Народният съд го оправдава заради неговото участие. Знам само, че е бил освободен, Народният съд е отпаднал заради това негово участие.

На фронта дали съм чувствал дискриминация, за това че съм арменец? Не, не, нямаше такава работа. Нямаше.

Отношенията ни с местното население? Само със сърбите и албанците имах възможност. Ами сърбите ми направиха добро впечатление в посрещането ни, откъдето минавахме. Приемаха ни като освободители. Но както Ви казах, след нас вървяха сръбските партизани и биеха барабана. Но иначе те имаха добро отношение спрямо нашата армия. А албанците – тази част, която не беше към фашистка Германия, се отнасяха много добре. Да, посрещаха ни, отстъпваха ни и къщите им, където да почиваме.⁵¹⁹ Така че проблеми с албанците нямаше. Тези, които бяха на страната на немците? Те избягаха с немците, една голяма част избягаха с немците. Като войници? Албанците ли? Аз Ви казах преди малко. Много смело, като опълченците на Шипка ни хвърляха камъни отгоре, щото им свършиха може би патроните, нямаша – и камъни. И този Киряк, който ме би с колана, него го застреляха там.

Психологически последици, стрес от войната? Не, аз не се страхувам от смъртта!

Друг драматичен епизод? В момента не се сещам... Мисля, че беше на Капаоник⁵²⁰ планина – трупове на нашта армия, която от Македония се изтегля, идваха към фронта. Германците бяха ги нахълпали като че ли с брадва. Германците спрямо българите, които бяха в Македония. Идваха насам, германците ги обикалят на Капаоник планина именно. Обезобразени хора, много. Български войници.

Военни престъпления? В какъв смисъл? Къде на фронта? Не съм имал случай да видя на фронта. Не съм видял, не съм видял такива случаи.

Немски пленници? Ами видяхме ги на Прищина. Ами те бяха и италианци, и немци, имаше и хървати, и други, така че трудно би било да кажа, че са били само немци. Но имах възможността да се запозная и с хървати, и с други, когато работех в „Корабоваг“ преди да отида в казармата. Коренно се различаваше подходът им на хърватите от немците като хора. Въпреки, че бяха в немска униформа. Хървати, да, в немската армия.

⁵¹⁸ „Те бяха обучени – Мишляков, Раев и някои други – бяха обучени като офицери в Германия.“ – цит. Л. О.

⁵¹⁹ „Ами виж какво, малки къщурки. Не бяха големи, не бяха такива големи сгради и тъй нататък. Нямаше.“ – цит. Л. О.

⁵²⁰ Копаноник (блг. Копалник) е най-високата планина в днешна Сърбия, ако не се смята най-западният край на Стара планина. Копаноник се намира в Централна Сърбия на границата между Поморавието и Поибрието, а част от планината е в територията на Северно Косово.

Животът ми след войната? Развитието в една спираловидна форма – само в положителност. Все повече и повече в положителност, дори и сега тяхното реализиране, на нашите деца, на моите внуци.

След като се върнах в завода, отначало бях в материалното производство и съм работил над 14 години там. След това преминах на партийно-организационна работа, на синдикална дейност. Малко време в завода, а след това председател на заводския профкомитет в „Елпром“ и след туй завеждащ сектор в Окръжния съвет на профсъюзите – синдикатите завеждах. До 1978 година, когато се пенсионирах, тъй като бях във втора група като участник в материалното производство.

Също така съм член на бюро на физкультурното дружество на „Черно море“. Водач на футболния отбор „Черно море“ през 1967-ма година, в Дюселдорф – Мюнхен-Гладбах. Съдийствах по шах в Берлин, 1990-та година. Съдийствал съм в Румъния, Унгария, в много съветски републики и... Международен съдия по шах съм – към ФИДЕ⁵²¹.

Имам три деца, от които единият почина преди 20 дена. А близнаците са – дъщеря ми е в Лондон от 20 години, а момчето е в Италия, със семействата. Колко внуци имам? Двама.

Нещо за войната дали имам да добавя? Никога война! Никога! Човек се ражда, за да живее!

Интервюто проведе Константин Голев

⁵²¹ Световната федерация по шах, известна също като ФИДЕ, по абривиатурата на названието ѝ на френски език – Fédération Internationale des Échecs.

ЛОНА МАРКОВ СПАСОВ

„И той вика: „Не, не, не, ще отида! А аз съм санитар, няма да ме убият!“... Нарамил го на гърба си, и точно преди да слезе в закритието, дето бех аз, немски куришум го улучва в главата, а раненият бега с ранен крак! Раненият оцеля, санитарът загина!“

Лона Марков Спасов се сражава като взводен командир в състава на 25-ти пехотен Драгомански полк в Първата фаза на войната срещу Германия, на територията на Сърбия и Косово. Записът е направен в дома му в София на 31 юли 2013 г.

Казвам се Лона⁵²² Марков Спасов. Роден съм на 20-ти април, 24-та година в село Насалевци⁵²³, Трънско. Баща ми беше строител, майка ми домакиня. Пет деца сме – четири момчета⁵²⁴ и едно момиче. Баща ми е участвал във войната срещу сърбите, след това на турско-гръцката граница, там е приключила неговата военна служба – и той е фронтовак. В Балканската война, в Балканската война. Достигнали са до Дедеагач. Срещу турците и гръците, татък – на ъгъла. Такива спомени ми е казал.

Ами майка ми беше на село и се занимаваше със земеделие – градина, добитък. Баща ми идваше, на пролет и есен се прибираще на село. Той е тука строителен работник. Впоследствие с брат си образуваха фирма и станаха предприемачи, участваха в обекти за поддръжка, за нови строежи, и направи къща, прибра цялото семейство тука в София. Баща ми, баща ми. Той е правил ремонти и на двореца, ремонти на Народното събрание, Трета мъжка гимназия той я направи⁵²⁵.

Бях ученик, от ученическата скамейка направо, след завършването на 8-ми клас ни взимаха в казармата. Ами коя година? Към 44-та година, 43-та... 44-та година, преди 9-ти септември. Постъпих в 25-ти Сливнишки полк⁵²⁶. Пехота, да. За да влеземе в казармата, тогава ни искаха призивно свидетелство от общината – че сме здрави, че можеме да служим. Без това призивно свидетелство воената комисия не ни удостояваше. И когато ходих да си взимам това призивно свидетелство в общината – тогава беше срещу пощата, една двуетажна къща – отивайки в регистъра, казах им какъв е повода. Проверявам на името на баща ми Марко Спасов и те ми викат: „Абе няма такова нещо!“ Викам: „Как да няма такова, Марко Спасов Иванов?!“ „Нема – вика – син Лона, има дъщеря Лона Маркова Спасова.“ Е такива работи... Викам: „Това съм аз, Марко Спасов има четири сина, от тези четири синове съм аз – Лона!“ И тогава ме направиха мъж, син на Марко Спасов, дадох ми презиме и отидох в казармата. Не ме водеха в регистъра. Аз ако знаех, че ще ходя на фронта, нямаше да се обаждам.⁵²⁷

⁵²² „Това име е доста популярно в нашия край и на някакъв роднина са ме кръстили – роднински връзки, имената си ги прехвърлят.“ – цит. Л. С.

⁵²³ Село в община Трън, област Перник.

⁵²⁴ „От моите братя дали други отидоха на фронта? Не, само аз.“ – цит. Л. С.

⁵²⁵ Съвременното 18 СОУ на улица „Пиротска“.

⁵²⁶ Въпреки, че щабът на полка се намира в град Сливница, наименованието му е 25-ти пехотен Драгомански полк. Най-общо сведения за тази военна част виж в: **Тодоров, Т., Александрова, Я. Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945.** с. 48-49; **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 210.

⁵²⁷ Смее се.

В казармата? Пълна пехота, пълна пехота, 25-ти Сливнишки полк. Полковият командир? Монеv, генерал Монеv.⁵²⁸ Той беше известен със своята... „главорез“ – така, го наричаха. И всичко трепереше от него в Сливница. Даже като минаваше жена му и я срещнеха наши офицери и подофицери – и на нея козируваха. Такова страшилище беше!

Нелегална дейност? Еми в училището имах приятели, с които дружих, Янко Янков даже – режисьорът, който сътвори филма „На всеки километър“, Димитър Димитров⁵²⁹. И с тях съм ходил на нелегални сбирки, ученически сбирки, под формата на журове, тогаз събирането беше журове. Без да ме уведомяват каква е работата, просто ме беха завели, искаха да ме вербуват да стана член на Партията. И като разбрах каква е работата – до тука!

В казармата дали имаше нелегална дейност, за която да съм знаел? Не, не, не съм участвал. След като минахме обучението на младите войници – понеже бех със средно образование – и другите, които беха със средно образование, пратиха ни в Школа за запасни офицери. Да, и мене ме изпратиха – във Велико Търново. Пак пехотинец.

Когато тука американците бомбардираха София,⁵³⁰ една бомба пада върху нашата къща, ние имахме двуетажна къща в задната част на двора. Тука. Не беше построена тази кооперация – тука. И отпуска ми дадох, нашите са ми писали телеграма, че сме пострадали, обаче ник‘ви телеграми не съм получил в школата.⁵³¹ И идвайки отпуска тука в София, от гарата до тука пеша, защото релсите, трамвайните линии беха изкривени. От бомби! И идвайки тука, срещу вратата гледам само куп развалини. И от този куп развалини – баща ми имаше едно колело „Суифт“, английско колело марка „Суифт“ – на осмица свито. Само колелото и куп развалини – тухла върху тухла нямаше. Качих се на върха на развалините, помирисах нещо на мърша да няма некаква миризма – нема. И викам: „*Сега къде ще търся майка ми и баща ми?!*“ Излизайки оттука на улицата – на тази улица⁵³² – срещу мене една млада жена. И аз войник бех, багажа си го оставих пред мене – тя спря и аз спрях срещу нея, гледахме се един друг близо пет минути и не можахме да си кажеме една приказка. Непозната жена. Ами тя уплашена, изстрадала, сигурно и тя като мене в шок е била, и немаме думи да си продумаеме. В такива случаи човек нема приказката да изкаже своята мъка. Тя си взема багажа и си замина в нейната посока, аз си заминах в мойта и си отидох по посока на „Руски паметник“. Имахме място на Княжево⁵³³, викам: „*Освен там, на друго място няма къде да търся майка*

⁵²⁸ Информация за полковник Борис Монеv се открива единствено в полемичното издание: **Райкин, С.** *Български национален фронт. Политическо пътешествие срещу ветровете на ХХ век*. Том 7, София, изд. „Пенсофт“, 2005 с. 528. В списък с висши военни, убити на или скоро след 9-ти септември, се споменава: „Монеv, Борис, полковник, командир на 25 пехотен полк, убит на 9 септември 1944 г.“ Списъкът обаче съдържа неточности, например за генерал Константин Лукаш се посочва, че е „заточен в Сибир до 1949 г., след тази дата неизвестна участ“, За Лукаш обаче е добре известно, че е осъден на смърт от Народния съд и разстрелян на 15 март 1945 г., **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 87. В своя енциклопедичен справочник за Българската армия в периода на Втората световна война Ташо Ташев посочва като командири на 25-ти пехотен полк подполк. Иван Георгиев и подполк. Дамян Бейнов, като само за последния се посочва датата на назначението – 1 ноември 1944, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 210. Това бяло поле в хронологията, както и изричното сведение на Лона Спасов, че Монеv е бил арестуван и подложен на издевателства след преврата (виж по-долу в текста), подсказват, че сведенията на Райкин за съдбата на Монеv са достоверни и полковникът вероятно е убит скоро след смяната на властта в София.

⁵²⁹ „Димитър Димитров по време на една екскурзия до Париж, до Франция, самолетът катастрофира – загина.“ – цит. Л. С.

⁵³⁰ За бомбардировките над София виж най-общо: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 200-204.

⁵³¹ „Не знаех, нищо не знаех!“ – цит. Л. С.

⁵³² Улица „Чумерна“ в град София.

⁵³³ Квартал в южния край на град София.

ми и баща ми, и братята ми!“ Отивайки нататък, намирам майка ми, баща ми и сестра ми, със зет ми, на обед. И половин час не можем да си кажем една приказка. От шока, който... Те не са ме очаквали, че ще ме видят, не са ме очаквали, че ще си дойда отпуска и аз не съм очаквал, че такова нещастие ни е сполетяло. Баща ми по време на бомбардировката е бил в училището, тука. Всички са били тука и са отишли в скривалището – под училището. То мазето долу е скривалище. Баща ми е останал в къщата, брат ми обаче в последния момент, по време на стрелбата, отишъл, та измъкнал баща ми от къщата, та го закарал в скривалището – а връщайки се, къщата я няма.

Понеже баща ми беше строител, там беше си направил две стаички, така сглобями. С реброметал. Тогава имаше реброметал. Дървена конструкция, слага реброметал – изолация между реброметала, измазване и става за живеене. Та две стаи беше направил – там живяха десет години.

И в школата ме свари 9-ти септември. Бехме на лагер до село Шемшево⁵³⁴, Леденик⁵³⁵. И на палатки бехме на лагер. Обслужваха ни местните хора, продаваха ни плодове, всевъзможни неща, ние общувахме с тях... И когато стана 9-ти септември, всичките тези хора бяха с оръжие в ръка – те са били партизани или ятаци. Викам: „Гледай какво нещо е?! Преди 9-ти септември не знаеш с кого общуваши и какви са...“ Но беха добронамерени, в школата не сме имали никакви проблеми.

По време на Балванската битка⁵³⁶ не сме участвали, обаче в битката имаше убити партизани и ги беха транспортирали в казармата на 18-ти полк.⁵³⁷ Той беше до самата школа. И ни караха под строй да ги видиме, бяха в една стая, до стената изправени, убити – към 7-8 човека. Минавайки под строй, просто са ни наблюдавали кой как ще реагира. Когато стана 9-ти септември, нас ни произведоха в чин, защото завърши обучението ни като школници. Да, школьник, фелдфебел-школьник. И на 12-ти септември стана побратимяването – прибрахме се в казармата от лагера – стана побратимяването между школниците и партизаните. Дали се прегръцахме? Не, не, не. Студена атмосфера. Всеки се пазеше, ама когато се връщаме от лагера беше точно станал преврата и хората беха уплашени. Ние под строй минавайки, то валеше дъжд и пеехме бойни маршове, а хората от къщите по прозорците ни гледаха и със страх наблюдаваха какво ще стане. Не, немахме никакви прекеждия с партизаните. Строиха ни „П“-образно на плаца в казармата – от едната страна партизаните, около 20 човека беха, и ние школниците, които бехме не малко – към стотина човека. Произнесоха речи – командирът на школата, представител на партизаните. Те беха въоръжени, ние не бехме въоръжени. Обаче беха с едни изпити лица, измъчени физиономии, просто ми направи впечатление. Викам: „Човек трябва да бъде голям идеалист на тази партия, на това верую, за да се самоизмъчваш, да гладуваши, да се лишаваши от контакта със семейство, с деца, с жена.“ И за мен беха герои. Независимо, че беха комунисти, но те беха герои затова, че беха измъчени хора в името на една идея. Впоследствие вече нещата се развиваха другояче. Живях по време

⁵³⁴ Село в община Велико Търново, Великотърновска област.

⁵³⁵ Село в община Велико Търново, Великотърновска област.

⁵³⁶ Балванската битка (28-29 март 1944 г.) е сражение между Габровско-севлиевикия партизански отряд и правителствени части, разиграло се край селата Крушево и Балван във Великотърновска област.

⁵³⁷ 18-ти пехотен Етърски полк.

на Борис III, живях по време на комунистите, сега живея по време на демократите, така че съм живата история на три режима. Но не съм участвал в никакви партийни организации, безпартиен съм.

Един случай ще Ви кажа. Казармата беше над река Янтра, до моста – известния мост над река Янтра във Велико Търново.⁵³⁸ Покрай този мост беше жп гарата и беше жп линията. И по време на едно учение, нормално учение като пехотинци, нас винаги ни придружаваше подофицер със снаряжение, бойно снаряжение. В смисъл въоръжен с карабина и бойни патрони. И минавайки един влак, един мъж скочи от него, след него един полицаи: „*Стои, стои, стои!*“ Почна да стреля по него, обаче не го улучи и този, който бягаше, нещо хвърли в реката. И нашият подофицер виждайки, че това е некой нелегален човек, подгонен от полицията, стреля по него и го рани. Той падна и го арестуваха. В болницата го бяха закарли. И непосредствено след тези неща стана и 9-ти септември. И нашият подофицер беше ходил да види какъв е тоя човек в болницата. Той обаче не е некой загубен партизанин или ятак. Разбрал кой, какъв е, що е и след 9-ти септември този подофицер изчезна. Е, той е разбрал кой е бил подофицерът, защото той е разбрал, че от нашия полигон е стрелбата, и проучил и се добрал до истината, и подофицерът си е платил данъка.

Командира на полка дали го смениха след 9-ти? А, смениха го! Монеv го арестуваха и го водиха като мечка, с вързано въже на врата, и го разкарваха – така съм чул де – и го разкарваха из Сливница да го видят хората колко, колко бели им е правил. Не, не, не съм присъствал, аз съм чувал от тех.

Ами когато ни произведоха и стана побратимяването, ни пратиха по полковете, откъдето сме изпратени. Понеже нашият полк – 25-ти, беше на фронта⁵³⁹ и около 15 човека школници бехме, с куфарчетата така и снаряжение – бельо, без никакво въоръжение, качиха ни на влака, отидохме да си търсиме полка. Там ни посрещнаха, на гарата на Пирот, и ни съпроводиха към полка, който беше на позиция. Там е балканско место, не е равнина. И по пътя повече си се смеехме, и викам: „*Гледай какво нещо, тръгнахме на война с куфарчета!*“ И по предложение на един от колегите – ще ни се смеят като отидеме в полка с тези куфарчета – и понеже тежко, неудобно за носене, събрахме си най-необходимото – бельо, чорапи, фанелки, всичко друго, куфарчетата – 15 куфарчета в едно дере ги хвърлихме: „*Който ги намери, халал да му е!*“ си казахме и продължихме. И така стигнахме до полка.

Първите моменти, когато пристигнахме на позицията на полка – един германски самолет „Щорх“, разузнавателен. Имаше там в една горичка противосамолетна картечница, тя обаче не откри огън, за да не я открие, защото от въздуха лесно може да атакува пехотата, нашият картечар не реагира, и така си мина „Щорхът“ и си замина. И след това почнаха историите по самия бой. Първото сражение, когато започна, беше страховито, с печални последици – четирима души убити. Да, в нападение бяхме. Аз бех в тази долчинка, където стана сражението, неописуемо сражение, много стрелба, много нещо – кой откъде, какво, не се знае. И тези, които бяха убити в една падинка, не можахме да ги изтеглиме три дена. И беа се надули като плондири. Германците обаче ги бяха минирали. Като отидем да ги вземем,⁵⁴⁰

⁵³⁸ Стамболовият мост.

⁵³⁹ „*Сегашно Косово – Пирот, Ниш, Лесковац, Бояновац, в този район беше нашият полк.*“ – цит. Л. С.

⁵⁴⁰ „*След два дена!*“ – цит. Л. С.

като ги издърпаме, дърпайки – отдолу мини под тях и една от мините избухна. Раниха едно момченце... обаче не смъртно, раниха го... Именно – който се опита да изтегли трупа. И за да се предпазиме от подобни наранявания, колегите, които ги прибираха от бойното поле, те ги връзваха и ги влачеха, и след като ги привлекат 2-3 метра, тогава разбират, че не са минирани. Дотогава – до това сражение, аз не съм участвал и не съм виждал бой на самото бойно поле, немах ясна представа как се воюва и какво става. И нервното ми напрежение беше прекомерно голямо, и целият треперех, и за да не ме видят останалите войници – скрих се зад една трънка и съм плакал, като дете съм плакал. Сълзи като дъжд от моите очи. И тогава, след като свърши тази атака, написах едно писмо до моите родители, описах им в каква обстановка се намирам, да не ме чакат, но каквото и да стане, ако загина, да приберат тялото ми в България. Много ги бех разтревожил моите родители и от брат ми получих обратно писмо – съветваше ме: „*Брат, пази се, не проявявай самоинициатива, недей ходи на самата бойна линия прав, а лягай нормално, спазвай правилата на боя...*“ И в такъв смисъл. И това ми направи много силно впечатление... Писмото, което изпратих на моите родители.

Това беше най-страшният бой, защото не сме участвали, не сме виждали, не сме чували, а иначе по време на войната – убиват го, раняват го, не ти прави вече впечатление, ти вече си изтръпнал.

Не, още не беха ме причислили към никакъв взвод, бехме като войници в първото стражение. Като редови войници. Ама по време на боя не можеш да видиш никой, то се стреля, ние бехме въоръжени с карабини, с дървена... с къса цев. Обаче германците беха всички въоръжени с автомати. И ние ако гръмнеме веднъж, те реализират сто и един изстрела. И когато се среляше, то ставаше ужас, не можеш да разбереш откъде се стреля и кой стреля. И ти се пазиш, залягаш ниско зад камъни, зад храсти, да не бъдеш видим, и в някои случаи помага. Бягахме напреде, влево, вдесно, зигзагообразно, и така сме спазвали военния закон, дето има една приказка. Технологиите на сраженията. Е, боят по един час, половин час и после затихва сражението, и всеки стихва така и чака команди от ръководството на ротата, на дружината.

Как се развиха събитията след това първо сражение? Ами какво да Ви кажа, имаше много интересни неща. По време на едно сражение бехме в една падинка. И хребетчето немаше никаква растителност, а отсреща ги виждахме как шават германците в окопите си. Това на 200-300 метра от нас. И ми се обадиха по телефона, защото имахме минохвъргачна рота... Бех вече командир на взвод.⁵⁴¹ Обадиха ми се по телефона: „*Спасов, наблюдавай стрелбата на МХ рота⁵⁴², и ако се наложи да ни коригираш!*“ – щото от мястото, където бех аз, се наблюдаваха окопите на германците. И аз заставах зад една трънка така, легнал, защото иначе а се покажеш, а те ликвидирали германците. Почаках така десетина минути, викам на колелата: „*Дима, застани, наблюдавай, аз да се обадя по телефона!*“ Обаждайки се по телефона,

⁵⁴¹ „*На фронта нема такива, не ги събират в строй: „Еди-кой си е вашият командир, еди-какво си!“ Видяхме се, разбрахме се и това е, няма... Сега, всеки взвод си имаше взводен командир и подофицери. Всеко отделение си имаше подофицер. И така се сдружихме с подофицерите, войниците знаят – моите отличителни знаци беха на пагоните и знаеха, че съм техен командир. Войниците от взвода как се отнасяха с мен? О, като приятели и познати. Нема да ти козируват, нема „Стой мирно! Що не отдаваш чест!“ Нема такива неща! Само с ръчен боен пистолет бях въоръжен. Нищо друго.“ – цит. Л. С.*

⁵⁴² Минохвъргачна рота.

казаха ми: „Нема да проведеме този изстрел, този огън.“ А пък Дима вика: „Абе Спасов, какво става, Спасов, какво става?“ И гласът му изчезна, както беше зад тази трънка. И обръщайки се: „Спасов, какво става?“ И добре, че каза: „Спасов, какво става!“ – та не слепоочието, ами носът му фръкна!⁵⁴³ Ами в самия край на войната! Изтеглиха го, разбира се.

И след този случай трябваше да атакуваме германците – те охраняваха пътя, по който изтегляха войските от Гърция през Сърбия по посока на Унгария. Нашата задача беше да прекъснем шосето и да прекъснем изтеглянето на немските войски. А няхаме никаква артилерийска и самолетна поддръжка. Със голи ръце: „Напред, на нож!“ И понеже германците бяха много добре въоръжени и през деня при тази открита местност не можехме да ги атакуваме, защото отиваш на явна смърт, решиха да направим нощна атака. Времето беше подходящо, нямаше звезди, нямаше луна, тъмно като в рог и цялата рота плъзнахме по посока на немските окопи, от тях обаче стрелба не чухме. Те се бежа отеглили, ние влезнахме в техните окопи – постлани със слама, имаше немски книги. Книгите са ги оставили, не са имали възможност да ги вземат. И движейки се в окопите, гледаш около себе си движение на хора, но не знаеш немци ли са, българи ли са – никой не стреля, защото можеш да убиеш приятеля си, можеш да убиеш наш войник. И през нощта така, както вече трябваше да се съмва, един от моите колеги вика: „Спасов, германците са се отеглили, ама те са засекли тези места и утре заранта сигурно ще ни атакуват с техните мини, и тука ще стане огън! Жар! Дай да се оттеглиме пак!“ Оттеглихме си войниците на старите позиции... И добре, че се върнахме! След като се развидели малко обстановката, там вреше и кипеше от мини и снаряди! Немахме убити.

Ами какво да Ви кажа, мине не мине ден-два, ние винаги бехме в атака и така – кога на първата бойна линия, кога на втора бойна линия. Знаете, че винаги има запас, ако двата взвода са напред, третия взвод евентуално ако има пробив да запълва пробивите. И атакувахме едно селце. В селото нямаше никой. Абсолютно никой нямаше! И в края на селото стигнахме, до вечерта спрехме, окопахме се – всеки войник си направи окоп и там спяхме, там лежахме. Обаче вечерта, както си се бех окопал аз до една къща влево, така от къщата в окопа дойде свързката на ротата и ми подаде едно колетче: „Спасов, имаш колет от България!“⁵⁴⁴ В този колет имаше цигари и чорапи – вълнени, за обличане. Имаше цигари „Арда“, „Слънце“, „Томасян“, „Златна Арда“ – ма тогава нямаше филтър за цигарите. И ние понеже всички пушихме там, с вестници си увивахме всевъзможни царевични треви, и не знам какво-що – немахме цигари. Тогава раздадох на войниците четири кутии цигари, а едната си я оставих за мене. И когато ги пуших, все едно че шоколад ядех! Такова удоволствие съм изпитвал, да Ви кажа! А през нощта – един много интересен случай – както се бях окопал, в дясно от мене имаше едно бунище и по едно време чувам един звук: „грух-грух, грух-грух“. И едно прасенце – не голямо – хората избегали от селото и то самотно, като види хора, отива

⁵⁴³ „И този мой колега Димо, България е толкова малка! След като свърши войната, един ден, ползвайки услугите на градския транспорт в един тролей, той ме видял, аз съм си седнал: „Лона, Лона!“ Аз се обръщам. „Ей!“ И аз му викам: „Димо, Димо!“ Станахме двамата, прегръщаме се, целуваме се, хората ни питат: „Бе, к'во става бе, к'во става?“ И им казах: „Така и така, на самата бойна линия бехме другари, носът му хвъркна, раниха го!“ И го питам: „Димо, какво става бе, немаш белег?!“ „Ама – вика – хрущялчето израсна.“ И раната зараснала, нема никакви белези. Не беше обезобразен. Само върха, тука хрущялчето му изчезна. И той школьник беше, да, и той беше школьник. И той взводен командир, да.“ – цит. Л. С.

⁵⁴⁴ „От мои братовчеди. От роднини, да. От Сливница имах две братовчедки.“ – цит. Л. С.

към тях. И аз викам: „Гъци-гъци, гъци-гъци.“ Един от моите войници го грабна и с войнишки нож го заклал. Аз не участвах в клането и не съм видял. Обаче зад една къща намериха дъски, чамови, за да не вдигат пушек, по-лесно се запалват и пушек няма, за да не ни разберат германците точно къде сме, да ни атакуват с оръдията си. На бунището имаше един тиган, защо е хвърлен тоя тиган, не мога да Ви кажа. Като направиха огъня, те го обгоряха тигана и нарязаха месото, и го изпържиха. И го раздадоха, сложихме си канчетата – и във всяко канче по няколко мръвки. В това време идва свръзката на командира на полка. То е на развиделяване. „*Какво правите, ще ви застрелят, оголвате десния фланг на полка!*“ И ние с канчетата тичешком, посоката си спазихме – и така, в бойна линия се придвижихме напред, и въпросът се ликвидира. Та така сме се хранили... Изядохме мръвките. В движение си и ядеш, не може... ха-ха-ха... Е такива неща са ставали.

Нататък как се развиха събитията? Ами трябваше... немците отстъпваха и за да отидеме към Бояновац,⁵⁴⁵ трябваше да минеме там през едно село, обаче се смрачи. Албанско село. И в самото село трябваше да преспиме, разквартирувахме дружината. И аз и един мой колега се насочихме в една къща двуетажна, влезнахме вътре – няма никой. В една от стаичките, прозорците са с дървени капаци, а вътре ябълки набрани и изсипани на пода, ама цял куп така. И ние с него влезнахме, за да се ориентираме да няма нек'ва изненада, прозореца го затворихме – да не хвърлят някоя бомбичка да ни ликвидират. А като легнахме върху ябълката, то ябълката държи студено и измръзнахме. И на разсъмване чувам един звук: „*О-о-ох, о-о-ох!*“ В кухничката, то е хижичка – една баба на един креват, охка, ранена в крака. Не можеше да се движи, да. Възрастна жена беше. Една вечер преди да отидеме в това село титовисти и дражевисти се бият, те са като нашите комунисти и...⁵⁴⁶ преди, нали имаше партизанско движение... Там едните са с германците, другите са с руснаците и се сражават помежду си. Те воюват помежду си – страшна работа. Може да си ми брат, ама те убивам, защото си против мене. Минавайки дражевистите през селото, изтрепали сума народ. „*Убиха – вика – сина ми, убиха снахата, тука направиха леи, мене ме раниха – и сега сте вие тука!*“ Имахме малко хлеб, дадохме на жената, и водичка ѝ дадохме, и продължихме пътя си за към Бояновац. На какъв език говорихме? Български, като българи разбира се, на разбираем български език. Албанско село, да, да – ами там всичко говори... Ама те са избягали – няма с кой да контактуваш... Дали видяхме трупове? Не, не, това са приказки от тази жена – тя няма да ни лъже, щото сина ѝ и снахата са ги погребали, дигнали са ги и цялото село е обезлюдено. Само което е ранено и останало в къщи, както я намерихме ние бабата. Такива случаи.

Но когато пристигнахме на самата бойна линия – дъжд, кал – към Бояновец т'ва, два дена и две нощи пътувахме. Аз не ти казах този случай. По пътя момчетата падаха. И като стигнахме до едно село, вече немаха сили войниците. За да поемем пътя към Бояновец, тъй като тогаз партизанската дивизия⁵⁴⁷ беха я разничили германците, имаше пробив, да запълниме

⁵⁴⁵ Буяновац или Бояновец (бълг. Бояново, Бояновци) е град в Поморавието, център на едноименната община в съвременния Пчински окръг на Република Сърбия.

⁵⁴⁶ Виж разказа на Александър Първанов в настоящия том и бел. 34 към него.

⁵⁴⁷ „*Да. В Славчовата дивизия – Славчо Трънски.*“ – цит. Л. С. Става въпрос за Първа гвардейска пехотна дивизия, сформирана след преврата на 9-ти септември от доброволци – партизани, ятаци, политзатворници и нелегални. Командният състав е състои предимно от бивши партизански командири, на които са присвоени офицерски звания. За пръв командир на съединението е назначен Славо Трънски, но той реално не го води в бойни действия, поради тежко раняване през август 1944 г. Дивизията се разфомира в края на същата година, след като приключва участието си в Първата фаза на войната. Най-общо виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* С., 2008, с. 145, 310-311 и посочените там архивни документи.

пробива, нашия полк. Такава беше целта. И до едно село като стигнахме, войниците се разбунтуваха, а командирът на полка на кон – свалиха го от коня и той воля-неволя даде почивка нощно време, вечерта. От такава умора, кой накъдето виде се отстрани – кой в къща, кой в кошара, кой навънка!⁵⁴⁸ Аз с един колега, една кошара имаше на пътя – нема осветление, нема нищо – спели сме въху некакъв оборски тор. Сутринта ставаме и не можеме да поверваме, че целият полк се е изнизъл покрай нас и ние не сме го чули. Излизайки навънка: „*Ми сега какво ще правиме?!*“ На около стотина метра имаше една батарея, артилерийска батарея. Обадихме се на командира на батареята. Викам: „*Къде да го търсиме*⁵⁴⁹, *к'во да правиме?!*“ „*Полкът – вика – отиде към Косовка Митровица и ще се върне до края на деня. – Защото се наложило да се връща полка. – Чакайте го тука!*“ „*Не – викам – ние ще ходиме!*“ „*Къде бе, ще ви изтрепят по пътя!*“ Ами партизани, техни хора, те като видят военен, не знаеш от кой да се пазиш там! Сърбите, да. Останахме при батареята. Връщайки се полка се вляхме на нова сметка.

Еми германците се оттеглиха... трябваше да атакуваме фронтално Бояновец, германците обаче се оттеглиха. И ние влязохме в града без сражение. Наш'те хора... в града немаше жива душа, наш'те хора в която къща и в който магазин решиш, ресторант – не ресторант, кръчма, селски кръчми, провинциални – влизаш си и каквото ти хареса, си го взимаш! И в една кръчма ги сварих до една бъчва с вино. Нашият Ганьо нема с канелката да си налее – „дан“ пистолета, виното почва да тече и той с клечка запушва дупката – и така пиеха, пируваха от победата.⁵⁵⁰ В това време дойде връзката на командира на ротата. И тогава ми поставиха една много отговорна задача: „*Спасов, с твоя взвод си направляющо поделение по посока на село Кончул*⁵⁵¹!“ Село Кончул се казва, аз имената ги помня не ги забравям. Защото това са спомени и ценни преживявания. То се намира на около десетина километра от Бояновец, между два хребета, а между двата хребета минава река, и то пълноводна. От десната страна на реката има коларски път – и аз с взвода требваше едно отделение напред, едно отделение на хребета горе... А от другия хребет немам никаква закрила, защото е влево от реката. Германците са се изтеглили, обаче когато предприехме това движение на взвода по посока на село Кончул, дойде един моторист: „*Стоп! Пътят не е изследван от минотърсачите, миниран е, изчакайте!*“ И чакаме около един час, и ни дадоха после знак да продължиме движението напред. И приближавайки до селото – аз бех с първото отделение – и приближавайки се до селото леката картечница я залостихме на една височинка – да ни охранява по време на движението. Първата къща, двуетажна – един танк беше спрял. Немски танк. А по време на движението, влево от реката имаше изхвърлени от германците домакински принадлежности, казани за храна, походни кухни, не знам какво, не знам що – в самата река. Разбрахме, че танкът не е годен и че нема хора, войници.

⁵⁴⁸ „*Като стигнахме на самата бойна линия, дъжд, кал – като круши легнахме в калта и никой никого не закача, прескачаме някои, минаваме покрай тех, спат, ама в кал! Нема да изстинеш, нема нищо. И като ти мине сънят, ставаши, поободряваши се, пиеш малко вода, ако има вода. Аз съм тил вода от црабките на конете – слагам кърпата, носната кърпа на устата и цедим от локвичката.*“ – цит. Л. С.

⁵⁴⁹ Полкът.

⁵⁵⁰ Виж описанието на подобни случаи в разказите на Петър Дончев в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; и на Борис Гърнев и Никола Шишков в настоящия том.

⁵⁵¹ Село в община Буяновец, съвременния Пчински окръг на Република Сърбия.

Ние се приближихме и влязахме в къщата, да не би пък някой да се е скрил в къщата. Качихме се на втория етаж – той е таванско помещение – с трима-четирима души войници, за да се охраняваме един друг. Горещо на тавана намерихме три делвички, и като махнахме капачката имаше бяла такава течност в тях. Едно от момчетата бръкна надолу и като бръкна – то като в масло – и измъкна чушки.⁵⁵² Извади едни чушки, като че ли сега са откъснати. Забраших им: „В никакъв случай да не ядете от това!“ Но това е извара, пълноценна извара, не са избили от овчето мляко маслеността, ами се получава извара при варенето и те така си правят зимнина, и слагат в тези неща пресен зарзават. Ама кой те слуша, братче?! Като гладни-жадни, за нула време след като разбрахме, че германците са се оттеглили – няма жива душа, една улица има в селото, една витринка имаше с брашно, ориз, с вътре имаше нек’ви земеделски пособия, фасул... Обаче стъклото счупено. Влязнахме в тази къща и за нула време изядоха тези три гърнета – те големи гърнета. И в края на селото имаше една кошара, пълна с пуйки. Албанско село, това е албанско село. Затворили пуйките, за да не ги намериме ние – германците и българите – войската. Обаче наш’те хора ги намериха и грабнаха 5-6 и ги заклаха. Нема к’во да ядеш там! В къщата на кмета, тя хижка такава, долният етаж има комин, огън се пали на открито, знаеш селска къща к’во е. В едно от гърнетата⁵⁵³, след като запалиха огън, сложиха в жарта вода, мръвките, там каквото имаше подправки по къщата слагаха, и направиха гозба от пуйки – ама да си изядеш пръстите като го гледаш. Като стана един от моите войници, казва: „Що се мъчиме да ходиме в огъня, да се пазиме от жарта, дай да дръпнем малко този съд настрани от огнището, за да бъде по-удобно!“ И се наеха двама души да дръпнат този съд малко по-настрана. Тогава обаче дъното като каза „пупф“ – от огъня – отлепи се дъното и всичкото ядене отиде в пепелта. Месото се напои с пепел и не можахме да го ядем и него. Е такива преживявелици.

А, да Ви кажа, чакайте, този най-така фрапиращия случай! Когато атакувахме вече фронтално Бояновец, командирът на ротата по един хребет се движи, аз вляво покрай дерето, един взвод по самия хребет, другият взвод – резерва. И като стигнахме до едно връхче, там се разположиха войниците. Всеки се скатал – не знае откъде ще го видят. Дойде командирът на ротата: „Ей – казва – Спасов, оттука е по-удобно, оттука ще нанесем фронталния удар против германците!“ Те германците са на стотина метра от нас, ние просто ги... то се чувства тяхното присъствие, а влево от нас имаше една къща без покрив. И както говорихме така с него, некакво оръдие от посока на къщата – снарядът мина покрай... покрай нас двамата ли, между нас двамата ли, над нас двамата ли – то се завъртяхме и щехме да си счупиме главите, паднахме на земята. А снарядът избухна на около 20-тина метра от нас – малко по-височко. И през това време един войник: „О-ох, раниха ме, о-ох, раниха ме!“ И аз го видях как част от шрапнела го ударила точно тука – в коляното, и не течеше кръв, а нек’ва бела течност – лимфа, течеше от крака му. И командирът на ротата вика: „Къде е санитарят?“ Викам: „На 50 метра е от нас!“ „Я го извикай да дойде, да го превърже!“ Всички легнахме и чакаме нови попадения от снарядите. Аз, тичайки така зигзагообразно, легайки и ставайки, германците

⁵⁵² Този характерен начин за приготвяне на зимнина, използван от албанското население на Югославия, прави впечатление на българските войници и подобни истории се срещат често в разказите на ветераните. Виж например разказите на Димитър Медникаров в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; и на Славчо Андреев в настоящия том.

⁵⁵³ „Глинено, глинено, там глина.“ – цит. Л. С.

ме надушиха – като почнаха да стрелят по мене, с картечници, с оръдия... И аз като риба се хвърлих в една малка кариера, едно закритие – продължиха да стрелят по мене, снарядите се плъзгаха по самото хребетче и пръстта ме засипваше по гърба. А тази малка кариерка, там са си вадили камъни местното население за строеж на къщи. Колко време стреляха, поне 10-тина снаряда – просто ме засипаха с пръст – ама не експлодират на билото, ами отсреща, защото се плъзгат. По хребета. И като избухваше отсреща в горичката снарядът, получават се едни бръмбари. Това са части от снаряда, неравномерни, и като се движат, те – „б-р-р-р“, така бръмчат и падат. И слагаш каската на главата да не те ударят по главата – иначе не могат да те убият, но ако те ударят по главата, може да стане лошо. Шрапнели, да. И тогава санитаря викам: „Съби – Съби се казваше – *Съби, раниха един войник, трябва да идеш да го вземеш! Ама нека спре тази стрелба!*“ И той вика: „*Не, не, не, ще отида! А аз съм санитар, няма да ме убият!*“ И тръгна веднага. Отиде, нарамил ранения, а командирът на ротата войниците ги изтегля по дерето, германците да нямат видимост и да стрелят по тех. Нарамил го на гърба си и точно преди да слезе в закритието, дето бех аз, немски куршум го улучва в главата, а раненият бега с ранен крак! Раненият оцеля, санитарят загина! Да, раненият сам се измъкна в закритието. Е, как да не го видях, нали там бех?! Това беше много тежък случай.

Когато ни контрааткуват германците, единият от командирите на Ме-Хе рота даде разпореждане за бърза стрелба с Ме-Хе, за да предотврати по-бързо придвижване на германците, а ние да се изтеглиме на старите си позиции. Един от прислугата на минохвъргачката вместо да сложи мината със запалката назад, той обратно я пъха, и тя избухва, и главата му откъсна като на яре. А командирът, техният командир, едно шрапнелче тука – под очите, излезе навънка, ама нищо му нема, само се хвана за носа, кръв му потече и... оцеля. Тука нек'ва съчмичка от веждите изскочи през челото му.

Ами какво да Ви кажа, то убиват... А, имаше един случай, когато някъде бехме на закрито, защото имаше и почивни дни, така, да починеме. Винаги бехме охранявани от стари запасняци. И както така се съмна, дойде един от запасняците: „*Ей – казва – умрял съм за сън!*“ И карабината така заметнал. „*Чакай – вика – да седна да си почина, че ще ида някъде да поспя!*“ И както говореше, седна зад една трънка и се получи изстрел. А той не сложил предпазителя на карабината и тила отзад беше му опряла – на място си отиде човекът!

Не, загинали германци не съм виждал. Не съм. Пленници? А-а-а, чакай да ти кажа!⁵⁵⁴ Нас само нощно време ни хранеха, през деня не може никой да... не можеш да си покажеш главата, защото обречен си на смърт. И фелдфебелът на ротата, която готвеше храната, казал на един от войниците⁵⁵⁵: „*Коня, термафорните казанчета – отиваш да закараш храна на... некое от поделенията!*“ Знае посоката, знае къде сме, що сме. И той му казал: „*Ама другарю командир, аз – вика – имам кокоша слепота! Не мога нощно време да виждам!*“ А само нощно време можеха да ни хранят. „*Нема да ме лъжеш! И ще изпълняваш заповед!*“ И му опрял пистолета, и оня – съгласил се, воля не воля. Как е тръгнал, откъде е минал – и се озовал не в наш'те позиции, а при германците се озовал. И германците го пленяват! И „*Ха-ха-ха!*“ – смели се. По време на едно сражение, обаче, ние настъпваме и до вечерта – а

⁵⁵⁴ Смее се.

⁵⁵⁵ „От нашия полк.“ – цит. Л. С.

то дъжд, кал – окопали сме се така в една поляна, то не поляна, а нива. И почна да вали снег и както вали, напълниха се окопите с вода. А нямаме платнища – във вода, половината тяло ми е във вода, половината е навънка, дъжд продължава да вали. И викам: „*Край, загивам тука!*“ И понеже немах шинела, викам – отсреща в една плевня ще ходя да се заровя в сламата, за да оцелея. И пълзейки така по земята на около 50 метра от мене, влезях в плевнята, обаче нямаше слама, а имаше плява. Плява една купчина и аз изрових в тази купчина една дупка, зарових се и дотука се засипах с плява, за да се стопля. Защото съм целия мокър и загивам – времето студено. Сутринта ставам, пак се върнах до окопчето, нямаше стрелба от германците, не ме забелязаха, и от съседна къща една една пръчка с бела фанела, бела фанелка: „*Братя-я, не стреляйте, аз съм българин! Братя-я, не стреляйте, аз съм българин!*“ То се оказа това момче, което е носило храна – те не са го убили германците, а го карали да им копае окопи. И когато ние им даваме зор и ги настъпваме той се скрил, и като разбра, че вече сме българи, вика колкото глас му държи. Ние спрехме стрелбата и той дойде при нас. „*Къде е фелдфебелът! Къде е фелдфебелът, да еба неговата мама!*“ Обаче фелдфебелът избега. Бяга от него. Избяга... Е такива куриози има.

Убити няха във взвода, обаче имах ранени и болни. И от 32-ма души върнахме се 12 така, живи и здрави. Другите – ранени и болни. Ами какво да ти кажа, то като го ранят, изчезва от твоя хоризонт и вече не го виждаш, не можеш да разбереш какво е, що е. Отива в лечебницата.

Натам... после се върнахме обратно в Бояновац, войната приключи. Полкът пое пътя. Първата фаза приключи, Втората фаза отидоха по посока на Унгария. Нашият полк се върна обратно към Сливница през Сурдулица, Владичи хан, Клисуре, Трън, Брезник, Сливница. И аз понеже съм от този край, майка ми е от село Сухи дол⁵⁵⁶, което е в Югославия – тогава беше Югославия – връщайки се, знаехме маршрута и се обадох на командира на дружината: „*Така и така, има трима души войници, и аз съм от този край, знаеме маршрута на полка, ще го изпревариме и ще го изчакаме на Стрезимировци*“⁵⁵⁷. “ И отидохме нататък, трябваше да минаваме през Владичи хан, Сурдулица. И по пътя за Сурдулица, за Клисуре, ние минаваме през един хребет, една падинка – беше осеяна с окопи, с бетонени бункери, обаче необитаемо. И като стигнахме до селото – гладни и жадни, немате си представа. Отиваме в първата къща, нема никой, едно момченце. „*Малкия, така и така, има ли хлеб да ни дадеи?*“ Българин. „*А, немам, немам! Ама има, дядо тука е изсушил говеждо месо, мога да ви дам от него – ама да ми дадете патрони!*“ Ние се погледнахме така тримата – като му дадеме патрони, тоя може и да ни изтрепа с наш’те патрони, но дадохме му три патрончета. Сушено месо, ама сушеното месо като че ли е жила, изсушена жила, и трудно в устата... не може нищо да откъртиш от него. И си останахме гладни.

Влезнахме в селото, в кръчмата: „*Добър ден!*“ „*Добър ден!*“ „*Давай нещо да ядеме!* – му викам на кръчмаря – *Давай хлеб!*“ „*Немам, вика, тука минаха титовисти!*“ Яли, пили,

⁵⁵⁶ „Село на един километър от Стрезимировци, навътре в Югославия. Западни покрайнини, да.“ – цит. Л. С. Селото е в Западните покрайнини, от някогашната Трънска околия, сега община Сурдулица, Пчински окръг, Република Сърбия.

⁵⁵⁷ По силата на Ньойския мирен договор (29 ноември 1919 г.) село Стрезимировци е разделено от българо-сръбската граница. Българската му част се намира в община Трън, област Перник, а сръбската в община Сурдулица, Пчински окръг. В селото има граничен контролно-пропускателен пункт.

нищо не платили, казва: „И немам нищо, не мога да ви дам! Ама е отсреща – в тази къща вчера жената меси хлеб и там има хлеб, може би ще ви дадат.“ Отивам в тази къща, но немам сили да се движа. Почуках на врата – излезе една жена. „К'во сакаш?“ Тя казва – сръбски диалект.⁵⁵⁸ Викам: „Да ни дадеш малко хлеб, че се връщаме от фронта, гладни сме, жадни сме!“ „Ти от дека си?“ Викам: „Аз съм от София!“ „Лъжеш ме, ти не си от София! Ти – вика – зимуска почука на кукъо на моята врата и питаши: „Има ли партизани?“ а моя муж беше зад врата и аз ти казвам: „Нема!“ и ти се върна! Ако беше направил крачка, щеше да видиш мъжа ми и да го убиеш! Хлеб ли! Никакъв хлеб нема да ти дам!“⁵⁵⁹ Дали съм бил преди там? Не съм бил там, бе! Акции са провеждали други полкове, не съм бил. Те гонеха партизаните тогава. Мъжът ѝ е бил партизанин, да.

И тръгнахме ние, обаче... И тръгвайки тримата жадни и гладни, ама стомаха – немаш си представа какви адски болки чувствах от глад. Немахме сили да ходим, ами лазехме покрай... по канавката на пътя. Едва стигнахме до едни гробища, отдесно гледаме едно шествие – погребение. И аз викам на момчетата: „Момчета, да изчакаме малко това погребение, все ще ни дадат по някое парче хляб и жито за бог да прости.“ И като битолски просяци застанахме на оградата на гробището. И те действително: „Откъде сте, що сте?“ Казахме им, че войната свърши, че се връщаме в България. Дадоха ни жито и по едно парче хлеб. И оттам немаш си представа как мигновено нахлу сила в организма ни – и тримата се пуснахме надолу към Клисуре. Като че ли некой ни гонеше, така ходехме!

Стигайки в Клисуре, първата ни грижа беше да отидем в кръчмата. И там какво се получи? Те си хапват и пийват българите – имаше скара някаква, отрупаха ни... Момчетата от този край беа и те изчезнаха, само аз останах. Отрупаха ме с ядене и пиене. Аз хапнах и пийнах една ракия, но то ме хвана. И като им казах, че майка ми е от Сухи дол: „На кой, бе?!“ Викам: „На еди-кой си, еди-кой си.“ „Ма – казва – тука беше сина на нейния брат, Иван!“ „Ами – викам – ако е тука, потърсете го!“ Те го потърсиха, видяхме се, прегърнахме се, говорихме си какво ли не и му казах: „Иване, чакай тука, аз ще отида до кмета – а той с кон⁵⁶⁰ – да му кажа да мобилизира каквито каруци има в Клисуре, да ги изпрати по посока на Владичи хан, да срещнат войниците. Щото те са изтощени и страшна работа е, падат по пътя!“ Човекът до такава степен се активизира, събра около 30-40 каруци, с коне, с волове, и срещнал полка. И командирът ги питал – впоследствие разбирам тези неща – „Кой ви изпрати?“ „Ами – казва – един офицер. Ние сме българи, да ви помогне!“ Та той каквото можал, сложил у каруците, да си облекчи багажа.

А аз отидох в пощата да бия телеграма на майка ми и на баща ми. Бърза. „Жив и здрав съм, връщам се, чакайте ме в Сливница еди-коя си дата!“ Живеехме в Княжево тогава, 10-ти километър. В София, Черния кос. Майка ми била сама в къщи. Пощальонът казва: „Добър ден, добър ден госпожа! Имате известие, бърза телеграма!“ Като чува майка ми бърза телеграма и припаднала, защото знае, че с бързи телеграми уведомяват хората за убити войници. „Ма не е... нема нищо страшно, хубава е телеграмата, Вашият син е жив и здрав,

⁵⁵⁸ „Ами там българи... те говорят на сръбски, щото да се разбират с останалото население. Така ми говореше, както аз ти говоря на тебе сега, така, с този диалект тя ми говореше на мене. Да, българи. Западни покрайнини, да.“

⁵⁵⁹ „Лакътя си показва, да“ – цит. Л. С.

⁵⁶⁰ Иван.

връща се, обажда се от еди-къде си!“ Тя се свестила. И когато пристигнахме в Сливница, там ме чакаха.

Обаче като бях в Клисуре, моят братовчед ме качи на коня. Той го водеше – качи ме на коня. И да ме води в селото при чичо ми и леля ми. Тамошното население обаче, уплашено, че винаги сърбите ги мобилизирали и ги използвали като наемни войници... Да, да се разправят с титовисти, дражевисти... И цялото село като разбрали, че военен на кон идва към селото, всичко избягало – а границата на един километър. И влизайки в двора на... В България са избягали, да! То е един километър, нищо не е. С камък да захвърлиш, в България. Влизайки в двора на чичо ми и леля ми, имаше едно детенце, Лалка. То се уплашило и стои така, и братовчедът ѝ казва: *„Лале, това е наш братовчед, дядо и баба къде са?“* То така...⁵⁶¹ *„Ама той – вика – не е лош човек, той идва от фронта.“* *„Ей ги – вика – у плевнята са!“* Те се скрили. Цялото село се струпа около мене. Как додоха обратно – разбраха – ама немаш си представа, стана митинг в техната къща!

И аз понеже пълен с въшки – въшки колкото искаш⁵⁶² – леля ми ми казва: *„Тука ше спиш!“* *„Нема да спим тука, дай ми една черга в плевнята, пълен съм с въшки!“* *„Не!“* Дадоха ми дрехи на мой братовчед – моя възраст, и той се казва Лона. А сестра му ми взема дрехите и в един котел напалили огъня през нощта, с връща вода, изпарили ми дрехите и заранта с ютия ми сушеше панталоните. *„Чичо, чичо, какво е това, то – вика – като картелница, като минава ютията то вика „тъка-тъка-тъка-тъка“, много въшки, много нещо!“* Викам: *„Така съм живял аз!“* Полкът мина, дадоха ми ракии, пилета, не знам какво-що, всичко раздадох... Поех си взвода. И на около 12 километра от родното село на майка ми е мойто родно село, Насалевци. Там се отбих, а полкът почиваше в Трън. Там ношувах една нощ и на другия ден чичо ми с каруца ме закара до Трън и ме изпрати, влезнах си в полка. Оттам Брезник, Брезник в Сливница, майка ми и баща ми ме чакаха, и така приключи...

Оттам ме пратиха направо на Ивайловград... На турската-гръцката граница. Ивайловград... Там си поживях малко, да ти кажа право, малко щорутии направихме. Вече сме отърсени от стреса, и да не гледаш убити, ранени и охкания, и не знам какво-що. Обърнахме го на живот! Баща ми ми прашаше пари с пощенски запис и си хапвахме, и си пийвахме. Бехме в общината на града – около 12-13 души школници. А войниците беха в „Антрапозит“ – един тютюнев склад на три-четири етажа, и там по дюшемето квартируваха, спеха. Ама нали сме младежи, немаме задължения и бехме така предприемчиви за щуротии. Един от мойте колеги вика: *„Абе, Пешо, тоя зевзек, дай да му погодиме номер!“* *„Какъв номер ще му погодиме?“* *„Ами – казва – той като влиза, бута силно вратата и влиза в спалното помещение!“* То е чакалня и там са леглата. Намерихме една кофичка с вода, заковахме един пирон и като отвориш вратата – водата се излива във врата ти. Обаче стоиме ние в стаята, в чакалнята, и чакаме да видиме какъв ще е ефектът. Какво да е?! Вместо него влиза командирът на полка! И водата му се сипва във врата, и ние през прозореца всички изхвъркнахме навънка, защото партер. Той се засмя и вика: *„Аз знам, че не сте направили тая щуротия зарад мен!“* Засмя се и не ни наказва.

⁵⁶¹ Вдига рамене.

⁵⁶² *„Особено тия въшки – нощно време така правиш и тука всичко ми беше съдрано по гърдите. Самата кожа. Да, ами то нощно време е студено, добре че са въшките, та ние бехме непрекъснато в движение, и така се спасявахме... Ха-ха-ха... Затопляхме се, да. Ха-ха-ха... Ами то смешно, ама е така.“* – цит. Л. С.

Но и друга една щуротия направихме, имах аз една приятелка – ученичка. Има театър, има киносалон, има и гимназия, има и казарма в града. И покрай тази приятелката – имат бостан, имат извън града, череша, лозето им е там. И аз имах разрешение да ходя на този бостан и да си бера каквото си пожела. Идва един от колегите: „*Ма – казва – ти тука ли си?*“ Викам: „*Тука съм!*“ А там нема електричество, само с мотор вечерно време, работи агрегатчето няколко часа и става тъмно, и край. Нема така улично осветление, па и в къщите немаше. И казва: „*Те заминаха, без да те питат, на твоя бостан! А да им погодиме номер!*“ „*Какво бе?*“ Казва: „*Пътеката минава през гробищата, ще вземем едни чаршафи и като идват те, ще ги чуеме – ще скачаме от гроб на гроб с белите чаршафи да ги изплашиме! Като таласъми.*“ И аз му уйдисах на акъла. Мина така около един час, ние се настанихме нататък. Викам: „*Виж к’во, тия гробища не. Ела тука, в тази канавка ще легнеме, като идват те, приближавайки:* „дан, дан“ – с pistolетите, ще ги уплашиме да видиме къде ше бегат!“ И направихме същата щуротия – като приближиха те, ние в канавката сме легнали, във въздуха: „дан, дан, дан“ – изпразнихме по един пълнител. Избегаха, та си изпотрошиха краката. И по този повод вдигнаха под тревога целия полк – граничния полк в града. Те беха готови да настъпват по посока на стрелбата, и отивайки, ние им казахме каква е щуротията, те се прекръстиха и на другия ден командирът на полка вика: „*Вас сега какво ще ви правим?*“ Мене ме наказаха, преместиха ме в Крумовград да ида – в едно поделение, Генерал Тошево,⁵⁶³ едно село, ако го знаеш. Чувал си го? Другият колега къде го пратиха, не мога да ти кажа. И така се уволних. Ами 45-та година-46-та. Редовната си служба... Е такива щуротии...

* * *

Дали съм виждал немци преди 9-ти? Ами да, тука нали германците беха окупирали България, и в наш‘та къща са идвали... Идвали са като гости, не сме ги приемали като враждебни. Ами к’во да Ви кажа, държаха се доста културно, не сме имали никакви неприятности с тях. Аз бех ученик тогава, общувах и много-много от политика не съм разбирал и не съм се занимавал, но имахме вяра към техните войници, просто нямахме страх от тях.

Като противници какво впечатление ми направиха? Ами какво да Ви кажа, аз обичах германците, но вече оттогава ги намразих и не мога да ги понасям. Като чуя германец, косата ми настръхва, викам: „*Това са хора, родени за войници, не са родени за да живеят помежду си!*“ Ами защото убиваха, само убиваха! Из цяла Европа, къде ли не отидоха. На мен лично на фронта какво впечатление ми направиха? Еми страшно въоръжени! Автомати, всеки човек имаше автомат. А ние с кремаклийки пушки ходим да се биеме.

И какво да Ви кажа, много лошо впечатление ми направи – една местност имаше, Паяк камък⁵⁶⁴, която не даваше възможност ние да пресечем пътя на германците за оттегляне. Трябваше няколко пъти атакуваме и не можеме. И политкомисарят, защото всеки полк имаше политкомисар и командирът на полка му козируваше на него – той неграмотен, ама парти-

⁵⁶³ Не е ясно за кое селище става въпрос. В община Крумовград няма такова населено място. Единственото село с това име е в община Тунджа, Ямболска област. Възможно е името на селото да е променено след престоя на Лона Спасов там.

⁵⁶⁴ Връх Паяжски камък, Пиротско. За сраженията по овладяването му виж най-общо: **Атанасов, Ат. и др.** *История на Отечествена война на България*. Том 2, с. 98-99 с.139-140, 144.

занин, и той каквото каже, това е – свършено. Той дойде, надъха ни: „*Смърт на фашизма, свобода на народа!*“ – не знам какво, не знам що... И събра доброволци около 50-60 човека. И на сутринта дадох им задача фронтална атака към тоя Паяк камък, който се охраняваше от германците. Ама той като... като бункер! Не е истински, а самата скала е като бункер – от три места може да ни обстрелват, а ние сме ниско, те са по-нависоко. И тези 50-тина човека отидоха да атакуват фронтално бункера. Един мой съученик – един на майка и на баща, по време на това сражение пада мина върху гърба му и го разхвърля на всички страни. А тоя политкомисар надъха момчетата, отиде в щаба да си пие кафенцето, тия отидоха да умират. Той не ги поведе, той ги надъха, събраха се доброволци, има командири, поставят задачата и отиват да атакуват. И това момченце, дето загина, едно на майка и на баща, впоследствие разбрах, че майка му и баща му са дошли от България да му събират кокалите от мястото, където го е... От България са дошли, за да му съберат кокалите, да ги пренесат в България! Да си го погребат. А той, на гърба му пада мината и – на парчета! Дали успяха да превземат височината? Ами, не! Не можах нищо да направят. Ами виж какво да ти кажа, всеки се кръсти, че е оцелял и това е.

Един от командирите, приятел на моя брат – големия брат – вика: „*Ти да не си посмял да се тишеш доброволец!*“ Викам: „*И дума да не става! Да не съм толкова...*“ Бил съм си войник, изпълнявал съм заповеди, обаче доброволно, доброволец в сражение не се включвах. Дали наблюдавах лично атаката? Как ще го наблюдаваш?! Ние сме си по-далече от самата... Не, не, не съм присъствал. Чуваме само стрелбата, нищо повече.

С руснаци не съм се срещал, обаче имах такъв случай: понеже там местността е балканска – нема равнини, нема нищо – и по време на престоя по тези балкани, движейки се от едно място на друго, коне имаше, които пренасяха бойната техника. Бехме се спрели в една гора и по погрешка съветски изстребителни ни нападнаха и ни обстрелваха. Докато нашите разположат отличителните знаци, че сме българи, стреляха и раниха 5-6 коня. И след като разбраха, че сме българи, се оттеглиха и отлетяха. Обаче конете не ги убиха, а ги раниха само, не можеха да ги ползват като превозни, като кътьри. Не, не ги убиха конете, лекуваха ги. Те прободни рани, можеха да се движат, но не можеха да слагат самари на гърба им.

Англичани дали сме срещали? Не, не, не. Едни италианци. Те разбираха, че войната е свършена, че няма за какво да воюват, и се предадоха. И първата ни грижа след като се предадоха – да ги пребъркаме за цигари. Те имаха добро снабдяване и всеки войник си имаше торбичка кожена, с нарязан тютюн и отделно листа, за навиване на цигари. И нямаш си представа какъв хубав тютюн! Те ни правиха цигарите, ние пушихме и те ни се смееха. Успокоиха се, разбраха, че не сме ги пленили заради... Не сме такива: „*Я ела тука да те трепаме!*“ Те си се предадоха по мирно, по кротко – по установения ред и отидоха в тила, и по-нататък къде са отишли, не мога да ти кажа. Къде се предадоха? На самата бойна линия, към Бояновац.

Какви бяха отношенията между войниците и офицерите преди 9-ти? Немаше нек'ъв антагонизъм. Не съм забелязвал. Става въпрос за школниците. Само разбрах от войниците на 18-ти полк – по време на Балванската битка командирът на 18-ти полк тръгва да се притича на помощ по посока на Балван. Той обаче е имал връзка с партизаните и изиграл един сполучлив номер – сбъркал пътя, та вместо по един път, по друг път и не можал да участва в Балванската битка. И впоследствие този командир стана човек на новата власт. Ние не сме участвали като школници.

Офицерите как се държаха с войниците преди 9-ти? Ами какво да ти кажа, командирът на нашата рота в школата беше човек спортист и беше един от ръководителите на търновския отбор по футбол – Етър Търново. И той като разбра, че аз съм спортист⁵⁶⁵ – беха ме извикали с телеграма на нек'во състезание в София – той ме приобщи към Етър Търново и аз участвах в няколко мачове на отбора на Търново. Щото в самата казарма имаше и игрище – единственото футболно игрище в Търново, в района на казармата. И беше така човека общителен, с хубава, чиста душа, дето има една дума. Как се казваше? Момов... не е Момов, чакай, не мога да си спомня... Гулеков, Гулеков, да!

Войниците помежду си как се държаха? Ами нормално, нямаше лоши взаимоотношения между тях, изпълняваха си своите задължения, подчиняваха се на преките си командири, там нема-а-а... наблюдават те.

На фронта войниците към командирите как се държаха? Ми като в казарма, войникът винаги е подчинен и е длъжен да изпълнява заповедите на своя командир. А офицерите към войниците как се отнасяха? Е, нямаше некакви така особени прояви на грубост. Всичко се преобрази, какво да Ви кажа?! В смисъл – имаха по-човешко отношение хората помежду си. Не само офицерите, по принцип. Войниците помежду си как се държаха? Като колеги се държаха.

ЗКПЧ-тата какво впечатление ми направиха? Абе мани бе, за тех... те са прости хора! Те са жадни за власт, те не са знаели, че такава власт ще им дари съдбата. Той неграмотен, командирът на полка му козирува! Той разпорежда, той дава указания! Абе сбъркана работа! Но добре, че навреме се усетиха, та ги махнаха тези политкомисари. Те смятаха като са партизани, че са все и всьо!

Какви бяха взаимоотношенията между различните полкове в Българската армия? Дали е съществувало напрежение между тях? Е не, не мога да Ви кажа – всички, които бяха на фронта, си взаимодействаха, имаха общо командване, генерал Стойчев⁵⁶⁶ знаете... Напрежение между полковете не е имало, не, не не! То и по време на 9-ти септември нямаше. И на фронта да, също.

В моята част дали имаше войници с друг народностен произход? Не, не, нямаше. Само българи бяха, да... Аз имах съученици от еврейски произход и те тогава, преди 9-ти бяха ги задължили да носят жълти значки. Имаше режим до 9 часа, след 9 часа ако си навънка те арестуваха – само евреите. Само евреите са с такива значки. И имах едно еврейче, кротко момченце, възпитано, остана при нас една вечер, в къщи – при мене. И на часа, няколко минути преди 9, викам: „*Остани в къщи да спиш* – а па нямаше и телефони тогава – *ваш'те нема да се безпокоят, рано-рано ще станеш ще им се обадиш!*“ „*Не, не, не* – вика – *ще си ходя в къщи!*“ Не иска да спи в нас, предложих му. В наш'те взаимоотношения като съученици, евреи и българи, нямаше напрежение и ги съжалявахме.

Местното население – какво да Ви кажа... там е беднотия до шия. Преспяхме в една къща на едно село... Албанско село – една голяма стая, в единия ъгъл са жена му, дъщеря му, внука, в единия ъгъл на земята постлали черга и на нея спят. А в другия ъгъл ние 4-5 души

⁵⁶⁵ „Футбол – бех вратар на отбор. От училище и тука преди училището спортувах.“ – цит. Л. С.

⁵⁶⁶ През Първата фаза генерал Владимир Стойчев е командващ на 1-ва армия – една от трите български армии, които взимат участие в този етап от войната. За него виж по подробно бел. 166 и посочената там литература.

офицери, ама нема осветление, само с газени лампи! И като питах собственика как е урожая: „Абе – вика – тази година съм доволен, защото набрах царевица един чувал!“ Ама царевица с какалашките. Доволен, че много голем урожай.⁵⁶⁷ И тогава ми направи много силно впечатление – какво е един чувал царевица! Беднотия до шия, какво да ти кажа! Не сме имали неприятности от тех. От албанците. Сърбите? Ама там сърби немаше. Ама то сега е Косово, там през цялото Косово... Ние от Пирот, Ниш, Лесковац, Бояновец, Владичи хан, Сурдолица, Трън, Брезник – това всичко пеша! Един метър не сме били обслужвани от транспорт!

Стресът на фронта как ми се отрази? Еми, аз получих язва. Впоследствие, като се върнах в България, язва в стомаха, дванайсетопръстника и доста време се мъчих, диета пазих, и впоследствие като се ожених се наложи, та ми правиха операция. Две трети от стомаха ми изрезаха, жлъчката магнаха, това преди 25 години. Бех семеен вече. Но това даде отражение, от войната. Получих пареза на левия крак и сега нищо ми няма – попаднал съм на медицински светила, затова съм оцелял. Три пъти ме спасяват. И жена ми, и дъщерята ме въстановиха – те си отидоха, а аз останах да живея. Ами от измръзване я получих парезата, от... не мога да Ви кажа от какво, ама левият крак ми е много трудно подвижен. Десният е по-добре.

Дали се сещам за войната? О, всичко ми е като на длан. Това не се забравя! Нощно време като се събудя и си спомням някои неща. Всичко ми минава като на лента – не се забравят тези неща. Ето сега като ги говоря тези неща, все едно че съм бил там – сега в момента. Не съм ги записал никъде, не съм ги чел никъде, ами това съм го изживял, за да Ви го кажа.

Дали съм чиждал военни престъпления? Не, не, не. Да са посягали по къщите да взимат? Не, не, не. На жени да са посягали? Не, не, не, не, такива случаи не сме... Не е имало случай да се коментира между войниците.

* * *

Какво се случи с мене след войната? Еми като се върнах, нали Ви казах, отидохме в Ивайловград. Като се уволнихме, записах университета. Записването в университета беше свободно, без никакви проблеми. Искаш да следваш, взимаш си удостоверение за завършено средно образование и се записваш, където си пожелаеш. Аз Икономическия институт записах, икономика по транспорта. Тука на „Раковска“, до площад „Славейков“ беше нашата катедра. И там си вземах изпитите, почнах работа във Владая, в „Каменни кариери“ – завеждащ икономическо снабдяване, завеждащ снабдяване. Там няколко години и впоследствие в „Градски транспорт“ постъпих, в „Автостопанство“ 1, станах началник на „Планова служба“. Впоследствие се откри предприятието, стана градско предприятие „Товарен транспорт“, там бех началник на планов отдел 15 години и въвпоследствие пък бех ръководител експлоатация на лекия таксиметров транспорт – „Автостопанство“ 2 в Подуене. И имах стажанти от университета, стажуваха при мене. Правеха дипломни работи, помагах им. И най-важното е, че много хора идваха при мене да ги уча, да ги обучавам, и все партийни членове, и всички искаха да работят с мене, но аз немах правата да заемам длъжност директор на предприятие, защото съм безпартиен. Всички щатове се земаха само с разрешението и благословията на

⁵⁶⁷ Смее се.

районния комитет на партията или градския комитет на партията. Но за мен това беше удоволствие, че всички хора, които идваха при мене партийни членове, станаха директори и ме уважаваха от сърце – аз обаче си останах безпартиен. Да, с политика не съм се занимавал.

От 32-ра година съм тука в София, на това място и съм живата история на квартала. Тука на Сточна гара беше разтоварище на боклука на София. И тука беше битпазар – баща ми го прави, и аз съм носил тухли и вар. Впоследствие го направиха „Бърза помощ“. Тука в Битпазар, сега това всичко, той го направи. Сточна гара, да. Той беше отначало майстор, после стана предприемач. След 9-ти дали е имал проблеми? Не, когато се правиха отчужденията на имотите, къщата тука беше направена в незавършен вид. Имаше дело, но не го санкционираха, защото има пет деца, нема никакви прояви нито преди 9-ти, нито след 9-ти, и я оставиха като негова собственост.

Да, кооперацията я направи след бомбата, да. И той даде на всичките си деца по един апартамент, и този апартамент е от баща ми⁵⁶⁸. Откъм улицата направиха кооперацията, а в дъното беше къщата. Ние тука нямаме чужди хора.

Къде се пенсионирах? В ДАП 4⁵⁶⁹ ме викнаха – пак ръководител експлоатация на товарните коли – ДАП 4 тука на Сточна гара. Коя година се пенсионирах? Ами преди 25 години, над 25 години съм пенсионер. Ами какво да ти кажа, годините не ги помня, ама пенсионер съм 25 години вече и съм доволен. Не съм зависим от никого, помагам. Имах две деца, дъщерята се ожени, и като се ожени и след като роди, 7-8 години след това почина. Жена ми почина преди това. Ами синът ми има три деца и дъщерята едно – четири внука. Имам два правнука. От дъщерята на сина ми. Тя е в Холандия в момента. Само тя е в Холандия. А синът ми завърши инженерство – мостовак и виадуктът на Бебреш⁵⁷⁰ той го направи, там беше главен инженер. И сега на най-високия стълб има мраморна плоча с неговото име. И мойто име е увековечено – Никола Лонов Спасов. А дъщерята не можа да влезе, защото впоследствие влизането в университета беше с привилегии – трябва да си ударник, отличник, бригадир, партиен член, не знам какво, не знам що – и три пъти се явява, успешно издържа изпита, обаче не ѝ стига балът. Защото по общия ред влизат в университета само много малко хора. Синът понеже е математик от класа, той е роден математик, взема изпита си с пълно отличие. По общия ред, не съм ползвал привилегии. И като ходих да гледам списъка за приетите студенти – и една стена пълна със списъци, по общия ред само трима души са влезнали. Всичко останало с привилегии – с тройки и с четворки, той с пълно отличие.

Ами аз живея с хубавите спомени и преди 9-ти, и след 9-ти. Доволен съм от живота, защото не съм видял зло от никого. Изключая ограниченията по партийна линия, които тогавашното правителство беше разпоредило. Иначе кротко, мирно, където съм работил, всички са ме уважавали, всички искаха да работят с мен. Затова е удоволствие.

Интервюто проведе Константин Голев

⁵⁶⁸ Този, в който се провежда интервюто.

⁵⁶⁹ Държавно автомобилно предприятие.

⁵⁷⁰ Един от най-големите виадукти на автомагистрала Хемус, който пресича река Бебреш.

ЛЮБЕН СПАСОВ СТАНКОВ

„Двама войници с имайзерите преди мене, щото преди мене забелезах от картечницата главите им падаха, им преряза гръкляните, а пък аз зад тях и само шинелата ми е направена на пихтия. Малко бех ранен в ръката, но отидох, почистиха ме и така.“

Любен Спасов Станков се сражава и в двете фази на войната в Унгария и страните от бивша Югославия. През Втората фаза е адютант на 12-та пехотна дивизия. Раняван е и е награден с четири ордена „За храброст“. Интервюто е проведено пред дома му в село Балей на 12 септември 2011 г.

Аз съм Любен Спасов Станков. Роден съм на 11 февруари 1921 година в село Балей. Баща ми, майка ми и брат ми – всички се занимаваха със земеделие.

Завършил съм основното си образование във Видин. Там започвам и гимназията и отивам като кадет в Шумен. Там обаче намериха книгата на Александър Стамболийски при мене и ме разжалваха.

След това дойдох тука в село, 1939 година Тука седех около месец и половина и октомври получих повиквателна заповед да отида войник. И отидох войник в Плевен, в Инженерния полк.⁵⁷¹ Обаче докато бех в Инженерния полк, войниците беха минали подготовката и ротният командир ми даде един подофицер, който да се занимава с мене отделно. Обаче оня беше от Флорентин, Видинско.⁵⁷² И аз му казах: „Какво ще ми го дават, аз три години съм бил кадет!“ И като почнах да му права фатки. И той: „Аз не мога да ги права като тебе!“

Редиците беха три и мене ме поставили у първата редица, осми човек. И по едно време сутрин идва командира на полка и ротния командир командва: „За среща отляво – за почит!“ А в това време на прозореца имаше един майор – майор Георгиев, който във Военното училище предаваше моторно дело. И той ме познал, защото в това време моя чича беше командир на инженерния полк във Шумен.⁵⁷³ И вика на ротния командир там: „К’во се занимаваш да учиш. Той – казва – на Спас Далаверата е племенник!“ И вика: „Слушай какво, дай ми го на мене, щото той е много добър шофьор.“ А в това време България строеше уредба телефони. И те беха почнали от Плевен, Добрич, Русе – нататък. И на мен ми дадоха един „Опел“ и тръгнах, станах шофьор. И като станах шофьор, почнах да си карам дървета, стълбове за телефоните, с един камион.

И като стигнах в едно село, и една вечер идва командирът и вика: „Всички със средно образование и вишисти, които са, утре да се стягат и ще ходат във Плевен!“ И ние всичките тръгнахме, облякохме се, качиха ни в един автобус и ни закараха в Плевен. Отидохме в Плевен в една стая там, оставиха ни на едни маси, дадоха на всеки по едно листче и писалка, дадоха ни една тема и викат: „Развивайте тази тема!“ И аз писах много малко, щото раз-

⁵⁷¹ В градовете София, Пловдив, Плевен и Шумен е разквартируван по един армейски инженерен полк.

⁵⁷² Село в Северозападна България, община Ново село, област Видин. Както подсказва името на селото, то е с влашко население и се намира в близо до с. Балей.

⁵⁷³ В Шумен е разположен 3-ти армейски инженерен полк.

брах, че това ще бъде за Школа запасни офицери, а аз не исках, какво такова да... Обаче на другия ден взимат и прават прегледи на всичките, и мене не ме карат на прегледи. И вечерта казват: „Еди кой си, еди кой си...“ Пускат ни 5 дена в отпусака и след това заминаваме в София – Школа за запасни офицери.

И така отидох в Школа за запасни офицери. И като почнаха да ни изпитват, и тъй нататък, в класацията на първо място става на генерал Михов⁵⁷⁴ племенника му и на второ место – аз. От всичките, които беха към 300-400 души. И после ни вземаха и отидохме в Банкя, в лагера на Военното училище.

Като отидох в лагера във Военното училище се видях с тия старите другари, които ме изгониха някога⁵⁷⁵, когато намериха книгата на Стамболийски. Портупей-юнкерите, а аз пък съм фелдфебел-школник. И след това вземаха ни мерка за дрехи и произведоха ни подпоручици. И като ни произведоха подпоручици, при мен идват и ме питат: „Къде искаш да служиш?“ Викам: „Искам в Шумен!“ Защото там беше чичо ми. Обаче чичо ми го взимат и го прават командир на жп училище и жп полк във София и тама остава той. Обаче аз отидох във Шумен, останах си в Шумен и изкарах в Шумен около 3-4 месеца. И на 6 май 40-та година ме мобилизират към 12-та дивизия⁵⁷⁶ и отиваме на турската граница. И на турската граница бях до 9-ти септември.

И стана 9-ти септември, аз бех точно тогава в отпусака. Те в това време са арестували всички офицери, тоя войнишкия комитет⁵⁷⁷ и аз, като отидох – щото получих веднага телеграма – ония всичките взеха ме на ръце, почнаха да викат „Ура!“ – и ме направиха дружинен командир, и така отидох на фронта. И на фронта бех дружинен командир в Първа фаза на войната. Служих в 12-та дивизия, аз обслужвах дивизията с автостанцията.

Имаше моменти, в които требваше да се атакува. Втората фаза ни върнаха в Сърбия, там Тухларек едно село и от тама до Бели Манастир⁵⁷⁸ отидохме, и като отидох до Бели Манастир, ме направиха адютант на дивизията.

Аз нали бех командир на дружината и обслужвах командирите за свръзка, и не участвах директно. Обаче като гледах, виждах как войника пада, убиват го и тъй нататък. Аз ставах звер, после го разбираш нали, взимах шмайзера, въпреки че бех адютант на дивизията, включвах се в автоматична стрелба и във всички действия.

⁵⁷⁴ Генерал-лейтенант Никола Михайлов Михов, регент на България. Роден е на 9 ноември 1891 г. във Велико Търново. Завършва Военното училище през 1911 г., подпоручик от 22 септември 1911 г., генерал-лейтенант от 1 януари 1942 г. Министър на войната е от 11 април 1942 до 9 септември 1943 г., а от тази дата до 9 септември 1944 г. е регент на България. Осъден е на смърт от Народния съд и е разстрелян на 1 февруари 1945 г. За повече подробности от военната му кариера виж: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 94-95.

⁵⁷⁵ Любен Спасов има пред вид, че е срещнал старите си другари, с които е служил преди да го изгонят заради книгата на Александър Стамболийски.

⁵⁷⁶ Подробности за 12-та пехотна дивизия, вж.: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 213–215.

⁵⁷⁷ След 9 септември 1944 г. войнишки комитети се създават във всички части на Българската армия. На тях комунистическата партия възлага задачата да извършат чистката на т.нар. „царски офицери“. По зададените им инструкции те и бойните групи арестуват предварително набелязани офицери, като някои от тях са разстрелвани. Войнишките комитети издигат на мястото на „прочистените“ офицери верни на правителството на ОФ и на комунистическата партия нови командири. За повече информация виж: **Мешкова, П., Шарланов, Д. Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд.** София, изд. Агенция „Демокрация“, 1994, с. 8; **Аврамов, Р. (ред.) История на Българската комунистическа партия.** София, изд. „Партиздат“, 1984, с. 450 (бел. М. Г.). За войнишките комитети виж също разказа на Йовко Вълчев в настоящия том, както и разказа на Дянко Марков в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1.

⁵⁷⁸ Град, център на едноименната община в Осиешко-Баранска жупания, Хърватия. В периода на Втората фаза на войната срещу Германия щабът на 12-та пехотна дивизия за известно време се установява в Бели Манастир, **Андонов, Вл. и др. История на Отечествена война на България, 1944-1945.** Том 3, с. 69.

В Първата фаза имаше опасност при Ниш. Когато превзехме Ниш, там щеха да ни пленят, понеже като отидохме на разузнаване, германците ни видели и се скрили. Ние сме към 10 човека и като се връщаме, в това време те: „Го-о-оре ръцете-е-е!“ Обаче ние бехме прекарвали в Нишки бани⁵⁷⁹, всички офицери и подофицери, едни курсове. Германците ги правеха да действат със тех срещу Съветския съюз. И единият от преподавателите, баща му беше германец, а майка му българка. И той ме позна, и той беше, разбираш ли, водач на немската група. Позна ме и вика: „Спасов, аз съм еди-кой си! Слушай какво, имаме условия! Ние ще се предадем, ама ти – казва – нема да ни предадеш на руснаците!“ И предадох се, отидох при командира на полка и казах: „Така, така тия момчета, иначе ние щехме да паднем, и аз се съгласих при условието, че нема да ги предадем.“ Взема ги той и ги прекара в София, и в София имаше инженерна дружина, и ги постави в инженерната дружина, оправяха тама машини, и ги направиха български войници. Отведохме ги там и си живееха, даже след войната 4-5 месеца те живееха и се разминаха със съветския плен.

Втората фаза, направиха ме адютант, винаги бех с командира на дивизията, той се казваше Таралежков.⁵⁸⁰ Карах една командирска кола. Обаче като стигнахме Унгария и пленихме там един ешелон, англичаните казват, че на тях не им трябват опели и ние да ги вземем. Те англичаните ги плениха и ние отиваме, аз возих 15 души с мене, отиваме, избираме коли. И ние прекарвахме колите към София, но втория път ни хванаха сърбите и вече почнахме да караме колите през Румъния, щото сърбите искаха колите да останат за тех.⁵⁸¹

И един ден, когато войната вече требваше да свърши, имаше един пост, една фабрика на австрийската граница, там обаче имаше един бункер и мъчно можеш да минеш, нали, обстрел там. И един майор, мой приятел Чингис хан. Той, когато цар Борис отива на маневрите и тъй нататък, като отива да рапортува и като удря шпорите, се счупват шпорите. Беше обаче много способен. И той ме извика мене, и вика: „Слушай, ти знаеш ли какво ни научиха немците в Нишки бани?“ „Какво?“ „С тия фалшивите войници, обличаи войник в слама и те стрелят по него, и той засича откъде стрелят.“ И занясаме оръдията на гръб, и като почна – мамата им еба! Стреляме, стреляме и сутринта, като почна подготовката да атакуваме – никаква стрелба, когато един войник отива там – и само четирима души убити и двама души ранени. И предадох се тогава.

И тогава стана това със шмайзера. Двама войници с шмайзерите преди мене, щото преди мене забелезах от картечницата главите им падаха, им преряза гръклянците, а пък аз зад тех и само шинелата ми е направена на пихтия. Малко бех ранен в ръката, но отидох, почистиха ме и така.

Тогава, имаше мост на Драва и трябва по него да минаваме, да се спасяваме. И получават заповед войниците да отидат, и в това време командира на автоматичната рота го убиха, пет

⁵⁷⁹ Град, център на едноименната община в съвременния Нишавски окръг на Република Сърбия.

⁵⁸⁰ Генерал-майор Стефан Димитров Таралежков в роден на 10 юли 1894 г. в Ихтиман. Завършва Военното училище през 1917 г., подпоручик е от 1 август 1917 г., а генерал майор от 5 април 1945 г. С МЗ № 123 от 14 септември 1944 г. е командир на 7-ма пехотна дивизия, с която участва в Първата фаза на войната срещу Германия. От 15 декември 1944 г. е назначен за командир на 12-та пехотна дивизия. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 138.

⁵⁸¹ За други подобни конфликти с югославските партизани относно собствеността върху пленените от Българската армия трофеи виж разказите на Венелин Попов и Горан Маринов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и на Борис Гърнев, Йовко Вълчев, Минчо Минчев и Никола Шишков в настоящия том.

души убиват. И аз отивам, и викам на адютанта: „*Аз ще отида да го заместя!*“ И затова се качих на моста и работех да обезвреда мината. И докато работа да я обезвреда, пада друга мина. И като експлодира тая мина, ме хваща и ме изхвърга накрая на водата, почти на брега, и аз целия ожулен и падам. Минават войниците да чистат и като ме обръщат, и викат: „*Ей тоя е жив!*“ И ме взимат и ме карат в 46-ти полк⁵⁸². И отидох на 46-ти полк, они ми викат, а аз не чувам, не чувам.

И на мене ми пишат, и аз отговарям на глас. И викам: „*Аз съм подпоручих Спасов, адютанта на 12-та дивизия!*“ И те викат: „*Ей, поручик?!*“, почнаха да се подиграват с мене войниците, не ми вярват. И един от лекарите вика: „*Абе, дай да питаме адютанта им къде е?*“ „*Изчезнал е!*“ И седех там, започнаха да ми прават промивки на ушите, лекарства ми даваха. Моториста дойде и ми донесе дрехите, аз облекох дрехите и избегах. Войната почти вече май месец е – свършва. И искам да вида мойте войници, дружината къде е. Имаше един подофицер Сяров, над 3 600 мини обезвредил. Орден „За храброст“ имаше и той, бил голяма работа. И отиваме там в един двор и той в един кладенец, на кладенеца сложил един заряд, мина голяма и човърка, а около него, разбираш ли, около 50-60 души войници. И аз, като отидох: „*Махайте се от там, махайте се, бе!*“ И почнах да стрелям в тенекето – това, с което кладенеца е покрит и те веднага избегах. И тамън те избягах и аз отидох към щаба на дивизията, и „бу-у-ум!“ И на парчета го събрахме подофицера Сяров, погребяхме го и затова ми дадоха третия орден за храброст.

Аз четири ордена имам.

Първия в Прищина, тама в Балкана, командира на 32-ра пехота⁵⁸³ полковник Мингов⁵⁸⁴ отива и тия усташите, сърби и албанци, го беха нападнали в гората и той се беше скрил в една мелница и от тама с картечницата се пази. И ние получихме да отиваме да го спасяваме. И като отидохме да спасяваме, албанците се качили на дървета и от дърветата със снайпери стрелят на месо. Аз вече се обадих по телефона, имахме двама души руснаци при нас и за 15 минути 20 дойдоха с 2 „Катюши“, и като дойдоха ония „Катюши“, и като почнаха оная гора – мамата ѝ ебаха. Тогава те паднаха и аз отивам и викам на Мингов: „*Аз съм, бе!*“ и го освободих. И това ми беше първия орден.

Втория ми го дадоха във Втората фаза. Един ранен в едно лозе, а той телефона му прес-танал да работи, а той бил надзирател. И като отива, и настъпва мина в лозето, и крака му... И паднал там. И аз случайно минавам, и аз не го виждам, обаче по едно време: „*О-о-о-о!*“ Аз бех с един подофицер. И викам: „*Я слезни, внимавай, че има мини!*“ и лекичко взехме го от там. Взимахме го, сложихме го на кон и го закарахме във Капошвар⁵⁸⁵ във болницата.

А третия орден ми дадоха за Сяров.

⁵⁸² 46-ти пехотен Добруджански полк в състава на 12-та пехотна дивизия. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 286.

⁵⁸³ Става въпрос за 32-ри пехотен Загорски полк в състава на 12-та пехотна дивизия. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 286.

⁵⁸⁴ Майор Георги Милев Минков е помощник-командир на 32-ри пехотен Загорски полк от 28 октомври 1944 г. Роден е в село Кътина, Софийско, на 28 март 1909 г. Член на БКМС от 1924 г., на комунистическата партия от 1932 г. Участва в Гражданската война Испания (1937-1939), след това е концлагерист във Франция и България. От декември 1943 г. е партизанин в отряда „Чавдар“ и Трънския отряд. Участва в двата периода на войната в състава на 12-та пехотна дивизия. Награден е с орден „За храброст“. IV ст., 2 кл. и югославски орден „Партизанска звезда“ II ст. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 92.

⁵⁸⁵ Град в Югозападна Унгария, административен център на област Шомодь.

Четвъртия орден. Немците са пленили български влак, а англичаните са ги фанали, обаче наш'те крадат – обувки, дрехи. И викам: „Абе, к'во правите тука?“ И отиваме в щаба, и тия в щаба викат: „*Предали са се немци!*“ Наш'те ги оставили на лагер, обаче сърбите отиват и искат те да ги вземат. И аз отивам, и те започнаха да стрелят сърбите, и започна война със тях, в това време дойдоха руснаците, разделих ги и за това ми дадоха и четвъртия орден.

Един ден, както седиме, идва командира на дивизията и вика: „*Спасов, заминавай като преподавател в Школа за запасни офицери в София!*“

Това става юни месец 45-та. И на другия ден 3-та Балканска дивизия натоварена на влак и заминаваме. И аз си взимам куфара, и заедно с 3-та Балканска дивизия. Обаче едни войници, които са служили с мене в Шумен, оня полк, беха коняри и с коне в един вагон там: „Абе, *господин капитан, елате – вика – с мене!*“

А аз станах капитан, когато ми дадоха последния орден. И отидох при тех, и с тех дойдох до София. В София като дойдох, един колега ми даде един подарък да занеса на жена му. И аз отидох вечерта да занеса колета на жена му и по пътя се срещам с моя командир на дружината, който го арестуваха още преди войната и мен ме избраха на неговото място. И той ме позна, почна да ме прегръща и вика: „*Брат ми е в щаба на армията във Военното министерство, ела – вика – можеме нещо да направиме.*“ И като отидохме, вика на брат си: „*Ето това е момчето, за което ти разправях, дето четохме и така...*“ А те са чели в пресата. „*Има ли възможност – вика – той идва като преподавател в Школа за запасни офицери*“ „*Нека да отиде в Банкя, а има ли възможност, ние ще го смениме и ще го направиме офицер за свързка с щаба на армията.*“ И ми вика сутринта: „*Отиваши в поделението в Банкя!*“ Там беше поделението, отидох, явих се аз, дойде адютанта на командира, той радостен, че отивам там. В момента се обаждат тия от Военното министерство и викат: „*Освободете го, той идва при нас като офицер за свързка!*“ И отидох във Военното министерство, и станах офицер за свързка в щаба на армията. Обаче тогава срещам майора Чингис хан, и той казва: „*Слушай, знаеш ли, че всички ни разследват и ни уволняват кой как искат. Аз напускам, щото тия – комунистите – ще ни уволнат и ще си назначат техни хора.*“

И аз отидох при чича ми, и той вика: „*И аз напускам!*“ И аз се уволних и записах медицина. И започнах 45-та година медицина. И карах медицина до 51-ва година. И 51-ва година ме арестуваха.

Арестуваха ме, защото тука направиха Бреговската конспирация⁵⁸⁶, мене ме държаха 8 месеца във Враца в една килия с 34 килограма верига на крака – и бой, и да кажа, разбираш ли, че Тито ми е наредил да направа конспирация, да палиме ТКЗС-тата, обаче аз не казах. Убиха 6 човека, щото са казали, а един тука от село беше избягал и те му казват: „*Ей, ше*

⁵⁸⁶ Бреговската конспирация е създадена от нелегална организация, която се бори срещу колективизацията в района и подпомага диверсантските акции на вербувани от УДБА (Служба държавне безбедности) емигранти от Северозападна България в Югославия (например придобилият легендарна слава „Юда“). В хода на трите процеса срещу членовете на конспирацията са арестувани над 60 човека, а 42 са осъдени. Ръководителят Борис Чунов и още шестима души получават смъртни присъди. Сред осъдените попадат и съвсем невинни младежи от региона. Виж: **Груев, М. Преорани слогове. Колективизация и социална промяна в Българския северозапад през 40-те и 50-те години на XX век.** София, „Сиела“, 2009, с. 237–238.

кажеш така и така...“ и той казва, осъдиха го на смърт, убиха го и него. Убиха го и него освен тия шест човека.

Мен ме осъдиха на 8 години, лежах 5 години. В затвора като политически, в Стара Загора. Бех три години и в Белене. В Белене като бех, разбираш ли, бех на Първи и на Втори обект – те се опитаха на два-три пъти да ме ликвидират, обаче един надзирател, после разбрах, ме е спасил. От Белене имаше един дедо Никола – народен представител и Петър – сина му. И двамата народни представители от николапетковистите. И те ме познаваха много добре. И дедо Никола казва на един от надзирателите: „*Е това момче – посочва ме мене – ще бъдеш неговата сенка. Стане ли нещо с него, нема да те има!*“ – че нема да го уважава като човек!

Първия път се опитаха да ме ликвидират, като сложиха една змия. Винаги ме арестуваха за 9-ти септември и 1-ви май. И бежа сложили една пепелянка в бункера, долу в земята. Обаче оня, надзирателя, веднага влезна и със ботуша: „так“ – уби змията. Каза: „*Нема да казваш!*“ И аз не казах, че е той. И така дойде той и ме спаси.

Втория път един понтон с дърва карахме, тоя понтон го бежа надупчили и потъна. Обече мене пак тоя, надзирателя, ме махна от тоя понтон да отида да вада праз от зеленчуковата градина. Тама загинаха трима души. От Брегово един се спаси и още едно момче. Изплуваха – единия се хванал там, отзаде, за едни дървета. Това става 53-та-54-та година.

Третия път беше, като требваше да отидеме за вода, работихме дигите и пак с понтон. И на понтона, разбираш ли, една количка с буре. Отиват да точат вода трима души и после носят на т’ва наобратно. И аз си викам: „*Айде да отида днеска за вода и ше си отпочина малко.*“ Щото четири кубика трябва да караш с количка и с тарга⁵⁸⁷, пак двама души, мъкнеш, копаеш и на 50-60 метра хвърляш, разстиляш.

Обаче като отидох аз, виде ме тоя, надзирателя, и вика: „*Айде бе, еби си майката, бегай да копаеш там!*“ И праща друго момче. И чакаме на понтона да дойде водата, тех ги нема, тех ги убили, убили са и тримата. Уж са решили да бягат. Тогава имаше страшни убийства.

Аз излезнах от там 56-та година.

В Стара Загора лежах един месец и половина, в Белене две години и половина, близко три и после пак в Стара Загора. Един министър ми умря на коленете в Стара Загора. Това, тоя Сикиларов⁵⁸⁸ – министъра на електрификацията – трайчокостовист. Това стана втория път като бех в Стара Загора. Той беше с протези, беше болен и умре на скута ми. И отиде Сикиларов. След това имаше един, министъра на финансиите дойде, и имаше един подслушвач бе’а бутнали зад нас. И оня слуша к’во приказваме, и идва оня, и вика: „*Слушай, Моше Пияде*“⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Малка дървена платформа за пренасяне на строителни материали, пръст, тор и др.

⁵⁸⁸ Манол Георгиев Сикеларов (24 юли 1980 – 27 януари 1954 г.) е роден в град Кюстендил. Завършва висше техническо училище в Мюнхен през 1915 г. Член е на БКП от 1920 г. и участва в подготовката на Септемврийското въстание от 1923 г. През 1924 г. е арестуван за нелегална дейност и лежи в затвора. След освобождението си през 1927 г. заминава за СССР. През 1945 г. се завръща в България. Назначен е за министър на електрификацията, водите и природните богатства (22 ноември 1946 – 11 декември 1947 г.) в първия кабинет на Георги Димитров и за министър на строежите и пътищата (11 декември 1947 – 13 август 1949 г.) във втория кабинет на Георги Димитров. През 1949 г. по време на Сталинисткия период е обвинен в антипартийна и антидържавна дейност и е осъден на лишаване от свобода. Умира в Старозагорския затвор. Виж: **Ташев, Т. Министрите на България, 1879-1999.** с. 399-400; За политическия контекст, довел до осъждането, му виж: **Знеполски, И. (ред.) История на Народна република България.** с. 121-123.

⁵⁸⁹ Моше Пияде (1890-1957) е изтъкнат комунистически деец, югославски партизанин, генерал-майор от Югославската армия и приближен на Йосип Броз Тито. През 50-те години на XX век Пияде активно участва на най-високо ниво във форми-

ше дойде в София и като дойде Моше Пияде, ще освободат трайчокостовистите, а може и вас!“ И като дойде Моше Пияде него го освободиха – министъра на финансиите.

А мене ме освободиха, понеже тука в Брегово имаше един отговорник милиционер, и отива при Ганди – партиен секретар и председател на ТКЗС-то, и: „*Абе Ганди, що държите тоя човек в затвора? Той – казва – нема никаква вина. Вие го осъдихте за назидание! Я – вика – да го освободите!*“ И решават да направат писмо, обаче не се направи. Минава месец и той хваща един друг партиен секретар и дава му един протокол, и вика: „*Ето тоя протокол, отиваш във Видин, ше го напечаташ, след като го напечаташ, ше удариш печата, ше го подпишеш!*“ И той прави това нещо, праща го в Министерството на правосъдието и ми направиха ревизия на делото, и ме освободиха на 28-ми април 56-та година.

И после тука стигнахме до просяшка тояга. Мъчили ги – семейството ми, разбираш ли, щели да ги изселат, обаче един от комунистите не е дал, не е позволил да ги изселат. И така после станах сондьор, работех на сонда. Станах помпиер, механик, следвах хидрогеология в София. Там работех и следвах задочно, и завърших инженерна геология. И след това станах тука преподавател във Видин в „Главпроект“ и така се пенсионирах – 81-ва година.

Впечатлението ми от враговете, с които съм се бил е, че те са гадни, особено албанците и усташите. Те беха с германците и правеха каквото им искат за пари. Убиваха, правеха, крадеха...

А немците, разбираш ли, дружба нема. Ти можеш да бъдеш с него, да го храниш, да го поиш, а ако бъдеш в килия с него – нема да ти даде зальк хлеб.

С червеноармейците бехме много добре. С тях се сработвахме много добре, особено с представителите на Съветския съюз. Имаше двама души – един полковник и един подполковник, които са за свръзка с авиацията и с техните хора, и се познавахме и бехме много добре.

С англичаните случайно се срещнахме и те ни дадоха да си вземеме автобусите през Сърбия. И един англичанин ми взема колата, командирската, и я хвърли в един дол и ми даде „Индиана“, по-хубава, отворена такава, американска. Аз имах едно куче, бех го вземал от Унгария, от един чифлик. И аз дадох кучето на англичанина. Ама Таралежков като виде колата, взема колата. И ми дадоха после пак счупеняк – български.

Имаше едни войнишки комитети, тия политическите, където се сработваха много добре. Където беха партизаните, имаха големо мнение за себе си, докато другите беха по-сговорчиви.

Войникът си е войник, интересува го да бъде жив. И като седи – пълен с въшки. Имаше един войник, дрехите винаги ги опарваше, но като ми даде дрехите, облека се и като отида в окопа – те доле пак, въшките.

Сърбите са по-националисти. Унгарците са по-дружелюбни. Мене например ме спаси една унгарка. На един мост, горе германци, и аз в това време съм се хванал на моста, че она стреля, а от горе, от третия етаж се явява една жена с една пушка, и викам: „*Тая в мене ше*

рането на югославската вътрешна и външна политика. До януари 1953 г. е последователно председател на Конституционната и законодателна комисия на Югославската народна скупщина, след което е заместник-министър председател и председател на Скупщината. По това време многократно оглавява югославски дипломатически мисии в различни държави. Още през 1955 г. българското държавно ръководство предприема първите стъпки към нормализиране на отношенията с Югославия по искане на Хрушчов. Не се открива информация Пияде да е посещавал България по това време. След Априлския пленум от 1956 г. партийното ръководство (в лицето на Т. Живков) взема решение за частична реабилитация на Трайчо Костов и арестуваните по време на процеса срещу него са освободени. В хода на тези събития е освободен и Любен Спасов (бел. М. Г.).

стреля!“, обаче тя застреля германеца, уби германеца и ме спаси мене! Това беше в Унгария, в Инке⁵⁹⁰.

Имах стрес в самото начало, обаче мина и това, и се оправих. Сега е лошото, че останахме и почина един мой приятел, с който 40 години геолог съм бил с него във Видин. Той почина на 3 октомври миналата година. И аз получих една болест и сега не съм добре.

Да съм ставал свидетел да убиват някой – не знам. Противник, много. Като нападаме – обстрелваме, те падат, обаче аз не знам кого съм убил там.

Един полковник требваше да го викат в София, обаче той отива да замества един друг, да помага на един друг полковник. Убиват го, докато замества. Видехме, че го убиха – и това е.

Когато ме осъдиха 51-ва година, накарах жената да направи една възглавница малка, сложих ордените и ги хвърлих на Военния съд. „*Ето – викам – това не ми трябва!*“ Обаче заради тия ордени ми дадоха възмездие, дадоха ми пенсия сега, преди една година. Ветераните, признаха ни. Признаха ни и годините, които бяхме на фронта, и годините, които бяхме в затвора.

Интервюто проведе Константин Голев

⁵⁹⁰ Инке е село в област Шомодь, Югозападна Унгария.

МИНЧО ХРИСТОВ МИНЧЕВ

„Имаше случай – едното момче се пада при първата бомбардировка, отърва се без нищо, а втората се случи пак той наряд и загина.“

Минчо Христов Минчев служи като механик във Въздушни войски. Като такъв обслужва българските самолети, които изпълняват разузнавателни мисии през Първата и Втората фаза на войната срещу Германия. По време на англо-американските бомбардировки и Първата фаза служи във въздушни бази в България, а по време на Втората фаза частта му е базирана в Белград. Записът е направен в дома му на 21 септември 2014 г.

Казвам се Минчо Христов Минчев. Роден съм юни месец, 17-ти, 23-та година в град Казанлък. Моят баща беше занаятчия, а майка ми домакиня. На времето нямаше жените да работят – вкъщи. Баща ми беше коларожелезар. Двама братя сме. Имотното състояние? Че имотното състояние ей го к'во е! А тогава нищо – една къща и два-три декара ниви и туй. Средно. Баща ми участва и е награден с орден „За храброст“ при превземането на крепостта Одрин – Айвазбаба.⁵⁹¹ Награден е с орден, даже ордена съм го дал в Казанлъшкия музей, със снимка.

В казармата попаднах на 10-ти юни 1943-та година. На 20 години тогава... В 6-ти въздушен полк⁵⁹², базиран в летище Марино поле, Карловско. Аз отидох млад войник, нямаш специалност. Там изкарах три месеца – те викаха тогава първоначални учения. След това на 3-ти октомври 43-та година положихме клетва пред цар Борис III⁵⁹³ и след това постъпих във Военно училище за подофицери, пак в същото летище, само че вече на друга територия. Пак в същите граници. И там карахме, изкарахме две бомбардировки. На 28-ми юни 44-та година през нощта. И втората беше към 10-ти юли, дневна вече, през деня.⁵⁹⁴ Току-що беше

⁵⁹¹ Обсадата на Одрин през Балканската война продължава от октомври 1912 г. до 13/26 март 1913 г. Същинският шурм започва около 4 часа сутринта на 12/25 март 1913 г. след продължителна артилерийска подготовка през предишния ден. До 9 часа на предния ден е завзета предната отбранителна позиция в Източния сектор и османските войски се оттеглят на главната отбранителна позиция – фортовия пояс на крепостта. На следващата нощ българското командване заповядва да се предприеме нова атака – срещу фортовете на главната отбранителна позиция в Източния сектор. Един от най-тежко укрепените фортове на тази позиция е Айвазбаба. Действително, 23-ти пехотен Шипченски полк е българската част, която на разсъмване превзема ключовия форт. До 9 ч. сутринта на 13/26 март всички фортове на Източния сектор са превзети и Одринската крепост е фактически овладяна. До обяд на същия ден са потушени и последните гнезда на османска съпротива. Виж най-общо: **Марков, Г.** *България в Балканския съюз срещу Османската империя, 1911–1913 г.* София, изд. „Захарий Стоянов“, 2012, с. 436-439. За цялостния ход на Одринската операция виж: **Данаилов, Л. и др.** *Балканската война 1912-1913.* с. 409-446.

⁵⁹² Единствената част с подобна номерация в Българската армия, за която се откриват данни е 6-ти въздушен изстребителен полк. Виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 383-385.

⁵⁹³ „След това още два пъти съм се клел – три пъти. На Републиката и... бе три пъти съм давал клетва в Карлово, там в летището. Най-напред на царя, след туй на регентите, и след това вече на Народната власт. На 3-ти октомври, тогава имаше празник. Той Борис III 18-та година на тази дата се е възкачил на престола, и тогава 3-ти октомври беше официален празник. Използваха него празник, тогава се заклехме, и понеже нямаше ботуши, с нальмите.“ – цит. М. М.

⁵⁹⁴ За тези бомбардировки виж информацията в справочника на Ташев, където обаче има незначително разминаване в датите – според Ташев първата нощна бомбардировка е на 12 юни (посочени са слендите загуби: загинали 30 военнослужещи и ранени 72, 16 унищожени самолета), а последвалата дневна бомбардировка, която почти напълно унищожаваше летището е на 28 юни, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 203.

бил звънеца да влизаме в клас в школата. И дадоха тревога – бягай към... там една местност, Момини гърди се казва, южно от летището. Те са известни там в Средна Гора. В подножието им – там се криехме. При първата бомбардировка имаше запасняци около 40 души, от тях 38 души ги избиха там вечерта. Щото беше по среднощ. Като идват нас, ни събуди дневалния – Вие сега не знаете, не сте ходили войници – дневалния, който дежури цяла нощ, и посред нощ вика: „Ставайте, братчета, избиха ни!“ Излизаме – цялото летище свети. С такива летящи парашути, с осветление. Те не са прожектори, то е направо не знам аз, нямам представа к'во беше тогава... Парашут – свети. И по него време там те бяха запасняци, те бяха в летището вече, а ние бяхме на няма един километър южно от летището, в един от хангарите. И при бягането имаше една рекичка, с дървета, орехи, и те бягат край нея и там с картечници ги избиха 38 човека. Самолетите, изстребителите. А от наш'те тогава не дадохме жертви. Обаче през втората бомбардировка вече дадохме около 15 човека жертви. Ами как? Бомбардираха и дежурния взвод – щото давахме дежурни взводове – беше в окоп, окоп във формата на буква „V“. И бомбата беше паднала точно в средата – в окопа, и всички до един. И двама-трима души има, които бяха пък на пост – на постове около летището. Те там бяха избити, само ножовете им стърчаха на пушките. Да, постовите не могат да напускат поста, въпреки, че е бомбардировка. Да, така загинаха. Имаше случай – едното момче се пада при първата бомбардировка, отърва се без нищо, а втората се случи пак той наряд и загина. Да, от дежурния взвод също не могат да напускат.

Наш'те момчета, горните не ги виждах – дето запасняците бяха, при първата атака.⁵⁹⁵ А вторите бяха ги наредили в една кръчма. Убитите момчета. Интересно, главите им бяха ей такива големи! Дали от напрежение, от задушаване, но туй ми направи впечатление, с много... ей такива глави им бяха станали! Те единайсет души бяха наредени в кръчмата. Там ги сложиха, щото при нас няма място.

При втората бомбардировка ми окапа косата и 70 години нямах коса. Тя ся пак не е голяма. Миналата година, след 70 години, миналата година ми порасна коса. Е те тука, ей туй беше голо. По време на бомбардировката, от страх. Ами че от к'во друго? Гледаш самолетите над теб, как няма... За една нощ ли ми опада? Да, бе! Лети цял облак самолети. И гледаш, главата забита в земята и нагоре. И първият, който е командирският, хвърли червена ракета, и почват „р-р-р-р-р“ – бомбите. Ние сме далеч, ние сме на около 2 километра. Дали виждахме как падат бомбите? Вижда се, там излизат пушеци, туй-онуй. Имаше запалителни бомби. Дали се притенсявахме за нашите другари, които останаха на пост? Ами че как няма да се пристенсяваме?! Като знаем първия път к'во стана. Това беше втория път. Кой бос, кой обут – бягай! Нали ти казвам, облак! Поне 200 машини! Летят, „у-у-у-у“ и ниско, виждат се много ясно. И първият стреля червената ракета и почна да ручи надолу. Нашите самолети дали излетяха? Ами то нямаше възможност. Ама те и да излетат, то туй нещо много, бе! Между тях „Лайтингите“ – изстребителите – правят маневри между самолетите. То там нямаше ПВ.⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ Става въпрос за убитите при първата бомбардировка запасняци.

⁵⁹⁶ Противовъздушната отбрана. „А тука имаше ПВ в Казанлък. Даже те откриха и тъз – гробницата. Казанлъшката гробница. Там беше могила, аз като ученик си спомням, и беше наблюдателен пост там по времето на войната. Ей тука има едно тълби, едно възвишение тука над града, един парк, е сега го направиха много модерен. И копаят си окопи войниците, и я откриват. Случайно бе, да! Копаят си окопите. То беше една могила такава. И след туй почват, като свърши войната, разравят всичко и я откриват. Даже аз съм влизал в оригинала. Сега е преместена.“ – цит. М. М. Става въпрос

Тогава ни разрушиха всички помещения, ние бяхме там на отделни помещения, четири роти бяхме. И сградата на училището, където водехме занятия, и там беше паднала една бомба в средата. И от там – „Отивай!“⁵⁹⁷, кой к'вото е останало. И като се върнахме, заварихме всичко е така – дюшеци, кревати – по покривите, ботушите ни както бяха строени всички, и такава... К'вото беше останало – в раничките и пеш до Карлово, 12 километра. Настаниха ни в казармите на 28-ма пехотна дружина там. С туй приключи школата ни. Оставаше два месеца да завършим, обаче преждевременно завърши. И оттам вече ни разкомандироваха.⁵⁹⁷ Мен ме изпратиха в летище Пловдив, в 73-то далечно разузнавателно ято. Механик, авиомеханик. И там посрещаме 9-ти септември. Там имахме един случай пак с немците. Немците се изнасяха от Асеновград, нас ни разпоредиха да заемем позиции от двете страни на пътя – картечници, к'вото имаше, пушки. Трябваше да ги задържим. Ние бяхме в шахтите на шосето. Да, в канавките, въоръжени с картечници, с пушки. И точно да идва колоната, немците, и идва заповед от командира ни, който командваше Въздушните войски, да ги освободим. И тея същите хора, същата част, като се изнесе, пред Елин Пелин водиха бой с наш'те войници и там доста хора загинаха.⁵⁹⁸ А при нас беше сигурно – бяхме ги пленили всичките.

И след това дойде 9-ти септември. При нас беше спокойно, посрещнахме – Югов беше тогава начело на колоната, която идваше от Родопите. И минаха, заминаха. И след това почна Първата фаза на войната. Дали ни смениха командирите след 9-ти? Не, нашият командир беше капитан Петков, на наш'то ято за далечно разузнаване.

И след туй почна вече Първа фаза, ние участвахме. Наш'те самолети излитаха, снимаха, правеха снимки на изнасящите се немци отдолу, от Гърция. Туй става около Македония там. Правеха снимки, имахме голяма лаборатория, всички снимки се фотографираха, предаваха се на Генералния щаб. С „Дорниер 17“, немски самолети.⁵⁹⁹ Дали имахме свален самолет? Не, не. А един при Втората фаза вече падна, обаче не можахме да разберем от какво. Беше на територията на Югославия. При идване от София, не в бойна обстановка. Те тогава бяха само летците – загинаха. От същото ято бе, от същото. Само че там командира вече беше поручик Гълъб Стаменов. Дали като се връщаха от задачи самолетите имаха поражения? Не, не, не са имали. Те нямаха самолети, немците. Те нямаха бензин по него време.

И след като свърши Първата фаза – заповед, да заминаваме за фронта, за Втора фаза. Товарехме вагони на софийската гара. Да Ви кажа какви мъже, момчета бяхме! Какъв ентузиазъм! Товарим вагоните с песни! С песни – не отиваме на фронта, отиваме на сватба! Има ли такива хора сега?! Натоварихме – и на летище Земун, край Белград. В казарма спяхме. Самолетите дойдоха с нас, ние със самолетите бяхме. Самолетите във въздуха. Настанихме се в Белград и оттам почнаха вече, като почна Втората фаза – същите задачи...

за Казанлъшката тракийска гробница, разположена в местността Тюлбито и открита на 19 април 1944 г. при описаните от Минчо Минчев обстоятелства.

⁵⁹⁷ „Ние сме разпределени, ние към 300 души завършихме школата. Между тях имаше една рота, които бяха завършили в Карлово, в техникума – имаше специалност „Авио“. И те бяха школници. Те отделно бяха. Даже като на поздравява сутрин командира, на нас вика: „Здравейте, войници!“, а на тях викаше: „Здравейте, школници!“ Школата беше само за механици. Офицери за механици. Ние бяхме само Въздушни войски.“ – цит. М. М.

⁵⁹⁸ За сблъсъка, станал на 6 септември, виж накратко: **Везенков, А.** 9 септември 1944 г. с. 174.

⁵⁹⁹ „Стари самолети бяха. От испанците ги взеха. Да, след гражданската война. В самолета са двама пилоти и един механик. Механикът лети с тях. Трима души екипаж. Към 20-тина души бяха пилотите.“ – цит. М. М. Виж описанието на този самолет в разказа на Иван Сердаров в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1.

В Белград после, вече като почна войната, те бяха се изтеглили вече от Югославия немците, бяха ги затиснали към Унгария, почна пак същата задача – далечно разузнаване. След това се преместихме, като напреднаха наш'те, и се преместихме в град Печ в Унгария. И там същото продължаваме, и там завърши войната. На 16-ти юни бяхме се върнали вече в Земун. В Белград генерал Стойчев държа една голема реч на терасата на театъра.⁶⁰⁰ Това завърши, обаче ние останахме още 3 месеца – до септември месец останахме в Печ, нещо като окупационна част. В Белград беше речта, ние бяхме се върнали специално за тържеството. Пак се върнахме в Печ. И там до септември месец, та септември месец ни уволниха. И накрая ме произведоха в чин сержант. Преди да се уволня.

За колко самолета отговарях? Четири-пет. Аз бях по самолетната клетка. По самия самолет. Имаше отделно специалисти, които бяха по двигателите. В какво се изразяваха задълженията ми? Ами, при всяко кацане на самолета основен преглед – всичко. Дали има поражения няк'ви, даже аз, бяха ме назначили да водя – всеки самолет си имаше книжка – да водя тея книжки. Произшествия, ремонти, всичко туй се водеше. Дали съм попадал на пробойни в корпусите? Не, не, не. Ма те нямаха, нали Ви казах, те немците нямаха самолети.

Ами на няколко пъти ни нападаха. Въздушно – с изстребители „Месершмид“, ама те единични, те бяха свършили горивото и въобще нямаха. Те ако имаха самолети, не знам к'во щеше да става. Не сме дали жертви.

Дали съм виждал немци, когато служих в царската армия? Не, не. А, виждах в летище Белград. Когато аз бях, имаше пленници. Първата фаза още, те от Първа фаза бяха ги пленили и там имаше градини със зеленчук, и ги вкарали вътре, те работеха там. Обаче ги хранят много лошо, дойдоха до наш'те врати да молят, като се храним ние. Даже един такъв случай имам – идва при самолета, като ги преглеждам на плаца, и моли да го качим да го водим в София. Там имаше едни дюшеци. Вика: „*Да влезе в ё тоя дюшек – вика – и да ме закарате до София?*“ А, ми как?! Дали им давахме храна? Не! Как ще им давам храна! Те сърбите ги хранеха там с качамак, с к'во не знам, супи. Половината бяха с разстройство изглежда. Половината работят, половината наклакали.

Впечатлението от пленниците? Ами к'во, обикновени хора.

Усташа и власовци дали съм срещал? Не, не, не.

Руснаци виждахме. Те даже напоследък дадаха и доста самолети на нашите към края на войната.⁶⁰¹ Ами бяхме в много добри отношения с тях. Добре се държаха. Те по-буйни бяха. Нали те повече бяха изтеглили и... те там толкова жертви дадоха, 30 милиона народ.⁶⁰² По-специфична случка? Ами нищо особено, то в казармата к'ви случки? Наряд...

⁶⁰⁰ Частите на 1-ва Българска армия са посрещнати в Белград на 13 юни. За това събитие виж по-подробно разказите на Борис Гърнев (и бел. 192 в него) и Йовко Вълчев в настоящия том.

⁶⁰¹ „Френски модел – „Гилотин“. По време на войната ни ги пращат руснаците, 44-та година. Бяха напълнили летището в Карлово с такива изстребители. Ползваха ги. А, тук не ги... те ползваха, ама те след туй май подариха, те пък на някой друг ги подариха.“ – цит. М. М.

⁶⁰² Размерът на съветските загуби в периода на Втората световна война все още е обект на спор, като редица изследователи предлагат различни оценки. Комисията, разботила под ръководството на генерал-полковник Г. Ф. Кривошеев в края на 80-те години, достига до заключението, че общите загуби на Съветския съюз възлизат на 26,6 милиона души. В това число влизат всички загинали в резултат от военни или други действия на противника, умрелите в периода на войната вследствие на повишеното ниво на смъртност в окупираните територии и тила, както и лица, емигрирали от Съветския съюз в годините на войната и незавърнали се след нейния край. Виж: **Кривошеев, Г. Ф. (ред.)** *Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооружённых сил. Статистическое исследование*. Москва, изд: «Олма Пресс», 2001, с. 227-230.

А, бяхме в много добри отношения с летците. Дали ги познавахме? Еми как бе, нали летиш с него? Особено командирът на ятото Гълъб Стаменов беше много добър човек. Дали е жив, не го знам.

Ние си имаме офицер, който е механик. Той е с висше образование, той беше офицер, капитан. Как се отнасяше с нас? Абе де да знам, аз нямам впечатления. Как се отнасяхме към командването? Ами то тогава бяхме други хора, бе! Сега са много терсене, сега младежите са буйни. Тогава всичко слушаше.

Като цяло как се отнасяха офицерите с войниците и войниците с офицерите? Де да знам, аз Ви казах, че съм в добри отношения, нямаме такива спречквания, не сме имали. Не сме имали спречквания или... С другите войници как се държахме помежду си? Ами ние бяхме малко – около 20 човека. И всички се познавахме.

Политофицер? Ние нямахме при нас. Само главният, Щерьо Атанасов беше на цялата армия там. Дали съм го виждал? Не съм. Само генерал Стойчев и руски офицери. Стойчев? Ами че той беше приятен човек. Даже ще ходим, сега Елена ми каза, че ще му откриват паметник.⁶⁰³

Отношенията ни с пехотата какви бяха? А, да, при нас нямаше. Ние си бяхме самостоятелни. На 16-ти⁶⁰⁴ кат се върнем, тогава, аз понеже съм от Казанлък, търсех нашия полк тука, 23-ти,⁶⁰⁵ и с тях се срещнах.⁶⁰⁶ Туй вече при връщане ставаше. В Белград като бяхме, те бяха там. Като се срещнем? Добри отношения. Дали съм забелязал какви са били отношенията между различните полкове в наш'та армия? Не, не, не съм. Ние бяхме отделно, съвсем.

Сърбите как се отнасяха с нас в Белград? Абе да, имаше и такова... имаше случаи, когато сърби убиваха за оръжие. Даже ние бяхме въоръжени с пистолети. Бяха убили не войник, той сигурно е бил офицер – да му земат оръжието. И аз като чух тая работа, в куфара го мушнах, и на дъното, и без да го... до края го издадах тъй. Не съм го показвал, да. И нали добре бяха, ама те малко сърбите са инат такива едни. Бяхме докарали от Виена, не Виена, ами от крайгранични райони, самолети „Щуки“. Наобратно. Трофеи, нови съвсем. И ги докараха в Белград. И един сърбин идва – те имаха две оръдия на колесника, тупа го и вика: „*О-о, що е велики топ!*“ Голямо оръдие било. „*Ваши ли са?*“ Викам: „*Наши са!*“ „*А-а, лажеш!* – вика – *Зароблени са.*“⁶⁰⁷ То няма, то е на самолета, как ще го земе. Питат. Беха си добри хора бе, ама така малко терсене са сърбите.

⁶⁰³ Паметникът на генерал Владимир Стойчев е открит в София на 22 октомври 2014 г.

⁶⁰⁴ Става въпрос за връщането в Белград и за речта на Стойчев през юни 1945 г.

⁶⁰⁵ 23-ти пехотен Шипченски полк, базиран в Казанлък.

⁶⁰⁶ „*Даже имаше един поручик Кабакчиев, на тоя, на Любомир Кабакчиев най-големия брат – Христо. Той беше в обозът, шеф там на обозът, на готвачите.*“ – цит. М. М. Любомир Кабакчиев (1925-1986) е български актьор и режисьор, председател на Съюза на артистите и член на ЦК на БКП. Роден е в Казанлък, където прави първите си стъпки на сцената в Народно читалище „Искра“.

⁶⁰⁷ Възможно е да става въпрос за претенциите на сърбите за трофейната военна техника, придобита от Българската армия на югославска територия. Въпросът със собствеността върху трофеите е предмет на споразумение между двете държави, според което пленената на територията на Югославия техника остава на разположение на местните власти. Както през Първата, така и през Втората фаза на войната срещу Германия често се стига до конфликти между български военни и югославски партизани за собствеността върху трофейна техника и въоръжение. Виж например разказите на Венелин Попов и Горан Маринов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и на Борис Гърнев, Йовко Вълчев, Любен Спасов и Никола Шишков в настоящия том.

А в Унгария бяхме много добре. Даже ни приемаха на квартири там в Печ. Там бяхме на квартири в къщи. Край летището имаше къщички такива, малки. Добре се отнасяха. Добри отношения. А ние със сърбите такива близки отношения не сме имали. Да, с унгарците бяхме много по-близки.

Дали имам някакви психологически последици от войната? Дали сънувам? Абе случва ми се, даже аз имах един приятел, бяхме заедно – от Кюстендил. Ходех му на гости там, често говорехме по тоя въпрос.

Да загива някой дали съм виждал? Не, не съм. Нали Ви казвам – тоя случай, дето му взеха пищова в Белград. Не, не сме го видели...

Дали сме виждали военни престъпления, докато сме били в Белград или Печ? Ние нямахме много време да ходим, ние бяхме все заангажирани. Не сме виждали такива военни престъпления.

Ами к'во да добавя – война, война. Да не се случва! Тя сега ще е пък още по-жестока.

А имам такъв случай: наш'те свалиха един американски самолет. И ние бяхме дежурен взвод. И отидох в село Иван Вазов⁶⁰⁸. На мястото точно, на самолета. Беше паднал в едно лозе. И беше убил една, младо момиче 19-годишно, направо беше като агне, печено агне! Ами то изглежда, че гориво е паднало, щото ние го видяхме, беше под едно дърво, на колене и ей тъй. И направо печено агне! И едно дете беше убил. Дали при него е, тя го е пазаела? И там пленихме... Там в плен взехме двама души. Имаше двама убити вътре в самолета и двама живи. И двама с парашутите ги хванахме, и ги закарахме в летището. Кой ги хвана – ние или местното население? А, ние ги хванахме там, те уплашени, те не знаят нищо. Даже единия го хванахме като мушка парашута в един храст да го крие. Ами те тогава ги погребяха, тея американци. Пък другите – имаше в Шумен няк'ъв лагер и там ги закараха. На връщане ги водихме и даже има такъв случай, то него време – юни месец, джанките бяха пораснали, и му даваме джанки да яде, той жуми⁶⁰⁹ – кисели. Щото бяхме с камион. Натоварени бяхме 10 души. Какво впечатление ми направиха? Ами уплашени те, к'во впечатление, те...

Та случаят беше такъв с тях – туй става преди бомбардировките, те затуй и ни бомбардираха. Той самолетът оттука даже – в Казанлък е бил над града, и са го стреляли тука ПВ-то. И беше още ударен. И наш'те оттам като получават сведение – излитат два Месершмита. И го събарят. Те го довършиха и тъй беше случая. Още от Румъния като е идвал, те там ходеха да бомбардират, Плоещ и нефта там.⁶¹⁰ И след туй беше бомбардировката отмъщение за тая работа.⁶¹¹ Затова, че самолетът беше свален.

* * *

След войната... аз нямах средно образование. Аз съм завършил техникум, механо-техникум. Обаче преди да бъде техникум, беше нещо като – по едно време имаше, ама Вие не

⁶⁰⁸ Селото е разположено в Южните поли на Същинска Средна гора, община Калояново, област Пловдив.

⁶⁰⁹ Смее се.

⁶¹⁰ За съюзническите бомбардировки над Плоещ виж най-общо: **Харт, Б. Л.** *История на Втората световна война*. с. 560, 596.

⁶¹¹ Виж аналогичен случай, описан от Владимир Матов в **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1.

помните – ПТУ-та⁶¹² към предприятията. До 6-ти клас. И след туй почнах работа на 18 години тука в самолетната фабрика – в Казанлък имаше „Капрони“, италианска фирма. Преди казармата, 41-ва година. Да, 41-ва и 2-ра, и 3-та година работих там и затова ме взеха тази специалност – 43-та година отидох войник. Две години и половина бях във фабриката. И като се върнах от фронта, училището го бяха направили техникум вече, със средно образование. Един Йорданов беше директор, един много амбициозен човек. И моите колеги всички бяха почнали, и аз на бърза ръка се записах в техникума, и 48-ма година го завърших – Механотехникум, специалност двигатели. И след туй почнах да търся работа, няма, тогава няма, всичко беше... Почнах на язовира Копринка. На строежа,⁶¹³ в механизацията, в ремонтната работилница ремонтирах – машини, вагонетки, дрезинки. След това ме преместиха – е тука почнаха тунелите да прокопават надолу, в едно село. След туй се върнах и ме направиха началник ОТК⁶¹⁴ на работилницата. И 55-та година ударихме лентата на язовира.

Къде се пенсионирах? В „Хидравлика“, в същия завод. След 55-та година ме приеха там, на същото място. Само че преди туй, преди да влезе там, работех две години в „Арсенал“ – 50-та и 51-ва, но вече по нова специалност – термообработка на металите. И върнах се – тогава беше завод „13“, след туй стана „Хидравлика“. Обаче ме извикаха в „Арсенал“, но много малка заплата, аз се ожених тогава, 50-та година се ожених и 65 лева – началник бюро... Аз началник бюро, 65 лева, щатна длъжност. И ме извикаха пак там в „Хидравлика“. Началникът пък на механизация там беше мой съученик: „Ела – вика – там, бе!“ И ми дадоха 85 лева – 20 лева повече. Там завършихме язовира и след туй вече тука⁶¹⁵ постъпих, от 55-та до-о-о 89-та... 78-ма вече нова специалност придобих – термообработка, направиха ме началник-цех, 20 години бях и 78-ма година се пенсионирах. Тогава нямаше работници, директорът вика: „Ник ‘во напускане! Ти си взимаш пенсията.“ И ме направи снабдител. И обиколих България тогава. То тогава пари имаше, няма влак, няма такса – таксито. С такси – обикаляй, като почнеш Сандански, Петрич, до Кула, Видин, все с такси. Трън, Оряхово, Лом, Силистра – цяла България съм обиколил, за 9 години. 11 години бях... и 89-та година, преди да стане преврата, през май месец ме освободиха.

Имам две дъщери, трима внука и един правнук. Ей го де е, ей тук на календара.

Интервюто проведе Константин Голев

⁶¹² Професионално-техническо училище.

⁶¹³ Строежът на язовира продължава от 1947 до 1955 г.

⁶¹⁴ Отдел технически контрол.

⁶¹⁵ В „Хидравлика“.

НАДЕЖДА АТАНАСОВА РУСЕНОВА-МАРЕВА

„Гледаме, че едно магаре карат и човек на него, така, като сноп сложен. И си спомням, че Стойка вика: „Ей боже, и друга майка ще плаче, коя ли?!“ Като дойдаха – минаха покрай нас, ние на пътя сме насядали, то наш'то братче!“

Надежда Атанасова Русенова-Марева постъпва като доброволка в 21-ви пехотен Средногорски полк. Сражава се в Първата фаза на войната срещу Германия на територията на Македония. Записът е направен в дома ѝ в град Чепеларе на 8 август 2012 г.

Казвам се Надежда Атанасова, тогава бех Русенова, сега съм Марева. По мъж съм Марева. Ние сме Русенови, аз преди да се омъжа отидохме на фронта. Родена съм 22-ра година на 7-ми октомври, сега ще навърша 90 години.

Ами преди войната татко кондуктор, такъв техник, пекъорин викаха – кондуктор. И се пенсионира в София. Той дълги години беше кондуктор в София, защото той е един от участниците, организаторите на 23-та година – Септемврийското въстание.⁶¹⁶ Имали за задача група от Хвойна⁶¹⁷ да организират и когато вече свършило всичко, чичо Георги го хващат от Хвойна, завеждат го в Пловдив и го убиват... Той е голям, той е голям, той може би в окръга по онова време е най-голям, той е околийски секретар. Комунист, да. Адвокат, голям комунист!

Знам как са го хванали чичо Георги. На обяд, това, хвойненски стражари – идват и го хващат на камион го товарят, без да кажат нищо на баба Стойка и на дядо Иван, и го закарват. Как са го убили, какво е станало, измъчвали ли са го сигурно. Чичо Георги е твърд, той интелигентен, той право завършил, той е бил околийски секретар. Въпросът е, че разправяха – чувала съм, не съм го видяла – че тези двама стражари като се връщат в Хвойна, колаци им направили, не смеели с ръцете да хванат, ами така с устата налапват колаците и мучат, и ги ядат. Разбираш ли, значи то или гузна съвест, или не знам какво, но не смеели с ръцете да ядат и двамата. Че им са кървави ръцете...

А татко минава в нелегалност в Девин, там Михалково⁶¹⁸ едно село и след туй отива в София, назначават го там – и до пенсионирането. Ние учим в София – със Стойка, Втора девическа. Братята ми Иван и Гошо – ние сме шест деца – Иван и Гошо учат там, точно в коя мъжка гимназия не знам, но беха отличници всички. А мама в Хвойна, с другите деца. Ние учихме в София, а като се връщаме от София, сяхаме по пет декара тютюн. Работихме всичко да изкараме и като тръгнем през есента за училище, натоварвахме всичко – бричка с ядене, за да можеме...

Ремсистка бях, да. Е виж, бяха по-буржоазни – Първа девическа и Втора... Татко, родата, имаме там братовчеди – Бумбаров имаше един, Талеви, покрай тях. Тука в Хвойна от дядо

⁶¹⁶ За тези събития виж бел. 464.

⁶¹⁷ Село в община Чепеларе, Смолянска област.

⁶¹⁸ Село в община Девин, Смолянска област.

Иван, чичо Георги, баща ми. Да, да, да, оттам.⁶¹⁹ Дядо Иван, да, на татко бащата. Еми да! По какви причини е било така популярно движението в цялото ми семейство? Ами, аз смятам че от дядо ми и чичо ми Георги. Чичо ми Георги, те са и чичо Митьо – другият брат на баща ми, той пък нещо във връзка с процеса на Вапцаров⁶²⁰, когато влизат, и той... Не мога да Ви кажа, не знам във връзка с него, но и той млад умря.

Как да Ви кажа, от много дейните не съм била, литература сме от София носили и сме раздавали в Хвойна. Петруна Талева – имаше концлагер там някъде към Асеновград⁶²¹, – тя е братовчедка наша, носехме ѝ продукти, тя беше интернирана. Тя беше интернирана така доста време. В концлагера, да. Струва ми се, че Гонда Вода, пък де да знам. Не ги знам.

Преди 9-ти партизани дали съм срещала? В Хвойна – не. Не, не сме срещали. Братята ми може и да са, но лично аз не съм.

Дали си спомням как протече 9-ти септември? Ами как, ние научихме, ние имахме някаква връзка – отдохме пеша до Нареченски бани⁶²² да посрещнеме камиона с партизаните. С Ангел Иванов. Оттам се качихме и дойдохме в Хвойна заедно с тях. Беше голям ентузиазъм, а ние – къщата ни е на пшцада и така Димитър Димитров го познавахме, и там един Тони, Симо⁶²³ имахме, фурнаджийчета беха, те хлебари – от Асеновград, и двете момчета сетне станаха офицери – спаха вкъщи.

И затуй на другия ден ние взехме това решение, вече там беше ентузиазъма, там беха разказите, там беше... Ами и ние нещо – „*Всичко за фронта, всичко за победата!*“⁶²⁴ – и ние нещо да дадем! Не сме дали кой знае какво. Баща ми най-вече за децата гледаше – все пак да учим, да се изучим. Решихме, те си заминаха други ден, след като минахме. Събрахме се група – брат ми Иван, Георги, Стойка и аз. Едно друго семейство – Мария Бръндалова и Ангел Бръндалов, те останаха. Да идем на фронта, да идем доброволци. И понеже аз бех боледувала рано пролетта от възпаление на белодробните жлези, и брат ми беше в 11-ти клас – тогава имаше 12-ти клас – смятахме, че нашите няма да ни пуснат. И решението беше на всички, без да казваме да идеме, да избягаме, да идеме да се присъединим и тогава. И си

⁶¹⁹ Надежда Русенова-Марева изброява хората от семейството и обкръжението си, под чието влияние формира възгледите си.

⁶²⁰ Става въпрос за големия провал на ЦК на БКП през пролетта на 1942 г. След ареста на Георги Минчев, който е техническо лице на ЦК, са задържани редица висши функционери на партията. Сред тях са членовете на Централната военна комисия Никола Вапцаров и Атанас Романов (4 март), ръководителят на Централната военна комисия Цвятко Радойнов (25 април), членът на Политбюро на ЦК (26 април) и секретарят на ЦК Трайчо Костов (28 април). На 6 юли в казармите на Свързочния полк започва разглеждане на наказателно дело 585/1942 г. срещу членове и сътрудници на ЦК на БКП. Подведени са под отговорност 61 човека, някои от които задочно. Присъдите са произнесени на 23 юли. Двадесет души са осъдени на смърт, от тях в залата присъстват Антон Иванов, Никола Вапцаров, Атанас Романов, Петър Богданов, Антон Попов и Георги Минчев. Седем души са осъдени на доживотен затвор, тринайсет получават 15 годишни присъди, а един 10 годишна. Смъртните присъди са изпълнени още същата вечер на Гарнизонното стрелбище в София. Виж: **Даскалов, Д.** *Политически убийства в новата история на България*. с. 179-180.

⁶²¹ Край Асеновград през януари 1941 г. е създаден концентрационен лагер „Гонда вода“, в който са затваряни дейци на БКП, РМС и други противници на режима. Лагерът функционира с прекъсване до есента на 1943 г. През юни 1941 г. близо до лагера – в местността „Свети Никола“ е създаден женски отдел, в който по всяка вероятност е била настанена братовчедката на Надежда Русенова-Марева. Лагерът „Свети Никола“ функционира до есента на 1943 г. Виж най-общо: **Лулева, А., Троева, Е., Петров, П.** *Принудителният труд в България (1941-1962)*. с. 15-17.

⁶²² Село в община Асеновград, Пловдивска област.

⁶²³ „Да, партизани бяха.“ – цит.н. Р-М.

⁶²⁴ Популярен лозунг в Съветския съюз по време на войната. Същият лозунг е издигнат от правителството на ОФ след идването му на власт на 9-ти септември като формулировка на политиката на правителството за активно участие във войната срещу Германия.

определихме в четири часа сутринта – началото на Хвойна, там да се срещнеме. И като отидохме, чакахме от четири до четири и половина, и никой не дойде. Те изглежда, че са казали на техните, ние – тайна.

Така, пеша, като тръгнахме... Само ние. Ами сестра ми Стойка, аз и Георги. А пък Ваньо⁶²⁵ беше по-рано отишъл. Пеша, страх ни беше да се качим на шосето, по коритото на реката – някъде до 1 часа достигнахме Асеновград, капнали и преуморени... Стигнахме. И в училището „Кирил и Методий“ – там беше сборният пункт. Отидохме, там бяха започнали... такива млади партизани, гвардейска рота вече сформирана. Ама с такъв ентузиазъм ни приеха, до вечерта ни и облекаха – всичко! От Златовръх⁶²⁶ Илия Делчев, той командир, той горе-долу колкото мене. Приеха ни с голям възторг, оборудваха ни, всичко каквото трябва ни дадоха, облекаха ни, всичко това стана. След три дни дойде Величка Караманолева, ние бяхме някак си познати, от Чепеларе е.⁶²⁷

Е, две седмици ни обучаваха да среляме, с тежки раници, с облекло да маршируваме – подготовка за фронта. Това беха две седмици, и поне такива беха тогава отзивите, че жените – ние имахме пет жени – не бехме по-слаби в стрелбата, напротив, някак си повече успехи имахме. Беше Даринка – Даринка беше партизанка, тя стреля... И една Мария от Асеновград, ма не ѝ знам името, която стана медицинска сестра. Ние другите – бойци. Виждаше ни се, че по-добре е бойци. Просто това беше нашето желание. А Мария стана медицинска сестра, от Асеновград. Пет жени бехме в гвардейската рота. В 21-ви Средногорски полк.⁶²⁸ Не си спомням кой беше командир на полка... Спомням си на Пчиня, много тежък бой, той беше ранен.⁶²⁹

Е, аз за полка, пък за ротата Ви казах, аз сигурно сбърках, за гвардейската рота – аз му викам Нейчо Пачов. Ние си му викахме Нейчо Пачов, той беше командирът. Фелдфебел беше Ефтимов.

Ами вижте какво, те ни качиха след две седмици на влака и тръгнахме към Гюешево. Обаче още по път стрелба имаше по влака. Не мога да Ви кажа имена, нито помня – виж какво, има хора и с по-слаби нерви и с по-... – такова едно момченце се опита да избяга. Обаче беше много строга дисциплината. Щото и от фронта няколко се опитаха така да се върнат в Асеновград – до дупка ги гониха и ги връщаха, за да не се получи някакво разложение. Разбирате ли? А, намериха го. Те прашаха, намираха ги и ги връщаха. И от фронта, дето донякъде беха отишли, всички ги връщаха – на фронта в ротата си. Ами не мога да си спомня дали е имало наказания, аз не съм близка била с ръководителите, но сигурно... То е достатъчно да ги върнат, за да не се разчуе, да не стане така гласност и да стане масово това. Все пак беше страшно.

Оставиха ни една седмица в Гюешево, още една седмица ни обучаваха – не бехме подготвени като редовните. И първата битка – ама не мога да си спомня къде – беше жестока. Не

⁶²⁵ „Да, той е другият ми брат.“ – цит.н. Р-М.

⁶²⁶ Село в община Асеновград, област Пловдив.

⁶²⁷ „Тя е чепеларка, тя е наградена с орден, но умря.“ – цит.н. Р-М.

⁶²⁸ 21-ви пехотен Средногорски полк. Повече информация за полка виж в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 210-211; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945.* Том 2, с. 43-44 и цитираните в тези издания документи.

⁶²⁹ Същност ранен е не командирът на полка, полковник Стоян Христов Колев, а помощник-командирът Васил Спасов Белевски. Той е ранен на 3 ноември 1944 г. в боевете за Куманово. Виж по-подробна информация за тях в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 15, 79, 210-211.

мога по хронологичен ред да Ви казвам, мога само... Ами, според мене най-тежките боеве беха Пчиня, Три уши, Голо бърдо⁶³⁰...

О, за Пчиня особено да Ви кажа: Ами Пчиня германците беха на изгодни позиции. Те беха от едната страна на река Пчиня, ние от другата. Те беха на връх така, на високо, и долу имаше обширна поляна. Ние бехме от другата страна на реката. Реката беше придошла. Обаче те имаха предимство. И там много жертви се дадоха. Ние, от наша страна. Аз какво съм запомнила: Бело, той голям масовик, симпатяга – реката дотука и той в реката: „*Хайде!*“ – вика. Всички ни мобилизира да прегазим реката да тръгнем срещу тях. И всички го... беше любимец, беше душата на на ротата. Всички го обичаха, всички го последваха. И те, партизаните така, с по-голям опит, по-близки са с него и той е бил с тях, ние бехме по-малка част, ние дете се вика, като влюбени в тях – всичко върви след тях и стигнахме до полянката. Вече отидохме към германците, ние отиваме към тях. И те оттам стрелят. Аз не помня как беше командата, но ние бехме – винаги ни пращаха на първа линия, не знам какви съображения и какво е имало – знам, че бехме на няколко пъти „*На нож!*“ Такива команди се издаваха. И там убиха много. Ами сражения, те стрелят и те ни дават команда. И ние стреляме, кой какво не знам, но там с мини много.

Там умря Макарела – ученик като моя брат, от Асеновград. Спомням си, че сестра му след туй психически се разстроила. Майката и бащата след туй дойдоха да събират частите от телото му – от тялото каквото беше... Ами не знам точно какво беше, но беше разкъсан. Жан от Асеновград имаше, Странджата, командира... Аз така, малко тежко го преживях – за момент, понеже Макарела пред очите ми, така близо до мене, виждам всичко какво става... И съм изпаднала в такова състояние – не мога да реагирам, и когато вече се съвзех, станах – наш'те се беха изтеглили. Те ме помислили за умряла. Защото вижте па да Ви кажа, гледала съм един съветски филм, редица окопи и убити, ама много – със стотици. При Пчиня беше точно така – окопите – убити, убити, където минеш – и само трупове захвърлени.

И аз точно там се видях с командира на 21-ви полк, една малка суматоха беше станала. И-и-и там някак си на също място – как е, не мога да Ви кажа, но и от 36-ти полк⁶³¹ имаше, и от 9-ти полк⁶³² имаше – трите полка там са голяма организация, за да могат да пробият германците и да... Там беше най-страшното!

Ами, изтеглихме се от другия край на реката. Ама онези беха вече подбрани от нашите, нали Ви казвам – три полка. Немците, бе – от тях нищо не остана. От немците нищо не остана. Но и от нашите една голяма част си отдоха. И върнахме е, за да продължим към Скопие.

⁶³⁰ Сражения по време на Първата фаза на войната срещу Германия, част от Страцинско-Кумановската настъпателна операция на 1-ва армия. Става въпрос за форсирането на река Пчиня и съпътстващите го боеве. Под „Три уши“ Надежда Русенова-Марева вероятно има предвид връх Уши, Кумановско – в този район 21-ви пехотен полк води интензивни сражения. Под „Голо бърдо“ Надежда Русенова-Марева вероятно има предвид хребета Голи рид, който при провеждането на операцията се намира в полосата на 2-ра пехотна дивизия, в чийто състав е 21-ви полк. За общия ход на сраженията виж: **Атанасов, Ат. и др. История на Отечествената война на България.** Том 2, с. 189-199 и по-конкретно с. 190, 192, 194; виж също по-кратките сведения в: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 210-211.

⁶³¹ 36-ти пехотен Козлудуйски полк. Полкът участва в боевете при река Пчиня. **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 217-218.

⁶³² 9-ти пехотен Пловдивски полк. Полкът участва в боевете при река Пчиня, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 217-218.

При Три уши беше също много страшна битка, при Голо бърдо раниха мойто братче, ще Ви го покажа, в болницата, да.⁶³³ Точно при Пчиня, кога Пчиня имаше само един мост и то не така стабилен. Тогава трябва да се газии през реката... Как го раниха? Ами не сме видели ние, сестра ми и аз. Аз да Ви кажа, ние така не сме на куп, на едно место – разпръснахме се. Като всичко се така успокои, минахме от другата страна на реката, там се видяхме със сестра ми. На Пчиня. И си спомням, като се видехме със сестра ми се прегърнахме, и други партизани, нашата рота, гвардейската рота, се сбрахме и гледаме – това беше най-така трагичната гледка: гледаме, че едно магаре карат и човек на него, така, като сноп сложен. И си спомням, че Стойка вика: „*Ей боже, и друга майка ще плаче, коя ли?!*“ Като дойдаха, минаха покрай нас, ние на пътя сме насядали, то нашто братче! На магарето, той. Оттам го поеха, в болница го отведоха и докато да си тръгнем – беше ранен в крака, в кръста – не можахме да идеме да го видим, щото ние оттам продължихме до Скопие.

Този, дето ни поведе в реката, дали загина? Бело – ами не, той душа, той щъкаше току, той не остави никой да се така... не загина. Странджата загина, много добър командир. Така все викаше, какво нещо е предчувствието: „*Ако стане с мене нещо, шмайзерът е твой!*“ И действително, точно там го убиха. Жан, него, Макарела, имената не мога да си спомня, но маса – нали Ви казах, като погледнеш то редица окопи и убити, убити, раници, тела. Ами виж какво, те по-малки командири, ние бехме на групи – аз бях в групата на Илия Делчев.⁶³⁴

Сраженията като вървахме към Скопие? По-малко имаше. То беше като че ли до Пчиня страшно така – което много мъчно можеше да се понесе, беше това. Ами не мога да Ви кажа ни местността, ни кога беше, в едно дере – самолет. Малко дървета – имаше дървета, но малко. Като почна да ни обстрелва, всеки се чуди къде да се закъта, да не го улучат, ама беше много голям мръсник и действително страшно добър стрелец. Също много жертви – наистина много страшно, неописуемо страшно!

Дали сме влизали в някой град? Ами в Куманово. Местното население? Македонци. Ами как да Ви кажа, ние срещаме по пътя македонци и те уж да идеха на фронта – те си отиваха бе, ама не мога да Ви го кажа по македонски, отиват в кукия за нещо и се връщат. Но добре ни посрещнаха в такъв смисъл – не че дойдаха да ни посрещат, но като ни настаняваха, ние момичетата бехме в една албанска къща – и баница ни източиха, нахраниха ни хубаво, настаниха ни да спим както трябва, нищо лошо не може да се каже. Албанците? Ама добри с нас, иначе не знам, ама лично с нас добре. Щом ни нахраниха, щом ни сложиха и удобно в малки къщички да спим, така добре. Но минахме и през села – македонски. Нямах си представа каква мизерия е! Аз си го представям като Косово... Настаниха ни нас в една... то едно голямо такова помещение, те двама-трима по-възрастни хора, ама вътре в средата огнище, там е добитъка, там и те, там и нас – всички на едно место. Ами трябва да е албанско или македонско, де да знам. Ами не мога да се сетя кога беше. И аз да ти кажа – поначало смятах, че е сръбско, македонско, да, трябва да е или македонско, или албанско, да.

⁶³³ Става въпрос за снимка.

⁶³⁴ „Той сетне завърши агрономство, горе-долу на мойта възраст, една година по-голям от мене, стана професор там в Агрономическия факултет в Пловдив, често се виждахме. От Хвойна другото момченце, което дойде, то ми е братовчед, той е доброволец. По-късно дойдаха. Той и още един от Хвойна дойдоха по-късно.“ – цит.н. Р-М.

Ами достигнахме до Скопие. Добре, настаниха ни добре. И всичко искаше във Втората фаза – то беше голям ентузиазъм. Обаче дойде постановление министерско, с което... те много избиха. Те беха изключително млади момчета, партизанчета, все пак това е било цвета на... Избиха много и дойде нареждане, и не ни пуснаха въпреки протестите, въпреки искането, за Втората фаза... О-о-о, всички искахме да отидем във Втората фаза! Въпреки ужаса... Братчето ми се посъвзе и то – всички искахме! И той иска... ами да.

Върнаха ни в Асеновград. Да, демобилизираха ни. Разпратиха ни кой откъдето е.

* * *

Ами освен за въшките да Ви кажа? Ами то пълни бехме с въшки. И нали има и веселяци, имаше един Сашко, все викаше: „*Кажми Надке колко искаш – чифт или тек?*!“ Пълни бехме с въшки, не можехме да се изчистим. Този Михаил Ралев, той беше на МВР-то тука, то беше с нас, едно слабо момченце – краста. Обозът ни... Ако искате такива неща... Обозът беше пленен, три дена не бехме яли. Три дена не бехме яли, един камион откъде го докараха от България, та ни раздадоха нещо да хапваме. Какво друго да Ви кажа?! Ние минавахме, влак пленихме. Влак пленихме – и нашите, ама не от нашата гвардейска рота, от другите, имаше алкохол, имаше бонбони, и току видяхме, че нарамили колела и смятат, че ще могат някъде да ги занесат.⁶³⁵ Влак пленихме, хванахме германците, откараха ги...

Дали имам впечатления от немците преди 9-ти? Ами знаете ли, аз от ученичка в София, виждала съм, но не съм познавала никого, нямала съм срещи. След туй в Хвойна имаше такива, които беха в контакт с тях... Ама то си са фашисти, не са... Но как да Ви кажа, не са така някакви зверове. Да се покажат в момента като зверове. Поне в Хвойна и поне аз не съм научила. Нямала съм познат нито един.

На фронта какво ми беше впечатлението от тях? Еми как, мъчеха се те, но и между тях имаше оклюмали. Ами мъчеха се с добро, с такова, ама... понеже ние ги хващяхме в плен, по-милостиви да бъдем. В такъв смисъл.

Дали съм виждала руснаци? В Хвойна? Дали помня как дойдоха? О, помня! Каква радост, даже си имах кандидат и аз – руснак! С тях бехме съвсем друго положение. На фронта дали съм ги виждала? Не, те беха другаде, не беха при нас. В Хвойна как се отаняха с нас? Много добре, ма и хвойненци добре, аз тогава театър давахме и бех една от артистките,⁶³⁶ и той артист от Съюза. Руснакът беше ме харесал и аз бях млада тогава, и сигурно съм била и по-хубава, не като сега. И просто много сериозни намерения, ами не ме пуснаха – чичо ми, татко умря.

Моят баща виж, като се върнахме от фронта, той ни посрещна в Асеновград и за вечерта беха направили една трапеза по-близки, да ни посрещнат тържествено. И на другия ден той като да отваря вратата на терасата – дръжката се изважда и той пада на простор, тел за простирание на дрехи пада, та счупи си гръбначния стълб. Добре беше Бело, добре беше Тони, добре беше Симо, то беше такъв формализъм, във Военната болница не приемаха.

⁶³⁵ Смее се.

⁶³⁶ Усмивва се.

Един Хаджиев имаше – лекар, те дойдаха, те накараха, приеха го татко – всичко възможно се направи, обаче почина. Още тогава ние останахме сираци.

На фронта какви бяха отношенията между офицерите и войниците? Ами знаеш ли какво, аз ще кажа, ама може и да сбъркам – имало е моменти на нашата артилерия снарядите да падат при нас.⁶³⁷ Сега – много добри офицери, но сигурно е имало някой, дето не е била съвсем... Айде да не казвам, щото вижте какво – имаше случаи, когато снаряди падаха при нас. Царските офицери с нас как се отнасяха? Ами ние иначе сме нямали контакт така много. Командирите, нашите си, те си ни стигаха... Пачов, Кълвачев, Бело, Дичо, Делчев, Странджата, това беха народни хора, добри хора, като деца техни ни имаха! Другите войници как се отнасяха с нас – доброволците? Наборът? Ами много добре!

Самите войници как се отнасяха към командването? Ами не си спомням, ама смятам, че добре е било. Смятам, че всичко е било добре. Между нас доброволците как бяха отношенията? С партизанаите? Ами и на фронта Бело ни закриляше, Кълвачев също...

Дали имаше пренебрежение към нас, понеже сме жени? Не! И много честно отношение. Много другарско отношение. За себе си мога да кажа, за сестра си мога да кажа, Мария после се омъжи... При Пчиня хванаха я в плен – аз как се спасих, не мога да Ви кажа – но в плен гермаците хванаха преди нашите да ги озаптят Мария, която беше медицинска сестра. И две турчета също – Кемал и не знам кое друго момченце – трима-четири, може и повече да бяха. До края на войната бяха ги водили, щото Мария е-е-е преди доста години мина през Чепеларе и ми се обади, та тя ми каза, вика: „Докрай така ни водиха.“ Върнали са ги, ами да. Ами Мария си дойде в Асеновград и беше се омъжила за един от командирите – Дявола му викаха. Но виж какво, има всякакви, то не всеки ти е симпатичен, има и по-такова – аз например... Но Мария си го е харесала, беше груб така... Но тя се беше оженила за него.

Като се върнахме от фронта, искаха ни при военните. И двете със сестра ми ни приеха тогава медицина. Сестра ми завърши, тя е лекарка, ама ние шест деца, мама остана с 67 лева пенсия, и тогава аз заверявах два сместъра в Медицинския факултет, сетне се отказ, трябваше някой да помага. Гошко, този раненият, в 12-ти клас в Чепеларе, по-малкото ми братче в 8-ми клас тука и трябваше някой да стои. Раненият ми брат? Възстанови се, завърши с пълно отличие, приеха го „Индустириална химия“, първия випуск. И беше първенец приет, ама немахме пари. И още беше такова объркано, Тодор Павлов⁶³⁸ и други искаха да го пратят в академия, военна, обаче нямаше желание, не искаше той... Той си беше решил „Индустириал-

⁶³⁷ За други подобни случаи на обстрел на българските позиции от собствената им артилерия виж разказите на Иван Кръстев Петков, Иван Николов Петков и Славчо Андреев в настоящия том.

⁶³⁸ Тодор Димитров Павлов е роден на 14 февруари 1980 г. в Щип. Завършва философия и педагогика в Софийския университет. Член е на БКП от 1919 г. През 1924 г. е избран в ЦК на вече нелегалната БКП. След атентата в църквата „Св. Неделя“ (16 април 1925 г.) е арестуван и осъден на 12 години затвор. През 1929 г. е амнистиран и освободен. Участва в Учителската професура и Антивоенната лига. През 1932 г. заминава за Съветския съюз, където става професор по диалектически материализъм в Института за червена професура в Москва. През 1936 г. се завръща в България. През периода 1941-1943 г. е интерниран в концлагери. На 9-ти септември с решение на Националния комитет на ОФ и постановление на правителството е назначен за регент заедно с професор Боян Ганев и Цвятко Бобошевски. След обявяването на България за република на 16 септември 1946 г. регентският съвет се разпуска. През януари 1945 г. е избран за почетен председател на Македонския научен институт заедно с Димитър Влахов и участва в списването на списание „Македонска мисъл“, където защитава проюгославски и македонистки идеи. След войната Павлов прави академична и политическа кариера. Член е на ЦК на БКП (1957-1977) и на Политбюро на ЦК на БКП (1966-1976). Умира в София на 8 май 1977 г. Виж: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 107.

на химия“ , беше отличен ученик и в София, и в Чепеларе, и за да може да се издържа, стана огняр в хотел „Париж“ в София. И там – изпарения и туй и онуй, и се разболя – разболя се от туберкулоза каверна. Ако не беше народната власт, ако не беха другарите – цялото следване и завърши пак втори по успех, във випуска... О, ма те не го пуснаха в Хвойна да дойде, то беше или по санаториуми, специално хранене... Те спасиха живота му и ние се спасихме пък от заразяване, разбирате ли? О, ами то скоро умря, на 82 години, беше директор на „Фармахим“.

Дали имам някакви последици от войната? Аз се върнах с тения, не мога да спя оттогава. Какво друго? Малки ли са тези последици, с болен стомах и...

Дали съм виждала пред мен да загива някой от другарите ми? Ами Макарела, ами Странджата, ами Жан, ами много, как да не съм виждала?! Дали съм виждала германци да загиват? Ами че как?! Ами как ставаше, аз как да Ви... стрелят, „*На нож!*“, ние сме на такова... Аз не казвам, че от мене, и аз съм стреляла... но съм виждала че падат, прибират ги. До ръкопашен бой дали се стигна? Имаше команда, но не се стигна чак, не се стигна. Ама то стрес от какво да няма, лягаме да спим в окопа, с по едно платнище сме завити, сутринта като ставаме – два сантиметра, два пръста сняг, всичко замръзнало, значи най-ужасното нещо е войната, дето се казва „Да я не дава господ!“

Военни престъпления дали съм виждала? Не, не. От местното население нещо да са взимали? Не, не съм виждала. Аз не съм много наблюдателна, другите беха, не съм виждала.

* * *

Как се разви житейският ми път като се върнах от фронта? Омъжих се след туй, и учителка – задочно в Стара Загора завърших. Начален учител. Нямахме места тука, една година учителка в Острица⁶³⁹, всичките българо-мохамедански села, Острица една година, с отлични впечатления, добри хора, изтеглили. Изостанало, измъчени. А то колко пъти беха им сменяли имената и беха ги...⁶⁴⁰ Острица, първото. След туй две години в Зорница⁶⁴¹ – там ме приеха и партиен член, там гледах и детето. Мъжът ми така по-голям компаньор, обичаше и да си пийва. Образувахме женско дружество, събирахме се на седанки, учехме ги трапези да подреждат, да готвят.⁶⁴² Добри хора между тях, добри. Добре се отнасяха с учителите и ние с голяма любов, голямо търпение. След туй в Забърдо.⁶⁴³ Забърдо по-прогресивно, там вече имаше в гимназията да отиват да учат и така нататък, по-прогресивно село, повече партизани там имаше. Правеха пътя от Забърдо тука до Асеновград. Женска бригада направихме с децата. Те всички идваха при мене, обличаха моите дрехи, обличаха ме мене с тяхните, снимахме се, включиха се в бригадата, работиха на пътя. Те в бригадата, лично аз съм била учителка. Но въпросът е, че съм ги проагитирала, та от тяхното си

⁶³⁹ Село в община Чепеларе, област Смолян.

⁶⁴⁰ За преименуванията и въобще за държавната и партийната политика по отношение на помаците виж: **Знеполски, И. (ред.)** *История на Народна република България*. с. 500-505 и посочената там литература.

⁶⁴¹ Село в община Чепеларе, област Смолян.

⁶⁴² „*И аз даже завчера една ученичка ме посети, понеже знае, че съм тука и съм сама, ама така се разчувствах, не можях да заспя... Дойде да ме види Айша.*“ – цит.н. Р-М.

⁶⁴³ Село в община Чепеларе, област Смолян.

село, те все добри младежи. Не съм участвала, ходила съм при тях, но не съм участвала. Аз трябваше да ги уча.

Още малко искам да Ви кажа. Защото за мене най-много, което съм допринесла, ми е било школата за българо-мохамеданки. В цяла България първата школа, нямаш си представа как са ги докарвали – с камиони. Най-напред хайде жените на партийните секретари, на председателите, горе-долу... Тука в Пещерняка беше, аз им водих курс. Аз по културата... Каква беше школата? Културна. Най-напред да ги научим да се къпят, на банята да ходят, да променим до известна степен облеклото – с имена не сме се занимавали. Цялият град тука е помагал, всички институции, партиен комитет, и „Младежкия съюз“, и „Отечествения фронт“, всички помагаха за школата, защото е много трудно. Няколко къщи бяха българо-мохамедански тука, но богати родове⁶⁴⁴, просто се съгласиха – школничките да ходят да разглеждат – как подреждат, как поддържат къщите, прием 50 души, представяш ли си? Защото те 300 души минаха, две години. Това ставаше все през зимата – летните месеци школата беше в отпуск, щото работят на полето. И идваха. Въпросът е, че хората тука като Оговски, като други с радост ги приемаха да им покажат, да видят.

По 50 дена беше курсът – коренно се променяха. И фереджета, и облекла... Шивачки 5-6 от тука, ние им купувахме плат. Плисирани полички, бяли блузки, всеки курс изнасяше програма. Те много красиви песнопойки. Така, много ги биваше. Моят мъж много ми е помагал. И т'ва го смятам за най-голямото. Те като си идеха, писма ми пишеха, обичахме се, слушаха ме за всичко, за всички бех „*другарю Марев*“, не бех другарка! Защото те после почнаха от 7-ми клас да ги докарват. Завършат оттука едно село Върбина⁶⁴⁵ – Върбина май че беше – като ми докараха осем седмокласнички, момиченца – да ги хванеш, трябваше майка да бъда, трябваше всичко. Хубави... Сетне станаха и счетоводителки, и учителки, едни отидоха в София – писма, писма... Но идваха и ми ги взеха, сетне ми се караха наш'те, идваха такива журналисти и ги разглеждаха, и аз всички им ги раздадох.

Бех член на Окръжния комитет на БКП в Смолян, била съм 15 години член на градския комитет на БКП тука, в „Отечествения фронт“ председател на жените. Все като станеше най-напечено, все мене... Но за школата аз що Ви казвам смятам⁶⁴⁶ – защото много закани съм получила, че ще ме съсекат, че ще ме убият, особено богутевци едни, те много фанатици беха, тука едно село.⁶⁴⁷ Защо ме заплашваха? Ами защото ги докарват в школата или дъщеря им... На мене ми ги докарваха, не съм ходила аз да ги събирам, те партийните комитети, окръжния комитет. Закани, закани... Но след туй се примиряваха, ставаха ми най-големи приятели. Пък ревнуваха ги, аз имах от едно село един Бекир, ама жена му капка, то дойде заедно с нея тука и се записа в СПТУ-то⁶⁴⁸ – за трактори нещо да работи, разбираш ли? Ние все правехме, викахме ги да танцуват, хоро да играят, да пеят, лекции им се изнасяха всяка-

⁶⁴⁴ „Те са били чорбаджии, на тяхния дядо Салих, той е бил хас с германците, но те се приспособяват, разбираш ли, те нема какво да правят. Дядото – те тука като минавали – ги поздравявал германците. И той е бил един от първенците тука.“ – цит.н. Р-М.

⁶⁴⁵ Село в община Мадан, област Смолян.

⁶⁴⁶ В смисъл защо Надежда Русенова-Марева смята школата за най-големия си принос.

⁶⁴⁷ Село Богутево, община Чепеларе, област Смолян.

⁶⁴⁸ Средно професионално техническо училище.

къв вид – от София идваха лектори, Магда Гинова⁶⁴⁹, Иван Райков⁶⁵⁰, най-голямите ръководители от Отечественния фронт, от Окръжния тука, от Смолян. Много неща научиха децата, много неща научиха, много добре се държаха, но родителите мъчно се промениха, ама сега не можеш да ги познаеш – и по-добре облечени са, и изучиха се.

Една от Златоград, Биджонова, я хващат от улицата и я качват, там не я убедили, и тя като дойде: „*Олеле другарчице, фасулката на котлонката, фасулката на котлонката, какво ще стане?!*“ Те не ѝ дали и да влезе да изключи котлона, а пък тя варила фасул. А пък мъжа ѝ беше шофьор в Горското стопанство. Тогава по телефона намерихме мъжа ѝ, та да иде да изключи котлонката.

Ами и аз да ти кажа и аз кога, отдавна съм се пенсионирала, на 55 години, не мога да си спомня годината.

Ей това е, когато ни ги даваха, аз даже и хоро съм се хванала да играя на 88 години, не миналата, по-миналата година.⁶⁵¹

Нещо дали имам да добавя? Ами то на фронта в Скопие се образува някакво събрание да решат какво да правят, дойде постановление, нас не ни пускаха да се разхождаме из Скопие – беше опасно, имаше някакви престрелки, беше страшно, особено в старата част. Ми какво да Ви кажа, един хвойненец, Христо Каналев, който беше с чичо ми Георги 23-та година арестуван, чичо ми Георги беха го убили, него го пуснаха, обаче с офицерски дрехи, на фронта дойде до Скопие. Ами не наред. Ами те не смеят сега, приемат го и той с шинел, със шапка, с всичко – до Скопие чак. Ама в душата си той си въобразява, разбирате ли? Но из един път на събранието в най-сериозния момент – и ние бехме отишли, в най-сериозния момент – започна за козите да разправя. Те там всички разбраха, че човекът не е наред, защото имаше моменти, когато е така нормален, но имаше и когато... Да, те беха го тормозили, чичо ми беха го убили. Той Каналев от измъчване сигурно е станал...

Интервюто проведеха Константин Голев и Гавраил Голев

⁶⁴⁹ Магдалина Иванова Гинова (Роза) е родена на 6 април 1923 г. в село Коевци, Севлиево. Член на РМС от 1939 и на БКП от май 1944 г. На 16 септември става партизанка в Севлиевския партизански отряд (обединен след 18 октомври с Габровския отряд в Габрово-Севлиево партизански отряд). След 9-ти септември заема партийни постове. Виж: Решение № 2 от 2 януари 1951 г. от заседание на Политбюро на ЦК на БКП и приложена към него докладна записка от отдел "Партийни, профсъюзни и младежки органи" – Централен Държавен Архив – Фонд 1Б "Централен комитет на БКП", опис 6, архивна единица 1197, лист 1-3.

⁶⁵⁰ Иван Велчев Райков (Владо) е роден през 1912 г. в тогавашното колибарско селище Мазълите – днес село Живко, община Габрово, Габровска област. Активист на комунистическата партия и БКМС, Райков дейно участва във въоръжената съпротива на БКП, като от ноември 1943 до април 1944 г. е командир на Габровско-Севлиево партизански отряд, а през април 1944 г. става началник-щаб и заместник-командир на 8-ма Горнооряховска въстаническа оперативна зона. След 9 септември 1944 г. заема редица висши партийни и държавни постове, включително член и секретар на ЦК на БКП. В периода 1958-1962 г. е секретар на Националния съвет на ОФ. Виж: **Цветански, С. Пътеводител на мемоарните документи за БКП, съхранявани в Централния държавен архив.** София, „Главно управление на архивите при Министерски съвет“, 2003, с. 365.

⁶⁵¹ Надежда Русенова-Марева показва снимка от раздаването на юбилейни медали през 2010 г.

НИКОЛА ВЪЛЧАНОВ ШИШКОВ

„Открих огън, и още не беше свършил пълнителят, и тримата съм ги улучил. Това е изненадата! Моторът сви вляво, удари на бордюра, преобърна се и ги захлупи. Явно, че и тримата са убити. Обаче не мина и една минута, и се зададе първият танк.“

Никола Вълчанов Шишков е възпитаник на Военното на Негово Величество училище. Сражава се като взводен командир в 12-ти конен дивизон във Втората фаза на войната срещу Германия, на територията на Хърватия и Словения. Награден е с орден „За храброст“. Записът е направен в канцеларията на Съюза на възпитаниците на Военните на Негово Величество училища в Централния военен клуб – град София, през 2008 г.

Казвам се Никола Вълчанов Шишков, роден съм в Белоградчик на 16 юни 1923 г. До 5 клас учих в тогавашните общообразователни училища, а след това във Военното на Негово Величество училище със 65-ти випуск – 6 години. Баща ми беше също офицер – полковник, а майка ми домакиня. Баща ми беше роден в Каварна. Той е избягал от Добруджа, когато е била румънска преди 1940 г. – когато си вземахме Добруджа обратно. Той поизбягва, защото са си имали там някаква революционна организация...⁶⁵² Младежи. Избягали са в Русе и там са им казали кой какъвто иска да стане да си довърши образованието. Той завършва „Вътрешна архитектура“. Той рисуваше идеално, свиреше на китара, на цигулка, на пиано, беше рядко интелигентен човек. В Първата световна война се е бил на Чеган.⁶⁵³ Когато завършва в Русе Техникума по вътрешна архитектура, го пращат взводен командир в 15-ти Ломски полк.⁶⁵⁴ Това е прочутият Ломски полк. Неговото знаме се носи сред знамената на парадите, на Гергьовден. Той е известен с превземането на Чеган в Сърбия: *„Чеган, Чеган, ти помниш оц, войната страшна в онази нощ, кога дружина сал една, с „Ура, на нож!“ до теб стигна!“*⁶⁵⁵

И след това пък минава 1918-1919 г., след подписването на Ньойския договор, когато съкратяват българската държава и българската войска, него го пращат в жандармерията. Той казва: *„Аз не съм учил за жандармерист, аз съм учил за офицер!“* Не отива и се уволнява. А в Белоградчик той се запознал с майка ми – майка ми е белоградчищанка, коренячка. Там има практическо училище, техникум по дърводелство, и той понеже е завършил вътрешна архитектура, става учител там. Докато създават Трудовата повинност 1921 г. на Стамболий-

⁶⁵² За организациите и теченията сред българите в Добруджа след Първата световна война виж най-общо: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст. История на България.** Том 3, с. 388-389.

⁶⁵³ Чеганската операция, известна още и като Леринска операция, е настъпателна операция на Българската армия на Македонския фронт през Първата световна война, която частите на частите на 1-ва армия провеждат срещу сръбски съединения в периода 17-27 август 1916 г.

⁶⁵⁴ *„И след това вече той завършва школата, той не е от Военното училище. Преди тая работа, от Русе завършва школата и от школата го пращат офицер в 15-ти Ломски полк, и тогава е Чеган.“* – цит. Н. Ш. За 15-ти пехотен Ломски полк виж литературата в бел. 766 в интервюто на Славчо Андреев и цитираните там документи.

⁶⁵⁵ Част от текста на марша „Ломци на Чеган“. Повече за него виж в бел. 660 по-долу в този разказ.

ски.⁶⁵⁶ И понеже неговите командири, които са били на Чеган и в 15-ти Ломски полк, са го познавали добре и го знаят какво представлява, на тях им възлагат да създадат така наречената Трудова повинност. И те го канят. Той се съгласява, защото Трудова повинност е да правиш пътища, да правиш мостове. Даже аз съм се родил в Белоградчик и съм се родил в редовете на Трудовата повинност. Ама то си е било фактически армия, само че за парлама пред западните сили казваме, че това е трудова повинност с чукчета. Обаче оръжията са скрити в мазетата, в купите сено... Мините – във Варна нали имаме моряци към випуска, когато са наредили разоръжаването на флота, те всичко повиват и го потапят в морето. След това го изваждат. Той стигна до късно, баща ми служи до 1955 г.

Още незавършил Военното училище, като юнкер, кандидатствах за кавалерия. След завършване на кадетския корпус, тоест 8 гимназиален клас, ни разпределяха като юнкери по родове войски. Пехота, артилерия, пионери, свързочници, кавалеристи, летци, моряци и т.н. Аз желаех да бъда в кавалерията, явих се на изпит за кавалерист, издържах го и ме приеха.

На фронта ни изпратиха целия випуск, още произведени в офицерски чинове. Бяхме старшия випуск на училището. Топган целия випуск! 162-ма човека заминахме под строй, в ново бойно облекло, с влака за Белград, март месец 45-та година. В Белград седяхме два дена и от там ни разпределиха по частите. В Белград преди да ни разпределят на другия ден по частите, трябваше да маршируваме вечерта на площад „Терезия“. А площад „Терезия“ и улиците, водещи към него, бяха с дървен паваж. И ние трябваше да минем церемониален марш. Но ние минаваме церемониален марш 12 на 12 – 12 души в ред, 12 души в редица – блок. И ето, всичките бяхме така.⁶⁵⁷ С бутушите... като ударихме по дървените павета, стъклата на къщите просто кънтяха. „Дрън, дрън, дрън...“ Сърбите гледаха като гръмнати. Стигнахме на площада. Вечерта трябваше да гледаме филм. Руски боен филм в едно кино на площад „Терезия“. Там Стойчев⁶⁵⁸ и Тито, преди да влезем в киното, трябваше да приемат парада. Нашият блок е застанал точно срещу входа на киното, до тротоара. Тротоарът пълен със сърби. Трябва да дойдат и части от тяхното военно училище. Е верно бе, джанъм, война – война, верно, че сте я водели... ама верно, че претендирате за това, за онова... ето искате да вземете оръжието, искате да вземете завода...⁶⁵⁹ Те пристигат в колона по трима, като една детска градина, хванали се тука отзад за пешчетата... Най-различно облекло, кой с немско, кой цивилно, кой с рубашка, кой без рубашка... застават до нас. Ние ще пеем бойни маршове. Обаче ние пеем на три гласа, а знаете ли какво значи боен марш на три гласа? Това са 160 човека, това е страшно внушително, страшно! Пеехме „Чеган, Чеган“, „Един завет“...⁶⁶⁰ На три гласа това е нещо страхотно... Между това тия:⁶⁶¹ „*Ей, браче, колко години седите у военно учили-*

⁶⁵⁶ Трудова повинност е създадена през 1920 г. от правителството на Александър Стамболийски като опит да се заобиколят значителните ограничения, които Ньойският мирен договор (27 ноември 1919 г.) налага на българските въоръжени сили. На служба в Трудова повинност подлежат младежи, навършили 20 години и девойки, навършили 16 години, **Стателова, Е., Грънчаров, Ст. История на България.** Том 3, с. 362.

⁶⁵⁷ Никола Шишков показва своя снимка.

⁶⁵⁸ За генерал Владимир Стойчев виж бел. 166.

⁶⁵⁹ Виж по-долу в текста за тези събития.

⁶⁶⁰ Български бойни маршове. „Чеган, Чеган“ или „Ломци на Чеган“, както е оригиналното му наименование, е маршът на 15-ти пехотен Ломски полк, посветен на боевете при Чеган, през 1916 г. Маршът „Заветът на дедите“, по-популярен като „Един завет“, е създаден след Първата световна война и получава широко разпространение в междувоенния период не само в средите на военните, а и сред цялото българско общество.

⁶⁶¹ Сърбите.

ще?“ Викаме „Шест!“ „Ебем му богу, затова е така лепо!“ Влезнахме, гледахме филма, отидохме с тяхното военно училище на вечеря. До мене е Владо Контев, който даваше тон на випуска. И почваме вече. Каза Тито две-три думи... Тито вече малко недоволен, но няма как. Поднасят вечерята, през това време ние почваме да пеем. Ама пеем наши си песни, пеем македонски... Изпяхме едната песен, ония: „О, ово е наше!“ Изпяхме втора песен... „О, ово е исто наше!“ И викам на Владо до мене: „Владко, я дай тон за „Велик е нашия войник“⁶⁶², бе!“ Той ме погледна, вика: „Абе Кольо, ти луд ли си?!“ Викам „Ами може да съм луд, ама ти дай тон!“ „А, аз не мога да го дам!“ Викам му: „Айде бе, брате!“ И го накарах, той стана. И аз станах, и викам: „Господа юнкери – тогава още юнкери сме, не сме произведени – Владо ще даде тон, моля Ви всички да запеем!“ И казвам: „Владо, дай тон!“ Владо дава тон, раз-два-три, и почвам: „Велик е нашият войник, велик, велик, велик!“ – аз съм първи глас – „Измокрен, гладен, уморен...“ Втори глас, басът, също почва... Стойчев ме погледна, смръщи очите... А той познат на баща ми... И Тито – жълт, зелен, червен, какъвто щеш. Смени си всички цветове. Изкарахме го до край, седнахме, и от тук нататък се развали мохабета. Прибрахме се по хотелите, аз бях на хотел в Нови Сад. На другия ден пътуваме. Обаче сутринта рано пристига мотоциклет с кош и идва адютантът на дивизиона. И вика: „Федфебел портупей-юнкер Шишков, генералът Ви вика! Дошъл е мотоциклет да Ви вземе.“ Викам си: „Аз си знаех, сега ще ме оправи на бърза ръка!“ Отивам, влизам вътре в кабинета, голям кабинет, той седнал на бюрото, навел се и не ме поглежда. Аз разбрах каква е обстановката и направих крачка напред, ударих шпорите, заставах мирно и рапортувах: „Господин генерал, фелдфебел-портупей-юнкер Никола Вълчанов Шишков се явява по Ваша заповед!“ Той гледа и не ми казва нищо... гледа, гледа, гледа, пет минути гледа. Стана и вика: „Абе, ти знаеш ли какво направи снощи?!“ „Тъй вярно, знам!“ „И какво направи?“ „Ами какво... исто нашио!“ ... И той отговори: „Ве-е-ерно-о-о, че е наше... Айде – вика – кръгом, ходом марш, въл да те няма! Докато не съм се ядосал!“ Отворих вратата и излезнах.

Всеки пое към своята част със съответното превозно средство. Мене ме пратиха в 12-ти конен дивизион към 12-та⁶⁶³ дивизия.⁶⁶⁴ Аз намерих моя дивизион някъде на унгарска територия, но не си спомням точно населеното място. В Югозападна Унгария, на левия фланг на 3-ти Украински фронт. Участъкът на нашата дивизия се движеше през територията на Унгария, Хърватска, Словения и Австрия. Когато се явих в дивизиона пред командира – беше подполковник, но името му вече съм забравил – той ме посрещна много сърдечно. Ние още

⁶⁶² Един от най-популярните български маршове, създаден като марш на 23-ти пехотен Шипченски полк през 1916 г. Текстът е преработван през годините по политически причини. От 2001 г. песента е официален химн на Българската армия.

⁶⁶³ Става въпрос за 12-та пехотна дивизия, към която през Втората фаза на войната срещу Германия се числи и 12-ти дивизионен разузнавателен ескадрон, в който служи Никола Шишков. За състава на дивизията виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 214-215.

⁶⁶⁴ „Конят ми се казваше Разград. Конете не се кръщават от случайни хора. Конете са расови, те са приплод в конезаводите. Такъв конезавод имаше в Плевен, в Разград и в Добрич. Те се кръщават, когато се родят, първата буква от името му трябва да е същата като първата буква от името на бащата. При моя случай с „р“ е започвало и името на бащата, не мога да кажа как се казва. Втората буква трябва да е гласна от името на майката, първата гласна от името на майката. В моя случай е било „а“. Значи първата и другата стават „ра“ – Разград. А съм имал кон Негрит. Имал съм кобила Лехторка. На помещението в конюшнята, те имат боксове, висят табелки. На всяка табелка пише кой е бащата, коя е майката, коя година е роден, колко е години и т.н. Родословното дърво. Конят беше абсолютен. Абсолютен! Така го бях свикнал, като му изсвирия – „тъка-тъка“, дойде до мен, застане и чака. И почва да ме бута с главата, да търси... В джобовете винаги трябва да има или захар, или бонбон, ментови бонбони, лукчета...“ – цит. Н. Ш.

не бяхме офицери, фелдфебел портупей-юнкери, старши випуск във Военното училище, завършили. Той ми вика: „Младо – бях на 21 години – няма да те пращам сега на бойната линия, ще останеш тука! Има вътрешна работа тука, да я свършиш!“ И така стана до края на април и началото на месец май. Тогава се водеше едно много тежко сражение от 1-ва Българска армия на укрепената противникова линия на височината Ястребац.⁶⁶⁵ Силно укрепена линия, много силно укрепена. Няколко атаки бяха отбити много жестоко с много наши жертви. Това е на границата между Унгария и Хърватска. От там се влиза в предмостията на Драва и Алпите. Моят дивизион беше в резерва, на 2-3 километра зад бойната линия.

Обаче на бойната линия имах мой съвипускник – казваше се Петко Цокев, който беше пехотинец в 31-ви пехотен полк⁶⁶⁶ към 11-та пехотна дивизия. След това ми разправяше какви жестоки атаки е имало и какво жестоко отбиване, докато не са се явили около 7-ми-8-ми май⁶⁶⁷ „Катюши“. Почват цяла нощ една страхотна бомбардировка. Цяла нощ! Ние ги виждаме отзад, защото както казах сме на 2-3 километра, и те светят, летят. И тътени, страхотни тътени. Сутринта рано са дали команда – после Петко Цокев ми казваше – са ги дигнали за атака, вече четвърта атака! Те стават, тръгват, обаче само тук-таме ги посреща някой противников изстрел. Тая канонада, която преди ги е посрещала – картечен огън, артилерийски огън – я няма. „Минаваме – казва – всичко е разорано, земята е черна.“ Укрепени бункери – разрушени, хората – просто изгорели, като пепел на цигара. Иначе го гледаш здрав, но като го бутнеш се разпада на пепел. А иначе го гледаш така – цял. Това ми го е разправял той.⁶⁶⁸ Там беше ранен пак мой съвипускник, Марин Конов, който беше от 11-ти дивизион на 11-та пехотна дивизия. Той беше кавалерист, но там са били спешени. Него го раняват много жестоко и почти ослепява. Пак Петко Цокев ми разправяше – той го е видял, когато са го изнасяли, и го е познал по гласа. Той просто е псувал: „Врагове, ослепиха ме“ и т.н. Петко се е доближил до него и му казал: „Маринчо, спокойно! Ще оздравееш.“ И действително, в 12-та полева болница успяват – спасяват му очите! Марин тогава взема решение и казва „Няма да бъда офицер, като се върна ще се уволня и ще стана лекар.“ И така и стана.

Германците отстъпват след това поражение там. Тогава нашето командване на армията взема решение да преследва, дето се казва, да диша във врата на противника. С цел да не му даде възможност да образува нова отбранителна линия, подобна на Ястребац. Но как ще стане това? Местността е силно пресечена, рекички, реки, мостове и т.н. Командването взема решение да събере конните ескадрони от трите дивизии – 11-та, 12-та и 16-та и да направят Сборен конен полк.⁶⁶⁹ Получаваме заповед и тръгваме към Хърватия. Така се случи, преди

⁶⁶⁵ За сраженията при Ястребци виж също разказа на Иван Николов Петков и цитираната в бел. 304 литература в настоящия том, както и разказите на Димитър Димитров и Петър Томов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1.

⁶⁶⁶ 31-ви пехотен Силистренски полк.

⁶⁶⁷ Никола Шишков не е напълно сигурен в датата и действително, сраженията на позицията Ястребци с известни прекъсвания продължават от 8 до 15 април 1945 г.

⁶⁶⁸ Сравни подобни впечатления разказите на Димитър Димитров и Румен Гугушев в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и на Йовко Вълчев и Левон Ованезов в настоящия том.

⁶⁶⁹ Всъщност Сборният конен полк е формиран на 26 март 1945 г. от 3-ти, 12-ти и 16-ти дивизион и допълнителни части със задача да преследва противника. След като достига село Горни Хращан на 6-ти април, Сборният полк е разформиран и съставящите го части са причислени отново в състава на дивизиите си, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 323. Това означава, че Сборният конен полк е разформиран преди пробива на укрепената линия „Ястребци“ за която боевете се водят с известни прекъсвания между 8 и 15 април. Но при интензивното преследване на врага след пробива на позицията „Ястребци“, част от което са описаните от Никола Шишков събития, 12-ти и 16-ти конни разузнавателни дивизиони продъл-

мен имаше трима души убити взводни командири във взвода, който аз наследих. Те затова ни изпратиха, защото нямаше кадър. А война! Тука беше всичко объркано, знаете, кой ще ти мисли тогава да обучава. Въпреки, че бях още федфебел портупей-юнкер, ме пратиха в разузнаване на конния полк. Винаги се движех на 3-4 километра пред полка да разузнавам има ли противник, да донасям на полка, за да може да се организира, ако има някаква опасност от нападение. Като тръгнах аз напред на разузнаване, влезнах в Хърватия и минах през Дравоград⁶⁷⁰, където ни посрещнаха идеално. Разузнавателният взвод, който командвах – 1-ви взвод на 12-ти дивизион – се състоеше от 45 човека и 45 коня с три леки картечници и карабини. От Дравоград безпрепятствено – почти безпрепятствено – имаше отделни схватки, но те бяха много дребни и не си струва да се разказват – полкът влезе целият в град Чаковац.⁶⁷¹ Това е в северозападната част на Хърватия, от лявата страна на Загреб, близо до Словения, почти на границата. Там полкът беше оставен на почивка, защото много бързо се движехме, конете имаха нужда от почивка, а това е все пак живо същество, не можеш да го товариш и утре да искаш от него да ти върши работа. И идва 9-ти май. Аз имам квартира, войниците също бяха настанени на квартири, много добре бяхме посрещнати в Чаковац. Конете бяха в една долчинка близо до един замък, направихме коневръз и останаха там коневодите, които ще ги гледат, и известна малка охрана.

Между впрочем, на 6-ти май ни произведоха подпоручици. Бях получил от командира на полка съобщение, че съм произведен подпоручик. Понеже носехме юнкерските пагони – там къде ще търсиш звезди – а той беше подполковник, ми изпрати една от неговите звезди. По една от всеки пагон. Виждате какво отношение имаше. И на 9-ти май вечерта аз се прибирам, през деня сме всичките офицери в полка. Хазяите бяха много възпитани и културни хора, мъж и жена, тогава на възраст около 40-40 и няколко години, имаха две дъщери. Малката беше на 18-19 години, по-голямата беше на 21. Откровено казано, аз бях на 21 години, малката дъщеря беше хубавичка... Е, хвана ми окото. Войната си е война, но животът си е живот. На мен ми отстъпиха тяхната спалня, а тя гледаше към улицата и имаше два прозореца.⁶⁷² По едно време, към 8-9 часа – една страхотна пукотевица. Аз веднага скочих, защото помислих, че може да е нападение. Ние спяхме облечени, не знаехме откъде ще ни изненадат и кога... Дето се казва, да не те сгащят по бели гащи. Излезнах навънка и виждам – радост на улицата, викам си: „А, значи не е това!“ Причината беше съобщението, че Германия е капитулирала. В Чаковац имаше и пехотни, артилерийски и инженерни части, не бяхме само ние, и войниците стрелят. Всеки има оръжие, кой карабина, кой взел шмайзер... Пукотевица страхотна. Аз се прибрах спокойно, казах на хазяите какво е положението, те също се успокоиха. Поговорихме малко докато мине тая патаклама и аз към 12 часа си легнах. Бях вперил очи в тавана и мислех за тая работа... И ми се чука на прозореца. Аз скочих веднага, отворих прозореца и гледам – мойта свръзка, войникът. Води моя кон и той с неговия, и казва: „Тревога!

жават да действат в тясно взаимодействие. 3-ти конен разузнавателен дивизион също участва в преследването със свои собствени задачи. Виж накратко: **Андонов, Вл. и др.** *История на Отечествена война на България, 1944-1945*. Том 3, с. 195, 196, 198.

⁶⁷⁰ Град, център на едноименната община в Корошки регион, Северна Словения.

⁶⁷¹ Град, административен център на Междумурска жупания, Северна Хърватия.

⁶⁷² „Аз сега, като ходихме екскурзия на ветераните в Хърватия през 2007-ма, и аз познах къщата веднага. Въобще не беше типана. Тя е като нашите пет къшета. А там, където бяха конете, миналата година имаше конно-спортна база. Погледнах пердета, завеси хубави, обаче на вратата катинар.“ – цит. Н. Ш.

Полкът заминава, веднага трябва да дойдете!“ Аз бързо прецених, че ако взема да дигам хазяите по това време, ще ги притесня. Викам си: „*Няма да се обаждам*“. А прозорците бяха на височина колкото е коня със седлото. Стъпих с единия крак на прозореца, а с другия на седлото и потеглих. Отивам на коневръза, а там полкът вече строен, всички се явили. И тръгнахме. Цяла нощ вървахме с ускорен алюр.⁶⁷³ И така, на другия ден към 5 часа следобед влезнахме в град Птуй.⁶⁷⁴

От тука вече почва истинският боен път за мен. Ние влизаме в Птуй от изток, от запад на града германците се изтеглят в посока Клагенфурт. В града нямаше сблъсъци, те въобще нямат време да спрат. Изтеглят се през едно дефиле като Владайското, като отляво на шосето на около 50-100 метра е Драва. Тогава беше пълноводна, широка около 200-300 метра и дълбока. Върви със шосето заедно. Отдясно на пътя веднага се издигат едни скали и канари – предпланините на Алпите. И почти на всеки километър – понеже от Алпите се спускат ручейчета и понеже снегът се топи по това време – има мостчета над ручейчетата, които се вливат в Драва. Обаче германците какво направили? Основните части бързо, със големи камиони се изтеглят на запад, те бързат, за да не се предадат в ръцете на 3-ти Украински фронт, към който сме ние, а бързат на запад към англичани и американци. Обаче те не са вече редовна войска, те вече нямат организирано снабдяване, нямат организирана храна... Въобще като партизански части. На групи, по-малки, по-големи, ако срещнат съпротива, влизат във бой, ако отсрещната част е по-малка от тях или те преценят, че могат да вземат нещо за храна от нея... Не признаваха подписването на споразумението. Бяха организирали мотоциклети, обаче вместо кош бяха направили платформа. Предварително – те са очаквали, това не е правено тогава на място. На тази платформа е монтирана минохвъргачка с пет цеви, сандъци с взрив и картечар. Зад водача на мотора също – автоматчик. Отстъпват, стигат до някакъв мост, спират за секунда, бият една две мини. Има защо, няма защо, просто за сплашване. И един-два откоса с автоматичното оръжие, с шмайзера. Вдигат във въздуха моста и бягат. Отиват на следващия, на следващия, на следващия...⁶⁷⁵ Това означаваше, че нашите моторизирани части не могат да минат. Тогава командването взема решение сборният конен полк да се придвижи през нощта от Птуй до Марибор, а това разстояние е 80 километра. Командирът на полка – тогава го видях, след като ми беше изпратил звездите – ми каза: „*Младо, получи ли звездите?*“ А аз съм ги сложил и викам: „*Ето ги, господин подполковник, ама защо сте ги свалили от Вашите пагони?*“ „*Мене всички ме знаят, че съм подполковник, чертите ги имам. А че била една звезда – ами другата във боя съм я загубил. А ти нямаши, сега за пръв път получаваш звезда. Ти трябва да я имаш!*“ В 5 часа след обяд тръгваме през Алпите по планински пътеки с конете. Обаче конете минават, на тях не им трябва шосе, ако трябва да преплуват Драва, ще я преплуват. Движехме се по компас в гората и като се стъмни. Трябваше да се движим в колона по един и всеки следващ да държи опашката на предния кон, за да не се откъснат и да се загубим. Дванайсет часа нощен поход на компас и електрическо

⁶⁷³ „Алюр се казва ходът на конете... ходом, тръс галоп, карьер, това са алюрите. След галоп, след карьер трябва да минеш на тръс, трябва да дадеш почивка на коня, после пак. Трябва да използваш и да пазиш силите на коня, защото той ще ти трябва. Без него си нищо!“ – цит. Н. Ш.

⁶⁷⁴ Град, център на едноименната община, Подравски регион, Североизточна Словения.

⁶⁷⁵ Виж сведения за подобни части в разказа на Иван Николов Петков в настоящия том.

фенерче⁶⁷⁶ без почивка. Без водач, картата и компасът са водач. Командирът на полка водеше колоната.

Сутринта в 5 часа осъмнахме в покрайнините на Марибор, само по планински пътеки, никакъв път. Гледаме – германците не са предполагали, че може за една нощ при толкова разрушени мостове да мине някаква част и да ги изненада. Ние сме горе в планината, а Марибор е долу. Виждаме ги с биноклите. В дворовете германците бяха излезли сутринта голи до кръста да си правят тоалета.⁶⁷⁷ И командирът пусна взводовете на другите ескадрони в различни посоки, защото е голям град, а на мен ми каза: „Подпоручик Шишков, минавате моста, градинката и разузнавате в тая част на града дали има противник.“⁶⁷⁸ Аз тръгвам. Минавам през центъра безпрепятствено, хората ни посрещат добре, разбира се, като разбират че сме българи. Много добре ни посрещат.

Минаваме реката, яздехме в конен строй по трима, 45 човека. Свиваме наляво, защото трябва да изляза на края на Марибор и да проверя какво има в района, за да запазим фабриката. Аз съм начело – водач колоната. Не сме минали и двайсет метра след завоя и се разнесе страхотен изстрел, и просто въздухът на снаряда щеше да ни свали от конете, само въздухът!⁶⁷⁹ Добре че не беше малко по-ниско. Щеше да ни вдигне всичките и да ни изхвърли чак горе на Алпите, на нова сметка. Веднага командвам: „Кръгом! На галоп!“ Спрях взвода зад ъгъла и командвам спешаване. Нарещам на коневодите да вземат конете и да ги скрият отзад, за да не са уязвими за противника, който не знам какъв е. Явно беше, че имат оръдие, ама какво – не се знаеше. А ние, аз и подофицерът, слезнахме по стълбичките на едно противовъздушно скривалище и залегнахме на височина, колкото да виждам какво става. Казах на взводния подофицер: „Вземи бомбите – имахме около 10-тина ръчни бомби – сложи ги в краката си и ще ми сваляш капачките само, и ще ми ги даваш готови аз само да дръпна телта, за да възпламеня заряда.“ А аз съм с картечницата. Взводът беше въоръжен с три леки картечници – всяко отделение имаше лека картечница, наречена „Матцен“.⁶⁸⁰ Взводът залегна на 5-6 метра зад нас, на един бордюр. Аз им казах: „Няма да мърдате от тука и няма да стреляте, докато не получите от мен заповед!“

По едно време, без да са минали и 10 минути, срещу нас се зададе един мотор, пак с кош – като тези, за които говорих преди малко – направи завой... Аз знаех, че той няма да е сам, не може да е сам – и той е разузнавач като мене. И този мотор беше с монтирана платформа, а на нея тежка картечница. На мотора бяха трима: мотористът, зад него още един автоматчик и картечарят на коша с картечницата – така наречената МГ. Най-модерната за времето тежка

⁶⁷⁶ „Всеки имаше електрическо фенерче, и войниците.“ – цит. Н. Ш.

⁶⁷⁷ „Те така правят независимо от времето.“ – цит. Н. Ш.

⁶⁷⁸ „Вижда се центърът на Марибор, оттам минава река, мост, подобен на нашия „Львов мост“. Зад моста на 50 метра се вижда една градинка. Отляво се намираще голяма фабрика за самолети. Там германците правеха и ремонтираха техните бойни самолети изтребители „Месеримит“. Затова трябваше да отцепим този район, за да запазим фабриката, да не я вдигнат във въздуха, защото те са там, вътре. И ако им дадем възможност да се организират за отбрана, може да я вдигнат във въздуха.“ – цит. Н. Ш.

⁶⁷⁹ Въздушната струя.

⁶⁸⁰ „Ние в училището се майтапехме с нея, като казвахме, че е шевна машина. Защото тя беше стар модел, не знам от кое време, и пълнителят беше с 35 патрона. Метален пълнител, който се слагаше отгоре. И като почне да стреля „так-так-так“, като шевна машина.“ – цит. Н. Ш. Става въпрос за 8 мм. лека картечница „Медсен“, която се намира на въоръжение в Българската армия по време на Втората световна война, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 287.

картечница, която имаше към 1000 изстрела в минута...⁶⁸¹ А аз с тая мойта шевна машина... Веднага прецених и си казах: „Тая картечница, ако ме открие, че съм там, и ми открие огън, ще ме ликвидира за нула време. Това са 1000 изстрела в минута, срещу моите 35. Нищо не е! И тя е на лента, не е като мен с пълнител. Като свърши, трябва да го махнеш, да сложиш другия, това е губене на време. Трябва да я изпреваря, изненадата е победата.“ Затова реших – изненадата! Викам си: „Дръж здраво картечницата и стреляй!“ Прицелих се добре, а разстоянието не е голямо, към 50 метра, те не са нищо за картечницата. Открих огън, и още не беше свършил пълнителят, и тримата съм ги улучил. Това е изненадата! Моторът сви вляво, удари на бордюра, преобърна се и ги захлупи. Явно, че и тримата са убити. Обаче, не мина и една минута, и се зададе първият танк. Но както казах, разстоянието е много близо, а оръдието на танка има амплитуда и има така нареченото „мъртво пространство“. Ние попадахме в мъртвото пространство. Аз веднага открих огън и по тях, обаче видях как куршумите ми отскачат... И затова казах на подофицера: „*Подавай ми бомбите, но вади капачките!*“ И той почна да ми подава. Улицата е павирана, аз дърпам запалката, хвърлям бомбата – тя се удря на паважа, отскача и не мога да уцеля танка! А те са вече на около 10-20 метра и стрелят, обаче ние сме отдолу, в мъртвото поле. А войниците отзад седят и слушат, понеже им бях наредил да не стрелят без заповед. Аз не исках да разкрия на противника каква част сме. Защото като ни видят, че сме 40 човека с карабини, те ще минат и ще ни сгязят с танка, няма и да стрелят! Аз хвърлих бомбите само за да им покажа, че има и бомби. А ударих ли веригата на танка и тя да се скъса, той почва да се върти на място и става ненужен за нищо. Даже и за каруца не става. Първият мина, аз исках да ги видя колко са всичките. Вторият също мина, третият мина, а ние на всеки хвърляхме по една бомба. На предпоследния хвърлихме две. За да видят, че има съпротива. И не се знае кои сме и колко сме. Те разбраха, че разубавачите им са ликвидирани. Последният – четвърти танк, завъртя и веднага обратно. Предпоследният също се върна, обаче първите два продължиха.⁶⁸²

Ние останахме в това стълбище да видим дали няма да се появи някаква друга част и малко да си отдъхнем. Аз се обърнах и казах на хората: „*Спокойно! Засега опасност няма.*“⁶⁸³ По едно време не знам колко време мина – усетих машини да се задават по улицата. Викам си: „*Леле, ако идват пак танкове, сега са ми в гърба, как ще се обръщам обратно?*!“ А нямам вече и патрони. Пълнителите от картечницата свършиха, бомбите свършиха и те... Край! Пушките на войниците, но те са с един куршум: „так-так-так...“ – карабина. А ония – въоръжени с МГ-та. Гледам, зададох се влекачи, български влекачи! Като ги видяхме, войниците преди мен ги видяха, защото са по-назад от мен, веднага скочиха. Бяха противотанкова батарея от четири оръдия, теглени с влекачи. Влязоха в улицата, видяха, че ние сме там, завъртяха и веднага заеха позиция. Обаче вече нямаше защо. Ние станахме, почнахме да се прегръщаме... Радост! Попитах командира на батареята – той беше поручик, мобилизиран от ШЗО, от така нарече-

⁶⁸¹ В зависимост от използвания затвор скорострелността на картечницата МГ-42 варира между 900 и 1200-1500 патрона в минута. Повече информация за това оръжие виж в бел. 456.

⁶⁸² За бойните действия, които води 12-ти дивизионен разузнавателен ескадрон в Марибор виж: **Андонов, Вл. и др.** *История на Отечестваната война на България, 1944-1945.* Том 3, с. 198.

⁶⁸³ „*За отбелязване е, че моите войници всичките до един – 45 човека, бяха мобилизирани и бяха на възраст от 45 до 50 години. Всичките имаха семейства в България, всички имаха деца и мене ме смятаха като тяхно дете. А ямболи са известни като едни от най-добрите български войници – всички бяха от ямболските села. И изпълнителни.*“ – цит. Н. Ш.

ните тогава „ДКВ“⁶⁸⁴: „Господин поручик, два танка се измъкнаха от тук?“ „Оправихме ги, не бой се! Затова се забавихме малко.“ Викам: „Браво!“ Те са ги срещнали, ама вече не мене с картечницата „Матцен“ и с бомбите, а оръдия! Противотанкови, като удари, няма грешка. Аз си взех картечницата, дигнах взвода и извиках коневодите.⁶⁸⁵ Тръбачът свири „Сбор“. Коневодите идват веднага, „Възседни“ – свири се, и вече си командвам аз.

Възсядаме, отивам към центъра и по пътя се намираще зданието на Гестапо.⁶⁸⁶ Пише си отвън, има си надпис „Гестапо“, пречупен кръст, стрелката на Гестапо... Другите части на Сборния конен полк са пленявали немците в града и стигат тука. Влизат в Гестапо-то – аз влезнах да го видя после, но то беше свършена работата – то като се влезе от улицата, има десетина стълби надолу, след тях се влиза в едно голямо помещение – ресторант. Там са се хранили. Под земята, защитено от бомби. И ги заварват – те не са и те очаквали – заварват ги на закуска! И ги пленяват всичките. Извеждат ги, а в това време един от нашите войници, от пехотинците... От ресторанта имаше пак няколко стълби надолу и долу нещо като изба с бъчви вино и ракия, не голяма. И нашият като влиза вътре, бай ти Ганьо, и със шмайзера – „к-р-р-р-р“.⁶⁸⁷ Докато ония изваждат германците, то почва да тече това и нашият „къл-къл“ оттука, „къл-къл“ оттука, „къл-къл“ оттам и пада. И там се удавя. Това беше жертвата. Понеже искате да видите истината в лицето такава, каквато е. Това ни беше единствената жертва при превземането на Марибор.

Свърши тая работа в Марибор. Нашите части дойдоха. Завода го спасихме и го докарахме тука. Част от машините ги има сега в Божурище, имаме работилница за безмоторни и учебни самолети. Те са от онова време още, е тия машини. След Марибор по посока Клагенфурт има също едно селище, казва се Лавамюнде.⁶⁸⁸ То е вече на австрийска територия. От него нагоре вече е Клагенфурт и Виена, те са на километри разстояние. Веднага командира вика: „Продължавай напред!“ Да де, ама зад тия танкове има други пехотни части. Да разузна какво е. Тръгвам аз, стигам Лавамюнде, минавам го. А както е Лавамюнде, има разклонение за Грац, но мен това не ме интересува, Грац е работа на други части, аз трябва да вървя напред, към Клагенфурт. Минавам Лавамюнде, минавам 3-4 километра, стигам до една голяма ливада и виждам на тая ливада немско оръжие. Това са автомати, картечници, оръдия... Изоставено оръжие. Аз имах мое апаратче, носех го тогава с мене, и съм направил снимка. Повече не можех да правя, защото няхах време, имаше и други работи да се вършат, не само това. Оръжието е много, само една малка част се вижда, защото апаратчето е малко. Снимката е б на б. Като видях тоя лагер изоставен... тука имаше съвсем нови коли. И леки коли, и микробуси, и леки камиони, и 12 тежки оръдия – гаубици. Ама нови-новенички. С раклите, раклите заредени със снаряди. Те не са успели да извадят и затворите.⁶⁸⁹ Даже съвсем нови мотори

⁶⁸⁴ ДКВ – абривиатура на „До Края на Войната“, има се предвид приетото решение мобилизираните запасни офицери да запазят званията си до края на войната. С тази абривиатура се отличават запасните от кадровите офицери.

⁶⁸⁵ „А това става с тръба, всяка команда в кавалерията се подава с тръба, има си различни сигнали. Не може в боя да се движии в галоп и да викаш. Никой няма да те чуе, а тръбата се чува.“ – цит. Н. Ш.

⁶⁸⁶ Гестапо е тайната полиция на Третия Райх. Наименованието е съкращение на официалното имена организацията Geheime Staatspolizei (Държавна тайна полиция).

⁶⁸⁷ Виж описанието на подобни случаи в разказите на Петър Дончев в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1; и на Борис Гърнев и Лона Спасов в настоящия том.

⁶⁸⁸ Лафамюнд (слов. Лабод) е град в район Волфсберг, провинция Каринтия, Австрия.

⁶⁸⁹ „Щото като извадят затвора, тя става безполезна. Желязо, старо желязо!“ – цит. Н. Ш.

„Хюндат“, съвсем нови мотори! Викам си: „Това нещо ще си го вземем ние.“ Това си е наше, аз съм стигнал пръв там. И пиша донесение до командира на полка. Около 500 метра зад тая ливадка – село, австрийско село. Пращам свръзката да се върне назад и да докладва на командира на полка за случая. Да даде заповед какво да правя, да продължа ли напред, да чакам ли да дойде полка да се разположи тука, да завземе това чудо да го пази? Той се върна... Не минаха десет минути и го гледам отдолу пристига на карьер. И казва: „Господин подпоручик, не можях да мина.“ „Защо бе?!“ „Англичаните са на пътя. Те искаха да ме хванат, ама аз обърнах коня, ударих два чифта шпори и им казах „чао“.“ Сега какво да правя, аз съм отпред, а това е 11-та Шотландска танкова дивизия на генерал Кларк, която идва от Грац и слага тука демаркационна линия, и казва: „Ние сме тука, оттам нататък сте вие“. Добре, ама аз съм отатъка! Как ще е той тука, когато аз съм там. И аз съм отишъл преди него там, дори да съм сам! Но щом аз съм българин, български войник, аз съм! Във войната е така. Който войник стъпи пръв или част стъпи първа, тая територия е негова. Добре, ама той⁶⁹⁰ не знае колко са, и аз не знам колко са, и че е танкова дивизия. Той каза „танкове“, ама може да са като ония четирите. Не знам. После разбрах. Добре. Явно. Спрях. Няма да пращам друг войник да го излагам на опасност, може да го застрелят. Командирът ще разбере, те ще го спрат и него. Той ще опре и той до тях, и те ще кажат: „О, господине, Вие сте дотука!“ А командира ще каже: „Ама аз имам отпред част!“ Тогава вече става друг въпросът и почват преговорите. Обаче аз съм взел всички мерки. Викам си „Какво да правя?“ Поогледах се наляво, надясно... Нагоре скалите. Поогледах, поогледах, видях селцето отпред. Викам си „Няма страшно, за храна няма да закъсаме. Ето го селото, ще отидем, ще намерим нещо за хапване. Но конете! Трябва вода, трябва паша, трябва сено!“ Ние не носим зоб. Има, ама той е отзад в обоза с полка.⁶⁹¹ Огледах, видях една пътечка на нагоре. Викам на взводния подофицер: „Стой, поеми командването тука, аз отивам догоре да разузная и се връщам.“ И тръгнах пеша. И на около 50 метра нагоре, зад скалите, пак на 50 метра, една хубава зелена ливада, широчка доста. Една хубава трева и една рекичка се спуска от Алпите, минава през тая полянка, слиза долу и отива в Драва. Викам си „Е ти место, идеално за конете, като дойдат тука, ще ни хванат опаишките англичаните.“ Слезнах, викам на взводния подофицер: „Полека, внимателно горе. Вземи коневодите, да пазят конете, нека да пасат, да пият водичка... А аз взимам останалите войниците и ще заема позиция.“ Той заведе конете и идва. Ние заехме позиция, ама позиция зад скалите, никой не може да те види. Дето се вика, отгоре само бомбички да хвърлиш е така – тоя, който е долу, трябва да ги хване и да ги чука на лешници. Заставаме и гледаме. По едно време чувам пак мотори ”к-р-р-р-р” и гледаме – една джипка с една танкета пристига. Видя оръжието... Англичаните пращат разузнаване напред. Защото те видели войника и знаят, че той не е сам, тръгнали да видят с кого е. Добре, ама стигнаха тука до оръжието, спряха и са разбрали, че тука има някаква част заради това оръжие и коли. И почнаха да се оглеждат. А аз имах един мобилизиран от Ямболско, адвокат, който знаеше перфектно немски. Вземах го до мене и му наредих да извика по немски, че тука са български войници, че те контролират положението и че това оръжие долу е завзето

⁶⁹⁰ Свръзката.

⁶⁹¹ „Не може ти да тръгнеш в бойна акция и да караш и вода, и зоб, и т.н.“ – цит. Н. Ш.

от нас, българите. Той го кара на немски, сега как са го разбрали или не са го разбрали – не знам, но те веднага след тая работа направиха завой и си отидоха. Значи са го разбрали. И понеже те не знаят колко български войници има, и понеже по военните правила ние сме там преди тях, се върнаха. Вечерта аз отидох до селото. Всичко това се случва още на същия ден, в който се сблъскахме с танковете в Марибор. Отидох в селото, те говорят немски също, а аз вода и адвоката с мене. Намираме кмета и казвам на адвоката: „*Кажу ми: „Кмету, български войски сме, англичаните са спрени там. Ние имаме нужда от храна. Няма да вземаме нищо насилно. Каквото ни дадете. Ако имате, ще ни дадете, ако нямате – няма, ще видим как ще караме.*““ Той каза „*О, има, има, сега ще ви покажа цял склад!*“ И ме води в църквата. Църквата има стълбище надолу, а долу германците направили в мазето цял склад и вътре пълно със захар, макарони и масло. Като видях, викам на войниците: „*Айде, ще ядем макарони, захар и масло, и край. Конете имат горе храна. Ще чакаме тука да се разберат нашите. Той Стойчев⁶⁹² няма да ни остави, ще разбере, ще се срещне там с англичаните, ще ни оправи.*“ И така, ние изкарахме там 15 дена.

Но още на другия ден⁶⁹³ гледаме сърби, партизани. А те вървят след нас, след руснаците, след унгарците⁶⁹⁴. Те вървят след нас и с каруците обират, те са по авантата. И почнаха да товарят и от това оръжие у каруцата. И сега понеже на сръбски и на български не ми трябва преводач, викам: „*Стойте там бе, к'во правите тука!*“ и по български една дълга... Те погледнаха нагоре... „*О, ама ова е наше.*“ Викам: „*Ваше друг път! Да се омитате оттука, че един няма да се върне.*“ Те пак нещо почнаха... Те не виждат, всичко е зад скалите. Аз ги виждам като на длан, но те не могат да ме видят, те не знаят колко сме. И те почнаха да товарят. И аз насочих МГ-то,⁶⁹⁵ ама не в тях, щото все пак... Едно, че сме и съюзници вече – уж де, със сръбите съюз все едно с дявола да правиш съюз. Сега, честно казано, което си е. И един откос, ама по шосето, не при тях, „к-р-р-р-р, к-р-р-р-р“. Като чуа, след 10 минути ги няма никакви, изчезнаха. Нищо не вземаха, даже оставиха и каруцата. На другия ден пак пристигат, ама пристигат по-късно вечерта вече, когато почва да се смрачава. У тъмното, да не се вижда, да измъкнат каруцата. И аз им казах да стоварят оръжието, щото ще застрелям и конете, и тях. И няма да се занимавам повече. Свалиха оръжието. И вика: „*Ово е празно.*“ Добре. Отидоха си и тоя път, и повече не се и върнаха.⁶⁹⁶

След 15 дена гледам, идва вече наша джипка. Познава се, отпред на предния калник се вее българското знаме. И вътре командирът на полка и адютантът. Спира долу, той се изправя: „*Подпоручик Шишков!*“ „*Аз, господин подполковник.*“ „*Стягай взвода, свободно е и се*

⁶⁹² Командирът на 1-ва Българска армия генерал Владимир Стойчев.

⁶⁹³ „*Ние не слизаме долу, не си оставяме позицията. Конете са на сигурно място, вземахме си малко макарони, вземахме си малко масло, вземахме си малко захар, а горе на поляната и вода има. При конете вадим си макарони, слагаме ги, с масло ги запържваме, слагаме захарчица и готово. Чиста работа!*“ – цит. Н. Ш.

⁶⁹⁴ „*Имаше пак на наша страна доста унгарци.*“ – цит. Н. Ш.

⁶⁹⁵ „*А между впрочем трябва да ви кажа, че когато минахме покрай мотоциклета, който се беше преобърнал, МГ-то аз го вземах. И вземах сандъчето с лентите. Викам, с тая мойта „Матцен“, шевна машина, няма да шия орехи, я да си взема аз МГ-то. И то беше горе при мен. Монтирах си го, викам, с него ще сплаша и англичаните. Щото ако чуят моята шевна машина: „така-така-така“ – ще си кажат: „О-о-о тея са...“ А като чуят „к-р-р-р-р-р-р-р“ – друга работа!*“ – цит. Н. Ш.

⁶⁹⁶ За други подобни конфликти с югославските партизани относно собствеността върху пленените от Българската армия трофеи виж разказите на Венелин Попов и Горан Маринов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и на Борис Гърнев, Йовко Вълчев, Любен Спасов и Минчо Минчев и в настоящия том.

върщай в полка. “ Викам: „К’во става с англичаните?“ „Ти – вика – им такова таковата на англичаните, вземал си им акъла. Строй взвода!“ А на мене като че ли ми идваше на ума тая работа, и докато седяхме тия 15 дена, аз три пъти ходих в селото и се срещах с кмета. Много любезни бяха австрийците, сега, което е истина, не мога да си кривя душата. Казвам на адвоката: „Кажми им, че ние толкова път, идваме от Чаковац, през Марибор, дрехите ни са изцапани. Да може някак си да ги дадем, да не слиземе ние, да оставяме позицията. Да ги свалим дрехите, да ги дадем тука при вас, ако имате пералня да се изперат.“ „О, нямате проблем, дайте ги, дайте ги.“ Викам „На два пъти“ – защото не може да са по бели гащи горе войниците. Съблякох ги половината, дадохме дрехите... Леле мале, нямате представа. На другия ден ни ги върнаха, ама все едно са минали през най-голямото химическо чистене и след това гладене. Идеални. След това другата партидал – идеални. Командирът не знае тая работа, вика: „Вие трябва да се постегнете!“ Викам „Сега ще видят англичаните как става тая работа.“ И казвам „Момчета, на конете уборка, ама страхотна. Задниците ще ги направите на квадрати!“⁶⁹⁷ Направиха. Командирът ми беше казал след колко часа ще ни пуснат англичаните да преминем. И най-важното, че демаркационната линия се премества не където е сега, а в селото, докъдето ние сме стигнали. Така че законно това оръжие вече е наше. Законно, оръдията... всичко става законно. Слезнахме долу, казах на момчетата да лъснат конете и да лъснат амуницията, защото масло имаше. Бойните седла не са спортни, – бойни, с кобури, бойно седло. С масло ги лъскахме, те светнаха. Конете ги направихме на квадрати, възседнахме и казах на тръбача: „Стой зад мене! Като наближа, като ги видя – аз не ги знам какво ще видя, но знам, че има англичани там и знам, че трябва да минем покрай тях – аз ще ти дам сигнал само с ръка и ти ще свириш тръс и церемониал!“ Наближихме, аз ги видях, леле боже като ги видях, той пътя отгоре се вижда, ама така както видяхте Кулата и Промахон да се задръства от тировете, така бяха танковете, един след друг наредени. И отгоре ги гледаш – 11-та Шотландска танкова дивизия, с поличките, отдолу гащенцата сивите, гетите бели, коланите бели, презрамките бели, такетата сини, отгоре с бял тампон – е-е-е такъв, с подбрадника – се излегнали на танковете и лежат така. И аз си викам: „Сега ще ви дигна!“ И викам на тръбача: „Свири церемониал!“ Той свири церемониал – при церемониала трябва да се мине на манежен тръс. Сабите вълн и взети на рамото⁶⁹⁸ и веднага взимаш за почит. И аз наближавам вече тръс, тръбата свири, англичаните гледат, виждат, че минаваме на тръс, виждат, че се вадят сабите, виждат, че се взимат за почит... Некой издаде там команда, не знам кой – както бяха на танковете, скочиха и застанаха от едната страна на пътя в редица по един. Ние приближаваме и аз командвам „Глави на ляво!“ Момчетата обърнаха главите на ляво, теглиха по една мустаката усмивка, засукали мустаците... Пак някой от англичаните командва, земаха „за чест“... И така се разминахме с тях. Ние на тръс ги гледаме с мустаци, те ни гледат. И к’во си викат: „Тия 45 ни държаха 15 дена тука.“ Ей така свърши за мене войната.

⁶⁹⁷ „Виждали ли сте такива? Ако не сте виждали такава кавалерия, не сте имали щастието... Лейбгвардейския на Негово величество конен полк да го бяхте видели какво представлява...“ – цит. Н. Ш.

⁶⁹⁸ „Сабите са от дясната страна, с десния крак затискаш, тя е вързана на седлото, да можеш да я хванеш – и тя трябва да е вързана здраво, че иначе ще я изнижеш с ножницата и нищо не става – дърпаш. Същото е и за бой, когато атакуваш, пак по тоя начин.“ – цит. Н. Ш.

Всичкото това имущество, цялото го взехме. Стойчев издаде заповед всеки, който може да кара автомобил – независимо има ли книжка, няма ли книжка, да знае да кара – всеки взема по едно превозно средство. Имаше влекачи, които закачиха оръдията.⁶⁹⁹ И това нещо се докара тука, на „Лагера“⁷⁰⁰ в София. Тогава беше хиподром там, нямаше го „Лагера“, беше свободно. Оставиха ги там и ги продадоха на търг. Оръдията не вярвам да са ги продали, не знам, дадоха ги на някоя артилерийска част. Но колите ги продадоха.

А за мене какво стана? Казах, имаше мотори „Хюндаг“ – нови. Аз карах. Командирът на полка ми каза, като се върнах: „Подпоручик Шишков, вече достатъчно ти беше. Айде сега си вземи един мотор оттука и си иди в София, а ние ще приберем имуществото, ще се върнем с полка и ще дойдеш да демобилизираме във Варна!“ Добре... Избрах си аз едно моторче „Хюндаг“, запалих си го, качих се на него, тръгнах си по обратния път и ме е яд, че не минах през Чаковац, да видя... Много ме е яд! А минах през Унгария. И си дойдох с мотора. Не мога да кажа с точност колко пътувах, но мисля, че 5-6 дена, защото не спирах никъде. Никой не ме спираше, всичко беше вече очистено. Дойдох си и официалното назначение ми беше 8-ми конен полк, Силистра. Защото баща ми беше роден в Каварна, там бяха неговите родители, неговите роднини. След като се върнах с мотора в София – с влака до Силистра в 8-ми конен полк.

Животът ми след войната се разви така. След връщането от фронта в 8-ми конен полк, при едни маневри в Силистра⁷⁰¹ командирът на дивизията полковник Желязков⁷⁰² е останал много доволен. И след свършването на маневрите се връща в София, и издава заповед да бъде преместен за командир на шабния взвод на Конната дивизия в Ямбол – тоест в тоя край, където бяха и моите войници. Отидох с удоволствие там. Там седях около един месец, дойде заповед, че местят Конната дивизия от Ямбол в София. И трябваше и аз като командир на шабния взвод на дивизията да дойда в София, да си поема работата тука. Бях настанен в Лейбгвардейския полк.⁷⁰³ Там изкарах три години... И 1948 година знаете – масовото съкращение на офицерите от старата войска, знаете – цели фермани във вестниците отгоре до долу...⁷⁰⁴ Тогава ме съкратиха и мене от Гвардейския полк. Баща ми обаче беше в Трудова повинност и беше главен интендант. Една вечер бяхме на кино в кино „Севастопол“ на Ха-

⁶⁹⁹ „На снимката се вижда една малка част от тях. 12 бяха, 4 само се виждат, не ги е хванал апарата.“ – цит. Н. Ш.

⁷⁰⁰ Жилищен квартал в град София.

⁷⁰¹ „Бях командир на взвод от тежкия ескадрон – минохвъргачен, с това, с което си имах разпращи и на фронта – с минохвъргачките.“ – цит. Н. Ш.

⁷⁰² Полковник Димитър Маринов Желязков е роден на 2 септември 1899 г. в село Радковци, Търновска област. Завършва Военното училище през 1920 г. и Военната академия през 1934 г. подпоручик е от 4 октомври 1920 г., полковник е от 14 септември 1943 г. Бил е временно военно аташе в Анкара (1940 г.) и началник на Разузнавателния отдел в Щаба на войската (1944 г.). С МЗ № 125 от 14 септември 1944 г. е назначен за офицер за свръзка с чуждите командвания. По-късно е командир на 2-ра конна дивизия (1945 г.), командир на конницата (1946 г.), командир на Конната дивизия (1947 г.). Уволнен е 1947 г. Награден е с орден „Свети Александър“, III ст., м. с. Преподавател е във Военната академия в периода 1948-1954 г. Виж: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 57.

⁷⁰³ Лейбгвардейският конен полк е наследник на 1-ва Софийска конна сотня, създадена през 1878 г. за да носи караулна служба в двореца и да охранява българския монарх. През 1903 г. е формиран Лейбгвардейският конен полк. Участва в Първата фаза на войната, като конен дивизион в състава на 1-ва армия. **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 246.

⁷⁰⁴ „Много тогава записаха и станаха интелектуалци от класа – лекари, инженери, икономисти и т.н.“ – цит. Н. Ш.

лите.⁷⁰⁵ Даваха някакъв пак съветски филм и баща ми беше взел билети за мен, за майка ми и за него. И ето намесата на съдбата, съвпадение, до него пък вземал билет генерал Благой Иванов.⁷⁰⁶ Ген. Ангел Цанев⁷⁰⁷ със съпругата си до баща ми, но от другата страна. Размениха си местата, гледахме филма и излизаме навън. Аз съм с един военен клин, една шапка пак такава подобна. Едно якенце... И се запознаваме, и баща ми ме представя: „*Ето това е сина ми, беше в армията.*“ „*А как, съкратен ли е? А добре, добре. Обади ми се утре.*“ – казва на баща ми Ангел Цанев. А той е заместник командир по политическата част на Трудова повинност. После стана министър на Вътрешните работи. И на другия ден баща ми отива: „*Казахте да Ви се обадя.*“ „*Я му кажи да даде една молба, имаме нужда от офицери. Ще го назначим в трудова повинност. Ама няма да стане в София, защото ти си командир на Софийската област. Да си избере където ще, ето му Пловдив, ето му Бургас, ето му Варна, ето му Търново, където иска, само не в София, ти си командир, не може сина при командира.*“ Викам: „*Добре бе, няма значение къде, в Пловдив ще отида!*“ Аз пиша молба, баща ми я взима, завежда я, обаче трябва ген. Благой Иванов да подпише. И Благой Иванов, без да ме познава, без да ме е виждал, казва „*Чакай бе, на нас ни трябва такива офицери, бе! Дай ще го назначим във Владая, там е самостоятелен батальона, в подчинение на нас, няма да има нищо общо с баща си.*“ И без аз да знам, след няколко дена идва заповед, баща ми я носи, назначен съм за командир на взвод в батальона във Владая, който е подчинен направо на дирекцията на Трудова повинност.⁷⁰⁸ Там изкарах до 1960-та година. По-натам бях по границата... Винаги бях на ниво, да не се хваля. 1956-та година беше Априлският пленум на Партията⁷⁰⁹, Тодор Живков беше вече Първи секретар, но той беше казал – нищо лошо не

⁷⁰⁵ „*То сега не съществува, закрито е.*“ – цит. Н. Ш.

⁷⁰⁶ Генерал-лейтенант Благой Евтимов Иванов е роден на 21 август 1908 г. в село Клисурса, (днес в Западните покрайнини – община Сурдулица, Пчински окръг на Република Сърбия). Участва в Първата световна война и Войнишкото въстание (1918 г.). Член на БКП от 1919 г. Участва в Септемврийското въстание през 1923 г., а след това емигрира в Югославия и СССР. Осъден е задочно на смърт през 1925 г. През 1935 г. се завръща в България и става член на Софийския окръжен комитет на комунистическата партия. Участва в Испанската гражданска война, в периода 1937-1938 г. В периода 1941-1943 г. участва във Втората световна война като доброволец в Червената армия. През 1943 г. е спуснат с парашут над Босна, а през април следващата година се свързва с партизаните от 2-ра Софийска народоосвободителна бригада. От юли 1944 г. е член на ЦК на БКП и на Главния щаб на НОВА. След преврата на 9-ти септември 1944 г., в чиято организация и провеждане участва активно, е повишен в звание генерал-майор и назначен за помощник-министър на войната. Награден с орден „За храброст“ III ст., I кл., „Свети Александър“ III ст., м. с., съветски орден „Кутузов“ II ст., унгарски орден „На унгарската свобода“ – сребърен. Повишен в звание генерал-лейтенант от 5 май 1945 г. След войната последователно е помощник-министър на Народната отбрана, главен директор на Трудова повинност и министър на строежите и пътищата. Умира в София на 31 октомври 1951 г. **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 60; **Ташев, Т.** *Министрите на България, 1879-1999.* с. 195.

⁷⁰⁷ Генерал Ангел Минев Цанев е роден на 19 октомври 1912 г. във Варна. От 1930 г. служи във Военноморския флот. Член на комунистическата партия от 1933 г. Осъден е на 5 години затвор за политическа пропаганда във флота. Освободен е през 1938 г. Малко по-късно отново е арестуван и изпратен в затвора, където остава до средата на 1939 г. Секретар е на Окръжния комитет във Варна (1939 г.) и член на ЦК на БКП (1941 г.). През 1941 г. е осъден на 15 години затвор. През 1943 г. бяга от затвора. От януари 1944 г. е партизанин и командир на Поповския партизански отряд. От 10 октомври е помощник-командир на 12-та пехотна дивизия през Първата фаза на войната. Награден е с орден „За храброст“ IV ст., I кл. След участието си във войната е главен инспектор на Народната милиция. През 1947-1949 г. е началник на политическия отдел на Трудова повинност, а през 1949-1951 г. е началник на Строителни войски. Впоследствие заема редица висши държавни и партийни длъжности и в периода 1971-1973 г. е министър на вътрешните работи. През 1973 г. е отстранен от заеманите постове с решение на Политбюро заради обвинение за облагодетелстване със служебно положение, а през 1990 г. е изключен от БСП след доклад на Петър Младенов. Умира в София на 10 април 2003 г. Виж най-общо: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 154.

⁷⁰⁸ „*Тя беше на „Хан Крум*“.“ – цит. Н. Ш.

⁷⁰⁹ Априлският пленум на ЦК на БКП се провежда от 2 до 6 април 1956 г. в днешната сграда на Столична община. На пленума първият секретар на БКП осъжда култа към личността към предишния партиен и държавен лидер Вълко Червенков, по аналогия със събитията на XX-ия конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз (14-25 февруари

беше казал, но беше казал – „В армията и в Трудова повинност могат да бъдат само хора, членове на партията!“ Безпартийни не могат да бъдат! И аз понеже никога не съм бил партиец – дете се вика, някога покрай сухото, гори и суровото – изгорях и от Трудова повинност.

Пак не останах така, минах по стълбицата. От Трудова повинност записах курсове ки-нефикация, да стана киномеханик. Станах киномеханик, имам диплома с отличен! Даже ня-колко месеца прожектирах филми на киномеханици, които излизат в отпуска и няма кой да ги замества. Айде утре там, утре там и дотука ми дойде, викам: „Ще бягам и от тука.“ Известно време работих на Сточна гара – и сега съществува склад за дървени и строителни ма-териали, известно време бях там. Като общ работник разнасях материали тука-там, подреж-дам едно-друго. Но беше много кратко време. И от там така стана, че срещнах един познат, и той ми вика: „Абе, що не дойдеш при нас в „Телевизионни и радиосервиси“, имаме нужда?“ А аз вече бях записал да следвам икономика,⁷¹⁰ обаче задочно. Завърших го – „Икономика на вътрешната търговия“. И оттам постъпих в „Телевизионни и радио сервиси“, имаха нужда от икономист. Там изкарах 18 години. И оттам се пенсионирах, и то не зле, а добре. Защото 18 години предприятието беше на ниво! Вече 25 години съм пенсионер.

* * *

Но с местното население, унгарци, хървати и австрийците, всички много добре се дър-жаха с нас. От руснаците... „Катюшите“ действаха безотказно. Когато се опитаха да направят пробива на Драва немците, за да минат в тила и да ударят 3-ти Украински фронт, за да сп-рат нападението на Берлин. Още бяха по на изток. И тогава знаете тия, Дравските събития, тогава бях близо, но пак не взех дейно участие. Дадохме доста жертви и там. Пак дойдоха „Катюшите“, видях ги с очите си, даже ни изтеглиха. Те се водеха от специална охрана, от НКВД⁷¹¹, те бяха със зелени шапки, не бяха облечени във военни облекла, бяха облечени в униформа, както са нашите офицери сега по улицата. Пристигат, ограждат мястото, изкарват всичко живо навънка, както и нас ни накараха: „Айде, другари! Върнете се на три киломе-тра назад, стойте там и кротувайте!“ Ние се върнахме и след това видяхме „Катюшите“. Те завити във брезенти, не се виждат... Камионите пристигат – един, втори, трети, влезнаха вътре, земали са позицията, свалили са брезентите и вечерта пак. Те така правят – привечер идват, до тъмно се уреждат, заемат позицията и почват при тъмнина да бият. Цяла нощ! На сутринта като станеш... тръгвай веднага напред!

Когато стана въпрос за завода, те сърбите искаха да вземат и завода. Те също влезнали в Марибор след мене, обаче нашите бяха вече заградили завода. И тогава Тито поставя въпро-са пред Толбухин. Толбухин му казва: „Не! Ще спазим военните правила. България е била първа тука, България ще го вземе.“ Тогава Тито още повече ни намрази.

1956 г.), където Н. С. Хрушчов развенчава култа към Сталин. Самият Хрушчов дава тласък на подобни процеси в България и останалите страни от Социалистическия лагер и внимателно следи хода на Априлския пленум. На този партиен форум се взимат и редица други решения, които формират т. нар. „априлска линия“ на Партията, довела постепенно до окончателното налагане на едноличната власт на Тодор Живков. Виж най-общо: **Знеполски, И. (ред.) История на Народна република Бъ-лгария.** с. 137-142.

⁷¹⁰ „Икономическият институт беше голямото здание на ъгъла на Борис I и Екзарх Йосиф.“ – цит. Н. Ш.

⁷¹¹ Става въпрос за Вътрешните войски на съветския Народен комисариат по вътрешни дела (НКВД), които се занимават с охраната на „Катюшите“, като секретно оръжие от особена значимост.

Вижте какво – при нас, и не само при нас, а и в цялата ни войска, съществуваше една строга йерархия, която не беше насилствена. Е, да кажем откровенно, да бъдем честни, всяко правило, знаете, има изключения. И при нас има. Обаче ако трябва да си служи с проценти, може би не повече от 10 процента бяха тези, които правеха някакви нарушения по отношенията на войник с войник, на войник с командир и командир с командир. Когато трябва да се изпълнява някаква военна задача, военна дисциплина, всичко застава на мястото си. А когато бяхме навън, ставахме другари, пагоните падаха и както си говорим с Вас... Един пример – когато ние бяхме преди атаката на Ястребац, откъм „Катюшите“, и бяхме на два километра назад, вечерта, когато легнахме да почиваме, запалихме огън – в една гора бяхме. Запалихме огън, защото беше студено, краят на април, началото на май и там някъде в подножието на Алпите. И сме легнали в кръг около огъня, краката да са към огъня да се грееят. А главата завиваме с шинела и с попона.⁷¹² Аз съм легнал и съм задрямал, ама така съм задрямал, че чувам какво си говорят около мен. И единият вика: „*Ей, Иване или Драгане – не помня името – я да вземем да завием младото да не изстине, че какво ще правим без него!*“ Те са на 45-50 години, аз съм на 21. И ги усетих как единият стана, взема неговата попона и я хвърли върху мен. Аз с две... Ето това беше отношението... А можеше да каже – „*Абе, тегли му една...*“ Истинско, другарско отношение имаше.

Между различните части в Българската армия също. Абсолютно взаимни. Имаше такъв случай – до мене, вдясно от мене, защото аз бях най-левия фланг на 3-ти Украински фронт в Хърватия и Словения, вдясно от мене имаше батарея. Преди да влезем в Дравоград, зад нас имаше немска батарея – аз съм напред с мостовите да се разправям – която обстрелваше наша пехотна част. В нея се движеше пак този, дето Ви казах – Петко Цокев от 21-ви пехотен полк.⁷¹³ А аз съм близо до нашата батарея и виждам с бинокъла как немците обстрелват, и то с доста сериозен обстрел. А до мене е командирът на батареята, Конов се казва. Пак от нашия взвод.⁷¹⁴ Придвижих се до него и му казвам: „*Коси, погледни, Петко Цокев е на обстрел, прати им 3-4 снаряда на тия приятели от татък моста.*“ А то се оказа после, че не били германци, а били сърби, партизани. Ама те искали да влязат първи в Дравоград. Батарейният командир веднага смени посоката, даде указания, мерник толкова, височина толкова... „*Огън!*“ Първо, второ, трето оръдие и край! Ето взаимопомощта – веднага.

Това, което аз съм видял и с които съм бил, не съм забелязал никой да е извършвал военно престъпление.

Орденът ми го дадоха за тия⁷¹⁵ и за англичаните. За двете заедно. Фактически в Марибор нямаше време, защото веднага оттук продължих и на другия ден бях там.⁷¹⁶ И когато тия двете прояви се свързаха, и когато се върнах... аз не знаех... Когато дойдох тук и отидох в 8-ми

⁷¹² „Попона, това е одеяло, с което се завивахме ние, или конете, когато са потни, да не изстинат.“ – цит. Н. Ш.

⁷¹³ „Петко по-късно беше ранен.“ – цит. Н. Ш.

⁷¹⁴ На Военното училище. „И той от Белоградчик. Двама души бяхме ние кадети и юнкери от Белоградчик.“ – цит. Н. Ш.

⁷¹⁵ Никола Шишков има предвид мотористите и танковете в Марибор.

⁷¹⁶ При оръжията.

конен полк, тогава ми казаха, че съм награден с орден. И аз го получих фактически като се върнах от 8-ми конен полк в Гвардейския.⁷¹⁷

А един от моите колеги – той е пехотинец – каза, че когато той е влязъл в Австрия, само че малко по-нагоре от мен, с друга дивизия, е срещнал един възпитаник на Военното училище, някой си капитан Цанков. Той е от доброволно избягалите, там имаше създаден корпус.⁷¹⁸ Той е бил цивилен и просто се е изненадал, че ги вижда, но вика⁷¹⁹: „*Аз се направих, че не го познавам.*“ „*И той – вика – си обърна главата, само ми кимна така.*“

Интервюто проведеха Константин Голев и Ваня Михайлова

⁷¹⁷ „*Лейбгвардейският на Негово величество конен полк, както се наричаше тогава... беше голяма работа. Вие можете ли да си представите музика от 50-60 човека, с тубите, тия грамадните, с тромбоните, с кларинетата, с тромпетите и т.н., на кон! И тия коне са 10 коня в редица, на 5-6 редици назад. И тия коне минават на церемониал, без някой да държи поводите, защото ръцете са заети да свириш. Краката само... а те така са дресирани конете, че даже като чуят сигнала за церемониален марш, веднага от ходом вдигат на тръс, самите коне, без да ги командва някой. Само краката ги командват. И това нещо се носи и свири, и зад него другите коне... Всеки ескадрон имаше различен цвят коне, черни, бели, и кафяви. Водят белите, след това кафявите, накрая черните. И всичко това е в толкова каре. Това е нещо приказно!*“ – цит. Н. Ш.

⁷¹⁸ Непосредствено след преврата на 9 септември 1944 г. във Виена е организирано прогерманско Българско национално правителство в изгнание, ръководено от професор Александър Цанков и с военен министър полковник Костов. Командването на СС планирало създаването на българска СС дивизия от прогермански настроени войници и членове на младежката организация „Бранник“. Това намерение на ръководството на СС остава проект, но на 13 ноември 1944 г. в учебния район Дьолерсхайм (Австрия, провинция Долна Австрия) започва формирането на български СС полк. Към края на годината въпреки очакванията на немците в полка са зачислени едва 581 души – 25 офицери, 56 подофицери и 500 редници. Към тях впоследствие се присъединяват и български студенти, които следват в Германия. Те формират състава на танково-изстребителен полк СС (български № 1). За негов командир е назначен бившият министър на труда и полковник от Българската армия Иван Рогозаров. По план полкът трябвало да се отправи на фронта в началото на април 1945 г. но заради просъветски вълнения включването му в бойните действия се отлага с около месец. Едва на 5 май 1945 г. подразделенията на българската част са дислоцирани в района на град Щокерау (провинция Долна Австрия, Североизточна Австрия), където се състоял първият им бой с части на Червената армия. В хода на сражението българските доброволци успяват да унищожат 14 танка и 2 самоходни артилерийски установки. През нощта на 6 май българският СС полк напуска Щокерау и след редица перипетии сутринта на 10 май по-голямата част от оцелелите войници се предават на американските войски в Чехия. За тези събития виж: **Дробязко С. И., Романько О. В., Семенов К. К. Иностранни формирования Третъгъо рейха.** с. 340-341 и посочената там литература.

⁷¹⁹ Колегата.

РАЙЧО ЙОРДАНОВ ГРИГОРОВ

„При атаката... Лежеше, още беше жив, не беше умрял, ударен беше в главата, ама жив беше още – каската до него продупчена я видях, помня. И той – много интересно, като пътуваме през нощта... той, Янко, казва: „Райчо-о-о, лошо ми се пише, нема да остана жив тази война, аз ще бъда убит!““

Райчо Йорданов Григоров служи в Пирот в състава на 50-ти пехотен Нишавски полк. Сражава се в Първата фаза на войната срещу Германия като взводен командир в състава на същия полк, на територията на Македония. Ранен е в боевете за Страцин. Награден е с два ордена „За храброст“. Записът е направен в канцеларията на Дома-паметник на военноинвалидите – град София, през 2012 г.

Казвам се Райчо Йорданов Григоров. Роден съм на 1-ви декември 1924-та година в село Милославци⁷²⁰, Трънско. Родителите ми – баща ми беше чиновник в общината, майка ми домакиня. Ами аз съм почнал една година по-рано да уча, тогава имаше един закон, че който завърши гимназия – не може да следваш, докато не си войник. Затова мен още на 18 години, понеже съм завършил по-рано, веднага ме взеха войник.

Взеха ме войник и бех в Пирот. Това 43-та година. В 50-ти пехотен полк, Пирот – казва се 50-ти пехотен Нишавски полк⁷²¹, там река Нишава минава. Пехота. На взвода аз бех взводен командир, на 3-ти взвод. Аз бех фелдфебел-школник, защото се явих на конкурс в Пирот и отидох в Лозенец, в София, тогава беше там Школата за запасни офицери. И от там я завърших. През 43-та година – значи аз постъпвам в Пирот през август, през декември се явявам на конкурс и ме приемат в Школата за запасни офицери Лозенец. И от Пирот ме командироваха в школата – почнах на 25-ти декември и оттогава до 5 септември бяхме там.

Да, в школата имаше нелегални групи, даже разкриха една нелегална група от десетина души, беха арестувани, седяха в гарнизонното, затвор дето е. Този новият хотел, дето е сега Лозенец – „Хилтън“, зад „Хилтън“ още стоят тези сгради, затворът още стои там. Двуетажна къща, беше затвор, там беха. И след това ги осъдиха на две ли три, пет години, и после им загубих дирята.⁷²²

Да, да, бомбардировките... Бомбардировките бяхме тука, 9-ти-10-ти януари беше големата бомбардировка, 10-ти януари, и втората пак бяхме.⁷²³ И след това нас ни прехвърлиха

⁷²⁰ Село в община Трън, област Перник.

⁷²¹ Повече информация за полка виж в: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 279; **Тодоров, Т., Александрова, Я. Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945.** Том 2, с. 74 и цитираните в тези издания документи.

⁷²² „В Школата за запасни офицери разкриха – четирима души бяха в групата и ги арестуваха, и беха затворени, след това вече не им знам съдбата.“ – цит. Р. Г.

⁷²³ По време на дневната бомбардировка на 10 януари София е атакувана от 280 самолета, които са посрещнати от 39 български изстребителя. Свалени са 6 бомбардировача и 3 изстребителя. От българска страна каца принудително един изстребител. Противовъздушната артилерия също води интензивна стрелба. През нощта градът е атакуван от нови 44 бомбардировача. Убити са 431 души, ранени са 611 и са разрушени 451 сгради. Не ясно дали под „втората“ бомбардировка Райчо Григоров има предвид нощното нападение от 1 януари или някои от следващите атаки на англо-американската авиация над столицата. Следващите нападения над София са на 16, 24, 30 март и 17 април. Виж най-общо: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 200-204.

оттук, от школата ни изпратиха в Старозагорско. Има едно село Горно Паничерево⁷²⁴, там до река Тунджа, там бехме в бараки, военни бараки. Евакуирани – останалите 4-5 месеца седяхме там.

Дали имам някакъв по-конкретен спомен от бомбардировките? Ами не, бомбардировките като почнаха, ходихме в тухларни фабрики, сега ги няма вече де, сега е парк – Южният парк. Тогава там копаехме тунели – на смени, по пет души копаят шест часа. Копаехме тунели, където и войниците, и хората наоколо, които беха, се криеха при бомбардировките. Укрития. Разрушенията дали сме видели? Не, не, не, нас не ни пускаха въобще да излизаме, след това ме изпратиха в Горно Паничерево и февруари вече, началото на февруари бехме там. Двете бомбардировки и след това бехме долу там. Ами просто евакуирани между Дъбово⁷²⁵ и Тулово⁷²⁶ – там има едно... Ние малко стояхме в София и ни изпратиха в ей туй село Горно Паничерево, бараките, и там по поляните правихме учения.

Завърших школата nekъде края на август-септември, дойде 9-ти септември⁷²⁷, почна войната и казват: „*Айде, тръгвай на войната!*“ Взвода аз бях командир, а на ротата беше Тотоманов. На полка беше Алеко, не мога да си спомня презимето.⁷²⁸

Произведоха ни фелдфебел-школници, дадоха ни 10 дена отпуска и айде! И ни пратиха обратно в полковете, които ни изпратиха. В същите части, които ни беха изпратили – в 50-ти пехотен ме връщат и там ми дадоха да командвам взвод – 3-ти взвод. 50-ти пехотен полк беше тръгнал за фронта и аз ги настигнах – в Сливница беха, полкът беше разквартируван там, чакаха да се качат на влака до Кюстендил. И там и аз естествено, вече ме зачислиха, дадоха ми взвод и тъй нататък.

Кюстендил и от Кюстендил пеша до Деве баир, и след това точно се водеха борбите, вече война между българите и германците за Крива Паланка. Това е вече началото на октомври. Водиха боеве за Крива Паланка, ние се включихме, то вече почти германците беха се изтеглили, почти беше приключила войната,⁷²⁹ ние се включихме накрая чак, германците като вече почваха да бегат. И те се изнесоха, и се укрепиха на Стражин – първо Стражин, после Страцин. На Стражин се беха укрепили, тя е много интересна – един хребет такъв. Който хребет идваш, те са горе, ние сме от другата страна, разбирате ли как е? То е да, вижте, те са по билото, укрепени, ние сме тука – от другата страна. За да отидеме до тях, трябваше да слеземе тука и да отидеме до тях, разбираш ли? И вечерта ни вика командира, и ни дава указания: „*От 6 часа до 6:30 нашта артилерия ще бие немските позиции. В 6:30 артилерията ще спре да бомбардира немските позиции и ще пренесе огъня си – казва – в тила на*

⁷²⁴ Горно Паничерево, прекръстено през 1950 г. на Ягода, е село в днешната община Мъглиж, Старозагорска област.

⁷²⁵ Село в община Мъглиж, Старозагорска област.

⁷²⁶ Село в община Мъглиж, Старозагорска област.

⁷²⁷ „9-ти септември ни завари в казармата. Как протече 9-ти септември? Ми доста спокойно беше, нямаше никакви такива големи, особени... Знам че нек'ав полковник имаше – полковник ли, к'ъв беше там – дето гонил партизаните, беха го докарали арестуван, друго нещо не съм виждал. От офицерите в школата дали имаше арестувани? Не, не, не, нямаше. По улиците дали съм виждал партизани? Не, не, не съм видял, ние бехме вътре, не ни пускаха никъде, не.“ – цит. Р. Г.

⁷²⁸ Командир на 50-ти пехотен Нишавски полк по време на Първата фаза на войната срещу Германия е подполковник Славчо Благов Даскалов, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 45, 279. Той е роден на 28 февруари 1899 г. в Разлог. Завършва Военното училище през 1922 г., подпоручик от 1 април 1922 г. Подполковник от 6 май 1943 г. Награден е с орден „За храброст“ IV ст., 1 кл. Уволнен е през 1946 г.

⁷²⁹ Става въпрос за сраженията за завземането на Крива Паланка, а не войната като цяло.

германците. *Вие в това време ще атакувате! 6:30 трябва да почнете да атакувате.*⁷³⁰ Аз се прибирам.

А пък аз понеже бех 18-19 годишен, а взвода ми беха всичките като баща ми – 25, 30, 40 и 50 даже, и те ми викат направо „Фелдиш“⁷³¹, не ми викаха иначе, „Фелдиш, фелдиш“. Обаче аз си направих един съвет във взвода – там имаше един адвокат, имаше един учител, имаше един счетоводител, един чиновник пак от общината и аз, пет души бехме. И каквото ставаше там, аз винаги с тех консултирах, събирах ги и с тех се консултирах. И когато идвам, и казвам: „*Вижте, заповедта е утре*⁷³², *от 6 до 6:30 ще бие артилерията.*“ – и така, така, обяснявам им на тех. И адвокатите, нали са най-големи дяволи, каза: „*Абе фелче, аз предлагам да не чакаш да атакуваме в 6:30, ами още докато наш'та артилерия бие по техните позиции ти да дадеш команда да атакуваме, защото много е лошо – то просто сме тука като на прицел!*“ – Слизаш надолу, долу една река имаше, слизаш и се качваш към германците нагоре. – *Предлагам ти 6:15 да дадеш команда за атака, ние ще се спуснеме и ще дадеш команда веднага всеки да се окопае, след рекичката!*“ И те, другите, казват: „*Да, да, разбира се!*“ И аз съм съгласен.

И наистина, 6:15 дадох команда, взводът беха предупредени, и слезнахме до долу. То слизането беше юруш, не както съм ги учил, така с прилегане, да лягат, да стреляш – няма такива работи. И всеки се окопава, всичко. И след 15 минути, след като ние си копаехме там, отсреща – на отсрещния баир слизат парашутистите. До мене беше елитната Парашутна дружина.⁷³³ Да, да, ние бяхме с едни дълги пушки, бяхме с няк'ви такива дълги шинели, а те бяха по германски образец – камуфлажно облекло, големи обувки до горе, високи, и със шмайзери.⁷³⁴ А във взвода само аз имах шмайзер – другите с ония старите пушки. И гледам как те идват отсреща. Ние по-рано слезнахме и се окопавахме. И аз ги гледах – това беше наистина една голема касапница – как тичат, отгоре германците един по един ги тепат, падат по земята! Убити! Те са верига, те са верига, който попадне на огъня, той ще пострада. Просто погледнах после, когато вече те слезнаха долу – част, която останаха живи и здрави, слезнаха долу – просто беше осеяно с трупове, просто наистина много лошо стана! И след това, като почнахме да атакуваме, дойдохме до германците – на 30-40 метра. А ние минахме, минахме – германците тука, ние вече пълзиме към тях нагоре, и дойдохме до некъде 30-40 метра. Било е 30-40 метра, защото те хвърляха ръчни бомби, и ние хвърляхме ръчни бомби. Значи, те не могат да ни уцелят, защото ние сме зад баира, те са по самия баир. И така стояхме, хвърляхме, обаче не може да напреднеш да ги изгониш, те стрелят, огън навсякъде – който се покаже, трепат го. До вечерта и вечерта се даде команда: „*Връщай се!*“

Целия ден, целия ден го прекарахме в отделни такива сражения. Дали се опитахме да шурмуваме? Е, как ще шурмуваме? Който дойде дотука – то направо стрелят с шмайзерите

⁷³⁰ „Сутринта в 6 часа ще почне артилерийската подготовка за атаката, да.“ – цит. Р. Г.

⁷³¹ Съкратено и умалително от „фелдфебел-школник“.

⁷³² Става въпрос за сраженията за Стражнската позиция на 18 октомври, **Атанасов, Ат. и др.** *История на Отечествена-та война на България*. Том 2, с. 179-181.

⁷³³ Виж спомени на двама от парашутистите – Никола Костадинов и Петър Томов, в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; а също и кратката история на Парашутната дружина от Никола Костадинов: **Мечков, И., Костадинов, Н.** *Парашутната дружина*. София, изд. „Пропелер -92“, 1998.

⁷³⁴ За снаряжението и въоръжението на българските парашутисти по време на войната виж: **Мечков, И., Костадинов, Н.** *Парашутната дружина*. с. 56-60.

и с картечници – много беха въоръжени – срелят, не може да мръднеш нагоре! И вечерта се даде команда да се върнеме – много тъпа работа – да се върнеме отново чак горе, срещу тех, отсреща. Кое то беше много глупава работа, но както и да е. И вечерта, пак както винаги си правя сводката, съвещанието и там вече се получи, точно чух, Парашутната дружина е дала 32-ма души убити и 62-ма ранени.⁷³⁵ Аз дадох само един ранен, е тука беше в мускула на рамото. Отиде на лазарета, превързаха го и пак се върна. Само един ранен! Казва, че е ранен в рамото, аз се приближих до него: „*Как си, бе?!*“ Той казва: „*Здрав съм, здрав съм, не се притеснявай!*“ Санитарят го беше превързал целия, тя и ръката му беше вързана. Казвам на санитаря: „*Айде, води го в лазарета!*“ И на другия ден си дойде. Да, да, той ранен, само месото малко закачено, не е... – кости здрави, всичко.

До мене имаше един взводен командир – Янко, той беше на втори взвод. Янко там го убиха.⁷³⁶ При атаката, нали, срещу немците, беше съседен до мене – долу, долу. Тогава научих, аз като бех долу още, научих – казаха „*Янко убит! Янко убит!*“ И наистина, аз се привлехох, слезах, отидох докъм него, щото той в съседния взвод, това е 500 метра – действително лежеше там убит. И много интересно, с каска, каската беше пробита – куршум. При атаката... При атаката... Лежеше, още беше жив, не беше умрял, ударен беше в главата, ама жив беше още – каската до него продупчена я видях, помня. И той – много интересно, като пътуваме през нощта – понеже нощно време се настаняваме, не може през деня, германците ще ни видят – като вървехме нататък, той, Янко, казва: „*Райчо-о-о, лошо ми се пише, нема да остана жив тази война, аз ще бъда убит!*“ Аз му викам: „*Чакай бе, недей да говориш глупости, бе!*“ „*Моля ти се, Райчо! Мен стопроцентово – казва – ще ме убият! Това ми предказаха даже*“ – не знам кога, некаква си врачка ли, тем подобна – *Ще ме убият, ще ме убият! Оба-че – казва – като ме убият, моля те – имаше часовник, тогава немаше часовници като сега, много рядко – часовника ще вземеш да го дадеш на брат ми! А пръстена ще вземеш да го дадеш на годеницата ми!*“ Аз като отидох да го видя, той: „*Райчо-о-о, каквото ти заръчах, каквото ти заръчах!*“ Ама говори едвам-едвам, не мога да го чуя. И аз казвам на санитаря какво му е желанието. И той санитарят отиде – те малко са по-така – махна часовника, взе пръстена и ми го даде, аз го сложих в портфейла. И след около 15-20 минути си издъхна съвсем момчето.⁷³⁷ И така продължихме за Страцин.

Когато свършихме войната, мен ме раниха и лежах две години в болница. Мен на Страцин ме раниха, три-четири операции ми правиха, лежах някъде около една година и половина по болници. И тогава аз отидох в къщата му, а той живееше на тази улица, „Арсеналска“⁷³⁸ – там беше баща му фурнаджия. Фурната беше там, те живееха отгоре над фурната. Ходих, предупредих, веднъж ходих, нямаше ги... Аз съм си още на лечение, все още на лечение. И

⁷³⁵ При неуспешната сутрешна атака на 18 октомври Парашутната дружина дава 20 убити и 40 ранени, което е около 20% от нейния личен състав. При следобедната атака на дружината, която завършва с частичен успех и завземането на някои от ключовите височини на Стражинската позиция, са дадени още жертви. Общо загубите на дружината на 18 октомври възлизат на 35 убити и 65 ранени, или почти една четвърт от личния състав. На самото бойно поле загиват 31 души, а 4 умират по-късно от раните си. Изследователите на това подразделение определят 18 октомври като „най-тежкият ден за парашутната дружина за целия период от участието ѝ във войната“: **Мечков, И., Костадинов, Н. Парашутната дружина.** с. 66-84.

⁷³⁶ „Школник, да, като мене беше.“ – цит. Р. Г.

⁷³⁷ Други такива разкази са описани в разказите на Димитър Медникаров и Дянко Марков в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1.

⁷³⁸ Булевард в София.

отидох, защото ги държа тези работи⁷³⁹, трябва да им ги дам. Да си спомнят за него. И отидох, и дадох на момичето пръстена, тя рева, плака: „*Ще се самоубия!*“ Много тежка сцена беше, братът плаче, майка му плаче, всичките! Много тежка сцена беше... Това е между другото един епизод.

А иначе на Страцин вече... Дали завзехме височината на Стражин? Не, те през нощта се оттеглиха. Те се оттеглиха и сутринта, като решихме да тръгваме нататък, никой не стреля – видехме, че са се изтеглили. И се укрепиха на другата укрепена линия – Страцин. Първата укрепена линия беше Стражин, сега Страцин. И тогава почнахме прехода към Страцин, и вече там истинска война беше, на два пъти правихме нощна атака – един път не успяхме, втори път. Дали бяха по-тежки сраженията? Да-а-а, нощната атака беше просто... те стрелят със светящи куршуми, действат много деморализиращо. Как провеждахме нощните атаки? Ами, както са ни учили тогава вече – със залягане, един по един – командвах аз на съседния, той предава на другия, на другия, на другия – в рамките на моя взвод. И след като не успяхме нощната атака, и една дневна атака направихме, много убити дадохме там.⁷⁴⁰ И не може! Тогава се даде команда на моя взвод: „*Вашият взвод да се изтегли и да ги обхване откъм гърба!*“ Германците откъм страни да ги обхванем. И отиваме отстрани да ги обхванем. Обаче те като разбраха, че ще минаваме отгатак, прегрупираха се – големи бойци бяха германците, страшни бойци – прегрупираха се и, най-интересното, почнаха – бомбардираха ни с едни мини, които подскочат – падне на земята, експлодира, дигне се на два метра и се пръсне на хиляди е такива парченца! Хиляди!

Там нараниха не само мене – и още няколко души раниха. Да, да, отидохме отстрани – така беше командата, която дадох на моя взвод – отстрани, флангово. Ние направо почваме да атакуваме. Аз атакувам, от мен на 2-3 метра паднаха мини, такива подскачащи. Падне, дигне се, експлодира и се пръсне хиляди парчета, и те ме удариха няколко парчета. И там аз бех ранен, раниха ме тук – както държах шмайзера, тука ми отреза пръста, той порасна малко, операция правиха, вадиха кокали, както и да е... И тука също.⁷⁴¹ И в рамото. Плешката ми беше спукана, обаче ми оздравя бързо, там нямам никакви последствия. Да, тука имам големи последствия.⁷⁴² На три места съм ранен. Но с последствията е само това на лявата ръка. И тоя пръст, и на тоя пръст ...

Санитари дойдоха. Дали наоколо имаше други ранени? Е, откъде да знам бе, аз тече кръв оттука, оттука – какво ме интересува наоколо какво е! Може да има и убити, ама аз не мога да разбера какво е. Как ще разбера?! Щото оттука кръвта ми тече, тука тече, целият мокър, тука, от секъде. И дойдоха – върза ме един, втори, трети санитар. И ме хванаха така под мишница двамата, и ме отведоха в полковия лазарет, който беше отзад на... абе 300 метра назад. Там ме смятаха за не-тежко ранен, макар на три места, защото краката ми здрави. Тогава ме качиха на един кон и един войник води коня, и аз на коня. Ужас! Коня при всяка стъпка тука боли-и-и, къса! И лежах един-два дена в Крива Паланка в лазарета, след това ме прехвърлиха в Кюстендил – гимназията им беше болница направена. В Кюстендил бех малко, два дена

⁷³⁹ Часовникът и пръстена.

⁷⁴⁰ „*За щастие в моя взвод само един ранен беше – тежко ранен, и го изпратихме.*“ – цит. Р. Г.

⁷⁴¹ Райчо Григоров има предвид, че е бил ранен и в двете ръце.

⁷⁴² На ръцете.

само. Там имаше един санитарен влак, не само аз, имаше много – и други ранени войници. От Кюстендил до София с влак, санитарен влак. И след Кюстендил бех в София, тука бехме – във Военната болница.

И тука пък, едновременно с раняването карам и коремен тиф! Аз се заразих много глупаво – понеже цял ден пътуваме⁷⁴³ – в манерката отдавна свърши водата, няма вода и ми се пие. И в една скала виждам една локвичка. Аз се наведох и я изгълтах. А тя мирише! И там именно съм се заразил от коремен тиф. И едновременно заедно с раняването карах и коремен тиф. Заедно с раните, на три места съм ранен, карах едновременно... В София бех, да.

Къде съм ранен? Значи в лявата ръка, тука, в предмишницата. Ранен съм в мускула, в горната част. Да, скъсан нерва и това беше парализирано тука. Не само парализирана, ами, много интересно, почнаха да растат космите, станаха като на горила, ей такива дълги, докато направят операцията – много интересно. Една година ходих, масажи, по литризации, после електричество пускаха тука, какво ли не... Другите наранявания? Не, те здравяха, немам тука. Тука⁷⁴⁴ ме оперираха, извадиха ми нек'ви костички. Не'кви костички извадиха – е' тука, то се вижда как е резано. Не мога да го движа много. И ей тука бях ранен – в лопатката на рамото. То добре, че не е куршум. Значи, тия са мънинки парченца стомана – в тези подскачащи мини – мънинки, ей такива. Те не убиват, но изкарват от строя, те са специално да изкарат живата сила от строя.

Ами отначало ми лекуваха коремния тиф, даже зарезаха раните, само превръзка правиха. Но коремният тиф тежко, него ме лекуваха специалисти, даже ме прехвърлиха в другото отделение. И след коремния тиф, тука⁷⁴⁵ ми правиха операция, щото ръката беше напълно парализирана. Не можех въобще да я движа. Обаче ми направи операция един чуден професор – Филипков, съдов хирург. Казва, че бил вързал нервите с котешки нерви. И аз после цяла година правих литризации, масажи, гимнастики и тем подобни, да възстановя ръката. И я възстанових значително, макар че остана така, с парализа. Тя е парализирана, аз не чувствам тука нищо, но мога да я движа – двигателният нерв е запазен. Но този другият нерв, който е чувствителния, кожата, не е. Затова пръстът въобще отслабна и остана по-къс.

Естествено, естествено, идваха родителите ми. Даже баща ми... Когато ме водиха от хирургията да ме закарат във вътрешно отделение, за коремния тиф, с носилка ме носиха, аз не можех да ходя. Даже баща ми едната носилка държеше. Ами тежка работа. Ами баща ми, майка ми и сестра ми, аз бех младеж, не бех женен. Те, естествено, че им е било трудно.

Да, орден „За храброст“ имам. Имам един орден „За храброст“ за Стражин. Ами там, когато вечерта дават отводката, пишат: „*Взводът на Григоров, един леко ранен, който се е върнал.*“ В на Янко взвода – двама убити и двама ранени. Парашутистите направо – 30 и толкова убити, 60 и толкова ранени. И направо полковникът ги малко обвини: „*Как може – казва – един младеж на 18 години горе-долу, да такова, а вие...?!*“ То благодарение на адвоката, не е моя заслугата. Най-малко жертви при мене. Полковникът веднага даде команда: „*Веднага се пуска рапортът – казва – за награждаването с орден „За храброст“ на Григоров!*“ Това ми е първият орден, вторият орден на Страцин, за раняването. Да, да, аз повече се радвам на

⁷⁴³ „При походите, преди раняването. Непосредствено преди раняването.“ – цит. Р. Г.

⁷⁴⁴ На палеца на дясната ръка.

⁷⁴⁵ На лявата ръка.

войнишкия орден, отколкото на другия. Еми щото той е истинския, разбираш ли?! Офицерският го дадоха впоследствие, не бех на фронта, бех си тука – за участие и за заслуги. А вече тоя кръст⁷⁴⁶ ми дадоха конкретно за Стражин. За конкретен бой ми го дават. Това е заслугата ми. А другият е почетен, почетен.

* * *

Дали съм виждал немци преди 9-ти септември? Да, да, рабира се. Еми, виждах ги когато бехме на лагера. Школа за запасни офицери бехме в Горно Паничерево, до Тулово, там до Тулово и Горно Паничерево. Там имаше и германци, ама те беха 4-5 души, но имаха едно противосамолетно оръдие, непрекъснато гърмяха с него, стреляха. Само стреляха, но нищо не улучваха.⁷⁴⁷ Не, не, не, няхаме контакти никакви. Еми, отгоре като минават самолетите, ятата, те скачаха веднага и почваха да стрелят.

Като противници как ми се видяха? Еми, не мога, ха-ха, не мога да ги видя! Всеки стреля, всеки се крие! Какво ми беше отношението към тях? Е, като врагове, как може да бъде друго. Отиваш да убиваш или теб те убиват. Дали съм срещал други противници освен германци? Не, видях като бех преди Страцин, при атаката, преди да ме ранят, как се предадоха трима войника, но те беха поляци⁷⁴⁸, не беха германци. Трима поляци, които също беха на фронта там, в окопите дойдоха с едно бяло знаме. Не беха срещу мене, другия взвод, с едно бяло знаме тримата дойдоха вечерта, ама с прибежки, криеха се, защото отзад ги стреляха, които се предават.⁷⁴⁹ Те им беха забранили да се предават. А, не знам какво стана с тях, те взеха ги, закараха ги...

Дали съм виждал немски и италиански пленници? Не.

Руснаци дали съм виждал на фронта? Не, дойде нек'ъв руски офицер, полковник ли беше... И правиха анализ, и той почна: „Самолети, самолетите да влизат!“ Помня го как викаше на руски: „Самольоти, самольоти, самольоти, самольоти!“ Щото ние много първобитно. Дойде само веднъж един самолет, пусна три-четири бомби и втори път не се върна. Наш, наш. Не, други руснаци не съм виждал.

Войниците как се отнасяха към командирите? Еми, имаше голяма дисциплина. Много голяма дисциплина имаше. Имаше ред, помня Пирот като бехме, като млади бойци там четири месеца изкарахме – септември, октомври, ноември, декември. Декември 15-ти ни пратиха в школата. Там правихме учения... Командирите към войниците как се отансяха? Ами най-опасен беше един фелдфебел. Един фелдфебел... Злобен, ау, той много лошо се държеше, биеше, даже като легнеме да стреляме лежешком, той ставаше и ходеше по нас – по телата ни стъпваше и си ходеше като на разходка! Много беше гаден! На 9-ти септември като стана, доколкото знам, са го убили войниците. Така ми казаха, може да е вярно, може да не е вярно. Офицерите как се държаха с войниците? Нормално, човешки. Войниците помежду си как се отнасяха? Ами приятели, добре бехме! Играехме волейбол, излизахме, туй-онуй. Ходехме

⁷⁴⁶ Войнишкият.

⁷⁴⁷ Смее се.

⁷⁴⁸ Други подобни сведения за предаването на поляци, мобилизирани в немската армия виж в разказите на Боян Ненов, Венелин Попов и Тодор Анастасов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1.

⁷⁴⁹ От немска страна.

там на едно благо, да, в казармата на един километър, да се переме колективно всичките на студената вода. Знаеш ли как се пере на студена вода?! Дали дойде някой да ме посети от взвода, като ме раниха? Не, никой не дойде да ме види. Те не са знаели къде се намирам и какво съм. Сигурно не са знаели. Щом сетне тук-там ги срещам и всеки разправяше спомени. Дали взводът е дал жертви след раняването ми? Не, не е дал ник'ви жертви, защото след Страцин, след два-три дена германците се оттеглят. Не сме ги отблъснали, те сами си бягат.⁷⁵⁰ Те се оттеглили с последната верига, която идва отдолу, те от Гърция нарочно спират.

Там горили, гръмнали обози, коли, автомобили – всичко германците изтеглят от Гърция. От Крит даже чак идват и изтеглят нагоре. А целта беше именно тея германци да ни спрат, да ни спират, да не им прекъснем техния фронт. Да могат те да се изтеглят, и като се изтеглиха нагоре, тогава вече даже за Скопие немаше и война. Страцин, да, това са тежките, даже после за Куманово е имало малко престрелки, ама то некакъв патрул там немски.

Какви бяха отношенията между различните части на нашата армия? Дали е имало някакво напрежение? Е, ама ние не се виждахме. И помня Страцин например като правихме атаката, втората, българският 6-ти полк⁷⁵¹ беше обкръжен от германците. Даже не можеха да ги снабдяват и ги снабдяваха с парашути, пускаха товари, храна. Ние първи пробихме обсадата. Там беше, да отбележа, 6-ти полк, 6-ти и 1-ви полк⁷⁵², софийските.⁷⁵³ Да, 6-ти и 1-ви полк беа обградени от германците тогава.⁷⁵⁴ Не, не, не, ние като пробихме, германците се оттеглиха, тех в момента веднага ги изтеглиха, а ние дойдохме на техно место. Ние направо ги заместихме. Не, не, немаше контакти лични никакви.

В нашата част дали имаше войници с друг народностен произход? Не, не, не. Нито евреи, нито помаци, нито турци немаше.

Местно население дали срещаме? Абе срещаме... е например до Страцин като обграждахме, там имаше една махала, такава... позиции, които немците освобождават, оставят различни работи – черги, одеяла, други работи... Тея плъзнали, моля ти се, македонците, да събират трофеи!⁷⁵⁵ А пък в това време, като почнахме, дойде една партизанска чета – сръбска. Македонска ли, сръбска ли... сръбска. И ние се зарадвахме, казваме: „Айде, ще атакуваме!“ „А-а-а, не, ние имаме друга задача!“ Дали атакуваха? Не! Духнаха и си отидоха нататък! Да!⁷⁵⁶

В Пирот местното население беше много враждебно настроено. Например аз като отидох, ми направи впечатление – пристигам, за да постъпя като войник там, слизам от гарата, от Пирот нагоре има една хубава местност, пълна с вили. Отиваме там, гледам 20-тина вили

⁷⁵⁰ Смее се.

⁷⁵¹ 6-ти пехотен Търновски полк. Повече информация за полка виж в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 386; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 26-27 и цитираните в тези издания документи.

⁷⁵² 1-ви пехотен Софийски полк. Най-общо за полка виж: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 318-319; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 19-20.

⁷⁵³ Всъщност 6-ти полк е Търновски полк, но се сражава в състава на 1-ва пехотна Желязна Софийска дивизия, виж литературата, посочена в бел. 751.

⁷⁵⁴ Само 1-ви пехотен Софийски полк се откъсва от фронта на 1-ва пехотна Софийска дивизия и е принуден да води самостоятелни действия в тила на врага. За описаните събития виж: **Атанасов, Ат. и др.** *История на Отечествената война на България*. Том 2, с. 178-186; По-кратко в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 318-319.

⁷⁵⁵ Смее се.

⁷⁵⁶ Смее се. Популярен анекдот сред българските войници по време на войната, който се среща в много ветерански разкази. Виж например разказите на Горан Маринов, Румен Гугушев и Фиданко Сретенов в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; както и разказа на Борис Гънев и Левон Ованезов в настоящия том.

– горят. Пушат си, пламъци има, други само пушек, те горят, бежа запалени може би над 20-25 вили. Пристигаме ние: „Тука фронт ли е, какво е?“ После ми казаха, че некакъв наш офицер го излъгала една сръбкиня и го закарала – му казала да отидат горе, да се таковат. И той отива. В това време всичко нагласено, излизат партизаните и го убиват – нашият офицер е убит. И за отмъщение нашите бежа запалили повечето вили – над 20, гореха като факли. Това ми е впечатление, като пристигнах. Не съм общувал с хората в града, там нямаше отпуски, не даваха никакви отпуски. Пускаха в събота, неделя, но отпуски по един ден няма. Е, един-два пъти ни пускаха, разхождахме се там и инциденти не е имало.

Кое да се сещам? Психологически последици? Еми, не. Аз се срещам с моите войници, първите години пак идваха по седем-осем души. Те не бежа всички от София, във взвода ми имаше от цяла България. Трябваше преди две-три години да направим пак нек'ва среща – няма никой.

Дали съм виждал да уцелвам някого? Не, не, не съм видял. Не може, стреляш, просто така стреляш – гледаш къде излиза пушек и тем подобни, и стреляш там. А така да го гледаш, да го видиш и да го стреляш, това е абсурд. Те така са се намушкали, особено в Страцин, те са скали там, не знам дали сте ходили Вие... Долу е лесно, долу е лесно, е горе, горе е интересно. Тея скали бежа една до друга, като се мушне между скалите, между две скали, сложи картечницата и стреля – не може да мине цял полк. Пет-шест души спираха цял полк.

Дали съм виждал някакви военни престъпления, репресии над цивилното население? Не, нямаше, това е единственото, което репресия беше, че бежа запалени вилите, и то преди мене, предния ден е станало това нещо, аз дойдох и го видях. Това е единственото, което разбрах, иначе не. Иначе когато съм минавал из града, не е имало...

* * *

А, след войната? Аз лежах една година и ходих по болници. Излизах в отпуска, по 15 дена ме пускаха от болницата. Даже ме пускаха 20 дена отпуска, че се явих на конкурс за архитект. Явих се на конкурса за Института. Приеха ме архитект, даже бех още униформен. Още не бех издал униформата на офицер. И се явих на конкурса, приеха ме архитектура и след това почна следването. Завърших и станах архитект. Работих в Трансстройпроект, автоорганизация „Транспроект“. Най-напред постъпих във Въздушни войски, проектантската организация. Обаче напуснах там, независимо от големата заплата, и отидох в „Транспроект“ стажант-архитект. И там изкарах 21 години като архитект. Бех проектант 3-та, 2-ра, 1-ва, старша и началник отдел – главен архитект станах на института. На голям институт, 2400 души имаше проектанти. И след това избрах ме на конгреса за заместник-председател на Съюза на архитектите. И се чудих „Да напусна, да не напускам?“ Накрая реших да напусна „Транспроект“. Това е вече 69-70-та година. И бех заместник-председател в разстояние на 15 години. Пет конгреса ме преизбираха за заместник-председател. След това, освен за заместник-председател, имаме фонд с 1500-1600 души работници, бех главен директор, заместник председател едновременно и главен директор. И така. Пенсионирах се 86-та-7-ма година. Да, имам дъщеря. Имам и внуци, двама.

Интервюто проведе Константин Голев

СЛАВЧО ЛАЗАРОВ АНДРЕЕВ

„Оная картучница спрела да стреля, там ги ранили и не могат да работят. Само мойта работи. „Стреляй!“ Я къде стрелям, ебем ли му мамата, ама стрелям. Опрял съм се и стрелям. Опрял съм се у картучницата и съм стрелял, докато не дойдоха, казаха: „Ставайте, вече сме победили!“ Ама ставаши, не мо‘е да одиши – у несвест. Ни чуваш, ни видиши! Видиши, ама не чуваш.“

Славчо Лазаров Андреев служи в 15-ти пехотен Ломски полк в окупирана Сърбия. Като картучар в същия полк се сражава в Първата фаза на войната срещу Германия на територията на Сърбия и Косово. Награден е с орден „За храброст“. Записът е направен в дома му в град Белоградчик, на 31 август 2013 г.

Казвам се Славчо Лазаров Андреев. Роден съм на 23-ти февруари 18-та година. У едно село бедно, загубено... Не е тука, е-е-е у полето доле, край река Ореш натам – Дълго поле⁷⁵⁷.

Баща ми е бил инвалид. Били са пет души братя. И имало къща добра, дедá ми умрела жена му он зел, и продал къщата за училище. И ги изкарва баща ми на Голяма поляна. И той⁷⁵⁸ почва да прави – селото сбира, му прави къщичка със слама укрита. Аз съм се родил там. Не е бил на война. Той е неграмотен, ни майка ми, ни баща ми са грамотни. С един крак е инвалид. Една вила го е убола, товарил сено и паднал, и она го убола. И това се образува рана и кракът му се свива. Да, не може да се свива. Бяхме две деца. Имах брат, по-малък. Майка ми и баща ми с какво си изкарваха хляба? Били са ратаи, земеделски слуги, работили са земя и затова на село. Моя дедá му е дал на баща ми 5000 лева и десетина декара земя – тó това. На Голяма поляна.

Аз от 6 години почвам да ходя пастир, да паса волове, крави – от тея години. Имотното състояние? Бедни, извънредно бедни! Я училище със зор, голем зор съм завършил четвърто отделение. И тогава един братовчед ми помогна, у едно село на седем километра⁷⁵⁹ с голем зор завърших първи клас. Още не завършил, баща ми ме ценева пастир у едно село. От Гергьовден до Димитровден.⁷⁶⁰ Така е било. Пастир. И една година, две години. И така карах до четири години – пастир. Обаче съм бил ученолюбив. Интересувал съм се от всичко, разбираш ли. Още на десет години аз съм одил на конгрес в София като член на – там имаше един учител, води дружество „Юнак“⁷⁶¹. Може да си чувал. Чувал си? „Юнак“. И ти казвам,

⁷⁵⁷ Село в община Димово, област Видин.

⁷⁵⁸ Баща на Славчо Андреев.

⁷⁵⁹ Вероятно става въпрос за село Карбинци, виж бел. 778.

⁷⁶⁰ Това е обичайният период за наемане на сезонни работници (пастири, ратаи и т.н.) в традиционното българско общество.

⁷⁶¹ Българско гимнастическо дружество „Юнак“ е мрежа от спортни общества в България, създадена в края на XIX век. През периода между Младотурската революция в Османската империя (1908 г.) и Балканските войни клоновете на дружеството са основани и сред българските общности в редица градове и някои села в Македония и Тракия. След края на Междусъюзническата война тези центрове са разтурени, но в Царство България организацията продължава да се развива и, въпреки негативното отношение на правителството след Деветоюнския преврат, в крайна сметка достига пика на своята дейност в началото на 40-те години. Нейният център е тогавашният стадион „Юнак“ в София. След преврата от 9 септември 1944 г. дружеството е обединено с други спортни организации и подчинено на новите административни структури за управление на спорта, като фактически престава да съществува.

на десет години отивам в София. Понеже нали ти казвам, аз съм се интересувал от всичко. Макар, че съм бил без пари и без... И съм одил у София, тогава цял отбор беше, тогава големо събрание такова – конгрес. Одихме там, събирахме се и минахме през двореца – от единия край влизаме, от другия излизаме. И той ни поздравява – Царя!⁷⁶² Царя ни поздравява! И аз като се връщам, ставам пастир. Карам до 12 години – 13. Тё тука. Четири-пет години.

И една година ме ценява баща ми тука⁷⁶³ – при един, най-богатия у Белоградчик, Никола Цавчев се казвал. Богат човек. Имал дойчари имал и аз тук съм бил като домашен слуга. Той е имал крава и кон, а има и други два коня, ама имал друг слуга, който е карал на дюкяните стока. И аз тука, разбираш ли, карах и станах вече на 12 години – 13. Тё така е... Баща ми ме е неприбирал дома – нема къде. Къде ли не бех спал и 35-та година се прибирам долу вкъщи, той ми казва през летото: „*За тебе нема леб тука! Отивай да си търсиш работа!*“

И аз с един друг земах, та у Видин отидех. И там се фанях у една гостилница у Видин. Пеши, с цървули, гол, бос... Като се фанях там, седех три месеца, един знаеш какво ми каза: „*Момче, ти тук слуга можеш да бъдеш, фани си занаят!*“ И аз се принудих, и взех при един майстор шивач. И той ме прибра, и по цял ден учим там занаят. Една година, без да ме поддържа никой. Глад и мизерия една година. Дюкяна метем, там слушам и спим, на земята. И така изкарах до пролетта. С мъка и глад и мизерия, нема що, преставам! Ма занаята можех да го уча и го учих. И пролетта дойде един от Лом и ме познава, вика: „*Слушай, момче, дойди при мене, ще работиш...*“ И аз се излъгах, че взех у Лом. Он доволен майстор, ама и он тё така е – по един лев ми дава на ден, по някой път и не дава. Ма често съм гладувал. Ядеш сиренце и хлебец. И така стана... Един майстор друг знаеш ли к'во каза? „*Ей, момче, яла – ма ме познава – яла, я че те зема да работиш при мен и че ти плащам по 20 лева!*“ „*Е-е-е, еба му мамата, 20 лева!*“ „*20 лева!*“ И ме зема човека у една работилница. И там шием и спим на масата, и така. На масата! Нема квартира, нема пари. На дюкяна на масата, къде работиме. Ставам сутрин, една чашка има, се замивам само и тё това. И така се мъчих и учих занаят. Карах-марах и вече взех да зимам по 20 лева, земах, купих си панталонче там, работна прес-тилка взех дрехи тука, от най-евтин плат, но както и да е.

И там карах я, и дойде вече да станем калфа. Явих се на изпит, стана изпит, станах калфа. Така ама карах я, работих известно време, па се преместих тук у Димово да работя. Тук ми е близо до село, некой път си отида до село, все майка ми от баща ми скрие и ми даде нещо. Лебец, давала ми е по 20-тина лева. К'во да правиш, мъка голема! Ама яз – занаят. Баща ми изскочи само човек тогава⁷⁶⁴ – продаде една нива и не знам, крава ли да имаше, к'во ли, и ми купи машина. И я почнах да пошийвам по малко.⁷⁶⁵

Оная мойта история нали ти казвам... Взех да пошийвам, докато не станах на 20 години и ме взеха войник тё тук в Белоградчик – 39-та година на 15-ти март. В 15-ти полк⁷⁶⁶. Но

⁷⁶² „Е, па голема работа – цар, знаеш ли к'во е?! За назе беше голема работа! О-о-о, мани, това е голема работа царя!“ – цит. С. А.

⁷⁶³ „Тоя град, Белоградчик.“ – цит. С. А.

⁷⁶⁴ В смисъл, показал се е като човек само тогава.

⁷⁶⁵ „Калфа бех. Машината навсе къде я нося и я работим. Понеже гледай, я у Лом преминах една година, работех на надница. Така, ама станах калфа и шием дамски палта. И ми даваха да работим на парче. Разбираш ли, на парче?! 40 лева ми плаща 'а дамско палто да го уишя. Я го уишя за един ден и вземам пари. С мойта машина. И земах си и квартира.“ – цит. С. А.

⁷⁶⁶ 15-ти пехотен Ломски полк. Повече информация за полка виж в: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 285; **Тодоров, Т., Александрова, Я.** *Пътеводител на архивните фондове, 1877-1945*. Том 2, с. 37-38 и цитираните в тези издания документи.

вата казарма кога я направиха, мене тука ме земаха. Пехота, картечар. Тежка картечница – „Шварцлозе“⁷⁶⁷ се казва. Мерач или подносвач? Бил съм всекакъв. Първата година летото съм бил всекакъв. Войник като бех – посъпих летото. Съм бил, тѐ тука е било пуштиняк. Не е имало къща тука.⁷⁶⁸ А-а-айде оттука, та одихме на маневри, правихме и след т'ва о-о-оп, отвори се война с Германия.⁷⁶⁹ Я като съм постъпил тука, нали ти казвам, летото маневри тук, по това Михайловградско⁷⁷⁰ и есента о-о-оп – стана военно положение, зема'а и ни закараха на турската граница.⁷⁷¹ У едно село тамо – Раздел⁷⁷², па не знам, после ни преместиха у едно – Гранитово⁷⁷³, па трето – Мелнично⁷⁷⁴.

И мене ме земаха в школа за кандидат-подофицери. И я карах школата, завърших я, седехме зимата, летото пак се върнахме тука. Пак учения, пá разправи... И аз вече станах отделен командир. Имам осем души войници и я съм им командир! И се занимавам, нали, с това. И картечницата „Шварцлозе“. Командира бил е капитан Проданов. Много ме е заобичал и много ме е уважавал. На ротата, да. Подофицери, офицери беха най-различни. Мръсни, тормозеха ни, душата ни вадеха! Те такива подофицери, разбираш ли, тормозят. Пък казармата сме я мазали, па сме работили, ем войници, ем работиме да я затегнеме. На казармата, на войната работиме. На войската, да. Оп, есента, айде пак на турската граница! Командира на полка Гагов⁷⁷⁵ се казваше. Гагов, един ергенин. Много строг и зъл! Я съм бил, глей, на картечница състезание, я съм бил първенец. И тоя Проданов ме заобича, капитана. Ротен командир, Проданов, ме заобича. И лежахме там на турската граница. Ама вече войната напредва и германците искат да се бият с Турция. И я като отидех, там ме земаха, та у едно село Малко Кирово⁷⁷⁶, един бункер да очистиме, а на три километра от едни други. Войната започна, бе! А мале-е-е, ма ние не знаем! Нема к'во да ядеш, бе! Леб, па нема сол у чорбата. Боб, мъка голема! Ама там чистиме бункера срещу турците. Ние не сме знаели, ама така е било, тогава война... Обаче идва един от Русия, се казва Соболев⁷⁷⁷. Той у България с правителството к'во е направил – ма'нал е това напрежение за война и ни уволниха. Мене

⁷⁶⁷ За този модел картечници виж разказа на Александър Първанов в настоящия том и приведената в бележките към него допълнителна информация.

⁷⁶⁸ Става въпрос за мястото, на което е построена сегашната къща на Славчо Андреев в Белоградчик.

⁷⁶⁹ Става въпрос за началото на Втората световна война, която започва на 1 септември 1939 г. с атаката на Германия срещу Полша, **Харт, Б. Л.** *История на Втората световна война*. с. 37.

⁷⁷⁰ Тогавашното наименование на града е Фердинанд.

⁷⁷¹ Всъщност изнасянето на полка на позиция в споменатия от Славчо Андреев район на българо-турската раница става през есента на 1940 г. <http://www.vidin-online.com/voyni/komandiri> (посетен на 21 януари 2015 г., 22:05 ч.). За българо-турското военно напрежение и в периода на Втората световна война виж най-общо: **Стателова, Е., Грънчаров, Ст.** *История на България*. Том 3, с. 603.

⁷⁷² Селов в община Елхово, Ямболска област.

⁷⁷³ Село в община Елхово, Ямболска област.

⁷⁷⁴ Село Мелница, община Елхово, Ямболска област.

⁷⁷⁵ Полковник Христо Гагов е командир на 15-ти пехотен Ломски полк от възстановяването му след отпадането на ограниченията по Ньойския мирен договор (15 август 1938 г.) до средата на 1940 г., когато по собствено желание преминава в запаса. Длъжността му е поета от неговия заместник – полковник Мишо Михайлов, който командва полка по време на изнасянето на българо-турската граница през есента на 1940 г. Поради заболяване полковник Михайлов заминава на лечение и в средата на март 1941 г. командването на полка е поето от подполковник Иван Кехайов, <http://www.vidin-online.com/voyni/komandiri> (посетен на 21 януари 2015 г. 22:15 ч.).

⁷⁷⁶ Село в община Елхово, Ямболска област.

⁷⁷⁷ Става въпрос за посещението на главния секретар на съветския комисариат по външни работи Аркадий Соболев в София на 25 и 26 ноември 1940 г. Повече подробности за този дипломатически демарш, за неговия международен контекст и вътрешнополитически отзвук виж в разказа на Анка Куцарова-Джеферова, бел. 54.

ме уволниха и си дойдохме пеш на Ямбол, и се прибрах тука у... 40-та година. Уволних се през октомври или ноември. Да, година и половина съм служил. Не две години, година и половина.

И аз се прибрах тука. Додех и пак се фанях у Димово да работим при един шивач, добър шивач, майстор. Дом нема за мене, леб. Там се фанях, работих до 41-ва година, 15-ти март о-о-оп, мобилизация, да идеме да окупираме Македония. Събрали е тука доле, нива има една, а мале-е-е-е, я немам ядене, гол, къде да идем?! Нема кой да ме поддържа – войник. Земаха ме тука, облекоха ни, че одим в Македония. Германците окупираха Сърбия и дадоха ни Македония. И ние че отиваме там... Обаче за мое щастие от тоя взвод, къде бех, един школьник – взводен, с който сме учили у Карбинци⁷⁷⁸ заедно. Той кат ме виде: „Абе, Славчо, ти па ли войник бе?!“ „Абе бате, к’во да правим?!“ „Искаш ли да те освободим, да не си войник?“ „Па искам!“ – рекох. Он знаеш ли к’во ми каза? Я съм бил и член на Партията. Я на 12-13 години съм станал комсомолски член – ремсист. У Скомля⁷⁷⁹ е било всичко комунисти и ремсиста. В Скомля, това село. Това е било опасно. Не съм учил там, ама съм бил слуга. И като съм бил слуга се записах ремсист. Пет души се записахме. От тия петте... тогава беше „Работническо дело“⁷⁸⁰, „Жупел“⁷⁸¹, изскачаха вестници. И къде от вестниците откриха, че ние ставаме нелегални членове. И ония четири дружки арестуваха, мене ме не закачаха – 41-ва година. Пак тогава. Чакай да ти кажа, я ме освободиха от тука, ама ми каза оня: „Нема да вървиш тука! Ще вървиш по София, търси работа, тук нема!“⁷⁸² – школьника. Не знам, да ти кажа – той от Карбинци беше, съчученици сме – дали е бил комунист... Брат му е учител, той школьник е бил. Тогава съм се видял и вече край с него. Значи, един набор сме учили.

И аз идех у София. Да, той ми каза да отида у София, за да не ме мобилизират пак. А и като комунист ме преследват, разбираш ли. Търсят ме, да. И я имах все такива приятели, комунисти, о-о-оп, земах, та у София. Фанях се там при един майстор на работа. Ох, тя е мизерия голема и мъка! Фанях се там. Живях на „Кирил и Методий“⁷⁸³, а работих на „Евлоги“⁷⁸⁴. Там беше при един майстор, ме прие човека и я работих там. А тоя мой колега от Бяла, шивач, ме прибрал, та на квартира при него седим. На „Кирил и Методий“, там ни е квартирата. И работих до есента тамо. И след това о-о-оп – повиквателна, дойдем тука да ни учат с танкове да се биеме. Подготовка. Един месец ли, колко е подготовката, 41-ва година – есента. И я дойдох тука, и изкарах един месец на танковете...⁷⁸⁵ То кой ни донесъл чорба, боб, па запържили с масло, ма-ани – глад. Ма тука свърши и се прибрах на село я... И заминах за Видин. Да, на село нема к’во да правя. Я си търсим работа, връзки държим, комунисти има...

⁷⁷⁸ Вроятно това е селото, в което Славчо Андреев кара първи клас, тъй като то се намира приблизително на същото разстояние от родното му Дълго поле.

⁷⁷⁹ Село в община Димово, Видинска област.

⁷⁸⁰ „Работническо дело“ е печатен орган на ЦК на комунистическата партия, който излиза от 1927 до 1990 г. – първоначално като седмичник, впоследствие като ежедневник. Забранен след Деветнайстомайския преврат (1934 г.), вестникът излиза нелегално до 1944 г. След преврата на 9-ти септември достига първо място по тираж и е официоз на БКП до 1990 г. Днешният му наследник е вестник „Дума“.

⁷⁸¹ Седмично сатирично списание, който се списва от журналисти с лява политическа ориентация, много от които членове и симпатизанти на комунистическата партия, ангажирани и с издаването на други печатни издания, свързани с тази партия и следваната от нея линия. През 1934 г. вестник „Жупел“ също е забранен.

⁷⁸² В смисъл, че не трябва да седи повече в района.

⁷⁸³ Улица в София.

⁷⁸⁴ Става въпрос за съвременния булевард „Христо и Евлоги Георгиеви“, който тогава се е наричал само „Евлоги Георгиев“.

⁷⁸⁵ Смее се.

отидех у Видин. Фанах се при един много добър майстор – най-добрия у Видин е бил. Почна той да ми плаща на ден – не мога да ти кажам колко, покрай 20-тина лева ми плащаше. И я от септември-октомври работих там до-о-о Нова година. Там съм на квартира и при него – он ме заобича и много ме уважава, щото я работим, не си играем, разбираш ли? Всичко. И оп – мобилизация пак! Па запас! Тэ тука ме викнаха, у тоя полк – 15-ти Ломски полк. Па у 15-та рота, пак. И от тука заминаваме за Югославия тогава беше, Сърбия – Баградан⁷⁸⁶. Там, край Крагуевац⁷⁸⁷. Зимата, 42-ра година. Зима лоша много! Само мизерия и глад било, студ. Тэ там охранява‘ме линията. Дето се движат влаковете. Немски. Па превзе‘а и Гърция немците. И там я, разбираш ли, войник.⁷⁸⁸ Карах до-о-о юли месец. Юли месец ни изуволниха. На мене ми давае в България по 2000 лева като отделен командир. А там ми плаща‘а вече в сръбски к‘во беха? Динари, а! И така, разбираш ли? И я зимам, и я съобщавам на вуйча ми, що на баща ми не смея да ги дам, че...⁷⁸⁹ Давам ги на вуйча ми и той ги спестява – на майка ми брат – тия пари. И я нали ти казвам, до юли месец се уволнил само, дойдех тука в България и оттука па отидех у Видин при същия майстор, па почнах работа тамо... Ама война тогава, немаш си на представа! По село мобилизират... к‘во ли не! Във Видин работих – това време на 42-ра ...⁷⁹⁰ Да, у Видин. И там работих. И зимата.

И през 43-та година на пролетта я с най-големите разправии се явявам на майсторски изпит. За шивач майстор. Знаеш к‘во е? Тогава частно беше всичко. И кога там отивам на изпит, се запознавам с мойта другарка. Тя е от съседно село, Костичовци⁷⁹¹. Ама не сме се познавали. Тя пък без баща – сираче, а пък майка ѝ е била плетачка. Баща ѝ умрял, она била на две години. Майка ѝ я издържала с мъки големи, она завършила 3-ти клас и работи като плетачка. Жена ми е плетачка и майка ѝ е плетачка. И нали ти кажувам – двамата. Война – у Видин нема къде и аз се прибрах за един-два месеца на село. Станах майстор. И она майстор стана. И заживехме заедно. Оженихме се. Я нали ти казах, вуйча ми събрал седем-осем хиляди мои пари, български. От службата. И я се ожених. Всичко, теглим я всичко. Мои пари, разбираш ли?! Я всичко. Сватба правих и се ожених. У Видин не мо‘е да седим, щото не мога да стоя с жената там, не мога, квартира нямаме, прибрахме се на село – до есента. И есента баща ми ни изпъди от село: „*Нема место за вас!*“

И ние отидохме у нейното село Костичовци. Това село богато – Костичовци. Големо село. И я отидех тамо-о. Те имали една стара къща, схлупена, жена ми и тъща ми. И тъща ми прибрала един със саката ръка, при нея се оженили, временно де. Както и да е... А пък он свинар, одил тэ такъв, козар, да изкарва, да се прехранва. Нема къща, пропаднала, разбираш ли, стара. К‘во ше правиме, я почнах да работя. Мани, майката си е ебало! Када се оженихме – роди се дете. 43-та година се оженихме и отидохме у Костичевци. Зимата там. На 14-ти януари жена ми ражда недоносено дете – казва се седмаче – 44-та година. И я имах си маши-

⁷⁸⁶ Населено място в съвременния Поморавски окръг на Република Сърбия.

⁷⁸⁷ Град, център на съвременния Шумадийски окръг на Република Сърбия.

⁷⁸⁸ В Сърбия.

⁷⁸⁹ „Щото че ги по‘арчи. Дава на брат ми. Отделно брат ми на прави къща. Оженил го. Бе и он по-млад от мене, оженил се, деца създаде, а мене ме не прибира там.“ – цит. С. А.

⁷⁹⁰ Изглежда, става въпрос приблизително за същото време от годината, през което е взето интервюто – август-септември.

⁷⁹¹ Село в община Димово, Видинска област.

на, пошийваше там и поизкарваше пари. Да, я. И она плетеше, и ние позакърпи'ме работата.

Така, ама през май – о-о-оп, мобилизация! Па' тука у тоя полк. Па' у 15-ти полк. Оф, леле-е-е! Тук 15-ти полк, ше следиме комунисти тука по Боровица⁷⁹². Тамо наш'та рота беше, наш'та дружина, у Боровица. Други по други села, да преследваме комунисти, разбираш ли? Отиваме там в Боровица, и я нали ти казвам, отделёнен командир, па май че немаше взводен подофицер и командира ми позволи четири отделения картечни, я получим материал, всичко, Да ги командвам. Нема взводен подофицер, нема нищо. Та ти казвам, в Боровица като се настанихме тамо, не знам първата ноц ли, втората, я имам връзка с комунисти. С един Славейко – абе санитаря, разбираш ли? Санитаря, я отделёнен. Идва една вечер и вика: „Славчо, абе я съм дневален ноцеска бе, немам карабина. Не може ли да дадеш твойта карабина тая ноц да пазя?“ А аз по комунисти се познавам. И аз си мисля, че е истина. Дадох му карабината – отишъл партизанин. А сега де! Фанаха ме за следствие. К'во да правим, следствие. Води се следствието, ама доказаха, че съм бил невинен. И я ще остана командир тука, имат ми доверие, работил съм, войската съм, войниците съм, дисциплина – било е ред при мене, всичко! Не ме съди'а, не ме нищо правиха.

И почнахме тук по селата да ходиме да следиме партизаните.⁷⁹³ А жена ми на село, детенце мининко, мизерия, нема к'во да ядат, нема пари, нема нищо! О-о-х, леле, леле-е, дойде 44-та година, войната прерасна, Съветския съюз взима вече господарство. Германците вече пропадат. Ние бехме тука у едно село. Жена ми на село, она пък е ремсистка. И тя ремсистка. И мене вече ме товарат да заминем за Сърбия, да изтеглиме корпуса тамо от Македония, къде наша войска закъсала.⁷⁹⁴ Преди 9-ти е, нали това ти казвам, преди 9-ти е. Тамо ни закараха, жена ми е тука в полицията арестувана, разбираш ли? Тука, о-о мамка му да еба, яд! Ама нема къде – заминавам за Сърбия! Она дошла на Гара Орешец⁷⁹⁵ да ме изпрати и остава, гледа детето. Немаш си на представа, оно 5-6 месеца, слабо, мизерия, глад, това е, няма къде!

Я заминавам за Сърбия тогава-а-а. Войската ни дигат, всичко, и заминаваме там. От тук, вагони, товарни, минаваме Ниш, стигаме една гара, казваше се Долевац⁷⁹⁶, това беше покрай 2-ри септември, 1-ви-2-ри септември. Там Долевац и мене ме изпратиха с картечницата на пост на една височина. Ама войска там и се разбило, мизерия, влакове, о'ня Тито ги бие със самолети, майката си е ебало! Бие тия българи, разбираш ли! Тито. Наш'те, къде се изтеглят от Македония. Те едни голи, едни боси, не останала вече окупация! Тито понеже прекъснал линията. Ау, голи и боси! А ние на Долевац войска се събираме, разбираш ли, и знаеш ли к'во става? У Ниш е било големо съединение германско. Големо съединение. Ние една вечер,

⁷⁹² Село в община Белоградчик, Видинска област.

⁷⁹³ „Мене не ме караха да гоним по селата такива – партизани, ятаци, понеже ме знаят, че съм комунист и дадох карабина. Не ме търсе'а, не ме търсе'а вече. Знаят, че съм комунист. В Боровица дали сме срещали партизани? Не, не, не сме се. Тоа, къде ми зе карабината, он е партизанин. Дали сме влизали в престрелка с партизани? Не, не, я не съм – наша рота не е... Наши там от полка други са земали участие, разбираш ли? Не, нашата рота не е земала. Спа'ме по земята, охрана цяла ноц, това беше.“ – цит. С. Л.

⁷⁹⁴ Става въпрос за схватките, които размесените с немски части български войски водят при изтеглянето си от Македония и Сърбия непосредствено преди и след преврата от 9-ти септември. Тук Славчо Андреев споменава и Македония, но всъщност задачата на неговия полк е да подпомогне изтеглянето на частите от 1-ви окупационен корпус, които са дислоцирани само на територията на окупирана Сърбия. Виж най-общо литературата, посочена в бел. 449.

⁷⁹⁵ Село в община Димово, Видинска област.

⁷⁹⁶ Населено място в съвременния Нишавски окръг на Република Сърбия.

нали ти казвам, събираме се тамо, к'во ше правиме не знам, накъде ше потеглиме. Обаче командира на дивизията от Враца го извика командира немски, у Ниш. И му казал така, он се казваше Борев⁷⁹⁷: „*Предаваши дивизията на германците!*“ Оня германец му поставя въпроса да предаде дивизията на германците. Щото германците вече ще отворят война срещу Русия. Обаче нашия командир знаеш ли какво му казал? „*Аз главата си давам, но армията не предавам!*“ И они го арестуват, ама един такъв – адютант негов, оня му казва: „*Отиваши там, помощните къде са – там е 35-ти полк⁷⁹⁸, 3-ти полк, Видин⁷⁹⁹, 15-ти полк, артилерия там, е така е... – Отиваши и казваши на командира на 35-ти да поеме командването и да завземе моста на Морава! Щото мен...*“ Ама ле-е-е, идва оня, събира командирите там, казва на командира на Враца, он: „*Я не поемам такава отговорност!*“ Кехайов⁸⁰⁰: „*Аз поемам командването!*“ Командира на нашия полк, 15-ти полк! Извиква един тука Тошо, конен взвод към командира там: „*Иди да вземеш моста, да го превземеши, докато не са дошли немците да го окупират, че иначе тука че се издаваме у тая Морава!*“ А мале-е-е, назаде дадоха нареждане така: „*К'во мо'е да земете с коне, това. Най-леко ше се изтеглиме като минем моста – Суха планина⁸⁰¹!* Вагони български, продукти – камара, сърби идват и краднат, и краднат, и зимат. Ама ние вече заеба'ме багажа – ние да спасяваме войската. Оня нарежда да изтегли цялата дивизия през Суха планина. Щото през Ниш ше ни пленат.

А мале-е-е, почнахме ние кой к'во може да земе с кони – това! На седлото картеницата натоварена, зехме да се изтегламо. Моста дошли немци да го превземат, ма нашия не е ги дал. Превзехме ние моста и почнахме – то така една планина – за България. Петнайсе километра колона се образува – войска българска! Знаеш ли к'во нещо?! Изтегля се от моста и влезна там в балкана⁸⁰². Кое мо'е да се носи, кое мо'е да се кара – това! Там каруца се изуля, оня командира нарежда: „*Режи впряговете, мани каруцата! Дръж да се изтеглиме, щото къде Нишки бани че ни пресечат немците и там че ни пленат!*“ А мале-е-е, почваме пеш

⁷⁹⁷ Рафаил Стоянов Банов е роден на 1896 г. в Сливен. Завършва Военното училище през 1916 г., подпоручик от 5 октомври 1916 г., генерал-майор от 6 май 1944 г. Началник-отдел в Щаба на войската през 1942 г., командир на 6-та пехотна Бдинска дивизия от 16 октомври 1943 г. в състава на 1-ви корпус в Сърбия. В състава на дивизията е и 15-ти пехотен Ломски полк, в който служи Славчо Андреев. На 4 септември 1944 г. Банов е задържан от германците в Ниш и изпратен в немския лагер „Офлаг-8“. Народният съд го осъжда задочно на смърт и присъдата е изпълнена след завръщането му в България – на 9 септември 1945 г., виж: **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 16, 379.

⁷⁹⁸ 35-ти пехотен Врачански полк.

⁷⁹⁹ 3-ти пехотен Бдински полк.

⁸⁰⁰ Според справочника на Ташо Ташев полковник Кехайов (роден на 13 декември 1894 г. в Чепеларе, завършил Военното училище през 1916 г. – подпоручик от 5 октомври 1944 г.) е назначен за командир на 15-ти пехотен Ломски полк едва на 28 ноември 1944 г. Като негов предшественик на тази длъжност е посочен полковник Шушулов, но той е назначен непосредствено преди него – на 14 септември 1944 г. Данни за по-ранните командири на полка не са посочени, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 73, 160-161, 285. Във видинския сайт „Видин-онлайн“ е публикуван неиздаденият машинописен ръкопис на поручик Вълчо Цанов Тошев, озаглавен „Командирите на 15-ти пехотен Ломски полк“ – <http://www.vidin-online.com/voyni/komandiri> (посетен на 11 декември 2014 г., 18:35 ч.). В този материал се съобщава, че подполковник Кехайов е бил назначен за командир на 15-ти полк в средата на март 1941 г. и през месец май е повишен в звание полковник (последният факт се потвърждава и от кратките биографични сведения у Ташев, където е посочена датата на производство – 6 май 1941 г., но не и конкретните обстоятелства). В ръкописа на Тошев не е отбелязана смяна на Кехайов и той е посочен като командир до края на Втората световна война. Любопитно е да се отбележи, че този автор не споменава епизода с измъкването от германски плен. Предвид съвпаденията в сведенията в разказите на Тошев и Славчо Андреев е логично да се приеме, че действително полковник Кехайов е бил начело на полка по време на описаните тук събития. Но изглежда непосредствено след смяната на властта на 9-ти септември е извършена кратковременна рокада в ръководството на полка и Шушулов заема командната длъжност между 14 септември и 28 ноември.

⁸⁰¹ Суха планина се намира в Югоизточна Сърбия, започва на изток от Нишки бани и завършва югозападно от Бабушница.

⁸⁰² В смисъл, че са влезли в планинска област.

през планината да се изтеглямо! Изтегляме се ние от моста, оттамо, идехме в балкана. Немците вече по назе. Обаче ние сутринта към Нишки бани и тука, превзехме и взехме балкана, къде не може вече немците натам да идат. С назе имаше един камион. И ние изморени, гладни – цяла нощ пътуваш, цял ден! Пеша! Море и аз не знам камиона къде го зема'а, какво стана, не мо'ем да ти кажем. Ама минахме Нишки бани, тамо едно место само пътищата пресича, да земеме из Суха планина, където да не мо'е немците отникъде да ни пресечат. Зехме ние из тоя балкан и по назе дигаме мостове, да не могат да дойдат немците! Да, взривяваме. Оф, четири дена и четири ноци. К'во одат, така падат ора, войници, разбираш ли?! Еле стигнахме на едно градче между България... на границата, казва се Бабушница⁸⁰³. Стигнахме тамо-о. Кото стигнахме там, не знам откъде, ни дадоха малко хлеб. И почивка, там зехме да почиваме. Изморени, гладни... ох! Не мо'ем да ти кажем, било е покрай 6-ти-7-ми септември, септември беше. Там сме били. Там сме спрели и от България наредили отзад да не бързаме. Да не бърза българската войска. Кой е наредил к'во – не знам.⁸⁰⁴

И оп, не минаха се два дена, оп – 9-ти септември. А-а-а, виж к'во нещо е тогава ставало у войската. Ние комунисти се съединяваме, кои се познаваме, има офицери фашисти, такива... Там на лагер седиме и за България не може: „Там че седите!“ И знаеш ли к'во, командира на дружината ние там му казваме, че вече Отечествен фронт командва, нема вече мир – а он фашист! Обаче ние комунисти се събрахме и го обезоръжихме. Поехме там командването. Он к'во правил с комунисти, обаче...⁸⁰⁵ И тогава вече взе'а да идват партизани от България, и почнаха да правят връзка с назе, и почна да се готви положението, ние обявяваме вече война на Германия. Разбираш ли, на Германия обявяваме война! Айде... ехее, войници, кото обявяваме война на Германия, идват тука комунисти за комисари, такива, разбираш ли? Политически командири, офицери, ама цивилни такива, де. И поемаме командването.

И минава се близо един месец, трябва вече обратно, че воюваме с немците. Тука ни подготвиха за война с немците. А ние така на 15 километра, немците взели едни такива височини, казват се Коритници⁸⁰⁶. Коритници се казва там местността, взели е там позиция немците. Това е край Пирот тамо. Оп – нарежда командира на полка мойто отделение и още едно, и от 7-ма рота един взвод, да идеме да разузнаеме има ли немци там, позиция... То има 10 километра. И ни изпрати'а с един друг колега две картечници, казва се две отделения. Тръгнахме ние, че отиваме срещу немците. Карахме, карахме, като наближихме, они като ни откриха огън, а мале-е-е, и ние побегнахме назаде! Побегнахме, к'во да правим?! Ония с

⁸⁰³ Град, център на едноименната община в съвременния Пиротски окръг в Република Сърбия.

⁸⁰⁴ „От Македония се изтегла 'а. Оно войска от Македония, оно български, едни голи, едни боси, едни бегат – имаше един от село, бега, на го съди 'а после след 9-ти, цивилен. Ама го направи 'а там наши те комунисти активен борец. Съди 'а го, ама понеже комунист, они го защити 'а, нещо к'во направи 'а. Тоа не е бил у мойта рота. Ама нали ти казах, че имаше съд, ама понеже он от село, него като комунист, помагал, и комунистите го защити 'а и го спаси 'а. Та не е он лежал у затвора.“ – цит. С. А

⁸⁰⁵ Ротния нашия ние го върнахме още там, на фронта го върна дружинния. Други командири дойдоха. Дружинния, дето го арестувахме, дали беше с нас на фронта? Нема, бега 'а, къде замина, изчезна, не знам. Изчезна, няма го – дружинния. Къде е бил, не знам. По София... Застреля един комунист, бе! Тоя командир там у 7-ма рота, извади пистолет да го стреля, че оня прави нек'во изказване, разбираш ли? Един командир от Стакевци, на тука у 7-ма рота, на те се строили и нещо се разправял тоя, командира, това беше между 9-ти – тука сакаше да го стреля. Дружинния, да. Ние му еба 'ме мамата! Изпъди 'ме го! После дружинен командир дойде други, ма не мо'ем да ти ка'ем...“ – цит. С. А

⁸⁰⁶ Възможно е местността да се намира района на Бела паланка, където топонимията е свързана с това наименование.

оня картечници техни, МГ-та и шмайзери, ти знаеш ли к'во нещо?! Те са били въоръжени много! И ни изгониха, ние се върнахме. Нема к'во да правим!

На другия ден командира и пак ние, картечницата, ама целата рота. Целата рота пак ще идеме тамо да пробиеме – да видиме тия немци да ги пробиеме. К'во ще идем при немците, те въоръжени до гуша? Обаче ние отидохме там, към вечерта вече стигнахме и с тех правихме сражение. Правихме там – 800 котата се казва. Дойде командира на полка там. Они ни пá бият, пá ни лабат... Ние се изтеглихме малко, ама не бегахме, оставаме там. О-о-о, мамка му да еба... един тука от Песъчлива лъка⁸⁰⁷ го убиха до мене там, разбираш ли?! Па убиха го, застреляха го немците! Не, он не е от мойта рота, от пехотата. Ама го убиха до мен. Ние сме се измесици – картечари, пехота там... И стигнахме позицията, и спрехме. И него го убият и я ноца, я съм бил страшлив от умрял човек... заедно. Па е он умрял, тука и я! Ама к'во да правим – война. Спа'ме ние там ноцта. А и по-напред имаше войници там едни, по-напреде – на хълма така, по-високо заели позиция.

Сутринта ние се събуждаме таман – кой к'во има, нещо да ядне това... Като ни запериха ония немци, мамата ни ебаха! Бой, тия, къде беха преди назе – има стотина-двеста метра беха, аха, мале-е-е, изпотрепаха ги, бегая! Там един мой – ще ти разправам после – приятел, от Габровница⁸⁰⁸, войник, ама комунист, добър, го плениле. Плениле го! А ние се сражаваме тогава и се изтеглихме малко, ама там си останахме охрана. Едни плениха, едни ги избиха. Да, да, изтеглиха се, там и командира на полка беше, и на една позиция спреха, а ония немците напреде. Би'а ни, ние се спре'ме. Командира тогава... я из една гора, оно падна бомба тука, и он с коня сам, покрай мене беше близо, разбираш ли! Ама се изтеглихме малко натам. Я на коня, ходя пеш и вода...⁸⁰⁹ Командира на полка, ама оттегли се, нема къде. Дали е седял до мене командира? Не е седял, движеше се, я с картечницата, оно падна бомба, я бегам, пада отзаде и се изтегламе назаде. И се изтегламе до едно положение, и спрехме. Тия немците останаха там, плени'а наш'те и тоя моя габровеца го плениха – ние мислихме, че са го убили.

О-о-о, мамка му да еба, там останахме и нема мърдане! Оттамо немци, ние оттука – позиция. Командира се оттегли назаде и тука е тия се оттегли'ме. Чекай да ти кажем, оттегли'ме се ние, войската, оттегли'ме на лагера пак. Тук оставим... знаем вече позицията къде е на немците, не може да я превземем – те са на една гола планина с бинокли и ни видат и ги командват, и ни изпотрепа'а. И ние се изтегли'ме. Планина една гола – гола планина, нема храсти, нема нищо, високо, оттам ни гледали. И ние се оттеглихме тука, тука стана позицията. Само немци, позиция. А ние отидо'ме у лагера, он на десет километра.

Сега, минава се десетина-петнайсе дена, става преустройство, не може тука да пробиеме ние тия немците, ще правим чувал. Знаеш ли какво е чувал? А така, отзаде, чекай така. Дойде там помощник-командир, политически... И една вечер стегат мойто отделение, други, ще минеме през една планина – като Стара планина – планина голема, големи гори. Ноцта че пътуваме и че ги удариме отзаде. Така войска увеличена повече, не е малко. О-о-о, един от мойто село дошъл там, па нали имаше ранени, това-онова, он дошъл, го докарари запас.

⁸⁰⁷ Вероятно става въпрос за село Милчина лъка, община Грамада, Видинска област.

⁸⁰⁸ Село в община Монтана, Монтанска област.

⁸⁰⁹ Изглежда става въпрос за коня, който носи картечницата.

Селски мой.⁸¹⁰ И къде ме видё вечерта, ние се стегаме да тръгваме, да правиме обиколката. „*Пищо, ти къде че идеш?*“ „*Я че идем при Славчо!*“ Я не съм знаел – да не съм го земал, ама го земах, прибрах го. Вечерта айде там с моите войници, там конете, т'ва... тръгна с нас. Това е, нали ти казвам, планина – Стара планина, ето така гора... Па от тука цяла нощ пътувам, цяла нощ! И на другия ден ние о-о-оп, отзаде, зад немците. И че вземеме едни херебеди срещу – зад гърба на немците точно. Но командири к'во, как командвате, наш'та рота целата картечна, – 12 картечници, цяла рота. О мале-е-е, взехме ние една позиция, отзаде на немците, да ги удариме отзаде.

Къде четири часа следобед отзаде е имало немци, разбираш ли, и като ни видели, загасиха, като ни запери'а они, а ние сме заели позиция с картечниците, ония разбираш ли немци като запери'а! Зад назе, у гърба ни удари'а! А мале-е-е, стана една каша, не ти е работа! Не ти е работа! О-о-о... Яз, мойто отделение войниците ме слуша'а, не бързат. Другите картечници се разбегаха, мойта остана, а они там долу бега'а, нас остави'а ни вече. Един подпоручик от Видин – от фамилията на учители един, Муравиев ли се казва, к'во ли – он подпоручик, войниците оди, вика по тех: „*Не бягайте войници, не бягайте, че още по-лошо! Дръжте се тука!*“ Кой че се държи, они бегаха! А я с картечницата горе бех. И покрай мене войници. Един от наш'те па отзад, арталерия шуменска, със оръдие вместо да ни помогне, те ни изпотрепа'а.⁸¹¹ Що не ме улучи. На един му откина крака, войник, пехота. От наш'та артилерия. От шуменска артилерия нек'ва имаше. Тоа, къде беше моят селски, беше с мен – я бех да видим – он земал и бегал накъде България. Он не знае, че тука немци.⁸¹² И щукна, и се изгуби, край вече, не съм го видел! Изчезна. Немците са го осветкали... То и дражевисти, сърбе, такива... и они участва'а.

И земах и я картечницата мойта с конь, един кон го беха ранили и флезнаха там у един двор. Ни сме спале, ни сме яле! О-ох, мамка му да еба, се събрахме там и се оплакваме, нема и к'во да ядеш, нема к'во да... Ама моите войници всичките, кои са биле редовни – с мене. Конете... Един кон беха го ранили в задната му нога и чекаме да се самне да ни почнат. Сутринта настана, додо'а още войска от България. Обиколила и дошли на помощ. О-о-о, мамка му! Събрахме се, организирахме се и наш'те подсилени много, и ударихме германците отзаде. И ги разбиха. От тая кота 800. Оттам, наш'те оттам, ние оттука, и ги разбихме и они се изтеглят към Ниш, германците. Бегайе, победихме ги тука. Изтеглят се и ние заехме тука – заехме позиция, по тия долища там, долове. И они се оттеглат към Ниш, немците. Ние че по тех. И па три дена там се организираме, и почнахме по тех, по немците. Спа'ме по села, къде ли не... Е така чушки в градина, идеш, та откинеш некая чушка да ядеш – нема к'во да ядеш! Имаш лебец, и кашкавалец си взел – бе нема, нема снабдяване! Два-три дена път. Настъпваме ние, войска и от България вече, полка наш настъпва към Ниш.

Ох мене ми се случи, минавам Нишки бани и вече отивам в град Ниш. И сутринта ни дигнали да настъпиме в предградията на Ниш. От Нишки бани. Абе тука до Ниш имало български гробища. И ние, я минах през тия гробища. А отсреща лозя, царевичак, немците се

⁸¹⁰ „Селски, от селото.“ – цит. С. А.

⁸¹¹ За други подобни случаи на обстрел на българските позиции от собствената им артилерия виж разказите на Иван Кръстев Петков, Иван Николов Петков и Надежда Русенова-Марева в настоящия том.

⁸¹² В смисъл, че не предполага, че са в тила на немците и ако се отпрати към България, трябва да пресече немските линии.

окупирали там. И ни чакайа само да се покажеме. А, мале-е-е, точно 11 часа като ни запери‘а, а ние така сме наредили една-две картечници, ама не сме заели позиция, ми се движиме. Мислиме, че напредваме. Като изкочихме и ония – ние тука така отдолу, надолу ниви, това онова, отсреща лозя – немците оттам чакали и така ни прицелили с ония картечници, като ни запери‘а от 11 часа, о майко-о-о! И аз с мойто отделение в една бабка е така, трап, взимам позиция. Мерача се уплаши – не смеят да стрелят. Зема‘а, легна‘а у бабката доле, я турнах картечницата на един на гърба. На единия от тех. Я командира, а сандъчета с патрони... Ама ей това, немаш на представа какво ти е съзнанието, какво... не мислиш за нищо друго, само мислиш: „*Напред!*“ И като фанях картечницата у 11 часа, до 4 часа я стрелям непрестанно у позициите! Отсреща. Къде съм бъл и я не знам. Дали съм убил човек, дали... А там войници, командири, а оно мойто отделение работи, онова другото отделение не може да работи картечницата. Всички се присъединиха и ми носят патрони. Да, и от другото отделение. Носат патрони и ми дават – 12-13 ленти картечни по 250 патрона. Я все стрелям. Гилзи колко... това са четири часа и половина непрестанно стрелям! Гилзи... Ни съм мислил да пикам, да серем, да прием вода, да търсим хлеб – непрестанно стреляш! И така, така и оглуших, и нищо не чувам, само това. Па дойдеа едни самоходни оръдия до нас – български. И земаха да стрелят към ония. Като гръмне те оглуши! Карахме, карахме, четири и половина – падна‘а, немците се оттегли‘а и избега‘а. Ама я като пиян.

Тогава дойдо‘а и ме носят, там командири и такива, ме носят на ръце. Викат: „*Ти си герой, бе! Ти удържа, ти стреля четири часа и половина, пет!*“ Непрестанно, разбираш ли?! Ни съм имал съзнание, ни к‘во... Тэ така съм стрелял и к‘во е било... Ама имал съм... До мене падат патрони немски – „бум-бум“⁸¹³ се казва. Светкат и гърмат! Нали ти казах, от другите, кои останаха живи, ми донасяха патрони и стрелям. Я к‘во съм стрелял напоследък не мога да ти кажа. И съм направил една голема грешка. Там има кранче, което да се отвори, да не грее водата цевта вътре, разбираш ли? Тука има едно – к‘во да ти го кажам, тэ така обло и цевта – за охлаждане на картечницата. Гьон – тая жена като фърга,⁸¹⁴ изгорели са... Изгорял е гьона, който се носи картечницата. Падна картечницата. Картечницата се е нагреля толкова много, че изгори гьона. Стана там, нали ти казвам, дойдоха войници, мани... И охлаждането, и това съм забравил. И к‘во съм стрелял въобще, не знам. К‘во е имало. Ама съм дигал гюрултия.

Преди мене имаше пехота. Там намериха войник умрял, без да е докачен с нищо, с никакво оръжие, от сърцето умрял. От гърмежите. Яз съм стрелял... Они пехота, нали ти казвам, доле по нивата са наклекали и един умрял там. Войник, български.

Дали дойдоха после войниците да ме носят на ръце? Не, командири дойдо‘а, бе! Школници от друга рота, от 7-ма рота. Они зад едни камъни се скрили и викат: „*Славчо, стреляй!*“ Оная картечница спрела да стреля, там ги ранили и не могат да работят. Само мойта работи. „*Стреляй!*“ Я къде стрелям, ебем ли му мамата, ама стрелям. Опрял съм се и стрелям. Опрял съм се у картечницата и съм стрелял, докато не дойдоха, казах: „*Ставайте, вече сме победили!*“ Ама ставаш, не мо‘е да одиш – у несвест. Ни чуваш, ни видиш! Видиш, ама не чуваш.

⁸¹³ Немски куршуми „дум-дум“. За пораженията от тях виж разказа на Анка Куцарова-Джеферова в настоящия том.

⁸¹⁴ Диалектен израз, тук със значение „тази проклетия като стреляше“.

Оф, зема'а ни, та у Ниш, там и спяхме у едно училище. О мани, мойто чудо, това... И тогава заради тая работа ме награждават с орден „За храброст“. Да. Е, не е там де, след това, след това... Я не съм и знаел кога са ме наградили. Ама това у полка става вече. Не е тука... и чак кога си дойдех ми дадох орден. Тук вече в България съм бил.

Товага ние при Ниш почивахме два-три дена, а наша танкова бригада, като прекосила Ниш, и понеже они се изтеглат немци, една колона от петнайсе километра. Тия наш'те танкове ги съсипале.⁸¹⁵ Начи, петнайсе километра шосе, цялото – оръдия, камиони, абе к'во ли не, е'тэ така по това! Тия с танковете, наш'те ги съсипали. Они кога взели да се изтеглат, немците. А ние сме били малко на почивка. И ни дигнаха, и хайде, кога ходихме по шосето, нали ти казувам – оно оръдия, оно к'во ли не! Наш'те от България идват и съм чул, че са дигнале оттам, от Ниш, към 400 коли, мотори и коли най-различни – нали, тэ така съм чул, че са взимале. Пленен'а начи. Ония се оттеглат и минават Прокупле, Митровица⁸¹⁶, и ние като минаваме – а три-четири дена ли беше, толкова – айде пак войската и аз съм все направо. Мойто отделение там, напреде – 10 километра от полка сме напреде, се движиме и настъпваме. Минаваме Прокупле, Митровица, стигаме Куршумлийски бани⁸¹⁷. Там се води война между наши и германци – пехота. О-о-о, там такива боеве, че въздуха, разбираш ли, трепери, у Куршумлийски бани! Спрехме тамо, преспяхме един-два дена и че вземеме Косово поле. Е, па участвахме. В Куршумлийски бани не сме се били. Дотам не сме се били. Обаче като настъпихме в Косово поле, сражение след сражение. Атакуваме ги и ги отбиваме. Нема да казвам, ама я съм правил сметка, около 35 сражения съм имал с мойта картечница.

Напредваме, минаваме Косово поле, това голема работа, и стигаме една планина, между Югославия и Албания. Ама то трудности, боеве, не мога да ти опиша! Стигаме тамо, изскачаме се горе, оно планина горе, снег, ние сме в снега. И след това о-о-п, прекараха ни у един дол, и че скочиме у Албанско. На 19-ти ноември е Рангелов ден, помним го. Товага съм водил сражение до умиране, сражение, разбираш ли?! О-о-о, с мойта картечничка и с други, мани, мани. Така, изтрепани германци, такива. И ние си заминаваме, и взимаме там една позиция, една височина. Па дойдо'а помощници, два от авиацията, па един-двама бе'а към мене.⁸¹⁸ Като пехота към нас се присъединяват. Гледай, на 19-ти изскачаме на един баир. И оттам ония албанци и германци ни бият и стрелят, та си е мамата ебало! Разбираш ли?! Бой, кютек. Я до един бук, голем такъв, па четири картечници там наши са се събрале. От дванайсе картечници, така, четири бе'а. И я съм застанал до дървото, позагледах, един немец се мери у мене със шмайзер. Я като го видех, легнах и рекох: „Огън!“ И они като откри'а огън... А оно напреде и българи, и немци, си е ебало мамата! И там загинаха наши войници.

⁸¹⁵ Става въпрос за разгрома на 7-ма доброволческа планинска дивизията СС „Принц Ойген“ (7 SS-Freiwilligen Gebirgs Division „Prinz Eugen“). Тази немска част е разгромена в хода на Нишката настъпателна операция на българската 2-ра армия (8-14 октомври 1944 г.). На 14-ти октомври 1944 г. Бронираната бригада пресича пътя за отстъпление на главната колона на оттеглящата се немската дивизия, която действително е с дължина около 15 километра. При успешно взаимодействие между Бронираната бригада и 17-та съветска въздушна армия 7-ма СС дивизия „Принц Ойген“ е разгромена. В хода на сраженията е унищожено и пленено голямо количество немско оборудване, а противникът търпи тежки загуби в жива сила. Виж по-подробно, **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945.* с. 257-259; **Атанасов, Ат. и др.** *История на Отечествената война на България.* Том 2, с. 154-156; за цялостен преглед на историята на дивизията виж: **Дробязко С. И., Романько О. В., Семенов К. К.** *Иностранните формирования Третъего рейха.* с. 95-99.

⁸¹⁶ Косовска Митровица – град в Северно Косово.

⁸¹⁷ Селище в община Куршумлия, в съвременния Топлишки окръг на Република Сърбия.

⁸¹⁸ Става въпрос за изпратени на фронта войници от Въздушни войски.

Единия от тия сините там го утрепа'а. От тия сините, къде авиацията беа. Там го утрепа'а. Не, не ги уби нашия огън – ония. Там са се срещале и викат, че пехота, албанци и такива... Они викат „Ял, кяу“, т'ва немци, то е гюрултия, бой! Викат, че пехотата се фърлат, па се фанат за гушите! Ти разбираш ли, такова положение?! К'во стана с немеца, дето се мереше в мене? А, я като давам огън, ебем ли го к'во стана! Я стрелях към тех. Я легнах и веднага стрелям, къде стрелям и я не знам. Ама картечниците настроени към немците. Разбихме ги тамо, оттеглиха се.

И там ние сме седели близо един месец. На гора, на огън, разбираш ли, живееме там. Отопляваш се на огъня да не измръзнеш и така спиш там на дърва, мизерия. Близо от 19-ти ноември до 15-ти декември. Неколко пъти водиме сражение до умиране, разбираш ли?! А па сме на позиция – они оттам настъпват, ние отука ги посрещаме. Отбраняваме се, отбраняваме се там.

Как носиме картечницата? С коне? Не, на рамене – от двама души. Мерача носи телото, а оня постановката – крака, има крака. А я носим съндъче с патрони. Да, да, има кон. Кога има поход – има. Кога е на позиция, там вече се носи. Картечницата сме носили през цялото време през Косово поле – колите се биле отзад! Мерача носи, я носа сандъчета – на ръцете, влача едно съндъче. Ма то е съндъче, такова – 250 патрона. Плюс това съм с раница, па карабина, па пистолет, па лопатка – то мамата си е ебало! Цял си па фанели, па въшки колко сакаш! А-а-а, кога да ни обстрелят, ние предварително си правиме окоп. Копаме, правиме, кога знаеме, че ше ни атакуват. Правиме си окопи. Като ни изненадаха? О, там на земята. Там беше, те я дадат картечницата, ние я сглобиме само и я насочиме. Да, почваме да стреляме.

Водихме боеве това до 15-ти декември, и оттам вече дойде заповед да се изтеглиме за България. От тамо дотука сме дошли – до Белоградчик, пеша. Пешком от Албания⁸¹⁹. Па може да има една седмица. Се изтегла'ме. И тука изкочихме на Кадъ боаз⁸²⁰, т'е тука има проход. Проход за Сърбия – Кадъ боаз. Тука изкочихме и си дойдохме в България.

Тия от авиацията? Чекай да ти кажем к'во стана и с тех. Единия го убиха, а единия от авиацията земал карабина и се стреля т'е тука.⁸²¹ Ама т'ва било преди 15-20 дена, не е било последния момент. Кога сме се биле я не съм го видел. Он тука, они го фанаха, арестува'а ли го, ама от мойто отделение е бил, т'е тук се е стрелял. Къде са го денале, арестува'а ли го – изтеглили го за България. А оня го убиха единия. Двама души. Да, другия го арестуват, че се е наранил. И я осем човека си имаше мои войници, они всичките с мене, дойдохме си у България. Всички, нема нито един жертва. Немам ранени – никой. От мойто отделение не е имало никой. А не мога да ти кажем у ротата колко убити и ранени е имало. К'во е положението. Тия са се били там и на позиция, т'е там седиш, кладеш огън и се грееш. Оно снег и дъжд вали, мани – глад, мизерия, ама к'во да правиш! А бе тука, значи въшки са ни изеле, т'е тука това е било всичко изедено от въшки. Гърдите – това въшки, дрехите пълни с гниди е тука.

Уволниха ни, да. Покрай 15-ти декември. Тръгна'ме от 15-ти декември, тука жената дойде, ме посреща. Ей, ората нема с к'во да одат, от ботушите си направиха цървули, па одат.

⁸¹⁹ Става въпрос за населените предимно с албанци територии в Косово.

⁸²⁰ Граничен проход между сръбското село Ново Корито и българското село Салаш, община Белоградчик, Видинска област.

⁸²¹ Става въпрос за самонараняване.

Войниците, от нашите войници. Мойте не са били толкова пропаднали, ама те тия войници, голи и боси, мани – нема ботуши, нема с к'во да оди!

И се прибра'ме. Тука ни посрещнаха народ, от града изскочи и ни посрещна много тържествено. Ама ние сме въшкави, ние не сме за при ора. О-о-о, като си отидох на село, па парене у жежка вода, това е страшна работа! Ордена? След това ми го дадоха, не мо'ем да ти кажем колко дена. За Нова година бех вече дома.

* * *

Дали съм участвал в нелегална дейност в казармата преди 9-ти? Участвал съм. Знаеш ли к'во, има един Велко Палин,⁸²² може да си го чувал, беше командир политически на полка.

Ама кога беше войник и бехме у Баградан там охрана, бехме заедно с него. Ние комунистите се събирахме и се организирахме, разбираш ли. Тогава Велко Палин, он прос войник бе, я командир а он прос войник беше! Он беше политзатворник. Гледай, он и я – ние бехме 42-ра година. А он после 43-та-44-та, я не знам, бил комунист и отишъл в затвора – политзатворник. И идва за командир на полка.⁸²³ Он толко много ме е уважавал след това, къде ме срещне по влакове, прегръща ме, тука дойде, прегръща, ама нищо ми не е помогнал.

Нелегалната дейност? Събрания правиме. Е у София, плащаш членски внос, марка по 100 лева, там давам на организацията. Кога работих у София като цивилен. В казармата? Там събрания нема, там един-други си предаваме. По един-двама – в казармата, нема. Ама там ти казвам, у София, един делегат в Димово, тарикат, он нелегален... Ние у София, он идва там при назе, разбираш ли, да се крие у наш'та квартира. После след 9-ти се прави, че ме не познава! Гледай, у Дълго поле интернират от София един печатарски работник. Е че ти каже бабичката⁸²⁴. И нема къде да го... Пратили и нема къде да спи, къде да яде. И я го приемам при баща ми, и он пасе овци, помага, и го раниме – бабичката че ти каже – го раниме тоя човек. Казваше се Славчо. Он след 9-ти ме уважаваше, Славчо, ма не можа да ми помогне нищо.

Дали смениха командира на полка след 9-ти? Командира на полка – не. Командира беше следствен да го съди Народен съд, обаче неговите заслуги беха големи, не го осъдиха.⁸²⁵ Да,

⁸²² Велко Палин е роден на 30 октомври 1921 г. в село Александрово (днес град Димово), Видинска област. Член на РМС от 1937-ма година, на комунистическата партия от 1942 г. Участва в партизанското движение и в периода 1942-1944 г. е политзатворник. Взема участие във войната като помощник-командир на 2-ра дружина в 15-ти пехотен Ломски полк от 12-ти септември 1944 г. От 7-ми ноември същата година е помощник-командир на полка. Награден е с орден „За храброст“. След войната прави военна и политическа кариера, като достига до звание генерал-полковник. Член е на ЦК на БКП през периода 24 април 1971 – 2 февруари 1990 г., **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 107-108; <http://www.vidin-online.com/voyni/gen-velko-palin> (посетен на 11 декември 2014 г., 17:05 ч.). За него се споменава също в разказа на Димитър Медникаров, поместен в първия том на изданието **Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1.

⁸²³ За помощник-командир по политическата част.

⁸²⁴ Съпругата на Славчо Лазаров, която присъства на разговора.

⁸²⁵ Според справочника на Ташо Ташев полковник Иван Кехайов, който е командир на полка от 20 ноември 1944 г. до 26 януари 1945 г. действително е съден от Народния съд, но не е посочен изходът от делото, **Ташев, Т. Българската войска – 1941-1945.** с. 73. В цитирания вече материал „Командирите на 15-ти пехотен Ломски полк“ Вълчо Тошев твърди, че след завръщането на полка в Белградчик полковник Кехайов е бил осъден от Народния съд на 20 години строг тъмничен затвор, но по-късно е помилван и след 4-5 години излиза на свобода от затвора, <http://www.vidin-online.com/voyni/komandiri> (посетен на 11 декември 2014 г., 19:50 ч.). Иван Сердаров, който е бил ротен командир в същия полк, твърди, че полковия командир, (който той не назовава по име) е бил арестуван още преди завръщането на частта и лежи в затвора, а „след освобождаване и прашане на лагер остана да чука шайги и умря в мизерия.“ **Голев, К., Гяурски, М. (съст.) Ехо от войната.** Том 1, с. 96.

он ни водеше на фронта, он дотука ни предаде и остана. В полка остана известно време, но колко е било, не знам.

Гледай, още кога я да се оженим, работех в Димово. Тука командира на ротата, на картечната рота, ми изпраща повиквателна да идем за командир на отделение и на взвод – взводен подофицер – на служба, платен. Професионален. Така, ама я отивам при партийния комитет и питам, тогава имаше един учител Терзийски, на комитета беше... – викам: „*Терзийски, къде че бъда я полезен? Да идем ли у войската или да останем тука?*“ „*Не, ти си полезен тука!*“ И я оставам тука.

Дали съм срещал немци преди 9-ти? О-о-о, в България? Нали съм работил с тях, бе?! Немци – камара. А-а-а, силни. Онѝ са много дисциплинирани, много силни, много, о-хо-о! Не съм общувал, така съм ги гледал, де. Сега, война се водеше по Гърция, в София имаше много немци. Дисциплинирани, много.

На фронта като противници какво впечатление ми направиха немците? А-а-а, бият се до последно! Не отстъпват! Начи, при най-големия зор отстъпват. Много са биле дисциплинирани! О-о-о! Ама ние им еба'ме мамата!

Немци в плен не съм виждал.

Не съм видел албанци. В една гора, буки, они: „*кя-у, кяу*“ – тѣ така викат. И тѣ така се кутат⁸²⁶ едни други. Да, зад дървата. Война, позиция. Оно кога е позицията, тя стана за два-три часа, ма сериозна работа – бой, стрелба, мамата си е ебало! Дали съм се сражавал с албанците? Е-е-е, па биле са срещу нас, ама не съм ги видел. Па знам, нали ти казвам, они нали ти казвам, че викат „*кяу, кяу*“. Нещо напредват. Виделе сме ги, те така се меркат, това-онова... Немци също.

О-о-о, немци на Пирот, ние оттука един ден дванайсе картечници от сутринта до вечерта бой. Они налегат, ние биемо. И ги не пуцихме. На Купаоник планина⁸²⁷. Това, нали ти казвам, един месец прекарале сме там. О-о-о, тамо нали ти казах, от 19-ти до 15-ти сме биле на тоя балкан.

Руснаци дали съм виждал на фронта? Не. Англичани? Не съм, не съм. Па да, руснаци се притекоха на помощ. Тука у Кула са участвале.⁸²⁸ Нали ти казвам, че там има една „Катюша“.⁸²⁹

Преди 9-ти офицерите как се държаха с нас? Ние не сме ги виждали. Не съм ги виждал. Ние към тях как се отнасяхме? Ние се отнасяме добре. Имаше командири лоши, но имаше – добри. Имаше командири, са ни били и тормозили, та са ни мамата... Подофицерите, фелдфебела. Командирите, я ти казвам, че командир капитан Проданов така ме уважаваше,

⁸²⁶ Крият се (диал.).

⁸²⁷ Става въпрос за планината Купаоник. За нея виж бел. 520.

⁸²⁸ На 9-ти септември немски части и дражевистки четници атакуват граничната охрана при прохода Връшка чука и навлизат в българска територия. Въпреки съпротивата на подразделения от 103-ти пехотен полк, допълнителни части, партизани и доброволци, на 11 септември атакуващите германци успяват да се вклинят на 7-8 километра по посока на града. Вечерта са контраатакувани и отблъснати, но на следващия ден – 12 септември, германците са подкрепени с нови сили и успяват да овладеят града. Привечени са допълнителни части от редовната Българска армия и доброволци от региона. С тяхна помощ след ожесточен бой град Кула е освободен на 14 септември 1944 г. Виж накратко: **Ташев, Т.** *Българската войска – 1941-1945*. с. 173; по-подробно: **Атанасов, Ат. и др.** *История на Отечествена война на България*. Том 2, с. 64-65. За тези боеве виж също спомените на Николай Николчев, който участва в тях като доброволец, в първия том на изданието, **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1.

⁸²⁹ В района на град Кула като паметник е поставен камион с един от моделите на безстволната система на полева реактивна артилерия, наричана както в Русия, така и у нас с народното название „Катюша“.

обич... На състезание я съм зимал първа награда, раздробиш, раздробиш и дробиш с картечницата. Нали ти казвам, че он ме вика, та да дойда на служба. Ама я не дойдех.

С другите войници как се държахме помежду си? Като войници, служим, работим.

Офицерите на фронта как се отнасяха с нас? Много малко офицери имаше покрай нас. Покрай мен не е имало офицери. Офицери у ротата там, мен, нали ти казах, че мен и един друг сѐ напред ни буташе! Отделъонни командири, с картечниците. На разузнаване ли, к'во – напред. Я не съм се видел назаде. Кога останахме у Ниш, та седехме 2-3 дена, та почивахме. Ма брате, назаде войска, немаше край, край нема. А ние седе'ме напред. Ние седе'ме като ограда. Нали ти казах, ротния много ме уважаваше. Ама после на фронта беше друг командира, много лошо се отнасяше с мен! Да ти кажа за командира на ротата, на наш'та рота.⁸³⁰ Командира, понеже он знаеше, че съм комунист, он фашист, знаеш ли к'во? Нали ти казвам: „*Утре тръгваме за Сърбия!*“ Да заминем. Жената у полицията! Я вечерта съм легнал на кревата и ревам, и се мъчим, а он вика: „*На тоя жена му одила с партизани, затова е у полицията!*“ А она била ремсистка, я влачиле и я докарали тука. И ти казвам, аз отивам за фронта, она остава с дете мининко. А пък я съм можел да избегам към партизани, щото на мойта жена първа братовчедка – партизанка, у Костичевци.

Ние войниците към офицерите как се отнасяхме? Я съм се отнасял добре. Ама тѐ това, че тоя Стефчо ме мразеше, че съм комунист, и винаги ме изпращаше на първа линия. И не ме обичаше, и я при него не съм бил, ама он е бил зад мене далеко. Я с картечницата, с отделението... От мен далеко е бил, не е бил покрай мене. Он бил там с ротата.

Войниците помежду си как се държахме? Не е имало да се разправяме, войниците, за нещо да се... Не е имало да нечат да участват – воювали са. Само тия сините, къде дойдоха – акери. А тия войниците, къде с мене, с мене до последно сме били заедно сдружени и сме се уважавали. Я съм ги много уважавал, много съм ги почитал, они другите виждат, че я уважавам войниците. Уважавам, ма и они ме уважават.

Заместник-командири? Имаше. А, те само изнасяха речи, „*Така и така...*“ Политически работи. Ама с назе покрай мен не е имало политически командири. Нема. Я съм си бил напред. Тоа, командира на ротата, ни изпрати там и се не грижи за мене. Абер си не е имал. Я къде съм воевал, него го не е имало!

Какви ни бяха отношенията с другите части от на наш'та армия? С други полкове? Не мо'ем да ти кажем. Как се държахме помежду си с тия от пехотата? Абе дисциплинирани бе'а, слуша'а. Изпълняваха всичко, к'во им се каже. Във войната я не съм се срещал с други полкове, само 15-ти полк.

Дали е имало в мойта част войници от друга народност? Не. Българи. Не целата рота, отделението. А у ротата имаше от Видинско власи – имаше войници у ротата. Ама у отделението при назе не е имало. Командирите дали са показвали различно отношение към власите? Не, не съм забележил. Те как се държаха на фронта? Не знам, не знам, не съм имал връзка, я съм бил винаги напреде. Не съм назаде имал връзка и с войници.

⁸³⁰ „Да ти кажа за командира на ротата, на наш'та рота. К'во му беше името... Любен ли беше, Стефчо ли беше...“ – цит. С. А.

Цивилното население в Сърбия как се отнасяше с нас? О-о-о, не искаха да ни видат! О-о-о! Щот сме българи, па сме ги окупирали. Сърбите ни мразе'а много, имаше едни титовисти, едни дражевисти. Титовистите комунисти, ама против нас и они бяха. И дражевисти. Видял съм ги как се точеха по три колони – о-о-о! Такива дражевисти. Настъпват на гарата, ние бегаме, они застъпват. Да, кога се изтеглахме за България.⁸³¹

Не съм имал връзка с цивилни, не съм имал. Като бяхме в Косово, дали сме имали контакти с албанското цивилно население? Като бяхме имаше, имаше. Кога бяхме там имаше. А-а-а, те пропаднала работа! Па бе'а голи, с едни коли, цивилни такива, разпасани... О-о-о, ние сме влизали у къщи техни, сме спали, те са по турска направа, но ние не сме имали много допир с цивилни. Они се изтеглили, бегали у Албания.⁸³² Къщите бе'а напушени и ние влизахме в тех, спехме у тех. Ядехме чушки. Е, яле сме чушки, сухи, нанизани, яли сме у каче чушки, яле сме със сирене, с млеко, сурови чушки и сме яле от тех...⁸³³ Те са мохамедани. Бедна, бедна работа, о-о-о, бедна много! Албанци? Ние не сме се срещали с албанци. Празни къщи.

Дали имам психологически последици от фронта, дали сънувам? Я ли? Сънувам, не е ти работа! Сънувам, че воювам даже. О-о-о, войници, па сънувам, че съм генерал, па сънувам, че съм офицер, па сънувам какви ли не глупости.

Дали си спомням някой друг да е загивал пред мене? Пред мене съм видел убити, нали ти казах, войници, нали ти казвам, че един до мене беше.

Оня, къде ти казах, че го плениле, додеха майка му и баща му от Габровица, погребва'а му дрехите. Он след като свърши войната си дойде, чрез Русия си дойде у Габровица тоя човек. Жив и здрав, и се срещнахме с него. Е да, е т'ва неговия случай е такъв. Нали ти казвам, че баща му идва на фронта да го търси, ама не е го открил, он в плен е бил.

Дали съм виждал като стреляме с картечницата да убиваме немци? Не съм виждал. Те са били на 150 метра от мен, у лозя, у царевичак, там те са били много добре маскирани.

Ох, най-различни случаи е имало. Ама к'во да правиш? Помъчваш се, гладуваш, мизеруваш, ама пак там – на пост! Изпълнявал съм най-стриктно всички нареждания!

Нещо да ми е направило впечатление в хода на боя? О-о-о, па ти си у несвест, бе. Ти не мислиш за друго нещо, ти мислиш само за врага, да стреляш там, да се отбраняваш. Не мислиш – стреляш.

Мародерства? Не съм видял. К'во че земе бе, не мо'е да носиш нищо! На гара Долевац складове, абе цели вагони, карат покъщнина от Македония на ора, кои били чиновници. Я съм зел един сапун, да се бръсна. Къде да го турна, къде да го нося? Да земем – к'во ли няма – къде че го носиш?! Не мога да го нося. Имало е брашно, захар, к'во ли не?! Кога бяхме на Долевац, кога бегаме. Тогава земах един сапун, да се бръсна. Друго не мо'е да земем, имало к'во ли не да земем, ма не мо'е да земеш нищо! Я съм натоварен целия.

К'ви военни? Дали съм виждал да правят военни престъпления – немците? Не съм видел. Не съм видел.

⁸³¹ При действията в подкрепа на изтеглянето 1-ви окупационен корпус в навечерието на 9-ти септември.

⁸³² Най-вероятно отново става въпрос за населените с етнически албанци райони на Косово.

⁸³³ Този характерен начин за приготвяне на зимнина, използван от албанското население на Югославия, прави впечатление на българските войници и подобни истории се срещат често в разказите на ветераните. Виж например разказите на Димитър Медникаров в: **Голев, К., Гяурски, М. (съст.)** *Ехо от войната*. Том 1; и на Лона Спасов в настоящия том.

След войната с мене к'во стана? О-о-о, т'ва мойта е дълга и широка... Гледай, у Костичевци я нали съм майстор, си отворих дюкян 45-та година. Дюкян си отворих шивашки, модерен, и имах трима души работници – двама чираци и един калфа. И понеже народа беше много гол – шил съм денонощно! Изкарал съм пари, та купихме една къща с бабичката. Продадох нейната машина плетачната и она работи... Понеже се минаха 5-6 години и ние взехме къщата, нямаме къща – да си купим къща. И я дадох 850 000 лева за къща. В Костичево, до мене. Я си шием, работим. Така, ама стана ТКЗС.⁸³⁴ И дюкяна ми е бил у стая, търговска. Канцелария е било. Там и училие, там ми е бил дюкяна. Обзаведен най-модерно – съвремен. Земаха го за канцелария на ТКЗС и ме изпъди'а. Е к'во – я се прибрах дома.

И ме изпрати'а по партийна линия у Видин, карам партийна школа. Карах три месеца и ме назначиха тука у Белоградчик, у дружество българо-съветско. Три години съм бил тука. Назначиха ме – 51-ва, 52-ра, 53-та. И се разболех, понеже скитам по селата, и истинах, фанах бърберици и щеш да умрем! И я напуснах и се фанах на село, и се минаха 3-4 години – тук в Белоградчик откриват шивашки цех, разбираш ли?! С машините. Така, ама тоя шивашки цех първобитен. У казармата го откриха. И там, понеже от тук ме препоръча'а и командира на Околийския комитет на партията ме извика, и ме изпраща в цеха да го оглавим, да го заздравим – да го създадем. И я съм оглавил и съм го създал – стигнало е 15 години съм бил сменен майстор, разбираш ли, на шивачките. Сменен майстор. Жена ми дойде и е била гладачка там в цеха. Не мо'е да работи, що не види и е работила най-тежката работа – гладачка. И я бех началник кроялна. И съм бил технолог, тука гледай са Стакевци, Чупрене⁸³⁵, Белотинци⁸³⁶, Дреновец⁸³⁷, създадохме цехове, шивашки. И я съм ги обикалял всичките, съм им давал работа. В цеха кога ме назначиха ли? 57-ма година. Работих там докато се пенсионирах 76-та. От 57-ма до 76-та. Без прекъсване там съм бил. Най-различни служби. Я съм обикалял цяла България да създавам работа на работниците. Па ме уволниха, че кандидати за мойта служба. И ме уволниха, не щяха да ме държат.⁸³⁸

Колко деца имам? Едно момиче. Само едно и един внук. Те живеят у София, ние тука. А внука ми знаеш ли к'во? Завършвал е английска гимназия и висше образование – икономика.

⁸³⁴ Процесът по изграждането на трудово-кооперативните земеделски стопанства е дълъг и труден. Названието се появява още през ноември 1944 г., но колективизацията е форсирана от централната власт едва през 1948 г., което води до масова поява на ТКЗС-та до края на десетилетието и в началото на 50-те години. Тъкмо това е и периодът, който има предвид Славчо Андреев. Повече за цялостния ход на колективизацията виж в: **Знеполски, И. (ред.)** *История на Народна република България*. с. 338-367, главата е написана от Михаил Груев. По-подробно за процеса в Северозападна България виж детайлното изследване на същия автор: **Груев, М.** *Преорани слогове. Колективизация и социална промяна в Българския северозапад през 40-те и 50-те години на XX век*. София: „Сиела“, 2009.

⁸³⁵ Село в едноименната община, Видинска област.

⁸³⁶ Село в община Монтана, Монтанска област.

⁸³⁷ Село в община Ружинци, Видинска област.

⁸³⁸ „Слушай, я напоследък имам дейност, къде ти я не знаеш. Я тука преди 5-6 години станах председател на ветераните. И съм организиран тука най-добре от наш'та община всички фронтовици. И заради мойта добра работа ме изпратиха на конгрес преди две години. И знаеш ли к'во? От Видин ми поставиха въпрос, понеже в целата околия да направим паметник на загиналите във войните. И почна'ме да го правим. И е сега го строиме и се разправяме с него. Тука има един, който за председател стана, ме замести, я помощник. Он се занимава с тоа паметник на центъра, на площада тука. И с него се разправям. Я като ветеран съм бил един от първите. Нали ти казвам, изпратих, я издействах от София 2000 лева за паметника – 2000 лева. А я съм дал 50 лева. А другите са дали по 10 лева.“ – цит. С. А.

Нещо за войната да добавя? Оно не е едно бе, да ти ка'ем! Войната, мани, пет години съм бил заангажиран с войната – пет години. Пет години слуга, пет години шивач, и чирак, и майстор станах – пет години.

И немци съм воевал, и с комунисти съм воевал. Ми чекай да ти разправам. Кото съм бил на фронта, тука са от селото събрали тия политзатворници и направили комитет. Партията е дала 10 милиона ли, колко ли, дала помощи да ядат, е на мойта жена, на... Они ги разделиле по 500 иляди лева. Да, за тех си. И я след като бех у село безработен – писа'ме тука до командира на Околийския комитет, секретара, а така, Геров. Он дойде и ги уволни. И они ме намрази'а, и война, и не станах активен борец! А жената е била активен борец.

Абе тука, знаеш ли к'во, мене ме има у интернет, у телевизии, у вестници, има ме у всички, то чак у Чипровци ме видели. Има ме, я имам вестници...

Интервюто проведеха Константин Голев и Божидар Цветков

Хронология на българското участие във Втората световна война

1939 г., 1 септември – начало на Втората световна война.

1941 г., 1 март – България се присъединява към Тристранния пакт.

1941 г., 13 декември – България обявява война на САЩ и Великобритания.

1943 г., 4-29 март – евреите от Беломорието и Македония са депортирани в германските концентрационни лагери.

1941 г., април-май – Българската армия влиза във Вардарска Македония и Беломорска Тракия.

Краят на 1943 г., началото на 1944 г. – тежки бомбардировки над София и други български градове.

1944 г., 5 септември – СССР обявява война на България.

1944 г., 6 септември – правителството на Константин Муравиев взема решение за обявяване на война на Германия, оповестено на 8 септември.

1944 г., 9 септември – съветски войски влизат в България. Комунисти, земеделци, социалдемократи и политически кръг “Звено”, обединени в „Отечествен фронт”, извършват преврат.

1944 г., 18 септември – започва Първата фаза на войната. Българската армия преминава в оперативное подчинение на командващия 3-ти Украински фронт маршал Толбухин.

1944 г., 5 октомври – в Крайова е подписано споразумение с Тито за участие на български войски във военни действия срещу Германия на югославска територия.

1944 г., 8-14 октомври – българските войски провеждат Нишката настъпателна операция, разгромена е елитната 7-ма СС дивизия „Принц Ойген” и е овладян град Ниш.

1944 г., 28 октомври – в Москва е подписано Съглашение за примирие между България и съюзниците.

1944 г., 8 октомври-19 ноември – провежда се Страцинско-Кумановската настъпателна операция, овладени са Страцин, Куманово, Скопие. По същото време се води и Брегалнишко-Струмишката настъпателна операция, в резултат на която частите на Вермахта са изгласкани от Царево село, Кочани, Щип, Струмица, Велес и други селища в Македония.

1944 г., 21 октомври-30 ноември – провежда се Косовската настъпателна операция, при която са овладени градовете Подуево, Прищина, Косовска Митровица, Рашка и Нови пазар. С това приключва Първата фаза на войната.

1944 г., декември – започва Втората фаза на войната. От 22 до 28 декември се води Сремската настъпателна операция. От 31 декември военните действия се пренасят на унгарска територия.

1945 г., 6-19 март – провежда се Дравската отбранителна операция, където се водят ожесточени боеве между българската армия и немските войски в района на река Драва.

1945 г., края на март-началото на април – провежда се Мурската настъпателна операция.

1945 г., края на април-началото на май – последните сражения с немските войски се водят в Австрия, в околностите на Клагенфурт, където българите установяват контакт с частите на 8-ма британска армия.

1945 г., 9 май – Германия капитулира, с което на практика приключва Втората световна война в Европа.

ЕХО ОТ ВОЙНАТА
Разкази на ветерани от Втората световна война
Том 2

Съставител: Константин Голев

Валери Голев
редактор

Печат: „ЕКСПЕРТПРИНТ“ ЕООД